

Josifs Ročko

**HOLOKAUSTS LATGALĒ:
HISTORIOGRĀFIJA
UN ATMIŅAS**

Daugavpils, 2023

Šis projekts tiek realizēts ar Valsts kultūrkapitāla fonda mērķprogrammas
“Latviešu vēsturisko zemju attīstības programma” finansiālu atbalstu

un arī biedrības “Memory and Help”, muzeja “Ebreji Daugavpilī
un Latgalē”.

Autors pateicās: Rajai Pancei, Danam Rubanenko,
Bellai Mirmanei, Benno Popljanskim, Zislai Shiftai
par palīdzību grāmatas izdošanā

Autors pateicās profesorei, vēstures doktores
Irēnai Salenieces par grāmatas rakstīšanas palīdzību

Gaļina Ročko, atbildīga par datrorsalikuma

ISBN 978-9934-8762-8-8

© J. Ročko
Daugavpils, 2023

Josifs Ročko (dz. 1948, Daugavpils) – skolotājs, beidzis Daugavpils Pedagoģiskā institūta Fizikas un matemātikas fakultāti, Latvijas Valsts universitātes aspirantūru politekonomijas specialitātē. Ieguvis vēstures bakalaura grādu Daugavpils Pedagoģiskās universitātes Humanitārajā fakultātē, vēstures maģistra grādu Daugavpils Universitātes Humanitārajā fakultātē. Pedagoģijas, politekonomijas, vēstures maģistrs, Luda Bērziņa vārdā nosauktās starptautiskās balvas laureāts, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris, brāļu Šamiru medaļas ieguvējs (Izraēla). Muzeja “Ebreji Daugavpilī un Latgalē” dibinātājs un direktors, grāmatu “Ebreji Daugavpilī” (3, 4, 6), “Holokausts Latgalē”, “Ebreju iznīcināšana Latvijā 1941–1945” līdzautors. Grāmatu “Ebreji Latgalē. Vēstures apceres” (1, 2, 3), “Slavenie Latgales ebreji” (1, 2), “Daugavpils ebreju kopienas hronoloģija 1940–2020”, ceļvežu “Ebreju Latgale”, bukletu “Ebreju Daugavpils. 1900–1960”, apceres par Daugavpils un Latgales ebreju vēsturi autors.

IEVADS

Vārds *historiogrāfija* tulkojumā no sengrieķu valodas nozīmē *rakstīt vēsturi*. Historiogrāfija ir vēstures zinātnes vēsture, kā arī pētījumu kopums, kas veltīts noteiktai tēmai vai vēstures periodam.¹ Tā pēta vēstures zināšanu uzkrāšanas procesu.² Tādējādi var nošķirt historiogrāfiju šaurā un plašā nozīmē. Historiogrāfija šaurā nozīmē ir pētījumi vēstures jomā, kuros fokusējas uz noteiktu tēmu vai periodu, vai arī pētījumu kopums, kam raksturīga iekšējā vienotība ideoloģiskā, valodas vai nacionālajā aspektā. Plašā nozīmē historiogrāfija ir vēstures zinātnes disciplīna, kas pēta vēstures zinātnes vēsturi. Historiogrāfi pārbauda, cik pareizi tiek izmantota zinātniska pieeja pētījumu izstrādē, skata autora aktualizētos avotus, nošķir faktus no interpretācijas, pievērš uzmanību autoram, viņa stilam, fiksē, kam autors dod priekšroku, kā arī izvērtē, kādai auditorijai adresēts pētījums. Citi uzskata, ka historiogrāfija ir zinātniski pētnieciska disciplīna vai intelektuālās vēstures daļa.³ *Latvijas enciklopēdijā* teikts, ka historiogrāfija ir zinātnes nozare, kas pēta vēstures zinātnes attīstību. Šādā nozīmē var būt saistīta ar zinātnes attīstību noteiktā laikā vai teritorijā, vai arī analizēt kāda atsevišķa jautājuma izpētes vēs-

¹ Историография. <http://www.ido.rudn.ru/nfpk/hist/vved.html> (skat. 10.03.2020.)

² Историография. *Толковый словарь русского языка*. <http://www.vedu.ru/expdic/11228/> (skat. 12.04.2020.)

³ http://historiography.karazin.ua/resources/curriculumums/20161018132130_a96fd6e5.pdf

turi. Historiogrāfija pēta arī vēstures avotu pieejamību un izmantošanu pētījumos.⁴

Līdz ar to historiogrāfisks pētījums var atklāt autora attieksmi pret pētāmajiem notikumiem, piemēram, pret Holokaustu kā pasaules mēroga parādību, kā arī pret notikušo konkrētā teritorijā.

Holokausts Latvijas teritorijā ilga no 1941. līdz 1943. gadam, Latgales teritorijā – no 1941. gada jūnija līdz 1944. gada jūlijam. Holokausts – vācu nacistu un vietējo kolaboracionistu īstenota sistemātiska ebreju vajāšana un iznīcināšana Otrā pasaules kara laikā.⁵ Holokausts bija nacistu un to sabiedroto īstenotās ebreju iznīcināšanas politikas daļa.

Grāmata ir par Latgalē notikušā Holokausta apjēgsmes un izpētes procesu. Tas ir pirmais mēģinājums veikt historiogrāfisku pētījumu par šo tēmu sasaistē ar Latgales reģionu. Tas nosaka tēmas novitāti un aktualitāti. Pētījuma priekšmets ir Holokausts Latgalē. Latvijas (tostarp – Latgales) vēsturē 1940.–1945. g. iezīmē valsts neatkarības zaudēšanu un divu okupāciju varu. Šis laiks nesa milzīgus materiālos zaudējumus un cilvēku iznīcināšanu, kas noteica izmaiņas iedzīvotāju etniskajā struktūrā. Šāda sarežģīta, traģiska un pret-runīga vēsture determinē Holokausta kā Otrā pasaules kara būtiskas daļas izpēti.

1943. gadā Rafaels Lemkins pirmo reizi izmanto terminu *genocīds* sasaistē ar Otrā pasaules kara notikumiem. 1944. gadā viņš šo terminu ieviesa zinātnes aprītē.⁶ Termins *genocīds* ir plašāks par *Holokaustu*.

⁴ *Latvijas enciklopēdija*. 2. sējums. Rīga, 2003. 740. lpp.

⁵ <https://www.britannica.com/event/Holocaust> (skat. 15.02. 2022.)

⁶ Rafaels Lemkins (1900, Grodņas guberņa, Krievijas impērija (tagad, Baltkrievijas Republika) – 1959, Ņujorka) – jurists, termina *genocīds* autors.

1943. gadā ebreju vēsturnieks Ben-Cions Dinurs minēja jēdzienu *Šoa*, kas tulkojumā no ivrita nozīmē Katastrofa.⁷ Pēc kara līdz 20. gs. 60. gadiem jidišā tika lietots analogisks termins *Hurbn* (*šausmas*). Pēc 60. gadiem, pateicoties E. Vīzela darbiem, zinātniskajā literatūrā sāka sistemātiski izmantot terminu *Holokausts*.⁸ To zinātnieks lietoja kā metaforu, kas simbolizē ebreju sadedzināšanu nāves nometņu krematorijās. Nacisti gribēja iznīcināt pilnīgi visus ebrejus. Upura vainu noteica viņa piedzimšanas fakts. Kā norādīja E. Vīzels, *ne visi nacisma upuri bija ebreji. Taču visi ebreji bija nacisma upuri*.⁹

Grāmatas mērķis ir: apkopot un izpētīt historiogrāfijas literatūru un atmiņas par Holokaustu Latgalē, noskaidrojot izmaiņas Holokausta izpratnē un salīdzinot dažādu nacionālo skolu pētījumus par Holokaustu.

Pētījuma uzdevumi bija:

- 1) apzināt ar tēmu saistīto historiogrāfiju un atmiņas;
- 2) noskaidrot, kā attīstās zināšanas par Holokaustu Latgalē;
- 3) apkopot un sistematizēt empīriskos un historiogrāfiskos materiālus;
- 4) salīdzināt atmiņas un zinātniskajā literatūrā fiksēto; analizēt novadpētnieciskos avotus, publicistiku, mācību un uzzīņu literatūru.

⁷ Ben-Cions Dinurs (Dinaburgas Bencions) (1884, Poltavas guberņa, Krievijas impērija – 1973, Jeruzaleme) – cionists, pedagogs, vēsturnieks un politiķis, Kneseta deputāts, izglītības ministrs.

⁸ Eli Vīzels (1928, Transilvānija, Rumānija – 2016, Bostona, ASV) – ASV un Francijas ebreju izcelsmes rakstnieks, žurnālists, sabiedriskais darbinieks, profesors. Nobela miera prēmijas laureāts.

⁹ *Холокост. Холокост на территории СССР: энциклопедия*. Москва, 2011. С. 1035.

HISTORIOGRĀFIJAS AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Grāmatas autors analizējis virāk nekā 60 vēsturnieku darbus un atmiņas, kas tapuši no 1945. līdz 2022. gadam. Tiek pētīts aplūkojamā teksta veids, skatīta autora personība, avotu tapšanas laiks un apstākļi, kā arī tiek analizēts avotu saturs. Darbu saturs atklāj uzrakstīšanas periodā funkcionējošās historiogrāfiskās kultūras līmeni. Atmiņu izpēte ir viens no aizgājušās pasaules, tostarp Holokausta, izzināšanas veidiem. Atmiņu analīze paver iespēju ieskatīties to autoru iekšējā pasaulē, tādējādi noskaidrojot viņu mērķi un nolūku.

Avotu, proti, atmiņu nosaukumi spilgti raksturo to autorus. Ja tās uzrakstījuši bijušie geto un koncentrācijas nometņu ieslodzītie, tad nosaukums parasti ir skarbs, kliegzošs, tāds, kas piesaista uzmanību. Piemēram, *Ebreju iznīcināšana Latvijā (Hurbn in Letland); Geto Dvinska (Гетто Двинск); Izdzīvot, lai atgrieztos (Выжить, чтобы вернуться); Piedot, bet neaizmirst, Maijas stāsts... (Простить, но не забыть, история Майи...); Palikt dzīvam un pastāstīt (Уцелеть и рассказать)*.¹⁰

Historiogrāfiskas ievirzes vēsturnieku darbi, kuros sniegts objektīvs ebreju traģēdijas raksturojums, ir ar neitrāliem nosaukumiem. Piemēram, *Holokausts Latvijā. Historiogrāfisks apskats; Zaudētā pasaule: Borov-*

¹⁰ Кауфман М. Уничтожение евреев в Латвии. Рига, Шамир, 2012. Расен Я. Мир вилн лебн (Мы хотим жить). Нью-Йорк, 1949; Фридман Р. Гетто в Двинске. Хайфа, 1975; Цин Б. Выжить, чтобы вернуться. Тель-Авив, 1997. Простить, но не забыть, история Майи... Лондон, 2002; Курицкий Х. Уцелеть и рассказать. Тель-Авив, 2004.

*ka, Dankere un Malta Latvijā (Потерянный мир: Боровка, Данкере и Малта в Латвии); Starp Staļinu un Hitleru (Между Сталиным и Гитлером).*¹¹

Pirmās atmiņas par Holokaustu Latgalē autori rakstījuši savā dzimtajā valodā (galvenokārt jidišā), pēc tam tās tulkotas dažādās valodās. Tas apliecina, ka pastāvēja sociālais pasūtījums, kas pavēra iespēju notikumus Latgalē iepazīt plašākam lasītāju lokam. Tas ir viens no pētāmās tēmas aktualitāti determinējošiem faktoriem.

Grāmatas autors pievērsa uzmanību vēsturnieku vai arī atmiņu rakstītāju personībām: fiksējot vecumu, etnisko piederību, reliģisko pārliecību, izglītību, teksta tapšanas laiku. Sprototams, ja autors ir jauns cilvēks, kurš okupācijas gados bija bērns, tad viņam vēl nebija specialitātes. Lielākā daļa geto ieslodzīto, kas atstājuši savas atmiņas, ir uzrakstījuši tikai vienu darbu. Tikai retais ar rakstniecību ir nodarbojies jau pirms Holokausta. Tikai H. Kurickis, pēc kara dzīvojot Izraēlā, uzrakstīja darbu par viņa dzimtās pilsētas Utenas ebrejiem. Šī darba autors konstatējis, ka sieviešu atmiņās ir klātesoši dabas apraksti, mīlestības uztveres fiksējums. Vīriešu atmiņas šajā ziņā ir skarbākas, vien S. Aivenss ir rakstījis par mīlestību.

Skatot vēsturnieku biogrāfijas, šī darba autors noskaidroja, vai šiem zinātniekiem ir vēl citi pētījumi par Holokausta tēmu. Tādējādi tika noteikts zinātnieku pētniecisko interešu loks.

¹¹ Vestermanis M. *Holokausts Latvijā. Historiogrāfisks apskats. Pieteikums pētījumam "Pretdarbība holokaustam Latvijā"*. Holokausta izpētes problēmas Latvijā // Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 2. sēj. 36–48; 384–406 lpp. Rīga, 2007.; Смирин Г., Мелер М. *Потерянный мир: Боровка, Данкере и Малта в Латвии*. Рига, 2001.; Свейн Дж. *Между Сталиным и Гитлером. Классовая борьба и война рас на берегах Даугавы. 1940–1946*. Лондон, Нью-Йорк. 2004.

Bija svarīgi saprast, kā tapa pētījums: vai projekta īstenošanas rezultātā (tas ir, praktiski par maksu) vai tas bija *sirds aicinājums*. Grāmatas autors mēģināja saprast, kāda ir atmiņu rakstītāju motivācija. Sava nozīme ir arī atmiņu tapšanas apstākļiem. S. Aivenss un H. Kurickis apgalvoja, ka savas dienasgrāmatas sākuši rakstīt, vēl atrodoties Daugavpils geto un koncentrācijas nometnēs.¹² Pavisam citos apstākļos tapa, piemēram, A. Ezergaila un Dž. Sveina monogrāfijas.¹³

Avots – tas ir kultūras fenomens, sava laika kultūras neatņemama daļa. Geto un koncentrācijas nometņu bijušo ieslodzīto uzrakstīto darbu mērķis, kā viņi paši norādījuši, ir saglabāt atmiņas par traģēdiju. Holokaustu pētījušo ārzemju latviešu vēsturnieku viens no mērķiem bija pierādīt nacisma vainu noziegumos, parādīt, ka kolaboracionisti bija tikai sīki okupantu līdzskrējēji. Kā atklāj pētījumi, šo cilvēku darbības motīvi bija vēlme iedzīvoties uz nelaimīgo rēķina, vēlēšanās atrast vietu zem saules jaunajā pasaules kārtībā, aizvainojums pret padomju varu un ebrejiem, īpaši saistībā ar 1941. gada 14. jūnija deportāciju, kā arī antisemitisms.

Mūsdienu latviešu vēsturnieku Dz. Ērgļa, A. Strangas, A. Urtāna u.c. pētījumos izteikti vērojama autoru līdzjūtība pret Holokausta upuriem.¹⁴

¹² Ивэнс С. *Как темны небеса (1400 дней в клетках нацистского террора)*. Нью-Йорк. 1990.

¹³ Ezergailis A. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944*. Rīga, 1999.

¹⁴ Ērglis Dz. Holokausts un ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpīlī. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 12. sējums. Rīga, 2004.; Stranga A. Holokausta pētniecības problēmas. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 12. sējums. Rīga, 2004.; Urtāns A. Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 12. sējums. Rīga, 2004.

Šī darbā analizētas monogrāfijas, zinātnisko rakstu krājumi un atsevišķi raksti. Zinātnisko rakstu krājumā, kurā apkopoti konferences *Ebreji mainīgajā pasaulē* materiāli, saprotamā kārtā, ir arī publikācijas par Holokaustu. Tāpat tās atrodamas krājumos, ko izdod dažādas ebreju organizācijas. Izdevumā *Holokausts PSRS teritorijā: enciklopēdija (Холокост на территории СССР: энциклопедия)* iekļauti šai tēmai veltīti dažādu autoru raksti. Darba autors arī ir pētījis Holokaustu Latgalē. Sešu daugavpiliešu kopdarbā *Holokausts Latgalē (Холокост в Латгалии)* publicēti raksti, kas tika sagatavoti uz izdošanas brīdi. Var teikt, ka tā vai cita raksta parādīšanās kādā krājumā ir atkarīga no dažādiem objektīviem un subjektīviem faktoriem, kā arī no pieejamo finansiālo resursu apjoma.

A. Ezergaila monogrāfija *Neesošais centrs* tika uzrakstīta angļu valodā. Latviskajā variantā tās nosaukums ir *Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944*. Katrs nosaukums atklāj autora pozīciju. Iespējams, tā uzspiežot savu skatījumu, bet arī ar sava pētījuma starpniecību pierādot, kam taisnība.

Britu vēsturnieks Dž. Sveins līdz monogrāfijai *Starp Staļinu un Hitleru (Между Сталиным и Гитлером. Классовая борьба и война рас на берегах Даугавы)* nebija rakstījis par Holokaustu. Savu grāmatu viņš bāzē idejā par izdzīvošanu jebkuras okupācijas laikā. Katrs cilvēks vēlas dzīvot, tāpēc ir spiests pielāgoties pastāvošajam režīmam. Tas ir cilvēka konformisms. Izdzīvot var, sadarbojoties ar okupantiem, var mēģināt distancēties no visiem notikumiem (t. s. malā stāvētāji), var pretoties režīmam. Viss ir atkarīgs no cilvēka priekšstatiem, uzskatiem, morālās stājas, psiholoģijas un attieksmes pret apkārtējo pasauli. Kolaboracionisma un

konformisma pakāpe arī ir atkarīga no cilvēka psiholoģijas, no apstākļiem, kuros viņš atrodas. Konformisms nav kolaboracionisms, tā ir dabiska cilvēka vēlme palikt dzīvam.

Padomju un vācu okupācijas laikā Latvija bija citu valstu daļa. To vadīja ne no Rīgas, bet no Maskavas un Berlīnes. Pārvaldes centrs atradās ārpus Latvijas teritorijas. Tas determinēja tās starptautiski tiesisko statusu. Nosaukums *Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944 (Neesošais centrs)* uzrāda, ka kaut kas tāds var notikt vienīgi okupācijas laikā. Latvija kā starptautiski tiesisks subjekts nepastāvēja, tātad tā nav atbildīga par noziegumiem. A. Ezergaiļa grāmatā tiek pausta doma, ka Holokaustā vainojami vācu okupanti. Šis skatījums Latvijas historiogrāfijā kļuva par valdošo. Jāpievērš uzmanība tam, ka profesors kā laika rāmjus noteicis 1941.–1944. gadu, kaut arī Kurzemē vācu okupācija turpinājās līdz 1945. gadam. Iespējams, ka tas ir tāpēc, ka autoram nebija pieejami pietiekami reprezentatīvi avoti, lai analizētu Kurzemē notiekošo. Jebkurā gadījumā monogrāfija ir *zinātniska vēsture*, nevis *sociāli orientēts* notikumu apraksts. Pētījumā skaidri izteikti vēsturnieka uzstādījumi un sniegta autora refleksija par savu darbu.

Holokausta historiogrāfija Austrumeiropā faktiski sāka veidoties pēc PSRS sabrukuma. Taču šie pētījumi dažādās bijušajās PSRS republikās atšķīrās. Vācu okupācija un Holokausts skāra tikai PSRS rietumu daļu. Tieši šī reģiona pētnieki ir uzrakstījuši lielāko daļu darbu par ebreju traģēdiju.¹⁵ Bijušās PSRS Āzijas un

¹⁵ Холокост. Библиографический указатель русскоязычной литературы за 1941–2020 гг. Москва: РАН, Институт общественной информации по общественным наукам, 2021. 131 с.

Vidusāzijas republikām šī tēma nebija aktuāla. Pirmie pētījumi te tika publicēti vēlāk, turklāt tie vairāk bija saistīti ar Holokausta vēstures mācīšanas problemātiku. Krievijā, Ukrainā un Baltkrievijā pētījumi tika veikti, bet tiešā valsts “uzraudzībā”.

Baltijas republikās un konkrēti Latvijā pirmais pētījums par Holokausta historiogrāfiju tika publicēts 1992. gadā. Šim jautājumam pievērsās vēsturnieks, bijušais Rīgas geto ieslodzītais, muzeja *Ebreji Latvijā* izveidotājs M. Vestermanis.¹⁶ A. Ezergailis arī norādīja, ka nepieciešama uzkrātā materiāla historiogrāfiska izpēte.¹⁷ Būtisks ieguldījums ir profesora A. Ivanova pētījums, kurā iztirzāta Latvijas historiogrāfijas veidošanās, uzrādīti trūkumi un tālākās attīstības virzieni.¹⁸

Padomju varas attieksme pret Holokaustu bija viennozīmīga, skaidra, “Staļina garā”. Ebreji ir padomju tautas daļa, tāpēc nevajag izcelt atsevišķi ebreju traģēdiju kā īpašu. Viņi, tāpat kā visi, bija mierīgie iedzīvotāji. No otras puses, latviešu vēsturnieki emigrācijā reti rakstīja par Holokaustu, jo viņu tuvinieki varēja būt bijuši ebreju vajātāju vidū. Daži atbalstīja nacistu varu (A. Švābe). Latviešu vēsturnieki, kas devās prom no Latvijas, baidoties no padomju varas zvērībām, lielāko-

¹⁶ Vestermanis M. Holokausts Latvijā: historiogrāfisks apraksts. Grām.: *Ārzemju literatūra par Latviju*. Rīga, 1992, I izlaidums. 122.–135. lpp. Pēdējā autora publikācija par historiogrāfiju: *Holokausts Latvijā. Historiogrāfisks apskats. Pieteikums pētījumam “Pretdarbība holokaustam Latvijā”*. Holokausta izpētēs problēmas Latvijā. Starptautiskās konferences referāti 2000. gada 16.–17. oktobris. Grām.: *Rīga un pētījumi par Holokaustu*. Rīga, 2007, 36.–48. lpp.

¹⁷ Ezergailis A. Holokausta pētīšanās problēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1 (1993): 126–139.

¹⁸ Иванов А. Historiographie des Holocausts in Lettland. Grām.: *Восточноевропейские евреи в Латвии*. Инсбрук – Вена – Базель, 2020.

ties rakstīja par neatkarīgās Latvijas tautsaimniecību līdz 1940. gadam, pievērsās 1941. un 1949. gada deportācijām, pētīja folkloru, latviešu tautas tradīcijas. Holokausts saistāms ar attiecībām starp ebrejiem un neebrejiem, galvenokārt – latviešiem. Šī etniskā tēma vienmēr provocēs strīdus un atšķirīgus skatījumus. No otras puses, kolaboracionistu kopskaitā tie, kas piedalījās ebreju iznīcināšanā, tāpat ka citās valstīs, bija apmēram 5%.

Izraēlas vēsturnieki dažreiz norāda, ka nacisma sēklas Latvijā un Lietuvā iekrita auglīgā augsnē. Tika publicēti atsevišķi bijušo ieslodzīto raksti, bet par Latvijas vai Latgales Holokausta historiogrāfiju nebija runas.¹⁹

Latvijā no 1991. līdz 1999. gadam avīzēs ik pa laikam parādījās žurnālistu raksti. Publicistika piesaistīja uzmanību, tomēr sistemātiska historiogrāfiska apskata vēl nebija. 1990. gadā pēc M. Vestermana ierosinājuma tika izveidots Dokumentācijas centrs (tagad – muzejs *Ebreji Latvijā*), kurā tika apkopoti materiāli par Holokaustu, tostarp par Latgali. Pēc dažiem gadiem tika izveidots LU (Latvijas Universitātes) Jūdaiķas studiju centrs. 1997. gada Latvijas Valsts prezidents G. Ulmanis 2. konferencē *Ebreji mainīgajā pasaulē* aicināja atzīt vietējo iedzīvotāju dalību ebreju iznīcināšanā. Rietumos un ASV Holokausta izpēte jau noritēja. Iespējams, Eiropas vērtību konteksts, Rietumu un ASV spiediens pamudināja Valsts prezidentu izveidot speciālu Holokausta izpētes komisiju. Profesora A. Strangas un citu vēsturnieku zinātniskie raksti

¹⁹ Фридман Р. Гетто Двинск. В память двинской общины. Хайфа, 1975.

pievērsa zinātnes aprindu uzmanību. Beidzot, 1998. gada 13. novembrī tika izveidota Latvijas Vēsturnieku komisija. Viens no tās pētnieciskajiem virzieniem bija *noziegumi pret cilvēci Latvijas teritorijā nacisma okupācijas laikā 1941.–1944. g.* (vadītājs prof. A. Stranga).²⁰ Pateicoties komisijas izveidei, Holokausta izpēte kļuva kompleksa un veidojās kā Latvijas historiogrāfijas daļa. Ierakstīts simtiem bijušo geto ieslodzīto atmiņu, neebreju, “malā stāvošo” atmiņu, izpētīti noziedznieku tiesu procesu dokumenti. Mājaslapas *Ebreju tautskaite Latvijā 1935. g.* (www.names.lv) deva iespēju novērtēt upuru skaitu. Tādējādi tika izveidota reprezentatīva bāze pētījumiem.

Pēdējā laikā populāri ir kļuvuši pētījumi par Holokausta notikumiem Latvijas un Latgales mazpilsētās. Pētījumu autori ir gan profesionāli vēsturnieki, gan šajās pilsētās dzīvojoši novadpētnieki. Tāpēc šādu pētījumu autori izmanto materiālus no prāvām pret noziedzniekiem, padomju Ārkārtas komisijas dokumentus, Latvijas Valsts vēstures arhīva, Zonālo valsts arhīvu,²¹ vietējo novadpētniecības muzeju materiālus, vietējo iedzīvotāju atmiņas un publikācijas avīzēs. Šāda avotpētnieciskā bāze ļauj objektīvi aprakstīt Holokausta notikumus pilsētā.

Kara priekšvakarā ebreji Latgales mazpilsētās veidoja vismaz ceturto daļu (Daugavpilī, Rēzeknē), citās –

²⁰ *Vēsturnieku komisija*. [www.president.lv/lv/vesturnieku komisija](http://www.president.lv/lv/vesturnieku-komisija) (skat. 05.02.2021.)

²¹ Daugavpils zonālais valsts arhīvs ir Latvijas Nacionālā arhīva teritoriāla struktūrvienība, kas nodrošina Nacionālajā dokumentārajā mantojumā iekļaujamo dokumentu uzkrāšanu, uzskaiti, saglabāšanu un izmantošanu Daugavpils pilsētā un Augšdaugavas novadā, kā arī Krāslavas, Līvānu un Preiļu novados. <https://www.arhivi.gov.lv/lv/daugavpils-zonalais-valsts-arhivs>

50% (Varakļānos, Preiļos) iedzīvotāju. Tas nozīmē, ka ebrejiem atšķirībā no Vidzemes vai Zemgales mazpilsētām bija nozīmīga loma pilsētu sociālekonomiskajā attīstībā.

Šie pētījumi ir vienveidīgi: pirmajā daļā tiek stāstīts par pilsētas ebreju kopienu pirms kara, rabīniem, sinagogām, skolām, sabiedriskajām organizācijām, tiek norādīta ebreju attieksme pret padomju varu 1940. gadā, pret ebreju deportāciju 1941. gada 14. jūnijā (ja tas skāra ebrejus šajā pilsētā). Parasti tiek uzsvērts, ka it kā neesot bijušas antisemitisma izpausmes. Otrajā daļā iekļauts Holokausta apraksts, dažkārt mēģinot saprast, kāpēc daļa vietējo iedzīvotāju kļuva par slepkavām, bet daži iedzīvotāji mēģināja glābt un glāba ebrejus.²² Atšķirībā no akadēmiskiem pētījumiem, kuru autori bieži izmanto tikai arhīvu materiālus, reģionālajās publikācijās jūtama autora attieksme pret ebrejiem, kā arī diezgan detalizēti tiek stāstīts par atsevišķām ebreju personībām, kā arī viņu vajāšanu. Pētījumos par Holokaustu Latgales mazpilsētās parasti neskata nacistiskās Vācijas politiku īslaicīgi okupētajā teritorijā. Šie pētījumi ne vienmēr ir saistīti ar Holokausta pētījumu kopējo ainu Latvijā. Tikai M. Melera darbs *Latvijas ebreju kopienas vēsture un Holokausta piemiņas vietas* ir visaptverošs Holokausta notikumu pētījums, t. sk.

²² Tipiski šādu darbu piemēri ir darba autora pētījumi. Рочко И. Жертвы, спасённые и спасатели. Grām.: *Холокост в Латгалии*. Даугавпилс. Без года издания [1999]. С. 81–146; Последние свидетели (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии). Grām.: Рочко И. *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 151–235; Евреи в Ливанах. Grām.: Рочко И. *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 278–299; Последние отзвуки Холокоста (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии). Grām.: Рочко И. *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга вторая. Даугавпилс. 2016. С. 57–116.

ietverot Latgali.²³ Pēdējos gados krasi samazinājies jaunu pētījumu skaits par Holokausta notikumiem Latvijā un īpaši Latgalē. Tas ir saistīts ar to, ka nav jaunu arhīvu materiālu, ir beigusies “liecinieku ēra”, ne vienmēr ir pieejami 1960.–1970. gadā Vācijā notikušo tiesas prāvu materiāli. Piemēram, grāmatā par Arāja tiesāšanu Latgale un Daugavpils nav pieminēta. Konferenču tēmās vairāk parādījušies darbi par Holokausta notikumu mācīšanu, dažādas prezentācijas. Tie ir svarīgi, bet nevar aizstāt darbus par ebreju traģēdiju.²⁴

Holokausta izpēte mainījusi sabiedrības attieksmi pret traģēdiju, kuras līdzdalībnieki bijuši arī vietējie iedzīvotāji. 4. jūlijā valstī tiek atzīmēta Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas diena. Rīgā 8. decembrī pie Brīvības pieminekļa tiek iedegtas sveces, pieminot otro Rīgas geto ieslodzīto masu slaktiņu.²⁵ Pēdējā laikā tiek organizētas tā sauktās *Dark Tourism* tūres, piedāvājot apskatīt nošaušanas vietas, apmeklēt Holokausta upuru pieminekļus, ebreju kapsētas. Tiek veidoti jauni kultūrvēsturiski objekti. Daļa Latvijas iedzīvotāju, kā arī valsts šajā jautājumā ieņem aktīvu pilsonisku nostāju.²⁶ Var teikt, ka radās Holokausta historiogrāfiskā

²³ Melers M. *Latvijas ebreju kopienas vēsture un Holokausta piemiņas vietas*. Rīga, 2013.

²⁴ <http://shamir.lv/newshamir/2017/08/27> Rīga forums *Holokausts un mūsdienų radikālisms*. 05.–06. 2017. vai <http://shamir.lv/newshamir/2016/03/18/> ceturtā starptautiskā konference *Музей и мемориальные места Холокоста в посткоммунистических странах: вызовы и возможности*. Viena sesija abās konferencēs bija veltīta Holokausta mācīšanai. Abas konferences organizēja biedrība *Šamir* Rīgā.

²⁵ Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas dienu sāka atzīmēt kopš 1990. gada. Divu akciju laikā tika nogalināti 25 000 Rīgas geto ieslodzīto.

²⁶ 21.02. 2022. Latvijas Valsts prezidents parakstīja likumu *Par labas gribas atlīdzinājumu ebreju kopienai*, beidzot atrisinot jautājumu par ebreju īpašumiem, kas tika zaudēti Holokausta laikā. Sarežģītais mantojums Holokausta vietas Latvijā. Tūrisma un atmiņas kultūras mijiedarbībā. Rīga. 2023.

kultūra kā Latvijas un Latgales kultūras un vēstures sastāvdaļa.

Kādas ir Holokausta izpētes avotu īpatnības? Holokausts ir vēsturisks fakts. Laika gaitā lielākā daļa faktu ir aprakstīta. To apraksts kļūst par vēstures avotu. Ar to nodarbojas historiogrāfija. Realitāte nav atkarīga no nākotnes notikumiem. Tagadnes notikumi var ietekmēt vēstures faktu uztveri un to interpretāciju. Protams, atmiņu vērtība ir atkarīga no to fiksēšanas laika.

Vērtīgākais avots ir tas, kas tapis konkrētā notikuma brīdī vai uzreiz pēc šī notikuma. Tāpēc tik vērtīgas ir bijušo geto un koncentrācijas nometņu ieslodzīto (S. Aivensa, H. Kuricka), kā arī šo briesmīgo notikumu laikā rakstījušo cilvēku (piemēram, Š. Gramas, I. Kolosovas) dienasgrāmatas. Svarīgi ir pirmajos pēckara gados sarakstītie memuāri (piemēram, A. Kaufmaņa, P. Frenkeļas-Zalcmanes, J. Rasena darbi).²⁷ Šie cilvēki redzēja notiekošo ar savām acīm un viņu uztvere – tā arī ir īstā liecība. Taču lielākā daļa atmiņu par Holokaustu tika uzrakstītas kādu laiku vai pat gadu desmitiem pēc kara beigām. H. Lebedeva (H. Maimina), M. Abramovičs rakstīja atmiņas par savu uzturēšanos geto un koncentrācijas nometnēs pēc pusgadsimta.²⁸ Iespējams, ja viņi tās būtu uzrakstījuši uzreiz pēc kara, to apraksts un uztvere būtu nedaudz citādāki. Vairāki pētnieki (tostarp J. Ročko) fiksējuši to, ko stāstīja bijušie geto ieslodzītie, kā arī neebreji, kas pieredzēja ebreju vajāšanu. Ir pagājuši gadi, mainījušies priekšstati, viņu uzskati, kas izgājuši cauri dzīves pieredzei. Laikabied-

²⁷ Френкель-Залцман П. *Записки узницы № 94771*. Монреаль, 1949.

²⁸ Лебедева Х. Навечно в памяти моей. Grām.: *Книга спасения*. Часть 2. Юрмала, 1993. С. 82–88.

ri pauž tā laika priekšstatus, dažkārt tikai neapstiprinātas baumas. Vēsturnieka uzdevums ir paskatīties un izvērtēt atmiņas ar tā laika cilvēka acīm. Viņa pētījumi ir daļa no Holokausta uztveres historiogrāfiskās kultūras.

Šajā J. Ročko pētījumā uzrakstītais arī ir daļa no Latvijas Holokausta historiogrāfijas. Viņa pirmie pētījumi bieži balstījās uz mutvārdu vēstures materiāliem, t.i., avoti bija geto ieslodzīto un noziegumus pieredzējušo neebreju liecinieku atmiņas. Daži avoti ir Daugavpils geto ieslodzīto atmiņas, kas rakstītas īsi pēc traģiskajiem notikumiem. Memuāros netiek izmantoti arhīvi, tajos nav zinātniskā aparāta. Tomēr tie ir vērtīgi kā primārais informācijas avots, kas nav gājis cauri gadu pieredzei, notikumu dalībnieku uzskatu izmaiņām. Laika gaitā pētnieki atmiņas papildināja ar saviem komentāriem, salīdzināja ar citām atmiņām, tulkoja krievu un angļu valodā un iekļāva zinātniskajā aprītē.

Atmiņas ir historiogrāfijas avots. Viena un tā paša notikuma aculiecinieki to var izklāstīt atšķirīgi. Tas ir atkarīgs gan no psihoemocionālā stāvokļa, gan no attieksmes pret šo notikumu. Ebreju nošaušana vienu liecinieku var atstāt vienaldzīgu ("malā stāvētāji"), otrais šo epizodi nevar aizmirst, bet trešais, kurš piedalījies noziegumā, par to jau sen ir aizmirsis un neko nosodāmu tajā nesaskata. Tādējādi atmiņas ir subjektīvas. Atmiņas stāsta par reālu notikumu, kas aprakstīts no liecinieku skatpunkta.

Galvenais ir atšķirt atmiņas no baumām, viltus informācijas, bet nemēģināt tās analizēt, izmantojot savus uzskatus un priekšstatus. Ir jāanalizē tajā laikā dzīvojušo cilvēku uzskati, jācenšas ielūkoties pagātnē ar liecinieku acīm. Pagātne ir reāli fakti, vēsturniekam ir jābūt zināšanām un intuīcijai, lai radītu reālu ainu.

*Individuālā atmiņa ietver daudz vairāk nekā paša neatkārtojamās pieredzes saturu; cilvēkā vienmēr ir klātesoša individuālā un kolektīvā atmiņa.*²⁹ Lai gan atmiņa nav visdrošākais pasaules izzināšanas instruments, tieši atmiņa padara cilvēku par to, kas viņš ir. Geto ieslodzītie, kā arī Holokausta liecinieki parasti atceras visbriesmīgākos mirkļus: arestus, kliegumus, šāvienus, nošaušanu, tuvinieka vai drauga nāvi, negaidītu pēc palīdzības lūdzoša cilvēka parādīšanos. Šīs sāpīgās traumatiskās atmiņas sāk “runāt”, kad intervētājs par to jautā respondentam. Individīda atmiņas ir saistītas ar citas personas atmiņām, tās var atkārtoties. Geto ieslodzītajiem atmiņā palikuši vieni un tie paši fakti: briesmīgas akcijas, pārvietošana no vienas nometnes uz otru, tuvinieku nāve. Tas pierāda avota autentiskumu.

Taču katra paaudze rada jaunu izpratni par Holokaustu. Tas, ko darba autoram stāstīja bijušie Daugavpils geto ieslodzītie, tostarp tēvs, dziļi iespiedies atmiņā. Šos notikumus es vērtēju ne tikai no cietušo viedokļa, bet arī no šodienas pieredzes.

Salīdzinot izdzīvojušo geto ieslodzīto atmiņas, autors centās tās strukturēt, fiksējot kopīgās un atšķirīgās iezīmes un izveidojot analīzes plānu.

1. Geto gūstekņa dzīve pirms kara.
2. Pirmās kara dienas.
- 3.a Mēģinājumi bēgt no nacistu okupācijas.
- 3.b Iemesli, kāpēc ebreji neaizbēga no nacistu okupācijas.
4. Apkārtējo iedzīvotāju attieksmes maiņa pret ebrejiem.

²⁹ Ассман А. *Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика*. Москва, 2014. С. 12.

5. Došanās uz geto: katastrofas sākums.
6. Pirmās dienas geto.
7. Lielākās akcijas geto: ieslodzīto zaudējumi.
8. Geto ieslodzīto noskaņojuma maiņa.
9. Ikdienas dzīve geto.
10. Geto institūcijas, ieslodzīto attieksme pret tām.
11. Geto iznīcināšana 1942. gada 1. maijā un atlikušo ieslodzīto pārvietošana uz Daugavpils cietoksni.
12. Mēģinājumi pretoties.
13. Vācu okupanti un viņu līdzskrējēji ieslodzīto uztverē.
13. Ieslodzīto pārvešana uz Kaizervaldi.
14. Uzturēšanās Kaizervaldē, pārcelšanās uz citām koncentrācijas nometnēm.
15. Pārvietošana uz Poliju un Vāciju.
16. Atbrīvošana, bijušo geto ieslodzīto tālākais liktenis.

Notiek vēstures un atmiņas konverģence.³⁰ Publicētie un nepublicētie memuāri papildina arhīva liecības. Cilvēka personīgo pieredzi nevar atspoguļot arhīva dokumentos. Mūsdienās nav iespējams pilnvērtīgi izpētīt Holokaustu, neizmantojot geto ieslodzīto atmiņas. Šādi pētījumi var pārtapt abstrakcijā bez emocijām un jūtām.³¹ Tas noteica jauna virziena – mutvārdu vēstures historiogrāfija (mutvārdu vēsture) – izveidošanos.

Arī arhīva dokumentiem par Holokaustu Latgalē ir savas īpatnības. Tie ir darba rezultāts, tos veido cilvēki,

³⁰ Turpat, 46. lpp.

³¹ Turpat, 49. lpp.

tie atspoguļo sava laika kultūru. Iespējams, tie dokumenti, kas nav nonākuši arhīvā, ir ne mazāk svarīgi kā tie, kas iekļauti zinātniskajā aprītē. Padomju varas iestādes nebija ieinteresētas skaidrot iemeslus, kāpēc tik daudz Sarkanās armijas karavīru tika sagūstīti, kāpēc daļa vietējo iedzīvotāju brīvprātīgi sadarbojās ar nacistu iebrucējiem un piedalījās kaimiņu iznīcināšanā, dienēja latviešu leģionā. Tas grāva mītu, ka *visa padomju tauta iestājās kā viens, aizstāvēt Tēvzemi* un ka Padomju Savienībā visas tautas ir brāļi. Piemēram, dokumenti, galvenokārt Valsts ārkārtas komisijas praktināšanas protokoli,³² pildīja noteiktu sociālu funkciju. Tie atklāj, kā toreiz rakstīja par *vācu fašistu iebrucēju zvērisko būtību*, t. i. viņu noziegumiem. VĀK apkopoja primāros faktus. Protams, nav bieži minēts, ka Holokausta upuri bija ebreji, lai gan patiesībā upuri bija arī civiliedzīvotāji, kas atbalstīja padomju režīmu (komjaunieši, komunisti, arodbiedrību darbinieki, pagrīdes darbinieki, partizāni, glābēji un viņu ģimenes). Šodien zināms, ka komisijas sniegtā statistika par bojāgājušo skaitu ir pārspilēta. No tā laika viedokļa, jo vairāk upuru, jo briesmīgāki noziegumi, jo lielāka bija padomju tautas drosme un varonība. Arī paši noziegumu liecinieki baidījās no represijām gan no padomju varas, gan no nacionālo partizānu puses.

Šī darba avoti ir zinātniskās grāmatas, zinātniski populārā literatūra, raksti, bijušo Daugavpils geto iemītnieku atmiņas, arhīva dati, statistiskie materiāli, ka arī Holokausta atspoguļojums daīlliteratūrā.

³² Ārkārtas komisija nacistu iebrucēju un viņu līdzdalībnieku zvērību un to nodarītā kaitējuma noteikšanai un izmeklēšanai PSRS iedzīvotājiem, kolhoziem, sabiedriskajām organizācijām, valsts uzņēmumiem un iestādēm (VĀK). Izveidota 02.11.1942.

D. Ērgļa, M. Melera, G. Smirina, A. Urtāna, A. Šnēra pētījumi liecina, ka šīs tēmas izpētē var izmantot gan arhīvu dokumentus, gan Holokausta liecinieku atmiņas.³³ Viņu darbi par notikumiem atsevišķās Latgales pilsētās un novados devuši iespēju ieskatīties līdz šim nezināmās ebreju tautas traģēdijas lappusēs, parādot vietējo iedzīvotāju attieksmi pret ebrejiem.

J. Ročko pētījumus var traktēt gan kā zinātniskus, gan kā populārzinātniskus. J. Ročko lielu uzmanību pievērš mutvārdu vēsturei, proti, Holokausta lieciniekiem, bijušajiem Daugavpils geto ieslodzītajiem. Ir izdevies aprakstīt traģēdiju ar no neebreju skatpunkta. Autors savulaik dažādās Latgales pilsētās un pagastos savāca ap simt neebreju atmiņu stāstu. Daži ir atspoguļoti autora pirmajā publikācijā, kas veltīta ebre-

³³ Ērglis D. Dažas holokausta epizodes Krustpilī: Beila Bella Veide. Grām.: *Holokausta izpētes problēmas Latvijā*. Starptautiskās konferences referāti 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga un pētījumi par Holokaustu Latvijā. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 2. sējums. Otrais izdevums. Rīga, 2007. 269.–298. lpp.; Ērglis D. Ebreju nogalināšana Krustpilī. Holokausta izpētes jautājumi Latvijā. Starptautiskā semināra referāti 2001. gada 29. novembris, Rīga un 2001.–2002. gada pētījumi par Holokaustu Latvijā. Otrais izdevums, Rīga, 2007. 127.–157. lpp.; Ērglis D. Ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī nacistiskās Vācijas okupācijas laikā. 158.–209. lpp. Melers M. *Latvijas ebreju kopienas vēsture un Holokausta piemiņas vietas*. Rīga, 2013.; Смирин Г., Мелер М. Потерянный мир: Боровка, Данкере и Малта в Латвии. Grām.: *Евреи в меняющемся мире*. Материалы 4-ой международной конференции. Рига, 20–22 ноября 2001 г. С. 344–373; Urtāns A. Holokausts Latvijas provincē: Abrenes provincē. Grām.: *Holokausta pētniecības problēmas Latvijā*. 2006.–2007. gada pētījumi par Holokaustu Latvijā un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.–7. novembris, 23. sēj. Rīga, 2008, 72.–94. lpp.; Шнеер А. Гибель евреев Лудзы: документально-пристрастное повествование. Grām.: *Холокост в Латгалии*. Даугавпилс. Без года издания. [1999]. С. 32–52; Urtāns A. Ebreju īpašumu ekspropriācija Ludzas un Madonas apriņķī vācu okupētajā Latvijā. Grām.: *Holokausta pētniecības problēmas Latvijā*. 2006.–2007. gada pētījumi par Holokaustu Latvijā un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.–7. novembris, 23. sēj. Rīga, 2008, 119.–136. lpp.

ju Katastrofai.³⁴ Atmiņas ir subjektīvas, bet, no otras puses, tās papildina un atklāj epizodes, ko neatspoguļo arhīvu materiāli. Tajā pašā laikā vairākos pirmajos darbos, kas veltīti Holokaustam Latvijā, autors ne vienmēr kritiski izvērtējis statistikas datus par upuriem, nav apšaubījis nepārbaudītas epizodes. Laika gaitā autors sācis vairāk izmantot zinātnisko aparātu, salīdzinošo pieeju, lai kritiski izvērtētu citu autoru darbus. Tas ļauj daļu jaunākos pētījumus, kas publicēti trīs grāmatās *Ebreji Latgalē. Vēstures apceres (Евреи в Латгалии. Исторические очерки)* uzskatīt par zinātniskiem, nevis populārzinātniskiem.³⁵

2016. gadā J. Ročko pirmo reizi 2. grāmatā *Ebreji Latgalē* publicēja darbu *Holokausta historiogrāfija Latgalē*.³⁶ Autors pētījumus izkārtojis hronoloģiskā secībā.

³⁴ Рочко И. Жертвы, спасённые и спасатели. Grām.: *Холокост в Латгалии*. Даугавпилс. [1999]. С. 81–146; Рочко И. Они были нашими соседями (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии). Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Книга четвёртая. Даугавпилс, 2005. С. 127–173; Рочко И. Уничтожение евреев в Илукстском уезде летом 1941 года (по воспоминаниям местных жителей). Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Книга четвёртая. Даугавпилс, 2005. С. 174–196; Рочко И. Это было в Прейли. Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Книга четвёртая. Даугавпилс, 2005. С. 197–214.

³⁵ Рочко И. Последние свидетели (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 151–235; Рочко И. Евреи в Ливанах. Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Даугавпилс, 2010. С. 278–299; Рочко И. Последние отзвуки Холокоста (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга вторая. Даугавпилс. 2016. С. 57–116. Длинная тень Холокоста. Grām.: Рочко И. Евреи в Латгалии. *Исторические очерки*. Книга третья. Даугавпилс, 2022. С. 81–167.

³⁶ Рочко И. Историография Холокоста в Латгалии. Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга вторая. Даугавпилс. 2016. С. 88–280.

Šis bija pirmais mēģinājums iztīrīt šo tēmu. Taču netika ievērots dalījums: Rietumu, padomju un Latvijas historiogrāfiskie avoti. Visi aplūkotie avoti tika rūpīgi aprakstīti, bet netika veikta zinātniskā analīze. Netika fiksēti secinājumi, ko pētījumam par Holokaustu Latgalē dod hronoloģija. Pēdējo septiņu gadu laikā ir palielinājies avotu skaits un to žanriskā daudzveidība. Šī pētījuma autors darbus sadalīja ne tikai atkarībā no rakstīšanas laika, bet arī, ievērojot tos sociālos apstākļus, kādos avoti tapa. Historiogrāfisko avotu dalījums Rietumu, padomju, Latvijas un Krievijas avotos ļāva identificēt šī jautājuma historiogrāfijas iezīmes.

Šāds historiogrāfijas dalījums atspoguļo avotu tapšanas sociālpolitiskos, ideoloģiskos un vēsturiskos apstākļus. Pirmie Rietumu historiogrāfijas avoti bija kādreizējo Daugavpils geto ieslodzīto memuāri. Šo darbu autori dzīvoja Rietumos, ASV un Izraēlā. “Rietumnieki” notikumus varēja atspoguļot patiesi, nebaidoties no cenzūras vai varas iestāžu vajāšanas. Autori, kuri rakstīja savas atmiņas “uz karstām pēdām”, parasti neizmantoja arhīvus. Faktiski to vēl nebija. Viņu publikāciju laiks no 1947. gada līdz 70. gadu vidum. Šos darbus nevar saukt par zinātniskiem. Tā ir personiskās katastrofas sociālā vēsture. Atmiņām ir sava specifiska. Tās ir pārdomas, cilvēku reakcija uz piedzīvoto. Atmiņas ir subjektīvas. Autori atradās aprakstīto notikumu centrā. Šajos memuāros nav zinātniskā aparāta. Daži memuāri dažādu iemeslu dēļ netika publicēti uzreiz. Lielākā daļa tika rakstīta jidišā. Šie teksti dienasgaismu ieraudzīja dažus gadus pēc tam, kad tika pārtulkoti angļu valodā. Paši autori pēc atbrīvošanas atradās Vācijā, pēc tam pārcēlās uz ASV, Kanādu un Izraēlu. Šo darbu saturu ietekmēja arī autoru dzīves apstākļi.

Otrais Rietumu historiogrāfijas periods sākās 20. gs. 90. gadu vidū un turpinās līdz mūsdienām. Šajos gados ieslodzīto darbu izmantošana ieguva “otro elpu”. Tos pārtulkoja krievu valodā, papildināja ar atsaucēm un komentāriem, par tiem rakstīja recenzijas, tos iekļāva zinātniskajā aprītē. Tas liek domāt, ka memuāri ir aktuāli arī mūsdienās, pat pēc 50 gadiem no to publicēšanas laika. Daži atmiņu autori apliecināja darba autoram, ka viņi geto rakstījuši dienasgrāmatas, kas ir apšaubāmi. Amerikas, Eiropas un Izraēlas zinātnieki bija brīvi no ideoloģiskiem postulātiem, viņu rīcībā bija arhīvi, finansiālās iespējas, granti, kas nodrošināja pētniekiem materiālos resursus. Rietumu pasaule bija ieinteresēta Holokausta vēstures veidošanā. Ebreju izcelsmes Izraēlas un Rietumu zinātnieki apsūdzēja vācu nacismu, detalizēti analizēja iznīcināšanas tehnoloģisko procesu, ieslodzīto pārvietošanas ceļus. Tikai vēlāk viņi sāka pievērst lielāku uzmanību konkrētu ieslodzīto ciešanām un psiholoģijai. Sākās Eiropas Katastrofas filozofisko un teorētisko problēmu izpēte. Ebreju pētnieki vēlējās saglabāt piemiņu par traģēdiju, daži paši bija ieslodzītie, bet citiem tika nogalināti radinieki. Vācu vēsturnieki, kā vācieši, juta savu līdzdalību traģēdijā, lielu uzmanību pievērsa ne tikai ebreju iznīcināšanai, bet arī vācu karavīru uzvedībai, parādot, ka ne visi bija slepkavas, ne visi bija saindēti ar nacistu ideoloģiju.

Padomju historiogrāfija par Holokaustu Latgalē aizsākās Otrā pasaules kara beigās ar publikācijām avīzēs. Tās piesaistīja lasītāju uzmanību, iepazīstināja viņus ar ebreju traģēdiju. Protams, tām bija arī aģitācijas ievirze, tām vajadzēja iedvest padomju tautā naidu pret nacismu. Tad no Latgales evakuētie ebreji uzzinā-

ja par savu ciltsbrāļu briesmīgo likteni. Pirmais nozīmīgais dokuments bija Ārkārtas komisijas materiālu publicēšana.³⁷ Pateicoties V. Grosmana un I. Ērenburga pūlēm, entuziasti izveido *Melno grāmatu*,³⁸ kas PSRS netika izdota. Tas liecina par padomju varas attieksmi pret ebreju traģēdiju. Laikā, kad norisinājās kampaņa pret kosmopolitismu, “ārstu lieta”, nevarēja būt ne runas par Holokausta izpēti. Holokausta pētniekiem draudēja nepatīkšanas (piemēram, Z. Jakubam), viņi tika apsūdzēti buržuāziskajā un cionisma propagandā. Izraēlas valsts izveidošana palielināja antisemitismu. Prāvu materiāli par vietējo vācu nacistu rokaspuišu tiesāšanu piesaistīja uzmanību, taču tie ne vienmēr bija pieejami pētniecībai. Tikai pēc PSRS sabrukuma parādījās pirmie objektīvie darbi par Holokausta izpēti.

20. gs. 90. gados sāka veidoties postpadomju jeb Krievijas historiogrāfija. Tās īpatnība ir tāda, ka pētījumu autori pilnībā uzticas padomju avotiem, ne vienmēr kritiski izvērtē statistikas datus par zaudējumiem karā, darbos galvenokārt pievēršas vietējo kolaboracionistu noziegumiem, lai gan tie bija tikai līdzskrējēji, jāteic gan, ka viņu nežēlība dažkārt bija mežonīga. Analizējot mūsdienu Latvijas historiogrāfiju, Krievijas pētnieki vienmēr atzīmē mēģinājumus slavināt noziedzniekus Baltijas valstīs. Darbojoties totalitāras varas apstākļos,

³⁷ Сообщение Чрезвычайной Государственной комиссии по установлению злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников (в Латвийской ССР). Москва, 1945.

³⁸ *Melnā grāmata* ir dokumentu un aculiecinieku stāstu apkopojums par noziegumiem pret ebreju tautu PSRS un Polijas nacistu okupētajās teritorijās Holokausta laikā, kā arī par ebreju dalību pretošanās cīņā pret nacistiem Otrā pasaules kara laikā. Darbs tika veikts I. Ērenburga un V. Grosmana vadībā.

Krievijas vēsturnieki ir spiesti propagandēt noteiktu ideoloģiju. Tomēr Krievijā notiek sistemātiska Holokausta izpēte, kas ir progress ebreju tautas vēstures izpētē.

Latvijas historiogrāfija sāka veidoties pēc neatkarības atjaunošanas. Kā minēts iepriekš, ar Valsts prezidenta atbalstu izveidotā Latvijas Vēsturnieku komisija iezīmēja sistemātiskas un visaptverošas Holokausta pētniecības sākumu Latvijā, t.sk. Latgalē. Šie zinātniskie darbi ir kļuvuši par objektīvu pierādījumu tam, ka valsts ir gatava izpētīt savas vēstures tumšākās, nepatīkamākās un traģiskākās lappuses, cerot, ka Holokausts vairs neatkārtosies. Šķiet, ka darbs pie Holokausta izpētes Latvijā, t.sk. Latgalē, pamatā ir pabeigta. Par to liecina Latvijas Vēsturnieku komisijas darba pārtraukšana.

Šobrīd “liecinieku laikmets” ir beidzies, ir pienācis “atmiņu analīzes laikmets”. Pēc kara, kad daudzi bijušie geto un koncentrācijas nometņu gūstekņi vēl bija dzīvi, viņu atmiņām netika pievērsta liela uzmanība. Tikai prāvā pret A. Eihmanu 1961. gadā tika izmantoti ne tikai dokumenti, bet arī deva vārdu noziegumu lieciniekiem. Kļuva skaidrs, ka atmiņas, lai arī subjektīvas, tomēr papildina dokumentus, paplašina un padziļina izpratni par notikušo.

Kādas ir dažu Daugavpils vēsturnieku darbu iezīmes? Z. Jakuba, J. Šteimana, S. Špungina uzrakstītais vērtējams kā populārzinātnisks.³⁹ Pirmais apkopojis

³⁹ Якуб З. В те дни. Из истории Дагавпилсского гетто. Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Даугавпилс, 1993. С. 287–394; Šteimans J. Latvijas ebreji 1940.–1945. g. Grām.: *Latvijas ebreju vēsture*. Daugavpils, 1995. 109–127. lpp.; Шпунгин С. *До и после побега*. Рига, 2014.

geto ieslodzīto atmiņas, otrais izmantojis publicētos materiālus. Bijušais Daugavpils geto ieslodzītais S. Špungins izdeva grāmatu, kurā iekļauts stāsts par pirmskara dzīvi, kā arī par traģēdiju geto. Kā likums, lielāko daļu bijušo ieslodzīto atmiņu var iedalīt divās daļās: “pirms” un “pēc”.

Šī darba autors izmantojis portāla www.names.lv datus, t. i., *Census of the Jews of Latvia in 1935*. Materiālos ir ziņas par 11106 ebrejiem, kas 1935. g. dzīvoja Daugavpilī. Tie ir vārdi, uzvārdi, daļai iedzīvotāju bija noskaidroti viņu vecāku vārdi, kuri tautas skaitīšanas brīdī jau bija miruši. Norādītas dzimšanas vietas, dzimšanas datumi, miršanas gadi, kā arī nodarbošanās. Ir ļoti svarīgi, ka var noskaidrot, vai cilvēks ir bijis geto, kurās koncentrācijas nometnēs bijis vai kur ticis slēpts.

Padomju laikā vietējās avīzēs ir ļoti maz materiālu par Holokausta norisēm Latgalē. Tikai avīze *Красное знамя* publicēja Z. Jabuba rakstus par Daugavpils geto, par glābējiem.

Latgales ebreju traģēdijai kara gados veltīti vairāki pētījumi. Tos nosacīti var iedalīt vairākās grupās. Jau tika norādīts, ka šī jautājuma historiogrāfiju atkarībā no vēsturiskajiem, sociālekonomiskajiem un ideoloģiskajiem kritērijiem var iedalīt Rietumu, padomju, postpadomju Krievijas un Latvijas avotos. Šāda kompleksa pieeja ietver ideoloģisko pamatojumu, saglabā hronoloģiju, izdevuma vietu un valodu. Visu šo darbu kopums ir pētījuma priekšmets. Šis ir galvenais kritērijs nošķīrumam. Ir arī citi kritēriji. Autors nošķir atmiņu, proti, avotu un historiogrāfijas kritērijus.

Memuārus var sakārtot hronoloģiskā secībā pēc rakstīšanas laika. Pirmie darbi parādījās pēdējos kara

gados. Darbi, kas tapuši 20. gs. 50.–60. gados, būtiski, t. i., kvalitatīvi atšķiras no 20. gadsimta 70.–80. gados rakstītajiem darbiem.

Memuārus var iedalīt pēc izdošanas vietas. Atmiņas par Holokaustu Latgalē publicētas ASV, Izraēlā, Vācijā, Latvijā, Krievijā, Lietuvā. Pirmie memuāri tika sarakstīti geto un koncentrācijas nometņu ieslodzīto dzimtajā valodā – jidišā. Tad šie darbi tika tulkoti Vācijā vācu valodā, angļiski runājošajās valstīs – angļu valodā. Lietuvā Daugavpils geto gūstekņa grāmata ir tulkota lietuviešu valodā.⁴⁰

Lielākā daļa atmiņu par Holokaustu Latgalē ir savāktas, ierakstītas un publicētas Daugavpilī. Tās ir ebreju – bijušo Daugavpils geto ieslodzīto, kā arī neebreju – traģisko notikumu liecinieku – atmiņas.

Pirmie historiogrāfiskie pētījumi par Holokaustu Latgalē parādījās 20. gs. 90. gadu beigās – 2000. gadu sākumā. Acīmredzot pirmais zinātniskais historiogrāfiskais darbs bija A. Ezergaiļa monogrāfija, kas izdota ASV angļiski, vēlāk tulkota arī latviešu valodā.⁴¹ Historiogrāfiskie darbi balstījās uz geto ieslodzīto atmiņām, kā arī uz autoru rīcībā esošajiem arhīviem. 20. gs. beigās – 21. gs. sākumā pētījumu skaits ir strauji pieaudzis. Pētnieki izmanto ne tikai arhīvus, bijušo geto ieslodzīto atmiņas, lieciniekus, privātpersonas, bet arī “malā stāvošos”, parādījās iepriekš nepublicēti foto materiāli.

⁴⁰ Tas attiecas uz H. Kuricka grāmatu, kas ir aplūkota šajā pētījumā. Materiālus tulkošanai nodrošināja šī darba autors.

⁴¹ Ezergailis A. The Holocaust in Latvia, 1941–1944: The Missing Center. Rīga: The Historical Institute of Latvia, 1996. A. Ezergailis. Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944. Rīga, 1999.

Historiogrāfiskos darbus var iedalīt arī pēc autoru profesionalitātes līmeņa: tie ir zinātnieki, novadpētnieki, žurnālisti. Tekstus nosacīti var iedalīt zinātniskajos, populārzinātniskajos (novadpētniecības), publicistiskos, izglītojošos un metodiskos, kā arī tā var būt uzzīņu literatūra un daiļliteratūra. Laika gaitā ir pieaudzis autoru skaits, kā arī viņu uzskatu dažādība par Holokaustu.

Vairākus darbus sarakstījusi autoru grupa, citus – viens autors. Arī autoru tautība ir dažāda. Tie ir ebreji, amerikāņi, briti, vācieši, latvieši, krievi. Apskatītie pētījumi publicēti angļu, vācu, krievu, latviešu, lietuviešu valodā (viens referāts). Jaunie pētījumi ES valstīs tiek izdoti angļu valodā. Izraēlā darbi tiek publicēti galvenokārt ivritā. Latvijā izdotie historiogrāfiskie darbi publicēti latviešu un krievu valodās.

Zinātniskos pētījumus veikusi Latvijas Vēsturnieku komisija, citi vietējie zinātnieki, piemēram, A. Stranga, A. Urtāns utt., gan arī ārzemju pētnieki – A. Ezergailis (ASV), Dž. Sveins (Lielbritānija), A. Šnejers (Izraēla) un citi.⁴²

Novadpētniecības darbus galvenokārt pārstāv bijušo geto ieslodzīto memuāri un dienasgrāmatas. Publicistikā ietilpst publikācijas presē, kā arī žurnālistu izdotās grāmatas, piemēram, G. Gontmahera (Krāslava), A. Davidenko (Daugavpils) darbi.⁴³ Mācību literatūra ietver

⁴² Urtāns A. Ieskats holokausta pētniecībā Bauskas, Valmieras un Ludzas apriņķī. Grām.: *Holokausta izpēte Latvijā*: starptautiskas konferences materiāli, 2003.g. 12.–13. jūn., 24. okt., Rīga; 2002.–2003. g. pētījumi par Holokaustu Latvijā. Rīga, 2004.

⁴³ Гонтмахер Г. *Камни кричат*. Даугавпилс, 2012; Давыденко А. *Чёрное солнце. Лагерь военнопленных "Шталаг 349" в Даугавпилсе. Документы и воспоминания*. Даугавпилс, 2015.

dažādas rokasgrāmatas skolotājiem, kas māca Holokausta vēsturi, piemēram, sešās valodās izdotā grāmata *Latvijas ebreju iznīcināšana 1941–1945*. Metodiskajā literatūrā ir izstrādāti konkrēti ieteikumi par konkrētām tēmām Holokausta mācīšanai. Pēdējos gados Katastrofa atspoguļota daiļliteratūrā, piemēram, A. Frosta romānos (ASV), stāstos un novelēs (V. Baranovskis, A. Zaslavskaja), filmās (*Pilsēta pie upes* pēc G. A. Janovska romāna motīviem, režisors V. Kairišs).⁴⁴ Jāpatur prātā, ka daiļliteratūras autoriem ir tiesības uz iztēli atkarībā no viņu subjektīvajiem uzskatiem, darba mērķa.

Ir arī speciālā literatūra, kas atspoguļo ebreju traģēdijas notikumus. Tie ir ceļveži (J. Ročko *Ebreju Latgale*), bukleti (A. Fišils *Daugavpils geto ieslodzīto saraksts*), J. Ročko (*Ebreju Daugavpils 1900.– 1960.*), *Ebreji Preiļos*. Minētos izdevumus nevar saukt par historiogrāfiskiem pētījumiem, tie tikai papildina Holokausta historiogrāfiju, bet nevar to aizstāt. Speciālajā literatūrā iekļaujami arī materiāli par noziedznieku tiesām (Arāja tiesa Vācijā), kā arī enciklopēdiskas ievirzes izdevumi, piemēram, *Holokausts PSRS teritorijā: enciklopēdija* (Maskava).

Nacistu okupācija Latgalē sākās 1941. gada 25.–26. jūnijā un ilga līdz 1944. gada 9. augustam. Holokausta rezultātā tika nogalināti Latgales ebreji, vairāki tūkstoši Lietuvas ebreju, Ilūkstes rajona un Čehoslovākiņas ebreji. Tādējādi historiogrāfiskā izpēte ir ierobežota

⁴⁴ Фрост А. *Мамино кольцо*. Москва – Тель-Авив. 2008; Фрост А. *А гоеше маме*. Москва, 2015; Барановский В. *Лето тревог и печали*. Даугавпилс, 2015; Janovskis G. A. – izcils latviešu prozaīķis, vairāk nekā 30 romānu autors.

gan telpā (Latgale, kā arī Ilūkstes novads), gan laikā (1944–2022). Arī autora pētījumi ir ierobežoti. Autors praktiski nav pētījis nacistu noziedznieku un vietējo kolaboracionistu prāvu dokumentus. Daļa dokumentu atrodas ārpus Latvijas un autoram nav pieejami. Avīžu raksti par Holokaustu un papildu literatūra nav analizēta. Tas ne tikai ierobežo, bet arī iezīmē turpmākās izpētes perspektīvas.

1. NODAĻA

HOLOKAUSTS LATGALĒ DAŽĀDU NACIONĀLO HISTORIOGRĀFIJU PĀRSTĀVJU SKATĪJUMĀ

1.1. Holokausts Latgalē rietumvalstu autoru darbos (1990–2020)

Līdz pirmo darbu iznākšanai par Holokausta historiogrāfiju Latvijā tika publicētas bijušo Rīgas, Liepājas un Daugavpils geto ieslodzīto atmiņas. Geto gūstekņi bieži vainoja vietējos nacistu atbalstītājus, dažreiz vācu virsniekus, kuri vadīja ebreju iznīcināšanas operācijas. Šie leitnanti un majori īstenoja nacistu valsts politiku. Ieslodzītie katru dienu redzēja savus mocītājus. Gūstekņiem šķita, ka tieši viņi ir vainīgi.

Nozīmīgākais zinātniskais darbs, kas veltīts Holokaustam Latvijā, ir latviešu izcelsmes amerikāņu profesora **Andrieva Ezergaila** (1933–2022) 1996. gadā izdots darbs *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944* (angļu valodā *The Absent Center*).⁴⁵ Uz ilgu laiku grāmata kļuva par klasisku darbu Holokausta izpētē.

A. Ezergailis dzimis 1930. gadā Jēkabpils apriņķa Ritas pagastā. 1944. gadā 14 gadu vecumā zēns kopā ar vecākiem emigrēja uz Vāciju, vēlāk uz ASV. 1956. gadā topošais vēsturnieks absolvēja Mičiganas universitāti, bet 1968. gadā Ņujorkas universitātē viņš ieguva vēstures doktora grādu. Interesanti, ka viņa doktora di-

⁴⁵ Ezergailis A. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944*. Rīga, 1999. Trīs gadus pēc publicēšanas angļu valodā pētījums iznāca latviski.

sertācija bija veltīta 1917. gada revolūcijai Latvijā. Pēdējos dzīves gados viņš strādāja Itakas koledžā. Publicējis vairākas grāmatas, vairāk nekā 150 rakstu, t. sk. par Holokaustu Latvijā.

Apskatāmajā darbā A. Ezergailis izvirzīja un pamatoja ideju, kuras būtība ir šāda: ja nebūtu vācu okupācijas, nebūtu arī Holokausta. Jā, antisemitisms ir pastāvējis vienmēr, bet masu iznīcināšanas nebija. No tā izriet secinājums: vainīgs ir vācu nacisms, un vietējie atbalstītāji bija tikai okupantu gribas izpildītāji. Tāds ir ierastais emigrācijas vēsturnieku, kā arī lielākās daļas Latvijas vēsturnieku skatījums. Katastrofas gados neatkarīgas Latvijas valsts nebija. Grāmatas otrais nosaukums *Neesošais centrs* norāda uz šo aspektu. Tas nozīmē, ka neviens nav politiski atbildīgs par vietējo iedzīvotāju noziegumiem. Personīgo morālo atbildību var uzlikt tikai slepkavām.

A. Ezergailis detalizēti neskaidro iemeslus, kāpēc vietējie iedzīvotāji piedalījās ebreju kaimiņu iznīcināšanā, lai gan viņi to darīja diezgan aktīvi. Vēsturnieks uzskatīja, ka vietējie slepkavas bija alkatīgi cilvēki, savukārt antisemitisms atvirzīts otrajā plānā. Pēc J. Ročko domām, antisemitisms bija ikdiena. K. Ulmaņa režīms oficiāli cīnījās pret nacionālisma izpausmēm. Taču ebreji universitātē nebija īpaši gaidīti, praktiski ebreju virsnieki pazuda no armijas, policijas, valsts iestādēm, valsts uzņēmumos (piemēram, dzelzceļā, pastā) viņu bija ļoti maz. K. Ulmaņa ekonomikas politika, kas bija vērsta uz ebreju kapitāla izstumšanu, radīja augsni antisemitismam. Domājams, neatkarības zaudēšana vairoja nacionālismu un antisemitismu. Latviešu nacionālisti sāka sadarboties ar nacistu okupantiem, cerot uz valstiskuma atjaunošanu. Tomēr okupanti

nekad neattaisno cerības. Tajā pašā laikā profesors neuzskata, ka ebreji būtu aktīvi piedalījušies 1941. gada 14. jūnija deportācijā, tāpēc viņus nevajadzētu vainot padomju varas noziegumos. 1941. gada vasarā vārdu *žids* aizstāja ar labskanīgāku – *ebrejs*.

Ir ārkārtīgi svarīgi, ka A. Ezergailis atšķirībā no citiem pētniekiem Holokaustu aplūkojis Latvijas sociāl-ekonomiskās un politiskās vēstures kontekstā. Pētījuma viena nodaļa daļēji ir veltīta Katastrofai Latgalē.⁴⁶ Vēsturnieks atzīmē, ka Daugavpilī tika iznīcināti aptuveni 70% pilsētas ebreju, tas ir, vairāk nekā 7700 cilvēku.⁴⁷ Turklāt pilsētā tika nošauti ebreji no tuvējām pilsētām, piemēram, Krāslavas, Dagdas, Piedrujas, Višķiem, Ilūkstes rajona, kā arī vairāki tūkstoši Lietuvas ebreju, kuri nepaspēja aizbēgt no strauji uzbrūkošās nacistu armijas. A. Ezergailis pamatoti atzīmē, ka padomju bruņotie spēki apzināti bloķējuši bēgļu mēģinājumus pamest Latviju.⁴⁸ Zinātnieks raksta, ka 1935. gadā Latgalē dzīvoja trešā daļa Latvijas ebreju, un tie veidoja 5% no Latgales iedzīvotājiem. Pēc viņa aprēķiniem, no 28 000 Latgales ebreju iznīcināti 20 000. Kopējo bojāgājušo skaitu Daugavpilī viņš novērtēja ap 13 tūkstošiem cilvēku. Tas nozīmē, ka 7000 cilvēku attiecinā-

⁴⁶ IX nodaļa. Iznīcināšanas pilsētas. 309.–320. lpp. A. Ezergailis Daugavpili, Rēzekni un Liepāju nosauca par “iznīcināšanas pilsētām”.

⁴⁷ Turpat, 309. lpp.

⁴⁸ Pie tāda paša secinājuma nonāca arī darba autors. Skat. Рочко И. Судьбы евреев-беженцев из Латгалии (1941–1945) (по воспоминаниям свидетелей). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 413–414.; Рочко И. Судьбы евреев-беженцев из Латгалии (1941–1945) – 2 (по воспоминаниям свидетелей). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга вторая. Даугавпилс, 2016. С. 281–388; Рочко И. Судьбы евреев-беженцев из Латгалии (1941–1945) – 3 (по воспоминаниям свидетелей). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга третья. Даугавпилс, 2022. С. 181–357.

mi uz pārējo reģiona teritoriju. Precīzu upuru skaitu katrā atsevišķā pilsētā vai apdzīvotā vietā parasti sarežģīti aprēķināt. Līdz ar nacistu ienākšanu visa Latgale kļuva par Daugavpils novadu, kas ietvēra visas reģiona pilsētas un novadus. Dažkārt iznīcināšanai nolemtos ebrejus pārdzina no vienas vietas uz citu.

Atbildība par pirmo ebreju masveida iznīcināšanu Daugavpilī gulstas uz daļu no einzacgrupas (*pilnas gatavības grupa*) zonderkomandu EK-1b, kuru vadīja tiesību zinātņu doktors Ērihs Erlingers.⁴⁹ Šīs komandas bija paredzētas ebreju, komunistu, padomju aktīvistu, čigānu iznīcināšanai. Ē. Erlingera ziņojumi atklāj, ka pēc nacistu armijas ienākšanas ebreji aizdedzināja pilsētu. Latvieši (varbūt viņš domāja visus pilsētas iedzīvotājus) maz interesējušies par ebrejiem. Viņaprāt, tas saistīts ar to, ka Latvijas elite tika deportēta. Izrādās, ka elite bija ārkārtīgi antisemītiska. Ē. Erlingers apgalvoja, ka puse Daugavpils iedzīvotāju ir ebreji. Jāšaubās, ka šāds cilvēks nezināja ebreju iedzīvotāju skaitu. Varbūt viņš gribēja parādīt, ka ir daudz darāmā, lai tos iznīcinātu. 27.–28. jūnijā parādījās plakāti ar prasību ebreju vīriešiem ierasties centrālajā laukumā. 29. jūnijā tika izveidota pilsētas prefektūra, kuru vadīja R. Blūzmanis, policiju vadīja bijušais Latvijas armijas kapteinis Pētersons. Acīmredzot pirmais R. Blūzmaņa rīkojums bija,

⁴⁹ Erlingers Ērihs (1910–2004) – tiesību zinātņu doktors, absolvējis Tībingas Universitāti, studējis Kīlē un Berlīnē. Ē. Erlingera komanda piedalījās ebreju slaktiņos Kauņā, Daugavpilī, Rēzeknē. 1941. gada decembrī Ē. Erlingeru pārcēla uz Baltkrieviju, kur viņa komanda piedalījās masu nāvesodu izpildē, tostarp Minskā. Viņš ne tikai uzraudzīja nāvesodu izpildi, bet, kad šāvēji nestrādāja pietiekami ātri, viņš pats ņēma rokās ieroci. 1943. gada septembrī Ē. Erlingers kļuva par SS standartenfireru. Pēc kara strādājis kazino un par komivojažieri koncernā Folksvagen. 1958. gada novembrī arestēts un 1961. g. janvārī Karlsruē notiesāts uz 12 gadiem cietumā, taču jau 1964. gadā atbrīvots un pēc pieciem gadiem miris savā dzīvoklī.

ka tirgus laukumā jāpulcējas ebrejiem – vīriešiem no 16 līdz 60 gadiem. Pēc nelaimīgo vīriešu savākšanas viņi tika nogādāti cietumā, kur lielākā daļa tika iznīcināta. Līdz 7. jūlijam aiz *Baltā gulbja* cietuma tika nošauti 1150 ebreji. Policijā dienēja 240 cilvēki, izveidoti 6 iecirkņi. Turklāt EK-1 komandai nācās mudināt latviešus, atšķirībā no lietuviešiem, iesaistīties šajā “darbā”.⁵⁰

A. Ezergailis min četras lielas akcijas: divas aiz *Baltā gulbja* cietuma, kā arī Latvijas armijas poligonā Mežciemā, kā arī starp katoļu un luterāņu kapiem. Acimredzot 13. jūlijā Ē. Erlingers izbrauca no Daugavpils un devās uz Rēzekni. Atbildība par turpmāko Daugavpils ebreju iznīcināšanu gulstas uz zonderkomandu EK-2, kuru vadīja virsleitnants I. Hamans.⁵¹ Viņa ziņojumā teikts par 9012 nogalinātiem ebrejiem. No 22. augusta līdz 15. oktobrim lielu akciju nebija. V. Štālekers savā 15. oktobra atskaitē ziņo, ka nošauti 8945 ebreji.⁵² Pamazām aktīvāk sāka darboties Latvijas policija. Par to ziņo I policijas iecirkņa priekšnieks A. Sakārnis. Savā 11. augusta ziņojumā viņš raksta par vietējo iedzīvotāju, tostarp pilsētas funkcionāru, nebi-

⁵⁰ Ezergailis A. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944*. Rīga, 1999, 310. lpp.

⁵¹ Hamans loahims – virsleitenants, pēc tam SD šturmbanfirers kas savu militāro pieredzi bija guvis izpletņu lēcēju specvienībā. 1941.gadā iekļauts SS un SD rīcības komandā “A”, kurai bija jāveic masu slepkavības Baltijas zemēs. 1942. gadā pārcelts darbā gestapo, piedalījās soda operācijā Cepelīns. 1945. gada 13. jūlijā izdarījis pašnāvību.

⁵² Štālekers Francs Valters (1900–1942, Gatčina (Krasnogvardeiska, Ļeņingradas apgabals) – SS brigādes firers un policijas ģenerālmajors. Beidzis Tībingas Universitāti, tiesību zinātņu doktors. 1941. gada jūnijā einzacgrupa A, kurā bija 990 cilvēku, iekļuva padomju teritorijā armijas grupas Sever darbības zonā (Ļeņingradas un Novgorodas apgabali). 1941. gada 8. novembrī Štālekeru iecēla par Ostlandes reihskomisariāta SD priekšnieku. 1942. gada 23. martā viņu nogalināja partizāni.

jušu alkatību. Tādējādi tiek atzīts, ka vietējie iedzīvotāji aktīvi piedalījās laupīšanās. Atzīmēts, ka okupācijas iestāžu norādījumi sekoja cits pēc cita, policija tos izpildīja “tīri”, tikai ar nelielām kļūdām. Brīvprātīgo nepatīkamu uzdevumu veikšanai netrūka. Šis darbs tika veikts bez naida un kauna sajūtas, jo “visi saprata, ka tas palīdzēja visai kristīgajai civilizācijai”.⁵³

No 15. līdz 26. jūlijam visiem ebrejiem bija jāpārceļas uz geto, kas atradās Grīvā, Daugavas kreisajā krastā, priekštilta nocietinājuma armijas zirgu stallos. Par geto komandantu iecēla Zaubi. A. Ezergailis piemin judenrāta izveidi, apraksta geto ikdienu un raksta par lielāko akciju datumiem. Viņaprāt, tas bija 1941. gada 28. jūlijs, 1., 6., 18. un 19. augusts, 8.–10. novembris un 1942. gada 1. maijs.

Asiņainās akcijas laikā no 8. līdz 10. novembrim virsleitnanta Gintera Hugo Frīdriha Taberta vadībā, piedaloties Arāja komandai, pēc dažādu avotu informācijas tika nogalināti no 1134 līdz 3000 ebreju. Brutālās akcijas norises vieta bija meža jaunaudze pie Mežciema dzelzceļa stacijas. Izdzīvoja 935 cilvēki, no kuriem daļa dzīvoja geto, daļa – pilsētā, strādājot dažādās darbīcās.⁵⁴ Pēdējā lielākā akcija bija 1942. gada 1. maijā. H. Taberts saņēma R. Langes pavēli atstāt tikai geto strādājošos.⁵⁵ No Rīgas ieradās Arāja komanda, kas

⁵³ Daugavpils policijas 1. iecirkņa priekšnieka darba organizēšanas sākumu no 1941. g. jūnija beigām līdz 11. augustam. Latviešu val., mašīnraksts. Daugavpils, 11. 08. 1941. – 2. lpp. MEL III- 2253 (MEL – Muzejs “Ebreji Latvijā”).

⁵⁴ Ezergailis A. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944*. Rīga, 1999, 320. lpp.

⁵⁵ Rūdolfs Lange (1910–1945, Poznaņa) – vācu jurists, SS standartenfīrers, einzackomandas 2 komandieris, kas bija einzacgrupas A daļa, Drošības policijas un SD vadītājs Latvijā, atbildīgs par ebreju iznīcināšanu Latvijā.

kopā ar vietējiem policistiem piedalījās eksekūcijā. Agri no rīta, kad strādājošie ebreji bija pilsētā, geto iebraca automašīna ar slepkavām. Tika nogalināti aptuveni 450 cilvēki. Dzīvi palika ne vairāk kā 487 cilvēki. Daļa strādāja Daugavpils cietoksnī, daļa turpināja darbu pilsētas darbnīcās. 1943. gada 28. oktobrī izdzīvojušos nosūtīja uz Rīgu, uz Kaizervaldi. Tādējādi var runāt par 13–14 tūkstošu ebreju iznīcināšanu Daugavpilī. Var piebilst, ka zinātnieks plaši izmantoja Daugavpils geto bijušā ieslodzītā S. Aivena atmiņas, uzskatot tās par ticamu avotu.

Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem Rēzeknē dzīvoja 3342 ebreji (25% no pilsētas iedzīvotājiem), bet Rēzeknes apriņķī – 2300 ebreji. A. Ezergailis norāda, ka 1700 no tiem tika iznīcināti. Tādējādi, pēc viņa domām, aizbēga vairāk nekā 3900 ebreju. 9. jūlijā pilsētā parādījās EK-1 vienības Ē. Erlingera vadībā. Atšķirībā no Daugavpils pilsētā jau bija policijas spēki, kurus vadīja bijušais Latvijas armijas kapteinis Mačs. Ebreju iznīcināšana šeit notika pēc līdzīga scenārija kā Daugavpilī. Ebrejiem pavēlēja ierasties laukumā, pēc tam viņus iedzina cietumā. Tika atrakts kaps, kurā atradās izkropļotie iedzīvotāju līķi. Šajā noziegumā tika apsūdzēti komunisti un ebreji, īpaši ārsti: Anšelevičs, Kāns, Feigelsons un Poļaks. Par to pat rakstīja laikraksts *Tēvija*. Daugavpils apgabala prokuratūras un Rēzeknes policijas I iecirkņa priekšnieka veiktā izmeklēšana parādīja, ka tas viss ir izdomājums. Galvenās iznīcināšanas vietas bija ebreju kapsēta, Leščinska parks un Ančupānu kalni. Nošaušana notika 9., 15. jūlijā, pēc tam – 1941. gada augusta sākumā un septembrī. Nogalināšanā piedalījās nacistu okupanti, vietējā

policija un Arāja komanda. Tālāk EK-1 komandas ceļš veda uz Pleskavas un Ļeņingradas apgabaliem.

Noziegumi abās lielākajās pilsētās ir līdzīgi. Tie atšķiras pēc upuru skaita, nozieguma ilguma, kā arī Rēzeknē nebija geto. Abās pilsētās bija iesaistīta vietējā policija, kas tika organizēta pirms zonderkomandas ierašanās. Tāpat arī vērojama Vācijas propagandas ietekme uz daļu vietējo iedzīvotāju. A. Ezergaiļa pētījuma iezīme ir tāda, ka viņš galvenokārt izmantojis noziedznieku tiesu procesu dokumentus. Grāmata *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944* vērtējams kā nozīmīgākais pētījums par Holokaustu, tas uzrāda vispusīgas izpētes nepieciešamību un rosina turpināt darbu šajā virzienā.

Notikumiem šajā novadā veltīta A. Ezergaiļa grāmatas vienpadsmitā nodaļa *Ebreju nošaušana Ilūkstes apriņķī*.⁵⁶ Šis apriņķis ģeogrāfiski ietilpst Sēlijā, bet 20. gs. sociālekonomiski bija cieši saistīts ar Latgali. Daļa tā iedzīvotāju strādāja Daugavpilī, daļa dzīvoja Daugavpilī, bet bija deklarēti Ilūkstes apriņķī. Te dzīvoja ap 1180 ebreju. To iznīcināšanā piedalījās drošības policijas komandantūras darbinieki un vietējie aizsargi, kurus vadīja Oskars Baltmanis. Šādas komandantūras tika organizētas Grīvā, Subatē, Ilūkstē, kā arī desmit ciemos. Komandatūras varēja tikt organizētas tikai pēc nacistu okupantu iniciatīvas. Ebreju iznīcināšana sākās 1941. gada jūlija divdesmitajos datumos un praktiski tika pabeigta šajā pašā mēnesī. Nogalināšana galvenokārt notika vietās, kur dzīvoja upuri. Neliela daļa tika nosūtīta uz Daugavpils geto.

⁵⁶ Ezergailis A. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944*. Rīga, 1999, 430.–469. lpp. Nodaļa uzrakstīta kopā ar vēstures zinātņu doktori Rudīti Vīksni.

Vienīgā atšķirība no citām vietām bija nošaušana Si-
lenē (Borovkā). Šeit ieradās daļa Arāja komandas, kā
arī vietējie pašaisardzībnieki. Tomēr cilvēki no Arāja
komandas drīz aizbrauca. Iespējams, ka starp abu ko-
mandu slepkavām bija konflikts nošauto īpašuma pār-
dales dēļ. Ebrejus sapulcināja ciema centrā, dzina Bras-
lavas virzienā. Pie Smilgu ezera nāvei lemtos apstādinā-
ja un nošāva.

A. Ezergailis analizējis milzīgu dokumentu korpu-
su, kas atspoguļo pašaisardzības vienību veidošanos.
Vienlaikus viņš izmantojis Ārkārtas noziegumu izmek-
lēšanas komisijas dokumentus. Ar to šī nodaļa atšķiras
no devītās nodaļas, kuras pamatā ir Vācijā pēc kara
notikūšo prāvu materiāli pret noziedzniekiem.

2004. gadā tika izdota britu vēsturnieka **Džefrija Sveina** grāmata *Starp Staļinu un Hitleru: šķiru karš un rasu karš Daugavas krastos, (1940–1946)*.⁵⁷ Grāma-
ta veltīta Latvijas 20. gadsimta vidus vēstures tra-
ģiskākajām lappusēm. Vienas nodaļas nosaukums ir
Genocīds.⁵⁸ Kāpēc britu vēsturnieku ieinteresēja Dau-
gavpils un Latgales vēsture? Iepazīšanās un sadarbība
ar Latvijas vēsturniekiem, viņu stāsti par strīdīgo un
asiņaino vēsturi vairāku okupācijas režīmu maiņas
gados pamudināja pētīt notikumus šajā reģionā. Ar ge-
nocīdu vēsturnieks saprot ebreju iznīcināšanu (Holo-

⁵⁷ Swain G. *Between Stalin and Hitler: Class War and Race war on the Dvina, 1940–46*. London and New York: Rouldege Curzon Taylor & Francis Group, 2004. p. 254–277. Džefrijs Sveins grāmatas rakstīšanas laikā bija profesors Rietumanglijas Universitātē (Bristole), vēlāk – Glāzgovas Univer-
sitātē (Skotija).

⁵⁸ Рочко И. О главе “Геноцид” в книге Дж. Свейна “Между Сталиным и Гитлером: Классовая война и война рас на берегах Даугавы, 1940–1946)”. Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 254–277.

kaustu), padomju karagūstekņu, garīgi slimu cilvēku, nacistu pretinieku un civiliedzīvotāju nogalināšanu. Britu profesors analizējis pirmo kara dienu notikumus, galvenās akcijas geto, propagandas materiālus, pārvaldes sistēmu pilsētā un reģionā. Viņš secināja, ka pilsētas iedzīvotāji atradās starp divām iznīcinošām varām, starp Hitlera un Staļina politiku, kas atspoguļota Molotova-Ribentropa paktā.

Kāds ir pētnieka ieguldījums Latgales Holokausta historiogrāfijā? Nodaļa *Genocīds* ir strukturēta šādi: ievads, sarkano atkāpšanās, nāvēssodi, izpildītāji, Judenrein, masu slepkavošanas rezultāti.⁵⁹

Paziņojums par Vācijas uzbrukumu Padomju Savienībai 1941. gada 22. jūnijā vietējā presē parādījās nākamajā dienā. Ne no radio ziņām, ne no publikācijām vietējā presē nebija saprotams, kas notiek frontē. Jau 1941. gada 25. jūnijā kļuva skaidrs, ka sarkanarmiešiem frontē klājas slikti, tajā dienā *Latgaļskaja pravda* neiznāca, pilsētā parādījās bēgļi no Lietuvas.⁶⁰ Turklāt Dž. Sveins raksta, ka 26. jūnijā nacistu lidmašīnas sāka bombardēt pilsētas centru.⁶¹ Protams, daļa civiliedzīvotāju mēģināja aizbēgt, taču nenoteiktības un panikas dēļ to izdarīt nebija viegli. Organizēti pilsētu pameta partijas un komjaunatnes vadība, kā arī padomju personāls. Viņus var saukt par evakuētajiem. Turklāt viens no pirmajiem aizbēga no Maskavas atstātais Daugavpils pilsētas partijas komitejas pirmais

⁵⁹ Judenrein (vācu val.) – brīvs no ebrejiem.

⁶⁰ Swain G. *Between Stalin and Hitler: Class War and Race war on the Dvina, 1940-46*. 2004.

⁶¹ Pēc aculiecinieku stāstītā, Daugavpils pirmā bombardēšana notika jau 1941. gada 22. jūnijā. Bombardēts ne tikai pilsētas centrs, bet arī Jaunbūves rajons, kur atradās slimnīca.

sekretārs Treimanis. Pilsētā bija 2557 partijas biedri, bet palika 700 ierindas biedri, arī puse padomju (saimniecisko) darbinieku.⁶² Šiem cilvēkiem, tāpat kā mīlīciem, draudēja briesmas. Taču arī ebrejiem draudēja nāvējošas briesmas. Grāmatas autors norāda, ka *evakuācijas kulminācijā no Daugavpils kravas stacijas mēģināja izbraukt 10 vilcieni*.⁶³ Pēdējo vilcienu netālu no pilsētas apturēja vācu armija. Tajā atradās ne tikai Daugavpils iedzīvotāji, bet arī bēgļi no Lietuvas.⁶⁴

Daži ebreji atstāja pilsētu, dažiem nebija laika, bet daudzi negrasījās to darīt. Kāpēc? No Pirmā pasaules kara pieredzes vecākā ebreju paaudze atcerējās, ka Vācijas karaspēks viņiem nav kaitējis.

Otrkārt, padomju vara Latvijā tika nodibināta tikai pirms gada. Tā bija nesaprotama un pat biedēja. Cilvēki zaudēja īpašumus, tika pakļauti represijām, tika slēgtas ebreju skolas un organizācijas. Baumas raisīja nepabeigtā Latvijas pasu nomaiņa pret padomju pasēm. Ko darīt, ja neizlaidīs? 1941. gada 14. jūnijā no pilsētas uz Sibīriju (Krasnojarskas apgabalu) tika deportēti 180 ebreji.⁶⁵ Pēc darba autora domām, bija arī citi iemesli, kas atturēja ebrejus. Lielākā daļa no tiem bija sīkīpašnieki, viņiem piederēja veikaliņi, mājas. Grūti bija pieņemt lēmumu atstāt iedzīvi, kas iegūta smagā darbā.

⁶² Swain G. *Between Stalin and Hitler...* p. 48.

⁶³ Turpat.

⁶⁴ H. Kurickis to apraksta grāmatā *Izdzīvot un pastāstīt* (Уцелеть и рассказать).

⁶⁵ Detalizētāk skat. Рочко И. Судьбы депортированных евреев Латгалии (по воспоминаниям жертв депортации 14 июня 1941 года). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 80–150.

Pilsētu nevarēja pamest veci cilvēki, ebreji no apkārtnējiem ciemiem un pilsētām, kā arī cilvēki, kuriem nebija zirgu transporta. Daļa ebreju devās prom no dzimtajām vietām, bet, kad sasniedza Latvijas–Krievijas robežu, padomju vienības (robežsargi) tos nelaida tālāk. Daži no viņiem bija spiesti atgriezties.⁶⁶ Vācu armijas straujā virzība uz priekšu veicināja arī to, ka daļai potenciālo bēgļu nebija laika pamest pilsētu.

Netiešs iemesls, kas mudināja ebrejus palikt pilsētā, bija tas, ka padomju prese 1940.–1941. faktiski dezinformēja iedzīvotājus, neatklājot nacisma antisemitisko būtību. Tādējādi Molotova–Ribentropa pakta noslēgšana acīmredzot aizkavēja Vācijas uzbrukumu PSRS. No otras puses, PSRS rietumu reģionu, t. sk. Latvijas, ebrejiem, tas bija šausmīgs trieciens. Dž. Sveins atzīmē, ka tikai 1941. gada 26. jūnijā (šajā dienā pilsētu ieņēma vācu karaspēks) avīzē *Pravda* tika publicēta informācija par šausmām Varšavas geto.⁶⁷ Tajā pašā laikā līdz 1940. gadam Latvijas laikrakstos tika ievietotas ziņas un fotogrāfijas, kas atklāja Varšavas geto notiekošo.⁶⁸ Kas mūs sagaida Krievijā, jautāja ebreji. Nevienš īsti nevarēja atbildēt uz šo jautājumu.

⁶⁶ Detalizētāk skat. Рочко И. Судьбы евреев-беженцев из Латгалии (1941–1945) (по воспоминаниям свидетелей. Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 300–418; Рочко И. Судьбы евреев-беженцев из Латгалии (1941–1945) – 2 (по воспоминаниям свидетелей). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга вторая. Даугавпилс, 2016. С. 281–388. Рочко И. Судьбы евреев-беженцев из Латгалии (1941–1945) – 3 (по воспоминаниям свидетелей). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга третья. Даугавпилс, 2022. С. 181–357.

⁶⁷ Swain G. *Between Stalin and Hitler*: 2004. p. 49.

⁶⁸ Рочко И. Они были нашими соседями... (из истории Холокоста в Даугавпилсе). Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Книга четвёртая. Даугавпилс, 2005. С. 131.

26. jūnijā pulksten trijos dienā vācu armija ieņēma Daugavpili un *sāka iznīcināt Staļina plakātus un portretus*.⁶⁹ Pilsētā ienāca armijas grupas *Ziemeļi* 8. tanku divīzijas daļas. Pēc armijas daļām Latvijā ienāca speciāli formējumi, kuru pamatuzdevums bija ebreju, čigānu, komunistu un citu nacistiem nevēlamu elementu iznīcināšana.

Daugavpili tā bija daļa no einzacgrupas A zonderkomanda 1v. Šo daļu, proti, EK-1v, vadīja oberšturbānfirers, tiesību zinātņu doktors Ērihs Erlingers. Viņa ziņojumos teikts, ka ugunsgrēki pilsētā plosījušies vairākas dienas.⁷⁰ Protams, dedzināšanā tika vainoti ebreji. Turklāt šo darbību rezultātā cieta elektrostacija un ūdensapgāde.⁷¹ Daži joprojām uzskata, ka to sarīkoja ebreji. Vietējā laikrakstā tika apgalvots, ka no 1923 karadarbības laikā sagrautajām ēkām ebreji apzināti nopostījuši 1912 ēkas.⁷² Tikmēr, kā raksta Dž. Sveins, strādnieku apsardzes paliekas sāka īstenot “izdegušās zemes” politiku. Dzelzceļa darbinīcu strādnieks Vladislavs Vojevodskis organizēja grupu, kas rīkoja sprādzienus un ugunsgrēkus. Tādējādi britu vēsturnieks šajā jautājumā atvēris nezināmu lappusi pilsētas vēsturē.

Jau 1941. gada 27. jūnijā sākās laupīšanas, neskatoties uz okupācijas varas iestāžu paziņojumu, ka lau-

⁶⁹ Swain G. *Between Stalin and Hitler...* p. 49.

⁷⁰ Ezergailis A. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944*. Rīga, 1999, 309. lpp.

⁷¹ Šo notikumu aculiecinieks, mans tēvs G. Ročko, stāstīja, ka pilsētā tiešām bijuši plaši ugunsgrēki. Spēcīgais vējš šajās karstajās jūnija dienās, ugunsdzēsēju prombūtne noteica to, ka nodega vairāki pilsētas rajoni, kas bija apbūvēti ar koka ēkām, piemēram, Gajoks.

⁷² Якуб З. В те дни. Из истории Даугавпилсского гетто. Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Даугавпилс, 1993. С. 302. Vietējā avīzē *Daugavpils Latviešu Avīze* 1941. gada 5. un 6. augustā tika rakstīts par ebreju veikto ēku dedzināšanu, tostarp 8 skolām un 3 baznīcām. Tiesa, publikācijas autors “aizmirsā”, ka “dedzinātāji” tobrīd jau atradās geto.

pītāji tiks nošauti. Zādzības notika gan nomalēs, gan centrā Rīgas ielā, kur bija daudz ebrejiem piederošu tirdzniecības vietu un veikalu.⁷³ Kā raksta Dž. Sveins, kārtība pilsētā tika atjaunota jau 28. jūnijā, kad tika izveidota latviešu palīgpolīcija, kuru vadīja bijušais Latvijas armijas kapteinis Eduards Pētersons. Tomēr, pēc liecinieku stāstītā, laupīšanas turpinājās, ko atzīst arī britu vēsturnieks. Jā, kārtība. Kam? Šķiet, ka ebrejus iedzina šausmās šāda “kārtība”. Viņiem uzbruka vietējie antisemīti, viņus aplaupīja, viņus izdzina no rindām, liekot veidot “savas” rindas. Ja ebreji mēģināja aizsargāt savu īpašumu, tos varēja nogalināt

Jaunā administrācija sāka darboties 1. jūlijā. Vietējo pašpārvaldi nodrošināja vācu vara, savukārt E. Pētersons un R. Blūzmanis strādāja tās pakļautībā. Dž. Sveins raksta, ka R. Blūzmanis bijis kafejnīcas īpašnieks Raiņa ielā.⁷⁴ Par viņa vietnieku kļuva Osvalds Štāls, kurš iepriekš strādāja par komercskolas direktoru. Interesanti, ka O. Štāls 1940. gadā dedzīgi atbalstīja padomju, bet 1941. gadā – nacistu valdību. Izvēles problēmu katrs atrisināja pa savam: O. Štāls veiksmīgi kalpoja abām varām. Okupanti izveidoja vietējo administrāciju, publicējot sarakstu ar 100 cilvēkiem, no kuriem mazāk nekā 10% bija slāvu uzvārdi.⁷⁵

R. Blūzmanis pilsētu sadalīja 6 policijas iecirkņos. Parastajiem policistiem bija ieroči, zaļi rokas apsēji, *daži valkāja garu, bet rūpīgi slēptu aizsarga formas tērpu*.⁷⁶

Kā tad sākās ebreju iznīcināšana? 29. jūnijā vietējās palīgpolīcijas priekšnieks R. Blūzmanis izdeva pavēli,

⁷³ Swain G. *Between Stalin and Hitler...* p. 49.

⁷⁴ Kā atceras darba autora māte Frida Ročko, pirms kara Blūzmaņa kafejnīcā bija nevēlami apmeklētāji.

⁷⁵ Swain G. *Between Stalin and Hitler...* p. 51.

⁷⁶ Turpat.

ka visiem ebrejiem vecumā no 16 līdz 60 gadiem nākamajā dienā jāierodas tirgus laukumā. Acīmredzot tas bija pirmais R. Blūzmaņa parakstītais rīkojums. Pavēles krievu un vācu valodā tika izkārtas visā pilsētā. Tā sākās nāvei nolemto cilvēku reģistrēšana. 30. jūnijā laukumā pulcējās vairāki tūkstoši ebreju vīriešu no Daugavpils un Lietuvas. Dž. Sveins neko neraksta par to, kā ebreji tika iedzīti cietumā, kā par viņiem ņirgājās. Izmantojot Ē. Erlingera ziņojumu, vēsturnieks fiksē, ka cietums arī nonācis E. Pētersona rokās. Drīz vien viņš policijas amatu deleģēja R. Blūzmanim, pats paliekot pilsētas galvas statusā. Domājams, ka šāds lēmums pieņemts pēc okupantu norādījuma. Cietumā atradās 1125 ebreji, 32 politiešlodziņi, 85 krievu strādnieki un 2 kriminālnoziedznieces.⁷⁷

Ē. Erlingera ierašanās mainīja ebreju stāvokli pilsētā. Acīmredzot atsevišķi EK-1v locekļi ieradās pilsētā uzreiz ar armijas daļām, savukārt tiesību doktors – ne vēlāk par 6. jūliju. Kā izriet no viņa ziņojuma, oberšturmbanfirers bija neapmierināts ar “ebreju jautājuma” risināšanu. Ē. Erlingers ziņojumā raksta, ka latvieši ir pozitīvi noskaņoti, bet pilsētas iedzīvotāji galvenokārt rūpējas par dzīves atjaunošanu, lai apmierinātu savas vajadzības. *Latvieši, t.sk. vadošie aktīvisti pret ebrejiem izturējās pasīvi.*⁷⁸ Lielākā daļa iedzīvotāju, t. i. “klusējošais vairākums” centās izdzīvot. Bija nepieciešama speciālo vienību ierašanās, lai pamudinātu E. Pētersona cilvēkus vairāk piedalīties ebreju iznīcināšanā. Ē. Erlingers, kurš ieradās no Kauņas, atzīmē, ka lietuvieši aktīvi palīdzējuši nacistiem ebreju iznīcināšanā. Pēc

⁷⁷ Turpat.

⁷⁸ Ezergailis A. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944*. Rīga, 1999, 310. lpp.

nacista domām, puse Daugavpils iedzīvotāju bija ebreji, kas to pilnībā kontrolēja. Protams, abi fakti bija melīgās vācu propagandas piemēri. Viņš uzskata, ka padomju vara kara priekšvakarā no pilsētas izsūtīja ap 500 latviešu ģimeņu, kuras var pieskaitīt inteliģencei. Tiesību doktors uzskatīja, tieši latviešu inteliģencei, kas bija “uzaudzināta ar boļševisma zvērībām”, vajadzēja iniciēt ebreju grautiņus.

8. jūlijā ebreju vīriešu grupai, kas atradās cietumā, tika dots uzdevums izrakt grāvi dzelzceļnieku parkā, kas pieklāvās cietuma pagalmam. 9. jūlijā sākās masveida nošaušana. Ebreji no augšējiem stāviem tika nodzīti lejā un pievienojās garajai rindai, kas devās uz tranšejām. Rinda uz nāvi, rinda bez izvēles. Šāva pa četriem cilvēkiem no tuvas distances galvā. Šāva vācieši, bet viņi “nogura”, tāpēc bendes darbs tika uzticēts vietējiem policistiem, kurus komandēja vācu virsnieks. Kā izdevās izdzīvot šajā nāves rindā? Vienkārši bedre izrādījās par maza, un daži no ieslodzītajiem tika atdzīti atpakaļ uz cietumu. Reizēm laimi un tiesības uz dzīvību mēra ar neizrakta grāvja kubikmetriem! Šajās dienās dzelzceļnieku parkā tika nogalināti 1150 vīrieši.

Dž. Sveins uzskata, ka Ē. Erlingeram bija tālāki noteikti ebreju iznīcināšanas plāni. Viņš raksta, ka vācieši Gajoka sinagogā sadzina tūkstošiem sieviešu, bērnu un vīriešu, kas vecāki par 60 gadiem. Tie bija gan vietējie, gan ebreju bēgļi no Lietuvas. Šķiet, ka britu vēsturnieks kļūdās. Šī sinagoga bija ķieģeļu ēka, atradās Centrālajā ielā 18, tajā bija 50 vietu.⁷⁹ Tāpēc ir apšaubāmi runāt par tūkstošiem cilvēku. Taču mēģinājums aizdedzināt, uzspridzināt sinagogu kopā ar ebre-

⁷⁹ Латвия. Синагоги и раввины. 1918–1940. Рига, Шамир, 2004/ 5765. С. 44.

ju grupu noticis, to darba autoram stāstījuši aculiecinieki.⁸⁰ Vai nu dedzināšana, vai spridzināšanas mēģinājums bija neveiksmīgs, vai arī dedzinātāji baidījās, ka uguns izplatīsies uz tuvējām mājām, taču noziegums acīmredzot netika īstenots līdz galam. Pēc aculiecinieku stāstītā, bija dzirdami sirdi plosoši kliegzieni, no sinagogas cēlās biezi dūmi... Nacisti sāka filmēt ugunsgrēku kinohronikai. Izdzīvojušie ebreji tika nogādāti *Baltā gulbja* cietumā, kur viņiem tika konfiscētas dārglietas.

1941. gada 13. jūlijā Ē. Erlingers aizbrauca uz Rēzekni. Viņa komandas vietā ieradās viena no einzackomandas EK-3 vienībām, kuru vadīja oberšturmfirmers (vecākais leitnants) Joahims Hamans. Šie profesionālie slepkavas iepriekš “darbojās” Lietuvā, vēlāk Baltkrievijā. Šī komanda Daugavpilī atradās no 1941. gada 13. jūlija līdz 23. augustam. Pēc viņu ziņām, šajā laikā tika nogalināti 9012 ebreji.

1941. gada 15. jūlijā R. Blūzmanis parakstīja pavēli: visiem ebrejiem jāpārceļas uz priekštilta nocietinājumiem geto, kas atradās Daugavas kreisajā krastā (Grīvā). Pavēles izpildes termiņš – 26. jūlijs. Pilsētā tika sadzīti arī ebreji no tuvējām Latgales pilsētām. Pēc Dž. Sveina teiktā, līdz 29. jūlijam geto tika ieslodzīti aptuveni 6000 cilvēku.⁸¹

Jūlijs un augusts bija bezprecedenta laiks ebreju iznīcināšanas mēroga un intensitātes ziņā. Lielākās akcijas geto tika rīkotas 28. jūlijā, 1. augustā, 6., 18. un 19. augustā. Geto ieslodzītie tika sadalīti “speciālistos”

⁸⁰ Рочко И. Они были нашими соседями... (из истории Холокоста в Даугавпилсе). *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. 2005. С. 140–141.

⁸¹ Swain G. *Between Stalin and Hitler...* p. 54.

(“amatniekos”) un “nespeciālistos”. Tas bija solis pretī nacistu vērtējumā “lieko” cilvēku iznīcināšanai. “Amatnieki” saņēma baltās kartītes, kas vismaz uz brīdi pasargāja viņus un viņu ģimenes no bojāejas. Profesors īsi raksturojis akcijas geto, par kurām pirms 10 gadiem rakstīja novadpētnieks Z. Jakubs.⁸²

1941. gada 28. jūlijā cilvēkiem, kas vecāki par 60 gadiem, tika paskaidrots, ka viņi tiks pārcelti uz citu nometni ar labākiem apstākļiem. 1941. gada 1. augustā Dagdas, Krāslavas, Višķu, Indras un citu Latgales pilsētu ebrejiem tika paziņots, ka viņus pārvedīs uz plašāku nometni. Nevienš no ieslodzītajiem neatgriezās geto. 6. augustā notika vēl viena liela akcija.

16. augustā (iespējams, 17. augustā) geto ieradās vācu virsnieku un policistu grupa. Geto iemītnieki tika izdzīti no kazarmām. Viņiem paskaidroja, ka Krustpils apkaimē cukurbiešu novākšanai nepieciešami strādnieki. Šajā pilsētā atradās cukurbiešu pārstrādes rūpnīca. Sākās šķirošana geto: pa kreisi – tie, kas paliek, pa labi – tie, kas dodas uz Krustpili. Tos, kas “aizbrauca” uz Krustpili, vairs neviens neredzēja. Par to pirmais uzrakstīja Z. Jakubs. Dž. Sveins min, ka svētdien, 16. augustā, nošauti nespeciālisti vīrieši, bet 17. augustā – 2000 sieviešu. Vēsturnieks uzskata, ka augustā geto bijis pārpildīts un tajā bijuši 14 000 cilvēku.⁸³

Galvenā ebreju iznīcināšanas vieta bija ne tikai Mežciems, bet arī dzelzceļnieku skvēra pagalms, kas atrodas aiz cietuma. Eksekūcijas laikā aiz cietuma tika izmantoti ložmetēji, kas liecina, ka tur darbojušies slep-

⁸² Якуб З. В те дни. Из истории Даугавпилсского гетто. *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Даугавпилс, 1993. С. 308, 310, 318, 321–324, 361–362.

⁸³ Swain G. *Between Stalin and Hitler...* p. 55.

kavas no EK-3. Tas nenozīmē, ka vietējie slepkavas nevarēja izmantot automātiskos ieročus.

Nošaušana augustā Mežciemā notika pēc šāda scenārija. Piecu vietējo policistu komanda lika cietušajiem izģērbties, pēc tam cita brigāde pavadīja līdz grāvjiem, kur šāva divas komandas 10 policistu sastāvā, viena otrai nododot ieročus. Nāvei nolemtie parasti tika nolikti uz ceļiem ar skatu pret grāvjiem, šāva no 2–3 metru attāluma. Grāvjus aizbēra ar kaļķi. Mirušo mantas paņēma šāvēji, bet pēc tam tie, kas aizraka bedres. Teorētiski komandām nebija paredzēts sazināties, taču tas ne vienmēr tika ievērots. Tiem, kas raka ciet grāvjus, katram maksāja 30 padomju rubļus.⁸⁴

1941. gada 22. augustā I. Hamans un viņa bendes atstāja pilsētu. Atlikušie geto iemītnieki tika uzticēti 25 gadus vecajam oberšturmfiireram Hugo Frīdriham Tabertam. Lielākās akcijas viņš īstenoja 1941. gada 8.–10. novembrī. Tiesa, gatavošanās tām sākās iepriekš. Speciālistu baltās kartītes tika nomainītas pret sarkanajām. Šoreiz šis “aizsardzības sertifikāts” attiecās tikai uz speciālistiem, bet ne uz viņu ģimenes locekļiem. Izņēmums bija ārsti. No 8. līdz 9. novembrim geto ieslodzītos grupās nogādāja uz nošaušanas vietu. Šajā noziegumā piedalījusies arī V. Arāja komanda, kas pilsētā ieradās zilos autobusus, lai gan paša slepkavas tur nebija. Nošaušana notika Mežciemā aiz dzelzceļa stacijas prieku mežā. SS oberšturmfiirers H. F. Taberts, kurš bija arī Daugavpils drošības nodaļas un SD komandieris, informēja Daugavpils apgabala gebitkomisāru Frīdrihu Švungu par 1134 ebreju nošaušanu, kā arī norādīja, ka tuvākajā laikā būs iespējams atteikties no

⁸⁴ Turpat, 59.–60. lpp.

palikušajiem speciālistiem geto.⁸⁵ Pēc tam geto palika 962 cilvēki – 537 sievietes, 425 vīrieši.

Geto ieslodzītie strādāja gan cietoksnī, gan pilsētā. Pirmo reizi Dž. Sveins parādīja, ka ienākumi no geto ieslodzīto darba bija nozīmīga vietējā budžeta daļa. 1942. gada martā naudas līdzekļi, kas tika iegūti, pārdojot nošauto ebreju īpašumu, bija galvenais budžeta ieņēmumu avots. Šie ieņēmumi bija divas reizes lielāki nekā tie, ko saņēma no nodokļu iekasēšanas. No ebreju īpašumu pārdošanas pilsētas varas iestādes saņēma ceturto daļu budžeta ieņēmumu. Taču šis avots pamazām apsīka. Izdzīvojušie ebreji turpināja strādāt, protams, viņi algu nesaņēma. Uzņēmumiem, kas izmantoja ebreju darbaspēku, kā nodoklis bija jāiemaksā budžetā 15 reihsmarkas. Britu vēsturnieks atzīmē, ka 1943. gada vasarā 6 nedēļu laikā ebreju darbaspēka izmantošana vietējā kasē ienesa 44 322 reihsmarkas. Ar to pietika pilsētas skolu uzturēšanai divus mēnešus.⁸⁶

Kā ar ebreju īpašumiem? Dažiem tas bija stimulants ātri iedzīvoties. Bijušie ebreju īpašumi tika pasludināti par valsts īpašumu, proti, Trešā Reiha īpašumu. Tāpēc tirdzniecība ar ebrejiem piederošām precēm tika oficiāli aizliegta. Protams, to tirgoja melnajā tirgū (un pat pēc kara). Divi palīgpolīcijas darbinieki par to tika apsūdzēti un notiesāti uz diviem mēnešiem cietumā.⁸⁷ 1941. gada 1. oktobrī *Daugavpils Vēstnesis* publicēja pavēli, ka visi ebrejiem atņemtie īpašumi jānodod pilsētas vadībai. Nodošanas termiņš vairākas reizes tika pagarināts, līdz tika pārcelts uz 30. novembri.⁸⁸ Pro-

⁸⁵ Pēc citiem datiem, tika nogalināti ap 3000 ebreju.

⁸⁶ Swain G. *Between Stalin and Hitler...* p. 68.

⁸⁷ Turpat, 65. lpp.

⁸⁸ Turpat, 65. lpp.

tams, neviens negribēja atdot salaupīto. Pārkāpēju tiesas bija demonstratīvas, iebiedējošas.⁸⁹

Grāmatas autors pētījis jautājumu par geto pārvaldīšanu. Ebreju padomes (*Judenrat*) vadītājs M. Movšenzons kopumā raksturots negatīvi. Taču ir vēl viens fakts. 1941. gada 25. septembrī M. Movšenzons vērsās pilsētas valdībā ar lūgumu *atļaut saņemt skolas piederumus skolas aprikojumam*.⁹⁰ Tas ir pēc lielākajām un asiņainākajām jūlija un augusta akcijām! Tas nozīmē, ka viņš uz kaut ko cerēja, centās glābt, pasargāt bērnus, veidot geto kaut kādu “dzīvi”. Mēģinājums organizēt skolu ir ne tikai humānisma, bet arī pretošanās akts. 1942. gada 1. maijā M. Movšenzons tika nošauts. Arāja komanda un policija M. Movšenzona nopelnus neņēma vērā. Ebreju padomes locekļiem un tās priekšsēdētājam vienmēr ir bijis aktuāls izvēles jautājums. Padomes locekļi, galvenokārt ārsti, vienmēr centās palīdzēt ieslodzītajiem, viņi izvēlējās nāvi, daži no viņiem labprātīgi. Ebreju padomes vadītāja izvēle vienmēr bija izvēle starp dzīvību un nāvi ne tikai viņam pašam, bet arī daudziem geto ieslodzītajiem.

Ebreju padome bija atbildīga par hospitāli (ambulanci), bērnu patversmi, dievkalpojumu organizēšanu, pārtikas piegādi un darba sadali. Geto bija arī sava policija, kuras dalībnieki valkāja dzeltenus rokas apsējus. Par tās vadītāju iecēla Krāslavas ebreju Pasmaniku. Teorētiski geto bija paredzēts uzturēt no strādājošo ienā-

⁸⁹ Рочко И. Жертвы, спасённые и спасатели. Grām.: Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., Сташевский М., Шнеер А., Штейман И. Даугавпилс. С. 114.

⁹⁰ LVVA 6962. f., apr. 1, 5, 1., 1. (1941. 25. septembrī). Dokumentu arhīvā atradusi DU Mutvārdu vēstures centra vadītāja Dr. hist. prof. I. Saleniece.

kumiem: 80% ienākumu bija jānodod kasē, bet 20% varēja izmantot personiskajām un ģimenes vajadzībām.⁹¹ Protams, tas viss bija uz papīra. Ieslodzītā dienas devā bija 135 g maizes un bļoda kāpostu zupas.

Par geto komandantu tika iecelts Voldemārs Zaube. Viņš bija strādājis par ierēdni pie K. Ulmaņa. Padomju valdība viņu padarīja par dzelzceļa depo strādnieku, bet nacisti – par priekšnieku. Pēc bijušo geto ieslodzīto atmiņām, komandants bijis īsts bende. Bijušais Latvijas armijas virsnieks V. Zaube pie geto vārtiem gaidīja policijas priekšnieku R. Blūzmani. Vācu virsnieku parādīšanās bija droša zīme, kas liecināja par kārtējās akcijas sākumu. Tas pierāda, ka tieši okupanti izdeva pavēles par ieslodzīto iznīcināšanu.

Kā ebreju iznīcināšanu atspoguļoja vietējā prese un kā notikušo uztvēra pilsētas iedzīvotāji – “klusējošais vairākums”? Britu vēsturnieks izpētījis arī šo jautājumu.⁹² Tā 1941. gada 15. jūlijā laikraksta *Daugavpils Latviešu Avīze* pirmajā numurā tika formulēta jaunās valdības un tās vietējo atbalstītāju pamatideja: komunisti un ebreji gatavojās iznīcināt Latviju un tās kultūru, viņi bija tie, kas veica deportācijas.⁹³ Vienlaikus avīze vēstīja, ka 13. jūlijā Daugavpils cietuma pagalmā veikta čekas nogalināto cilvēku mirstīgo atlieku ekshumācija. Kopumā tika atklāti 33 kapi. Padomju varas iestādes šeit izpildīja nāvessodus pirms kara sākuma. Vēlāk

⁹¹ Ezergailis A. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944*. Rīga, 1999. 318. lpp.

⁹² Okupācijas gadu nacistu propagandu pētījis arī D. Oļehnovičs: Антисемитская пропаганда в оккупационной прессе на территории Латгалии. Grām.: Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., Сташевский М., Шнеер А., Штейман И. *Холокост в Латгалии*. Даугавпилс. С. 20–31.

⁹³ Swain G. *Between Stalin and Hitler...* p. 55.

izrādījās, ka daļa no šiem cilvēkiem pazuda pēc nacistu okupantu ierašanās. Tiesa, laikraksts pieticīgi klusēja par to, ka ebreji bija spiesti piedalīties čekas upuru ekshumācijā: ebreji izraka, mazgāja līkus, kas blakus stāvošajiem šķita ļoti “svaigi”. Pēc tam pūlis brutāli izrēķinājās ar nelaimīgajiem ebrejiem.⁹⁴

Pēc divām nedēļām šis laikraksts izmantoja vēl vienu uzticamu propagandas argumentu – kolektivizāciju. Vācu armijas uzbrukums izglāba latviešu zemniekus no pilnīgas kolektivizācijas. Pirmo kolhozu izveide bija krievu, nevis latviešu zemnieku iniciatīva. 5. augustā avīzē tiek publicēta leģenda par to, ka ebreji iznīcinājuši pilsētu, savukārt blakus ievietota atbilstoša fotogrāfija.⁹⁵ Laikraksts “aizmirsa”, ka ebreji jau atrodas geto, turklāt 6. augustā tur notika asiņaina akcija.

Antisemitiskā histērija turpinājās arī pēc 1941. gada 1. oktobra, kad *Daugavpils Latviešu Avīze* kļuva pazīstama kā *Daugavas Vēstnesis*. Kā norāda Dž. Sveins, lielāko akciju priekšvakarā laikrakstos arvien parādījās apsūdzības pret ebrejiem. 6. novembrī *Daugavas Vēstnesī* tika apsūdzēts *žīds Gandlers* par piedalīšanos komunistu zvērībās pilsētas cietumā. A. Gandlers patiešām bija atbildīgs par uzraudzību cietumā, taču skaidrs, ka ne viņš pieņēma lēmumus par akciju rīkošanu. 7. novembrī, pašā geto akcijas kulminācijā, laikraksts atkal raksta par ebreju organizēto dedzināšanu, kā arī apgalvo, ka vācu okupācijas priekšvakarā Dagdas ebreji veikuši pirmos mēģinājumus šajā apgabalā izveidot kolhozu.⁹⁶

⁹⁴ Detalizētāk skat.: Рочко И. *Жертвы, спасенные и спасатели*. С. 86–87.

⁹⁵ Swain G. *Between Stalin and Hitler...* p. 55.

⁹⁶ Turpat, 67. lpp.

Protams, iedzīvotāji zināja, kas notiek ar ebrejiem, viņu kaimiņiem. 1935. gadā katrs ceturtais pilsētas iedzīvotājs bija ebrejs. Turklāt ne visi uzskatīja, ka visās nelaimēs ir vainojami ebreji. Nacistu propagandai, pirmkārt, vajadzēja panākt, lai mainītos to cilvēku viedoklis, kuri netic ebreju ļaundarībām, otrkārt, propaganda veicināja antisemitisma pieaugumu, treškārt, bija jāparāda, ka nacistu ienākšana un genocīds bija glābiņš, kas pilsētas iedzīvotājus atbrīvoja no “ebreju jūga”. Tāpēc ebreju slepkavībās iesaistītie cilvēki faktiski piepildīja vietējo iedzīvotāju vēlmi atbrīvoties no apspiedējiem ebrejiem.⁹⁷ Nacistu propaganda sagatavoja cilvēkus “pareizai” genocīda uztverei.

Genocīds tika īstenots salīdzinoši publiski. Nošaušana aiz cietuma bija labi redzama no dambja, kur stāvēja iedzīvotāji. Vecāki cilvēki vēl šodien atceras kapu ekshumāciju pie cietuma. Kaimiņi redzēja, kā geto iedzina ebrejus, Mežciema iedzīvotāji dzirdēja šāvienus skaņas 1941. gada vasarā. 1942.–1943. g. ebreji ar dzeltenām zvaigznēm devās uz darbu. 1943. gada rudenī viņi vairs nebija pilsētu iedzīvotāju daļa.

Vēl 1941. gada 27. septembrī pilsētā tika reģistrēti krievi, poļi, latvieši, baltkrievi, lietuvieši, vācieši, igauņi un citi.⁹⁸ Ebrejus neskaitīja. Viņi *a priori* bija lemti nāvei. Taču viens no policistiem, liekot krieviem rakt kapus ebrejiem, teica, ka drīz šeit būs vieta arī krieviem.⁹⁹ Šī darba autors ne reizi vien ir dzirdējis no vecajiem cilvēkiem, ka pēc ebrejiem un komunistiem būtu čigānu, krievu vecticībnieku un poļu kārta. Iespējams, daži no viņiem, mēģinot no tā izvairīties, kļuva par

⁹⁷ Turpat, 68. lpp.

⁹⁸ Turpat, 68. lpp.

⁹⁹ Turpat, 71. lpp.

kolaboracionistiem. Jebkurā gadījumā totalitāra režīma apstākļos neviens nevar būt drošs par nākotni: var ierasties pēc jebkura, neatkarīgi no tautības. Tikai ebrejus nacisti iznīcināja pēc etniskā principa.

Protams, starp pilsētas un Latgales iedzīvotājiem bija cilvēki, kas centās palīdzēt, palīdzēja un glāba ebrejus. Britu zinātnieks saskaitījis gandrīz 70 šādus gadījumus. Šādu gadījumu izpēte sniedz materiālu izvēles problēmas noskaidrošanai: klusējošais vairākums – kolaboracionists – glābējs.

Kas kļuva par nacistu zvērīgā plāna izpildītājiem, kāds bija viņu liktenis, kas viņus mudināja iet kolaboracionisma ceļu? Šie jautājumi šķituši aktuāli Dž. Sveinam.

Jautājums par vietējo iedzīvotāju līdzdalību genocīdā vienmēr paliks vēsturnieku strīdu objekts. Šodien ir skaidrs, ka pavēles par ebreju iznīcināšanu deva nacistu okupācijas varas iestādes. Taču to izpildītāji – latviešu palīgpolicija – rīkojās nežēlīgi, ar lielu entuziasmu. Jāpiebilst, ka daudznacionālajā pilsētā latviešu palīgpolicijā dienēja ne tikai latvieši, bet arī krievi un poļi. Nošaušanas Daugavpilī sākās tikai līdz ar Ē. Erlingera ierašanos. Pirmos masu nāvēssodus izpildīja nacistu slepkavas, noziegumos pakāpeniski iesaistot latviešu policistus. Viņu pienākumi sākumā bija apsargāšana, konvojēšana, aresti, bet pēc tam arī šaušana. Asiņainajā 1941. gada augustā, kad pilsētā atradās I. Hamana komanda, bija nepieciešama vietējo policistu palīdzība. Turklāt pirmā policijas iecirkņa priekšnieks savā ziņojumā pauda, ka *šis nepatīkamais darbs tika veikts bez naida un kauna, jo vīri saprata, ka palīdz kristīgajai civilizācijai, un brīvprātīgo netrūka.*¹⁰⁰

¹⁰⁰ Turpat, 57. lpp.

Daugavpilī genocīdā piedalījās ne tikai personas ar zemu izglītības līmeni, bet arī skolotājs, skautu vadītājs, bijušie Latvijas armijas virsnieki. Analizējot dažu policistu uzvedību, Dž. Sveins skaidro viņu līdzdalības iemeslus: finansiāla atlīdzība, vēlme ieviest jaunu kārtību, atbrīvot valsti no “ebreju boļševisma”. Pēc tam daži teikuši, ka ienīst ebrejus, lai gan tie viņiem personīgi neko sliktu nebija izdarījuši.¹⁰¹ Visi akciju dalībnieki saņēma alkohola devu. Viņu morāli raksturo arī tas, ka kapu racēji ne vienmēr nodeva varas iestādēm nejauši atrastas lietas nāvēssoda izpildes vietā. Vērtslietas tika pārdotas, samainītas pret kandžu. Zādzības akciju vietās kļuva par tādu problēmu, ka reiz R. Blūzmanis ieradās nošaušanas vietā un savāca mantas pats.¹⁰² Pēc grāmatas autora domām, iebrucēju atbalstam bijis arī psiholoģisks pamatojums. Cilvēki cerēja, ka tiks atdoti padomju varas atsavinātie īpašumi. Viņi domāja, ka “jaunā kārtība” atļaus privāto darbību. Tomēr šīs cerības pilnībā nepiepildījās.

Lielākā daļa palīgpolīcijas darbinieku bija kādreizējie aizsargi un Latvijas armijas virsnieki. Šajās organizācijās uzplauka antisemitisms. Profesors atzīmē, ka nozīmīga loma antisemitisma izplatīšanā bija *Pērkonkrustam*. 1934. gada martā pēc sociāldemokrātu spiediena *Pērkonkrusts* tika aizliegts, taču tā sēklas izdzina asnu straujās okupāciju režīmu maiņas laikā.

Kā ar pašu policijas priekšnieku R. Blūzmani? Dž. Sveins izpētījis, ka vācu pavēlniecība viņu arestēja un divus mēnešus tas pavadīja Daugavpils cietumā, jo no-

¹⁰¹ Detalizētāk skat. Шнеер. А. Могильщики, или как это было. *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Книга четвёртая. Даугавпилс, 2005, С. 215–258.

¹⁰² Swain G. *Between Stalin and Hitler*...p. 64.

pietni pārsniedzis savas pilnvaras., pildot dienesta pienākumus. Saimnieki nevarēja izturēt atbildīgo kalpu? Daugavpils apgabala gebitskomisārs F. Švungs rakstīja vēstuli uz Rīgu, kurā skaidroja, ka *jūlija pēdējās dienās Blūzmanis rīkojies pārāk enerģiski ebreju masveida nošaušanas laikā*.¹⁰³ Ko tas nozīmē? Neatrada kopīgu valodu ar I. Hamani vai citām Vācijas amatpersonām? Jebkurā gadījumā dedzīgais antisemīts F. Švungs palīdzēja Blūzmani atbrīvot pirms termiņa, samaksājot par viņu soda naudu, uzsverot, ka pakalpiņa uzvedība ebreju nāvēssodu izpildes laikā apliecina viņa lojalitāti nacisma politikai.¹⁰⁴ F. Švungs iecēla Blūzmani iepriekšējā amatā. Ko tālāk? Kā konstatējis šī darba autors, pēdējos kara gados bijušais policijas prefekts dzīvojis Eglainē. Pēc liecinieku atmiņām, 1944. gadā kopā ar iebrucējiem viņš aizbēga uz Vāciju, bet pēc tam pārcēlās uz Austrāliju.¹⁰⁵

Pamazām jaunais totalitārais režīms sāka parādīt savu būtību. Tika veikta vesela virkne pasākumu, lai nostiprinātu kontroli pār iedzīvotājiem. Tika pieņemti stingrāki dzīvesvietas un reģistrācijas noteikumi, transportlīdzekļu lietošanas noteikumi, atsavināti visa veida transportlīdzekļi, bija jānodod ieroči, spēkā bija komendantstunda. Zīmīgi, ka varas iestādes uzskatīja par iespējamu pārpublicēt uzvedības noteikumus par attiecībām ar ebrejiem un karagūstekņiem, neskatoties uz to, ka presē bija vērojama antisemitiska bakhanāli-

¹⁰³ Pirmais Daugavpils apgabala gebitskomisārs bija Rikens un pēc tam F. Švungs.

¹⁰⁴ Turpat, 61. lpp.

¹⁰⁵ Рочко И. Уничтожение евреев в Илукстском уезде летом 1941 года (по воспоминаниям местных жителей). Grām.: *Евреи в Даугавпилсе*. Книга четвёртая. Даугавпилс, 2005. С. 188.

ja. Laikraksts vēstīja, ka viens šoferis regulāri vedis ebrejus uz un no geto līdz 1941. gada 20. augustam.¹⁰⁶ Taču tas varēja maksāt dzīvību. 1941. gada 2. oktobrī prese atkal atgādina, ka pārtikas piegāde ebrejiem ir aizliegta un par to tiks sodīti ar naudas sodu.¹⁰⁷ Tas liek domāt, ka pastāvēja kontakti starp ebrejiem un pilsētas civiliedzīvotājiem. Tādi paši noteikumi regulēja kontaktus ar padomju karagūstekņiem. Tiesa, latviešiem, kas bija karagūstekņi, atļāva strādāt pilsētas hospitālī.

Pārsteidz kas cits. Jau vasarā okupācijas vara sāka stipri ierobežot latviešu nacionālismu. Piemēram, 1941. gada 19. jūlijā O. Štāls informēja palīgpolicijas darbiniekus, ka viņu rokas apsēji nedrīkst būt sarkanbalt-sarkani, bet tikai zaļi.¹⁰⁸ 20. augustā tika noskaidrots, ka Latvijas palīgpolicijas pilnvaras neattiecas uz Vācijas pasu turētājiem. Turklāt par mēģinājumu ierobežot personu pārvietošanos ar šīm pasēm draud nāvessods. Saistībā ar to palīgpolicijas brīvprātīgie varēja sev uzdot jautājumu: “Vai mana izvēle ir pareiza?” Jāteic, ka atpakaļceļa vairs nebija, pārāk daudzi jau bija aptraipījuši rokas ar asinīm. Šajā aspektā ticamas šķiet slavenā Latvijas vēsturnieka P. Krupņikova atmiņas. Viņš 1946. gadā bija tulks procesā, kad Rīgā tiesāja vairākus vācu ģenerāļus.¹⁰⁹ SS obergruppenfīrers F. Je-

¹⁰⁶ Swain G. *Between Stalin and Hitler...*p. 63.

¹⁰⁷ Turpat.

¹⁰⁸ Turpat.

¹⁰⁹ Krupņikovs Pēteris (1920, Florence – 2009, Rīga) – Latvijas vēsturnieks, jauno un jaunāko laiku vēstures speciālists, zinātnisko konferenču cikla *Vācija un Baltijas valstis* organizētājs. Vācbaltu muižniecības izpētes zinātniskā virziena iniciators, vēstures zinātņu doktors, profesors, grāmatu autors. Otrā pasaules kara dalībnieks.

kelns, kam jautāja par leģionāru likteni, atbildēja: *Nākamajā dienā pēc mūsu uzvaras viņi būtu iznīcināti.*¹¹⁰

1941. gada 1. septembrī Daugavpils pārvalde tika deleģēta civilajām iestādēm. F. Švungs tika iecelts par Daugavpils apriņķa gebitskomisāru. Apriņķī ietilpa ne tikai Daugavpils rajons, bet arī Abrenes, Rēzeknes un Ludzas rajoni, t. i. praktiski visa Latgale. Viņa vietnieks bija H. Rikens. F. Švunga adjutants bija vācbaltietis E. Rauhs, kurš studējis Latvijas Universitātē, bet pēc tam 1939. gadā vācbaltiešu repatriācijas laikā studijas pārtraucis.¹¹¹ Par rajona vadītāju kļuva J. Kamaldnieks. Viņš savulaik dienēja Liepājas kājnieku pulkā, kas, nodibinoties jaunajai varai, tika iekļauts Sarkanajā armijā. Drīz vien J. Kamaldnieks dezertēja un brīvprātīgi iestājās palīgpolicijā.¹¹² Vecie cilvēki atceras, viņš izrādīja īpašu nežēlību, piekaujot ebrejus, kuriem vajadzēja atrakt netālu no cietuma nošauto likus.

Dž. Sveinu ieinteresējusi pašaisardzības vienību izveide Daugavpils apriņķī. Dž. Sveins uzskata, ka šajās vienībās (viņš tās sauc par lauku nacionālistu partizānu grupām) bija, pirmkārt, no 1941. gada 14. jūnija deportācijas izbēgušie un, otrkārt, tie padomju, komjaunatnes darbinieki, kas bija “sasmērējuši rokas”, sa-

¹¹⁰ Swain G. *Between Stalin and Hitler...* p. 64; Наша газета. 6 важных фактов о той войне. Интервью с И. Гусевым. 30.06. 2009; Рочко И. О главе “Теноцид” в книге Дж. Свейна “Между Сталиным и Гитлером: классовая борьба и борьба рас на берегах Даугавы, 1940–46”. Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 271.

¹¹¹ Swain G. *Between Stalin and Hitler...* p. 63.

¹¹² Рочко. И. Они были нашими соседями... Grām.: Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., Шнеер А., Штейман И. *Холокост в Латгалии*. С. 138. J. Ročko darbā Kamaldnieka uzvārds kļūdaini fiksēts kā Kalmanis.

darbojoties ar padomju varu. Pēc darba autora domām, tie bija cilvēki, kurus piesaistīja peļņas iespējas, kā arī provocēja uzplaukušais antisemitisms un Ulmaņa totalitārā režīma gados kultivētais nacionālisms. Pēc britu vēsturnieka domām, šīs vienības veidojās spontāni un palīdzēja vācu karaspēka virzībai uz priekšu. Tā Ilūkstes rajona Bebreņē bijušie aizsargi izraka ieročus un izveidoja “pašaizsardzības rotu”.¹¹³ Dvietē vietējie nacionālisti arī ieguva ieročus. Šādas rotas izveidoja arī Rubeņos un Aknīstē. Zinātnieks uzskata, ka nav pārsteidzoši, ka rotas tika izveidotas Līvānos, Preiļos, jo deportācijas skāra daudzas šejienes latviešu ģimenes. Tiek uzskatīts, ka “pašaizsardzības rotas” bija bruņotas tikai ar šautenēm. Taču tas neizslēdz iespēju izmantot trofejas – automātiskos ieročus (piemēram, ložmetējus), kurus Sarkanā armija pameta atkāpšanās laikā 1941. gada vasarā.

Nodaļā *Genocīds* lakoniski uzskaitītas galvenās ebreju iznīcināšanas vietas Latgales mazpilsētās.

1935. gadā katrs ceturtais Rēzeknes iedzīvotājs bija ebrejs (3342 cilvēki). Pilsēta tika okupēta 1941. gada 3. jūlijā. Nākamajā dienā, 4. jūlijā, laukumā sapulcējās 1400 vīru, kuri tika aizvesti uz cietumu. 9. un 15. augustā lielākajās akcijās nogalināti pārsvarā vīrieši. Sievietes un bērni tika iznīcināti 1941. gada augustā. 4. jūlijā Viļānos un Maltā tika iznīcināti ebreji.¹¹⁴ Viļakā tas notika 11. augustā.

Preiļos lielākās akcijas notika 1941. gada 27. un 28. jūlijā. Abos gadījumos nāvei nolemtajiem tika paziņots, ka viņus pārved uz citu pilsētu (Daugavpili). Taču viņus

¹¹³ Swain G. *Between Stalin and Hitler*...p. 56.

¹¹⁴ Turpat.

veda uz pļavu aiz ebreju kapiem. Pārējie tika nogalināti 8. augustā.¹¹⁵

Līvānos dzīvoja ap 1000 ebreju (27% no pilsētas iedzīvotājiem). Viņi tika nogalināti jūlijā un augusta sākumā.

Varakļānos, visebrejiskākajā Latgales ebreju pilsētiņā, kur 1935. gadā bija 952 jeb (57,3% iedzīvotāju), slaktiņš notika 11. augustā.¹¹⁶

Krāslavas ebreji (1444 cilvēki jeb 34% iedzīvotāju) tika iznīcināti dažādās pilsētas vietās, un ap 1000 tika sadzīti Daugavpils geto, daži tika nogalināti pa ceļam.

Ludzas ebreji tika ievietoti pagaidu geto pilsētas nomalē. 17. augustā “speciālā latviešu komanda” nogalināja 830 ebreju. Pārējos pārveda uz Daugavpili, pa ceļam nogalinot atpalikušos.¹¹⁷ Višķu ebreji tika ieslodzīti pagaidu cietumā, kas bija ugunsdzēsēju depo. Lielākā daļa vīriešu tika noslepkavoti Višķos, bet pārējie tika nosūtīti uz Daugavpils geto.¹¹⁸ Tādējādi iznīcināšanas metode Krāslavā, Ludzā, Višķos bija aptuveni vienāda.

Aglonā tika nogalināti 80 ebreji, no kuriem 57 bija vietējie, pārējie no tuvējiem ciemiem.¹¹⁹ Aglona kļuva par garīgi slimo cilvēku iznīcināšanas vietu. 1941. gada 4. augustā Daugavpils psihiatrisko slimnīcu slēdza un pacientus pārveda uz Aglonu. 28. augustā ieradās SS vienība un mežā tika nošauti 445 dažādu tautību nelaimīgie cilvēki. Līdzīgas darbības notika 1942. gada 29. janvārī, 14. aprīlī un 22. oktobrī, kas prasīja 709

¹¹⁵ Turpat.

¹¹⁶ Turpat. Patiesībā masu slaktiņš notika 4. augustā. Skat.: <https://www.jewishmuseum.lv/ru/item/141-Varaklyany.html>

¹¹⁷ Swain G. *Between Stalin and Hitler*...p. 56.

¹¹⁸ Turpat.

¹¹⁹ Turpat. Jaunākie pētījumi atklāj, ka noslepkavoto ebreju bija vairāk.

nevainīgu cilvēku dzīvības. Nacistu īstenotā garīgi slimu iznīcināšanas politika tika realizēta kā daļa no programmas, lai attīrītu sabiedrību no invalīdiem.

Latgali skāra arī sterilizācijas programma. 1941. gada 11. novembrī Ostlandes reihskomisārs H. Loze izdeva pavēli nekavējoties uzsākt sterilizāciju Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas slimnīcās.¹²⁰ Daugavpilī šī elļiķīgā plāna izpildītājs bija ārsts Vilis Zaķis, kurš bija pazīstams Daugavpils Latviešu biedrības biedrs.¹²¹

Britu zinātnieks mēģinājis aprakstīt Holokaustu kā daļu no genocīda, it kā atrodoties ārpus. Tiesa, viņa uzskati veidojušies ne tikai dzīves pieredzes iespaidā, pētot arhīva dokumentus, bet arī tiekoties ar Daugavpils zinātniekiem, kuriem ir savi priekšstatī par Latvijas vēsturi, t. sk. arī par Holokaustu. Dž. Sveina grāmatas galvenā doma ir tāda, ka fundamentālu pārmaiņu laikā cilvēks ir izvēles priekšā: “Ko darīt?”. Var nostāties iebrucēju pusē un sadarboties ar viņiem, var tiem pretoties, vai arī var pielāgoties, cenšoties izdzīvot jaunajos apstākļos. Parasti lielākā daļa iedzīvotāju ir klusējošā masa. Pamazām cilvēki pielāgojas jaunajai situācijai. Tikai daži aktīvi sadarbojas ar okupantiem, kļūstot par izpildīgiem jaunās varas politikas īstenotājiem. Dažkārt kalpu degsme pārspēj pat kungu pūles. (Vergu vara ir briesmīgāka par viņu kungu varu). Okupanti vienmēr

¹²⁰ Loze Heinrihs (1896, Šlēsviga-Holšteina apg. – 1964, Šlēsviga-Holšteina apg.) – nacistiskās Vācijas valsts darbinieks. No 1941. līdz 1944. gadam vadīja Ostlandes reihskomisariātu – vācu okupācijas civilpārvaldi Baltijas valstīs un daļā Baltkrievijas teritorijas. Šlēsvigas-Holšteinas gauleiters no 1925. gada līdz pat Otrā pasaules kara beigām 1945. gadā. Pēc kara H. Lozi tiesāja par kara noziegumiem, un viņam tika piespriesti 10 gadi brīvības atņemšanas. 1951. gadā tika atbrīvots no ieslodzījuma slimības dēļ.

¹²¹ Swain G. *Between Stalin and Hitler...* 57. lpp.

cenšas savos noziedzīgajos plānos iesaistīt vietējos iedzīvotājus, lai noņemtu no sevis atbildību par represijām, deportācijām, Holokaustu.

Analizējot ebreju traģēdiju Latgalē 1941. gada vasarā, britu profesors norāda, ka nākotnes naida sēklas pret ebrejiem iesēja Ulmaņa nacionālistiskais režīms, kas veicināja antisemitisma pieaugumu, kā arī 1940.–1941. g. padomju varas īstenotā nacionalizācija, represijas, deportācija un baznīcas vajāšana. Antisemitisms vienmēr ir raksturīgs daļai sabiedrības, bet tā saasināšanās notiek kardinālu pārmaiņu periodos.

Tomēr būtu aplami uzskatīt, ka padomju varas represijām bija tikai pretlatvisks raksturs. To upuri bija dažādu tautību cilvēki, t. sk. ebreji. Viņi cieta ievērojamus zaudējumus: gandrīz visas ebreju organizācijas tika slēgtas, daudzi ebreji kā īpašnieki zaudēja savas tirdzniecības vietas, veikalus, darbnīcas, rūpnīcas, mājas. Domājams, ka daļa neebreju iedzīvotāju vācu okupācijas sākumā atbalstīja nacistu varas iestādes, saistot to ierašanos ar privātīpašuma atjaunošanas un attīstīšanas iespējām gan pilsētā, gan laukos.

Dž. Sveins netiesā nodaļā *Genocīds* minētās personas. Vēsturnieks atklāj cilvēku uzvedības iemeslus Holokausta laikā. “Klusējošais vairākums”, cenšoties izdzīvot, neizdarīja nekādu politisko izvēli. Konformisms, kā likums, ir raksturīgs lielākajai daļai. Izvēles problēma cilvēkam arvien ir izaicinājums. Tāpēc Dž. Sveina darbs vienmēr būs aktuāls. 20. gs. 90. gados Latvijā pārmaiņu laikā daži agrākie dedzīgie komunisma piekritēji pārtapa necerēti nesamierināmos tā ienaidniekos, pārejot nacionālistu pozīcijās. Savukārt “klusējošais vairākums” atkal mēģināja izdzīvot.

Dž. Sveina darbs ir nozīmīgs pienesums Latgales vēstures izpētē, palīdz izprast būtisku problēmu – izvēles problēmu.¹²²

Latvijas ebreju vēstures pētnieks **M. Bobe** grāmatā *Ebreji Latvijā* pievērsis uzmanību Holokaustam Latgalē.¹²³ Viņš konspektīvi izklāsta notikumu gaitu Daugavpilī. Autors raksta, ka ebreju vīriešiem, kas jaunāki par 60 gadiem, bija jāpulcējas tirgū. Viņus tur noturēja visu dienu, pēc tam nosūtīja uz cietumu, daļa tika nošauta Stropu mežā.¹²⁴ 15. jūlijā tika nodedzināta Lielā sinagoga, tajā pašā dienā tika izdota pavēle stigmatizēt ebrejus. 26. jūlijā visi ebreji tika ieslodzīti geto.¹²⁵ Tur lielā šaurībā atradās 15 000 ieslodzīto, t. sk. no Latgales mazpilsētām. Īsi tiek minētas lielākās akcijas geto, kuru rezultātā dzīvi palika 400 ebreji. Šie “noderīgi” ebreji bija strādnieki. Viņi turpināja strādāt cietoksnī, kā arī pilsētas darbnīcās. 1943. gada 26. oktobrī pēdējos 350 Daugavpils ebrejus pārveda uz Kaizervaldes koncentrācijas nometni Rīgā.¹²⁶

Daļa Rēzeknes ebreju tika nošauti ebreju kapos kopā ar rabīnu H. Lubotski, kuram pietika drosmes mierināt upurus un brīdināt slepkavas par atribību par izlietajām asinīm.¹²⁷ Grāmatas autors maldās, sakot, ka lielākā daļa vietējo ebreju tika nogalināti Vīpingu mežā.

¹²² Šteimans J. Angļu profesors Latgolā. *Tāvu zemes kalendars*. Kultūrvēsturiska un literāra godagrāmota. Rēzekne. 2007. 137.–139. lpp.

¹²³ Бобе М. *Евреи в Латвии*. Рига, “Шамир”, 2006. Mendels Bobe (1894, Rīga – 1973, Izraēla) – Izraēlas vēsturnieks.

¹²⁴ Iespējams, autors kļūdās, minot iespaidīgu nošaušanas akciju Stropos.

¹²⁵ Бобе М. *Евреи в Латвии*... С. 254.

¹²⁶ Бобе М. *Евреи в Латвии*... С. 255.

¹²⁷ Turpat. Šī epizode paņemta no G. Kaufmana darba bez atsaucē uz pirmavotu.

Preiļos no 1941. gada 28. jūnija līdz 8. augustam viena pēc otras tika izpostītas ebreju apdzīvotās ielas. Vēsturnieks atzīmēja, ka *visās šajās vietās visaktīvākie, kas veica šo slaktiņu, bija latvieši*. M. Bobe, pēc šī darba autora domām, nekritiski izturas pret faktiem, nenorāda, ka vietējie policisti bija tikai vācu okupantu pavēles izpildītāji.

M. Bobe uzrakstīja grāmatu jidišā 1972. gadā, atrodoties Izraēlā. Latvijas lasītājs šo darbu ieraudzīja 2006. gadā. Protams, vairāk nekā 30 gadu garumā skaitļi, fakti un notikumi ir precizēti, kā arī papildināti ar nozīmīgiem G. Smirina komentāriem.

Ārons Šnejers, Izraēlas vēsturnieks, vēstures doktors, *Yad Vashem* muzeja līdzstrādnieks (1990–2018), daudzu publikāciju par Holokaustu un Otro pasaules karu autors.¹²⁸ Dzimis 1951. gadā Ludzā, beidzis Daugavpils Pedagoģisko institūtu Filoloģijas fakultāti, pēc tam – Latvijas Valsts universitātes Vēstures fakultāti. 80. gadu pirmajā pusē sāka vākt materiālus par Holokaustu, kļuva par vienu no ebreju kustības aktīvistiem Latvijā. 1990. gadā viņš emigrēja uz Izraēlu. Visi viņa darbi ir sarakstīti šajā valstī, tāpēc viņu var vērtēt kā Rietumu vēsturnieku.

Krājumā *Holokausts Latgalē* vēsturnieks publicējis rakstu Ludzas ebreju bojāeja: “*dokumentāli tendenciozs stāstījums*”.¹²⁹ Ā. Šnejers ir dzimis un mācījies šajā pilsetā. Kopš bērnības viņš dzirdēja stāstus par Katastro-

¹²⁸ Sarakstījis grāmatas *Плен; От НКВД до СС и обратно. Из рассказов штурмбанфюрера; Профессия – смерть; Учебный лагерь СС “Травники”* un citas.

¹²⁹ Шнеер А. Гибель евреев Лудзы: документально-пристрастное повествование. Grām.: Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., Сташевский М., Шнеер А., Штейман И. *Холокост в Латгалии*. Даугавпилс. С. 32–52.

fu savā dzimtajā pilsētā, bija personīgi pazīstams ar dažiem aprakstīto notikumu dalībniekiem. Ne velti viņš savu darbu nosauca par dokumentālu. Izmantojot plašu dokumentālu materiālu klāstu, Ā. Šnejers parāda ne tikai iznīcināšanas procesu, tā mehānismu, bet arī atklāj to cilvēku psiholoģiju, kas īstenoja Holokaustu. Izrādās, ka pirms kara viņi bija vienkārši cilvēki, ebreju kaimiņi, ne ar ko neatšķīrās no citiem. Slepervas bija ļoti tālu no vācu nacisma teorijas, viņus vadīja dažādi motīvi. Citi mēģināja palīdzēt vajātajiem kaimiņiem, bet lielākā daļa stāvēja malā. Visi gribēja izdzīvot. Karš ielu sadalīja ebreju un neebreju pusē. Pēdējā arī bija neviendabīga. Cilvēku un necilvēku uzvedību nosaka daudzi faktori, bet pirmām kārtām iekšējie, personiskie, psiholoģiskie motīvi.

Šo pašu tēmu zinātnieks turpināja darbā *Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotāji*.¹³⁰ Ā. Šnejers norāda, ka Holokausts nav tikai ebreju traģēdija, bet tas skāra arī latviešus. Viņš izvirzīja vairākus filozofiskus jautājumus, tostarp – kāpēc vietējie iedzīvotāji piedalījās savu kaimiņu ebreju iznīcināšanā? Tas ir jautājums par individuālo un kolektīvo atbildību, kā arī par vainas atzīšanu un piedošanu. Pētnieks uzskata, ka cilvēkus, kuri aktīvi piedalījušies noziegumā, var iedalīt grupās: ebreju iznīcināšanas organizētāji un tiešie dalībnieki, kā arī tie, kas apzināti piesavinājušies svešu mantu; tie, kas uzrādīja paslēptos ebrejus; tie, kas apsargāja un konvojēja upurus uz nāvēssoda izpildes vietu. Pasīvie nozieguma dalībnieki ir tie, kas iegādājās un izmantoja ebreju īpašumus. Bija arī cil-

¹³⁰ Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotāji. Holokausta izpēte Latvijā. Starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 12. sējums, Rīga, 2004. 49.–56. lpp.

vēki, kas glāba un slēpa ebrejus, palīdzēja ar pārtiku, lietām, dokumentiem, palīdzēja ebrejiem pieņemt kristietību.

Ebreji Ludzā veidoja 27% iedzīvotāju, bet viņiem piederēja 63% darbnīcu, veikalu, māju un citu īpašumu. Daļa nabadzīgo ebreju atbalstīja padomju valdību. 1941. gada 14.–15. jūnijā uz Sibīriju tika izsūtīti 30 ebreji. Apmēram 300–400 ebrejiem izdevās aizbēgt uz austrumiem, glābjoties no nacistu okupācijas. Viņu vidū bija ne tikai vietējie iedzīvotāji, bet arī ebreji no citiem Latgales novadiem. Līdz ar iebrucēju parādīšanos viņi bija pirmie, kas tika nošauti. Tad tika izveidots geto. Tā organizatori bija cilvēki no dažādiem sociālajiem slāņiem, pat vidusskolēni. A. Šnejers, pamatojoties uz dokumentiem, pierādīja, ka pavēles par lielajām akcijām izdeva nacisti, bet šaušanā piedalījās gan vietējie policisti, gan slepkavu grupa no Rīgas. Ludzā tika nogalināti 1200 ebreji, t. sk. 150 ebreji no citiem Latvijas novadiem, kā arī Lietuvas. Četriem vietējiem ebrejiem izdevās izglābties. Pēc ebreju nogalināšanas iereibušie slepkavas dziedāja dziesmas, bet mašīna, kurā viņi brauca, bija pilna ar ebreju mantām. Nekustamie īpašumi daļēji tika nacionalizēti, daļēji pārdoti vietējiem iedzīvotājiem, kā arī apkārtējo ciemu zemniekiem. Vēsturnieks nesniedz atbildes uz visiem viņa uzdotajiem jautājumiem, uzskatot, ka daudz kas ir atkarīgs no cilvēka, viņa morāles un uzskatiem.

2005. gadā Daugavpils Ebreju kopiena izdeva kārtējo, proti, ceturto vēstures eseju grāmatu *Ebreji Daugavpilī*, kurā publicēts A. Šnejera raksts *Kaprači jeb, kā tas bija*.¹³¹ Autors detalizēti pēta vietējo iedzīvotāju

¹³¹ Шнеер А. Могильщики, или как это было. *Евреи в Даугавпилсе*. Книга четвёртая. Исторические очерки. Даугавпилс, 2005. С. 215–258.

sadarbības iemeslus ar vācu okupācijas iestādēm. Latvijā pēc 1934. gada radās priekšnoteikumi izredzētībai pēc etniskās piederības kritērija. 1940.–1941. gadā tika nodibināta padomju vara. Sākās nacionalizācija, represijas, izsūtīšana. Tad sekoja nacistu okupācija. Viena gada laikā valstī vienu totalitāro režīmu nomainīja otrs. Šādos apstākļos daļa sabiedrības zaudēja morālos orientierus. Vairākums, kas vēlējās izdzīvot, kļuva vienaldzīgi vai gāja tās sistēmas pavadā, kas bija valdošā. Jaunajos apstākļos savas ambīcijas varēja realizēt ar padomju varu neapmierinātie cilvēki. Konkrēti – nodarboties ar ebreju iznīcināšanu, ko rosināja jaunā vara. Viņus varēja vadīt dažādi motīvi: vainas izpirkšana par sadarbību ar padomju varu, alkatība, bailes, tieksme pēc vieglas un ātras iedzīvošanās, reizēm neizpratne par to, pie kā noved sadarbība ar nacismu. A. Šnejers atzīmē arī kolaborācijas psiholoģiskos motīvus: cerības uz līdera ambīcijām, agresivitāti, cinismu, glēvulību. Kolaboracionistu vidū bija visu sociālo slāņu pārstāvji, tomēr lielākā daļa slepkavu bija strādnieki un zemnieki. Saskaņā ar padomju teoriju viņi bija antisemīti, ekstrēmi nacionālisti, deklasēti elementi, vienkārši marodieri. Pēc tam daži marodieri piedalījās ebreju vajāšanā. Laukos ebreju iznīcināšana notika ar gandrīz minimālu nacistu līdzdalību. Tieši vietējie iedzīvotāji palīdzēja atrast paslēpušos ebrejus. Viņi identificēja tos vietējos iedzīvotājus, kuri palīdzēja un mēģināja glābt ebrejus. Protams, vajātie tik un tā būtu atklāti. Bez vietējo kolaboracionistu palīdzības šis process būtu ievilcies, vairāk ebreju varētu izdzīvot.

Daugavpilī Katastrofas laikā tika izveidota dažādu tautību cilvēku grupa, kas piedalījās kapu rakšanā, konvojēšanā, šaušanā, laupīšanās, kā arī saņēma atal-

gojumu. Tā bija kapraču komanda. Vēsturnieks, pamatojoties uz Valsts drošības tautas komisariāta darbinieku savāktajiem dokumentiem, proti, kapraču pratināšanas materiāliem, nozieguma liecinieku teikto, atklāj desmit Daugavpils kapraču iekšējo pasauli. Viņš to nekomentē, bet tikai aicina lasītājus ar tiem iepazīties, izdarīt secinājumus un saprast, kāda ir kolaborācijas cena. Kaprači tika notiesāti, un 1955. gadā visiem apsūdzētajiem tika piešķirta amnestija, viņi atgriezās Latvijā. Sistēmas amoralitāte ir prātam neaptverama.¹³²

Muzeja *Yad Vashem* direktors **Ichaks Arads**¹³³ par notikumiem Daugavpilī rakstīja: *Dvinskas (Daugavpils) geto tika ieslodzīti 14 000–16 000 Dvinskas un kaimiņpilsētu ebreju. Akcijās 8. augustā, 18.–19. augustā, 7.–9. novembrī tika nogalināti 12 000–13 000 cilvēku, geto palika ap 1000 ebreju.*¹³⁴ Tie ir reāli skaitļi, ko apliecina dokumenti. Jebkurš pārspilējums ar upuru skaitu ir spekulācijas, kas atgādina padomju historiogrāfiju: jo vairāk upuru, jo lielāka ir padomju tautas varonība. Patiesībā, jo mazāk upuru, jo vairāk ebrejiem izdevās izglābties.

Rietumu historiogrāfijas pārstāvji objektīvi pētījuši Holokausta notikumus un veicinājuši ebreju traģēdijas reālu uztveri.

¹³² Jāatzīmē, ka daļa no viņiem pēc divpadsmit gadiem atkal tika saukti pie atbildības.

¹³³ Arads Ichaks (1926, Polija – 2021, Izraēla) – Izraēlas vēsturnieks, grāmatu autors, *Yad Vashem* muzeja direktors (1972–1993). Padomju partizāns, Izraēlas Aizsardzības spēku brigādes ģenerālis.

¹³⁴ Арад И. Холокауст: Катастрофа европейского еврейства (1939–1945). Сб. статей. Иерусалим. 1990. С. 67.

1.2. Holokausts Latgalē padomju autoru darbos (līdz 1991. g.)

Padomju Savienībā, t. sk. LPSR, faktiski nebija pētījumu par ebreju traģēdiju. 1950. gadu sākumā PSRS sākās ebreju vajāšana, krasi pieauga valsts antisemitisma līmenis. Ebreju ārsti tika apsūdzēti vadošo partijas funkcionāru slepkavībā. 1952. gadā tika safabricēta *lieta par slepkavām baltos halātos*.¹³⁵ Ebreji tika apsūdzēti kosmopolitismā, tika nošauti Ebreju antifašistiskās komitejas locekļi, gāja bojā S. Mihoelss, slēdza Valsts ebreju teātri, pazuda ebreju prese, tika gatavota ebreju deportācija no valsts Eiropas daļas uz Sibīriju un Tālaļiem Austrumiem.¹³⁶ Kaut ko publicēt par ebreju traģēdiju PSRS nebija iespējams. Saskaņā ar Staļina ideoloģiju pastāvēja viena padomju tauta, kuras daļa bija ebreji. Kā saka: *Uzbeks un latvietis ir brāļi mūžīgi*. Tautu veidoja strādnieku šķira, zemnieki (kolhoznieki) un inteliģence. Uz pēckara gados celtajiem pieminekļiem bija rakstīts, ka šeit apglabāti mierīgie padomju cilvēki. Tika

¹³⁵ Ārstu lieta – (ārstu kaitnieku jeb ārstu indētāju lieta), padomju varas safabricēta krimināllieta pret ievērojamiem padomju ārstiem, galvenokārt ebrejiem, kurus apsūdzēja sazvērestībā un vairāku padomju līderu slepkavībās. 1953. gada 3. aprīlī pēc Staļina nāves visi apsūdzētie tika attaisnoti.

¹³⁶ Kosmopolitisms ir ideoloģija, kas visas cilvēces intereses kopumā vērtē augstāk par atsevišķas tautas vai valsts interesēm un uzskata cilvēku par brīvu individu. PSRS ebrejus pasludināja par kosmopolītiem; “bezsakņu” cilvēkiem, tādiem, kuriem nav dzimtenes. Ebreju antifašistiskā komiteja ir sabiedriska organizācija, ko padomju represīvās iestādes izveidoja ārvalstīs propagandas nolūkos. Tajā bija padomju ebreju inteliģences pārstāvji. Izveidota 1942. gada sākumā. 1948. gadā tika iznīcināti trīspadsmit tās dalībnieki.

norādīts, ka slepkavas bijuši vācu fašistu iebrucēji. Netika runāts par to, ka noziegumos piedalījušies arī vietējie iedzīvotāji. Tas bija pretrunā ar uzskatu, ka padomju cilvēki ir vienoti un ka tie visi kā viens aizstāvēja savu dzimteni.

Vēl kara laikā 1943.–1945. g. sākās dokumentu vākšana par ebreju traģēdiju, ko organizēja I. Ērenburgs un V. Grosmans. Viņu darba rezultāts bija *Melnā grāmata*.¹³⁷ Tajā apkopotas Holokausta aculiecinieku atmiņas. Tomēr PSRS grāmata pilnā apjomā netika izdota. Vēlāk to pārpublicēja un papildināja ar zinātniskiem komentāriem. Pirmo reizi tajā tika iekļauta Preiļu meitenes Šeinas Gramas dienasgrāmata.

Latvijā *Melnā grāmata* ilgu laiku nebija zināma vairāku iemeslu dēļ. Padomju laikā uzskatīja, ka nav jēgas atsevišķi izcelt ebreju traģēdiju. Tie bija padomju cilvēki bez sejas. Reti tika minēts, ka ir ebreju izcelsmes upuri. Tas, no vienas puses, ļāva apspiest jebkādas ebreju pašapziņas izpausmes un cīnīties pret ebreju nacionālismu. No otras puses, godīga traģēdijas izpēte nevar noslēpt vietējo kolaboracionistu līdzdalību ebreju iznīcināšanā. Valdīja nostāja, ka visa padomju tauta cīnījies pret fašismu. Dažkārt tika minēti daži buržuāziski nacionālistiskie elementi, kas kļuvuši par savas tautas nodevējiem. Šīs buržuāzijas izcelsme palika neskaidra. Bez tam vācu valodā rakstītais un Vācijā, kā arī Rietumos publicētais *a priori* tika uzskatīts par kaitīgu padomju lasītājam.

¹³⁷ *Melnā grāmata* – dokumentu un aculiecinieku stāstījumu krājums par noziegumiem pret ebreju tautu nacistu okupētajā PSRS un Polijas teritorijā Holokausta laikā, ko apkopoja un literāri apstrādāja padomju žurnālistu komanda Iljas Ērenburga un Vasilija Grosmana vadībā. Autoru dzīves laikā tas netika publicēts. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Чёрная_книга_\(Холокост\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Чёрная_книга_(Холокост))

Šī tendence turpinājās līdz 20. gs. 60. gadiem. 1961. gadā žurnālā *Jaunība* (Юность) tika publicēts J. Jevtušenko dzejolis *Babijjara* (Бабуш Яр).¹³⁸ Klusēt par traģēdiju kļuva sarežģītāk. 1966. gadā tajā pašā žurnālā tika publicēts A. Kuzņecova romāns-dokuments *Babijjara* (Бабуш Яр). Tas iznāca pamatīgi cenzēts un pēc pasūtījuma klāt pierakstītiem fragmentiem, kas lielā mērā sagrozīja tā saturu.¹³⁹ 1960. gados pastiprinājās antirelīģiskā propaganda, tika slēgtas gan baznīcas, gan sinagogas. 1967. gadā Izraēlas Sešu dienu karš pret vairākām arābu valstīm izraisīja jaunu antisemitisma vilni. Tajā pašā laikā pieauga ebreju nacionālā pašapziņa, pieauga ebreju repatriācija uz Izraēlu.

Vietējiem autoriem bija jāreķinās ar cenzūru un jābaidās no “kompetento varas iestāžu”, kā arī kolaboracionistu – ebreju slepkavu – uzbrukumiem. Ideoloģisku apsvērumu dēļ pētījuma historiogrāfiskā bāze tika apzināti sašaurināta.

Pirmais historiogrāfiskais pētījums bija Latvijas vēsturnieku grupas grāmata *Viņi bez maskas*.¹⁴⁰ Autori, izmantojot nacistu okupantu, kā arī vietējo varas iestāžu pavēles un rīkojumus, parādīja vietējo kolaboracionistu lomu. Viņi secināja, ka traģēdijā vainojami vācu okupanti. Tajā pašā laikā viņi atzīmē, ka vietējie latviešu kolaboracionisti ar īpašu nežēlību pildīja nacistu pavēles. Pētnieki objektīvi novērtēja upuru skaitu. Vēsturnieki uzskatīja, ka Otrā pasaules kara laikā

¹³⁸ Teksts tika pārtulkots 72 valodās. D. Šostakovičs sakomponēja simfoniju.

¹³⁹ Kuzņecovs A. (1929, Kijeva – 1979, Londona) – padomju rakstnieks, Babijjarā notikušā aculiecinieks. Drīz vien grāmata lasītājam kļuva nepieejama.

¹⁴⁰ Arklāns B., Dzirkalis J., Silabriedis J. *Viņi bez maskas*. Rīga: Liesma, 1966.

tika iznīcināti 5 798 000 ebreju, bet Latvijā – 85 000 (89,5%). Tie, kuriem izdevās evakuēties, tika izglābti. Tie, pēc viņu domām, bija aptuveni 10 000.

Autori detalizēti raksta par vietējo nacistu zvērībām, kā arī viņu likteni pēc kara. Proti, bijušais Latvijas armijas virsnieks F. Eglājs-Lemešonoks Riebiņos nošāva 300 ebrejus.¹⁴¹ Apšaubāmi, ka vienai personai tika uzticēta masveida nošaušana. Pēc Līvānu ieņemšanas uz Līvānu–Daugavpils šosejas bija zīme ar uzrakstu *Judenfrei*. Kad esesieši tur ieradās, viņiem vairs nebija ko darīt, visu paveica vietējie.¹⁴² Faktiski septiņas lielākās ebreju nogalināšanas akcijas ilga no 1941. gada 26. jūlija līdz 1941. gada septembra sākumam.¹⁴³ Ebreju iznīcināšanu vadīja ar ložmetējiem bruņota vācu šāvēju komanda. Nelielu ebreju un padomju aktīvistu grupu nogalināšanā piedalījās arī vietējie latviešu pašaisardzībnieki¹⁴⁴ Daugavpilī Zlatogorkas rajonā, tika nošauti 40 000 cilvēku.¹⁴⁵ Iespējams, ka šeit tika pieskaitīti ne tikai ebreji, bet arī padomju karagūstekņi un civiliedzīvotāji. Tomēr skaitļi nepārprotami ir pārspīlēti.

Autori uzskata, ka Daugavpils geto tika likvidēts 1941. gada 7. novembrī. Akciju komandēja latviešu SD vadītājs Sovers, kurš vēlāk vadīja ebreju iznīcināšanu Ludzā. Daugavpilī Soveram palīgā ieradās *Pērkonkrusta* grupa un antisemītiskais “lektors” Kalniņš. Geto teri-

¹⁴¹ Turpat, 43. lpp. Pēc 1935. gada tautskaites datiem Riebiņos dzīvoja 317 ebreji (68,3% iedzīvotāju).

¹⁴² Turpat, 52. lpp.

¹⁴³ Мелер М. *Места нашей памяти. Еврейские общины Латвии, уничтоженные в Холокосте*. Рига, 2010. С. 235–241.

¹⁴⁴ Рочко И. *Евреи в Ливаны. Grām.: Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 278–299.

¹⁴⁵ Arklāns B., Dzirkalis J., Silabriedis J. *Viņi bez maskas*. 47. lpp.

toriju un nāvēssoda izpildes vietu ielēnca vietējie policisti un Latvijas SD pārstāvji. Viņi bija arī šāvēji.¹⁴⁶

1955. gadā tika izsludināta amnestija padomju pilsoņiem, kuri karoja SS leģionā, kā arī tiem, kas sadarbojās ar iebrucējiem. Taču tas neattiecās uz policijas bataljonu dalībniekiem. 1946. gadā vācu ģenerāļu prāvas laikā F. Jekelns paziņoja, ka 1941. gada vasarā, kad Rīgā ieradās nacisti, vietējie iedzīvotāji nogalināja tūkstošiem ebreju. Tas pats noticis arī citās Latvijas pilsētās.¹⁴⁷ F. Jekelna vēlme uzvelt atbildību latviešu kolaboracionistiem ir saprotama.¹⁴⁸

Šī darba autori profesionāliem vēsturniekiem ir maz zināmi. Varbūt tie bija padomju varas darbinieki. Taču viņiem bija zināma M. Kaufmana grāmatu *Latvijas ebreju iznīcināšana*, kas vidusmēra lasītājam nebija pieejama. Viņi norāda diezgan precīzu nogalināto skaitu, izmanto dokumentus un fotogrāfijas, kam varēja piekļūt tikai valsts drošības iestāžu pārstāvji. Tādējādi viņi izpildīja noteiktu sociālo pasūtījumu. Tajā pašā laikā šī 60. gadu vidū izdotā grāmata ir svarīgs Holokausta izpētes avots.

¹⁴⁶ Turpat, 61. lpp.

¹⁴⁷ Turpat, 48. lpp.

¹⁴⁸ Jekelns Frīdrihs (1895–1946) – vācu militārpersona un kara noziedznieks. SS obergruppenfīrers un policijas ģenerālis. Viņš vadīja ebreju iznīcināšanas masu akcijas Rīgā un Baltkrievijā. Pakārts Rīgā.

1.3. Holokausts Latgalē Latvijas historiogrāfijā (kopš 1991. g.)

Jāuzsver Latvijas Vēsturnieku komisijas milzīgais ieguldījums ebreju traģēdijas izpētē. Šo jautājumu galvenokārt pētījuši valsts vadošie vēsturnieki M. Vestermanis, R. Viksne, K. Kangeris, A. Stranga, H. Strods, A. Urtāns, D. Ērglis u. c. Viņu pētījumi un idejas ir ietekmējušas tostarp šī darba autora skatījumu, nosakot tālākus jautājuma izpētes virzienus. Daži minētie vēsturnieki pētījuši Holokaustu atsevišķās Latgales pilsetās un apdzīvotās vietās. Piemēram, **Mārgers Vestermanis** esejā *Holokausts Latvijā. Historiogrāfisks apskats* izseko, kā veidojās šī jautājuma historiogrāfija Latvijā.¹⁴⁹ Turklāt viņš norādīja vairākus darbus, kas veltīti katastrofai Latgalē, atzīmējot M. Kaufmana, P. Frenkeļa-Zalcmanes, J. Rasena, Z. Jakuba, S. Bogojavlenskās pētījumus. Sadaļa *Pieteikums pētījumam "Pretdarbība holokaustam Latvijā"* faktiski veidots kā ceļvedis par ebreju glābējiem Latvijā un Latgalē.¹⁵⁰ Tas kļuva par pamatu šī pretrunīgā jautājuma izpētē, tostarp ļāva noskaidrot un fiksēt jaunus glābšanas gadījumus. S. Bogojavlenska izpētīja 1941. gada vasarā rakstīto Preiļu ebreju meitenes Š. Gramas dienasgrāma-

¹⁴⁹ Vestermanis M. Holokausts Latvijā. Historiogrāfisks apskats. Grām.: *Holokausta izpētes problēmas Latvijā*. Starptautiskās konferences referāti 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga un pētījumi par Holokaustu Latvijā. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 2. sējums. Otrais izdevums. Rīga, 2007. 36.–48. lpp.

¹⁵⁰ Turpat, Vestermanis M. Pieteikums pētījumam "Pretdarbība holokaustam Latvijā". 396.–401. lpp.

tu.¹⁵¹ Viņa uzskatīja, ka bērna dienasgrāmata ir ne tikai vēstures dokuments, bet arī vispārcilvēciska liecība, kas spilgti raksturo notikušo traģēdiju. Holokausta laikā rakstīta, saglabāta un publicēta dienasgrāmata pati par sevi ir unikāla parādība.

Dzintars Ērglis skatījies ebreju traģēdiju Krustpilī.¹⁵² Pētnieks atklāj šīs pilsētas ebreju meitenes B. Veides traģisko dzīvesstāstu. Savulaik viņa atradās fermā pie kāda latviešu zemnieka. Vēsturnieks ne tikai apraksta 20 gadus vecās meitenes likteni. Viņš jūt, pārdzīvo līdzīgu upurim. D. Ērglis noziegumu personificē. Savukārt viņas slepkavām tā bija parasta, ikdienišķa slepkavība, tikai epizode, kas atkārtojās ne reizi vien. Vēlāk viņi pat īsti nevarēja atcerēties precīzas nozieguma detaļas. Nacisti tādos “sīkos” noziegumos nepiedalījās, tikai prasīja, lai slepkavas ebreju īpašumus nepiesavinātos sev, bet nodotu speciālā punktā. Krustpils traģēdijas izpēti vēsturnieks turpināja darbos *Ebreju nogalināšana Krustpilī* un *Ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī nacistiskās Vācijas okupācijas laikā*.¹⁵³ 1935. gadā pilsētā dzīvoja 1043 ebreji jeb 28,5% no visiem iedzīvotājiem. 1941. gada 28.–29. jūnijā nacistu karaspēks ieņēma Krustpili. Daļai ebreju izdevās

¹⁵¹ Turpat, Bogojavlenska S. Šeinas Gramas dienasgrāmata (Preiļi, 1941. gada jūlijs – augusts) – laikmeta vēsturiska un vispārcilvēciska liecība. 225–232. lpp.

¹⁵² Turpat, Ērglis D. Dažas holokausta epizodes Krustpilī: Beila Bella Veide. 269.–298. lpp. Ērglis Dzintars (1967. g.) – Latvijas vēsturnieks, vēstures zinātņu doktors, grāmatu autors.

¹⁵³ Ērglis D. Ebreju nogalināšana Krustpilī. Grām.: *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā*. Starptautiskā semināra referāti 2001. gada 29. novembris, Rīga un 2001.–2002. gada pētījumi par Holokaustu Latvijā. Otrais izdevums/ Rīga, 2007. 127.–157. lpp.; Ērglis D. *Ebreji īpašumu ekspropriācija Krustpilī nacistiskās Vācijas okupācijas laikā*. 158.–209. lpp.

aizbēgt uz Varakļāniem un sasniegt Latvijas–Krievijas robežu, bet Krievijā viņus neielaida, baidoties no panikas un diversantiem. Okupācijas iestādes izdeva rīkojumu, kurā noteica, ka visiem iedzīvotājiem, kas devušies projām no mājām, jāatgriežas. Mājup devās arī ebreji, kas slēpās tuvējos mežos. Domājams, ka ebreju aresti sākās 4. jūlijā un turpinājās nedēļu. Pilsētas laukumā tika paziņots, ka viņi ir latviešu tautas nodevēji, par ko jāsaņem sods. Tad ebrejus ievietoja pilsētas lopkautuves ēkā blakus ebreju kapsētai. Pašaizsardzībasnieki šajā laikā izstaigāja ebreju atstātos dzīvokļus. Ebrejiem bija atļauts paņemt līdzī nepieciešamās lietas, tādējādi nomierinot nolemtos. Vēlāk lietas paņēma paš aizsardzībasnieki. Pēc dažām dienām nelaimīgos pārveda uz bijušās ebreju skolas ēku. Daļu ieslodzīto katru dienu veda uz darbu. Ebreji atradās arī Jaunmuižā un cukurfabrikas teritorijā. Vietējiem zemniekiem bija atļauts izvest ebrejus no geto un izmantot viņus kā darbaspēku saimniecībā.

1. augustā arestētie ebreji tika aizvesti uz Kaķīšu purvu, kur tos iznīcināja Arāja komanda, iesaistoties vietējiem paš aizsardzībasniekiem. Tie bija brīvprātīgie, viņiem netika dota pavēle. Arāja komandas locekļi piedāvāja viņiem piedalīties noziegumā, daži no viņiem piekrita. Viņiem iedeva šņabi un uzkodas. Precīzu upuru skaitu nav iespējams noteikt, jo šajās vietās tika nogalināti arī Gostiņu un citu apdzīvoto vietu ebreji, kā arī no Rietumeiropas atvestie.

D. Ērglis uzdod jautājumu, kāpēc provincēs ebrejus iznīcināja agrāk, nekā lielajās pilsētās. Šeit nebija tik daudz ebreju kā, piemēram, Daugavpilī. Bija daudz mazāk iespēju paslēpties. Ebreju darbaspēks nebija vajadzīgs. Tāpat kā citur, daļa vietējo iedzīvotāju pie-

dalījās ebreju vajāšanā un iznīcināšanā. Iespējams, vajadzēja “izmēģināt scenāriju”, t. sk. Arāja komandai. Tāpat arī noskaidrota vietējo iedzīvotāju reakcija uz ebreju kaimiņu nogalināšanu. Mazpilsētās daudzi bija savstarpēji pazīstami, viņus saistīja ekonomiskās saites. Nācās aplaupīt, arestēt, pavadīt un nošaut kaimiņu. Ne katrs pārkāpa robežu, kas šķir cilvēku no slepkavas.

Otrajā darbā vēsturnieks pēta maz skatītu tēmu – ebreju īpašumu ekspropriāciju. Ar to D. Ērglis saprot laupīšanu un svešas mantas piesavināšanos. Ekspropriācija notika divos veidos. Pirmkārt, tie bija kaimiņi, pašaisardzībnieki un varas iestādes, pamatojoties uz nacistiskās Vācijas likumiem. Tas notika spontāni. Šis process kļuva gandrīz masveidīgs, tāpēc varas iestādes bija spiestas izdot rīkojumus pārtraukt laupīšanas. Tikai 1941. gada rudenī tika izdots rīkojums par to, ka viss ebreju īpašums ir Vācijas Reiha īpašums un ir jāreģistrē. Ekspropriācija notika, kad upuri vēl bija dzīvi, kā arī pēc viņu nāves. Krustpilī pašaisardzībnieki pieprasīja, lai geto esošie ebreji nodod savas vērtlietas. Ja Arāja komanda piedalījās nošaušanā, viņi saņēma visvērtīgākās lietas. Tad nāca pašaisardzībnieku kārta, kas šāva, tad tie, kas konvojēja un kas aizraka kapus.

Īpašums, kas kļuva par Reiha īpašumu, bija jārealizē. Piemēram, daļa no neizlaupītā ebreju skolas inventāra tika nodota Valsts pamatskolai. Tukšie ebreju dzīvokļi tika izlikti izsolē. Uz noteiktām vietām tika aizvestas mēbeles, būvmateriāli. Cilvēkiem maksāja par mantu savākšanu. Jaunie iemītnieki, kuri ievācās dzīvokļos, izmantoja svešu īpašumu, maksājot īri par mājokli. Ja pircējs nevarēja samaksāt uzreiz, tad viņš varēja nopirkt preci uz nomaksu, vajadzēja maksāt pēc

noteikta grafika. D. Ērglis atzīmē, ka 1943. gada vasarā ne visi bija samaksājuši par iegādāto. Gandrīz katrā ebreju mājā bija šujmašīna. Vietējā laikrakstā pat tika ievietots paziņojums par gaidāmo izpārdošanu. Arī vācu okupanti neiebilda pret īpašumu piesavināšanos. Pašvaldība ebreju īpašumus izmantoja savām vajadzībām, tostarp pārdeva ražu no ebrejiem piederošās zemes.

Daži iedzīvotāji vērsās pašvaldībā ar iesniegumiem, kuros lūdza atlaides iegādātajam īpašumam. Pamatojums bija dažāds, t. sk. dienests paš aizsardzības vienībā vai policijā. Cinisms ir neticams: viņi ne tikai nogalināja, bet vēl lūdza atlaides piesavinātajām nogalināto mantām. Tiesa, bija iedzīvotāji, kuri nosodīja šādus cilvēkus. Pirms tam padomju vara (1940. gada vasara – 1941. gada vasara) bija nacionalizējusi daļu ebreju īpašumu. Pēc tam, kad pilsēta tika atbrīvota no nacistiem, jaunā vara neizrādīja lielu interesi par ebreju īpašumu likteni.

Ārkārtīgi svarīgi, ka vēsturnieks pauž savu personīgo attieksmi pret ebreju traģēdiju, viņš patiesi nosoda vietējo iedzīvotāju noziegumus, izturēšanos pret kaimiņiem ebrejiem. D. Ērgļa pētījumi par Krustpils notikumiem ir vērtīgs ieguldījums Latgales Holokausta historiogrāfijā.

Tikpat nozīmīgi ir **Aigara Urtāna** pētījumi par Holokausta notikumiem provincē, īpaši Latgalē.¹⁵⁴ Darbā *Holokausts Latvijas provincēs: Abrenes apriņķis* vēsturnieks pirmo reizi aplūkojis notikumus šajā Latgales

¹⁵⁴ Urtāns Aigars (1970, Bauskas novads) – Latvijas vēsturnieks, Bauskas muzeja direktors, izstrādājis pētījumus par Holokaustu Latvijā (t. sk. Latgalē) 6 apriņķos un 14 pilsētās, kā arī par romu (čigānu) genocīdu Latvijā nacistu okupācijas laikā.

reģionā.¹⁵⁵ Svarīgākie uzdevumi bija noskaidrot nozieguma hronoloģiju un apmērus, izprast situāciju 1941. gada jūlijā, okupācijas un vietējās varas rīcību, vietējo iedzīvotāju līdzdalību noziegumos, ebreju glābšanu. Vēsturnieks izmantojis milzīgu informācijas klāstu no dažādiem avotiem. To vidū ir krimināllietu materiāli, republikas Ārkārtas komisijas materiāli. Sakarā ar to, ka 1944. gadā daļa apriņķa tika pievienota KPFSR Pleskavas apgabalam, šī teritorija palika kā “baltais plankums” un nepieciešamie dokumenti pētniekam nebija pieejami.

1938. gadā Jaunlatgales apriņķi sāka saukt par Abrenes apriņķi. Tajā ietilpa divas pilsētas – Abrene un Balvi. 1935. gadā novadā dzīvoja 1558 ebreji. No tiem gandrīz trešā daļa dzīvoja Viļakas novadā, Viļakā – 465 (29,4% no pilsētas iedzīvotājiem). Ebreju skaits bija salīdzinoši liels Baltinavas (187) un Rugāju (150) pagastos. Abrenē bija 61 ebrejs, bet Balvos – 379 ebreji (18,7% iedzīvotāju). Abrenes apriņķī latvieši bija etniskā minoritāte, bet krievi – etniskais vairākums. Ievērojama daļa iedzīvotāju bija nabadzīgi, tāpēc bija lojāli padomju režīmam. Ebreji, pēc pētnieka J. Pavloviča domām, brīvi prata krievu valodu, tāpēc daļa no viņiem dabūja darbu padomju varas institūcijās. Abrenes apriņķis atradās netālu no Krievijas robežas, un šķita, ka lielāko daļu ebreju var izglābt. Taču Latvijas un Krievijas pierobežā izvietotās NKVD daļas viņiem tādu iespēju nedeja. 1941. gada 2.–4. jūlijā apriņķi ieņēma

¹⁵⁵ Urtāns A. Holokausts Latvijas provincē: Abrenes apriņķis. Grām.: *Holokausta pētniecības problēmas Latvijā*. 2006.–2007. gada pētījumi par Holokaustu Latvijā un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.–7. novembris, 23. sēj. Rīga, 2008, 72.–94. lpp.

nacistu karaspēks. Pretrunīgo datu dēļ ir grūti noteikt precīzus notikumu datumus, upuru skaitu. Iespējams, ka daļa nošauto ebreju bija bēgļi no citiem Latgales pagastiem un apriņķiem. Domājams, ebrejus arestēja, sadzina kvartālā, kur faktiski bija iekārtots geto. 9.–10. augustā viņus nošāva Arāja komandas slepkavas un vietējie pašaisardzībnieki. 8.–12. augustā tāds pats liktenis piemeklēja arī Rugāju pagasta ebrejus. 11. augusts bija pēdējā diena Viļakas ebrejiem. Pēc to iznīcināšanas tika izveidota komisija mirušo mantas savākšanai, šķirošanai, izvērtēšanai un uzskaitēi. Kustamais īpašums atradās noliktavā. Nekustamos īpašumus pamazām “apsaimniekoja”. Pēc ebreju iznīcināšanas pašaisardzībnieku grupa tika izformēta, un tās dalībnieki kļuva par policistiem.

Citā pētījumā vēsturnieks skatījis “atstātā” ebreju īpašuma likteni Ludzā, Kārsavā.¹⁵⁶ Viņš pareizi norāda, ka upuru īpašumu izmantošana ir daļa no Holokausta. Viņš, tāpat kā D. Ērglis, uzskata, ka notikusi īpašuma ekspropriācija, t. i., nelikumīga piesavināšanās un izmantošana. Ludzā, tāpat kā citviet, līdz ar padomju administrācijas aiziešanu faktiski sākās masveida izlaupīšana: tika apzagti veikali un ebreju bēgļu mājas. Tajā piedalījās gan pilsētas iedzīvotāji, gan tuvējo ciemu zemnieki. Tas turpinājās arī pēc vācu komandantūras darbības sākuma. Vietējiem pašaisardzībniekiem tika uzdots apsargāt pamestās mājas, taču tas

¹⁵⁶ Urtāns A. Ebreju īpašumu ekspropriācija Ludzas un Madonas apriņķī vācu okupētajā Latvijā. Grām.: *Holokausta pētniecības problēmas Latvijā*. 2006.–2007. gada pētījumi par holokaustu Latvijā un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.–7. novembris, 23. sēj. Rīga, 2008, 119.–136. lpp.

netraucēja turpināt laupīt, lai arī ne tik vērienīgi. (Varbūt labākais jau bija nozagts). Sinagogas reliģiskā inventāra priekšmeti nonāca vācu institūciju lietošanā, Toras ruļļi tika sadedzināti. Tikai 31. jūlijā tika izdota pavēle, ka ebreju īpašumiem jānonāk vietējās pašpārvaldes rokās. Tukšajās mājās ievācās bijušie pašaisardzībnieki, policisti un vācu karavīri. 1943. gadā pamestajos dzīvokļos izvietoja bēgļus no Ļeņingradas apgabala.

18. augustā nošaušanas priekšvakarā nāvei nolemtajiem tika paziņots, ka viņi tiks pārvesti uz citu vietu, un viņi var paņemt līdzī visu nepieciešamo. Pēc nošaušanas ebreju mantas ar mašīnām tika nogādātas noliktavā, daļa nonāca pie slepkavām. Kārsavā ebreju mājās ieradās vietējie pašaisardzībnieki ar prasību atdot zelta rotaslietas un dārglietas. Tos ebrejus, kuri atteicās to darīt, nogalināja uz vietas. Vēlāk ebrejus ievietoja geto, turklāt viņiem ļāva paņemt līdzī pirmās nepieciešamības lietas. Pamestie īpašumi un mājas jau bija “likumīgi” atsavinātas. Laupīšanas apmēri pieauga tiktāl, ka pēc okupantu norādījuma vietējo pašaisardzībnieku vienība tika izformēta, un daži tās dalībnieki tika arestēti. Pēc kara “cietušie” to izmantoja kā attaisnojumu. Vietējā un vācu policija ne vienmēr varēja vienoties par nogalināto ebreju īpašumu sadali. Atlikušās ebreju mantas nosūtīja uz Ludzu. Daļa tika pārdota, daļa – nodota policijas lietošanā. Bezvērtīgas mantas un lietoti apavi tika pārvesti uz Daugavpili uz padomju karagūstekņu nometni.

Noslēdzot vēlreiz var uzsvērt, ka A. Urtāns pirmo reizi skatījis notikumus Abrenes apriņķī, kā arī izpētījis ebreju īpašumu ekspropriāciju vairākās Latgales pilsētās.

Josifs Šteimans savā grāmatā *Latvijas ebreju vēsture* nodaļā *Latvijas ebreji laika posmā no 1940. līdz 1945. gadam* arī raksta par Holokaustu.¹⁵⁷ Lielākoties nodaļa ir veltīta notikumiem Rīgas geto. Zinātnieks atzīmē, ka, pēc F. Štālekera teiktā, līdz 1941. gada oktobrim Daugavpilī un tās apkārtnē tika iznīcināti 31 868 ebreji. Varbūt ģenerālis gribēja nodemonstrēt, ka “ebreju jautājums” jau ir atrisināts pilnībā, un, otrkārt, šie skaitļi attiecināmi uz visu Daugavpils novadu. Tomēr skaits jebkurā gadījumā ir pārāk liels. Vēsturnieks arī apgalvo, ka Daugavpils geto tika sadzīti 30 000 ebreju. Šis skaits ir ņemts no ĀVK datiem. Tajā pašā laikā J. Šteimans norāda, ka 1941. gada sākumā pilsētā dzīvoja 11 000 ebreju, kas veidoja 25% no iedzīvotājiem (44 000 cilvēku). Geto tika sadzīti ebreji no Ilūkstes apriņķa, Dagdas, Rēzeknes, Līvānu, Krāslavas, Ludzas un citiem Latgales apriņķiem. Faktiski lielākā daļa Ilūkstes apriņķa, Rēzeknes, Dagdas, Līvānu un Krāslavas ebreju tika iznīcināti uz vietas. No Krāslavas tika dzīts aptuveni tūkstotis ebreju, pa ceļam viņus šāva pavadošie vietējie iedzīvotāji. Tāds pats liktenis bija arī Dagdas ebrejiem. Tāpat norādīts, ka vasarā geto atradās vairāk nekā 15 000 ieslodzīto, jo *tur bija daudz ebreju no Lietuvas*.

Profesors J. Šteimans atzīmē, ka Daugavpils geto sadzīves apstākļi bija vēl sliktāki nekā Rīgas geto. Maz vietas, dzīve bez elektrības un smagos sanitāros apstākļos padarīja ieslodzīto dzīvi nepanesamu. Lielās akcijas tika veiktas “organizētāk” nekā citur. Sievietēm

¹⁵⁷ Штейман И. *История евреев Латвии*. Даугавпилс, 1995. Šī grāmata tika izdota arī latviski.

bija aizliegts dzemdēt, jaundzimušie tika izmesti no otrā stāva vai iznīcināti uz vietas.

Geto pēc okupantu pavēles tika izveidota padome (Judenrat), kuru vadīja M. Movšenzons. Padomes deputāti mēģināja izdzīvot, taču viņiem tas neizdevās. Būtiski, ka tika izveidota ebreju slimnīca, bāreņu patversme, ticīgie pulcējās uz lūgšanām.

Vietējā propaganda, konkrēti avīze *Daugavpils Vēstnesis* 1941. gadā apgalvoja, ka septembrī geto atradušies 23 048 ieslodzītie.¹⁵⁸ Rakstīja, ka geto iemītnieki nedzīvo tik slikti: viņi strādā, tiek baroti un ārstēti. Tiesa, geto valda netīrība, bet tas tiek saistīts ar “žīdiem raksturīgu iezīmi”.¹⁵⁹ Skaitļu nesakritība skaidrojama ar to, ka grāmatas izdošanas brīdī bija jāprecizē vairāki dati. Neprecīza statistika, kā arī nekritiska attieksme pret publicētajiem avotiem samazina darba ticamības pakāpi.

Būtiski, ka vēsturnieks raksta par vairākiem glābšanas gadījumiem Latgalē. P. Krūmiņš (1892, Salaca, Valmieras rajons – 1965, Rīga) izglābis divas māsas Gradis, K. Grigorjevs – ārsta A. Bļahmana ģimeni, F. Ostratova – M. Gelermanu, P. Vilimane – M. Zarhu un viņas māti, M. Kižlo – Barkānu ģimeni no Krāslavas.

J. Šteimana pētījums bija viens no pirmajiem darbiem par ebreju vēsturi Latvijā, kas noteica jautājuma stiprās un vājās puses. Tomēr paliek neskaidrs, kāpēc nodaļa saucas *Latvijas ebreji laika posmā no 1940. līdz 1945. gadam*. Padomju varas attieksmi pret ebrejiem 1940.–1941. g. nevar salīdzināt ar šausmām nacistu okupācijas laikā no 1941. līdz 1945. gadam. Varbūt pro-

¹⁵⁸ Штейман И. *История евреев Латвии*. Даугавпилс, 1995. С. 162. (*Daugavpils Vēstnesis* 1941. gada 12. oktobrī).

¹⁵⁹ Turpat.

fesors uzskatīja, ka abas totalitārās sistēmas ir naidīgas pret ebrejiem.

Šķiet, ka pieejamie dati ļauj samērā precīzi fiksēt ieslodzīto skaitu. Ja 1935. gadā pilsētā dzīvoja 44 000 iedzīvotāju, tad 1940./1941. – 51300. Ievērojot to, ka ebreji bija 25% iedzīvotāju, kara sākumā pilsētā bija 13 750 ebreju. Jūlijā pilsētā atradās vairāki tūkstoši bēgļu no Lietuvas. Vienlaikus jāņem vērā, ka 2000–3000 ebreju izdevās evakuēties un aizbēgt uz Krieviju. Tādējādi var secināt, ka geto tika iznīcināti no 13 000 līdz 14 000 tūkstošiem ieslodzīto.

Grāmatā *History of Latvian Jews*, proti, angļu izdevumā 2002. gadā J. Šteimans nošķīris nodaļu par padomju okupāciju no nacistu okupācijas.¹⁶⁰ Šajā publikācijā ir atjaunināti statistikas dati, iekļauti jauni fakti un atsauces. Nodaļa ir strukturētāka. To veido vairākas sadaļas: notikumu apskats; geto (1941–1943), tiek rakstīts par Rīgas, Daugavpils un Liepājas geto; Taisnīgie starp tautām un glābēji; redaktora E. Andersa komentārs. Skaidrāk iezīmēta Daugavpils ebreju traģēdija, piemēram, tiek stāstīts par nošaušanu aiz *Baltā gulbja* cietuma, par lielākajām akcijām geto.

Vairāki Holokaustam veltīti pētījumi publicēti krājumos *Ebreji mainīgajā pasaulē* (*Евреи в меняющемся мире*). Šajā ziņā, pirmkārt, minams **Grigorija Smirina** un **Meijera Melera**¹⁶¹ pētījums *Zudusī pasaule*:

¹⁶⁰ Steiman J. *History of Latvian Jews*. New York, 2002.

¹⁶¹ Smirins Grigorijs (1955, Disna, Vitebskas apgabals, BPSR – 2016, Rīga) – Latvijas vēsturnieks, vēstures doktors, izdevniecības darbinieks, starptautisku konferenču *Ebreji mainīgajā pasaulē* krājumu redaktors. Mēlers Meijers (1929, Rīga – 2015, Rīga) – pēc izglītības ekonomists, pirms aiziešanas pensijā strādājis par Valsts ieņēmumu dienesta nodokļu daļas galveno inspektoru Rīgā. Viņš bija pirmais perestroikas gados, kas ierosināja ieviest jaunus elektroniskos kases aparātus.

*Borovka, Dankere un Malta Latvijā.*¹⁶² Darba mērķis bija izgaismot ebreju traģēdiju šajās apdzīvotajās vietās. Tām vairākkārt mainīti nosaukumus Silene – Borovka, Glazmanka – Gostiņi – Dankere, Malta – Antonopole – Borovaja – Rozentovo. Autori ebreju dzīvi pētījuši kopš 19. gadsimta vidus līdz Otrā pasaules kara sākumam, parādot, ka ebreji vienmēr ir bijuši neatņemama sociālekonomiskās dzīves daļa Latgalē. Pirmā pasaules kara laikā Latgali ieņēma ķeizarkārī Vācijas karaspēks. Daļai ebreju izdevās aizbēgt uz Krieviju, daļa neatgriezās savās mājās. Apdzīvotās vietas panīka, tika izlaupītas, nodedzinātas. Pilsoņu karš, neatkarības karš izraisīja vēl lielāku postu. No Borovkas, kas ietilpa Kurzemes guberņā, ebrejus deportēja uz cariskās Krievijas iekšējām guberņām. Visi šie faktori izraisīja strauju ebreju skaita samazināšanos, piemēram, Borovkā (Silēnē) no 585 (81%) 1897. gadā skaits saruka līdz 189 (18,5%) 1935. gadā. Taču pamazām ekonomiskā dzīve sāka nostabilizēties. Ebrejiem piederēja 75% rūpniecības nozares. Lai aprakstītu pirmskara dzīvi Borovkā, autori veiksmīgi izmantojuši ebreju rakstnieka H. Bermanta atmiņas.¹⁶³ Pēc viņa domām, Latvija pirmskara gados ebrejiem bija “zelta valsts”. Ebreju dzīve trūcīgākos miestīšos maz atšķīrās no latviešu zemnieku dzīves. Ebrejiem bija savas tirgošanās vietas, viņi pārdeva kokmateriālus, audzēja dārzeņus un augļus, cepa maizi, gatavoja ievārījumu un medu, uzlējumus un turēja

¹⁶² Смирин Г., Мелер М. Потерянный мир: Боровка, Данкере и Малта в Латвии. Grām.: *Евреи в меняющемся мире*. Материалы 4-й международной конференции. Рига, 20–22 ноября 2001 г. С. 344–373.

¹⁶³ Bermants Haims (1929, Braslava, Polija – 1998, Lielbritānija) – ebreju rakstnieks, vairāku grāmatu un daudzu rakstu autors. Bērnības gadi (1933–1938) pavadīti Borovkā (Silēnē).

lopus. Katrā ebreju mājā bija šujmašīna. Daži ebreji bija tirgotāji, amatnieki, apkalpojot apkaimes iedzīvotājus. Interesanti ir autoru novērojumi: *Pilsētas sabiedrības sociālā noslāņošanās izpaudās tādējādi, ka turīgi cilvēki turējās atsevišķi: sievas nesazinājās ar sievietēm, kas nav no viņu loka, un bērni nespēlējās ar citiem bērniem un neapmeklēja hederu – viņi apmeklēja privātstundas. Bagātie sinagogā redzēti reti – tika uzskatīts, ka viņiem ir savas, privātas attiecības ar Dievu.*¹⁶⁴ Sociālā noslāņošanās Dankerē (Gostiņos) ir aprakstīta tieši tāpat: *Bagātie nejuta trūkumu, iedzīvotāji ar vidējiem ienākumiem kaut kā spēja izdzīvot, bet lielākā daļa ebreju bija nabadzīgi un ik dienu cīnījās par savu eksistenci. Pastāvīgi pietrūka naudas sabata maltītei un svētku izdevumiem. Nekad nebija tā, ka bagātu vecāku meita sarunātos ar amatnieka dēlu, vai arī, ka bagāts vīrs kādreiz runātu ar cilvēku, kurš nav viņam līdzvērtīgs.*¹⁶⁵ Turklāt, kā atzīmē pētījuma autori, sociālā plaisa pat ietekmēja cionisma un jidiša attīstību. Cionisms un ivrita valoda bija domāts bagāto bērniem, savukārt jidišs tika uzskatīts par ebreju sabiedrības atpalcības simbolu, provinciālu ebreju žargonu.

Nošaušana šajās apdzīvotajās vietās noritēja pēc atšķirīga “scenārija”. Visur tika izveidotas brīvprātīgo paš aizsardzības grupas. Pēc mēneša Silenes ciema ebreji tika arestēti un sapulcināti sinagogā, kur viņus turēja vairākas dienas. Pilsētā ieradās šāvēju komanda no Ilūkstes. Sākās ebreju īpašumu izlaupīšana. Tādēļ izcēlās strīds starp Arāja komandas un vietējiem slep-

¹⁶⁴ Смирин Г., Мелер М. Потерянный мир: Боровка, Данкере и Малта в Латвии. Grām.: *Евреи в меняющемся мире*. Материалы 4-й международной конференции. С. 347.

¹⁶⁵ Turpat, 352. lpp.

kavām. “Pirmās rokas” tiesības pieprasīja vietējie iedzīvotāji. Ienācēji apvainojās un aizbrauca. Varbūt tika gaidīts rīkojums no vācu varas iestādēm. 1941. gada 27. jūlijā tika saņemts rīkojums no Ilūkstes apriņķa policijas, kurā teikts, ka ebreju īpašumi nonāks šāvēju rokās. Tas piesaistīja brīvprātīgos, kas nodrošināja konvojēšanu un piedalījās iznīcināšanā. 28. jūlijā ebrejus sāka vest ārā no sinagogas. Vecus cilvēkus un bērnus veda zirgu vezumos. Nelaimīgajiem tika paziņots, ka viņus pārvietos uz Braslavu. Noejot 4 km, grupa tika apturēta pie Smilgu ezera. Šeit slepkavas atklāja uguni. Šaušana ilga nepilnu stundu. Pēc tam tika atdzīti vietējie iedzīvotāji, kuri apraka liķus un nogalināja ievainotos. Šī nošaušana atšķīrās no citām, jo tajā nebija iesaistīti slepkavas no citām pilsētām. Noziegums bija organizēts šausmīgi. Nošauti 186 cilvēki. Iespējams, vietējiem slepkavām nebija pieredzes, un upuru skaits bija daudz lielāks nekā citviet.

Gostiņos ebreji saņēma ziņu, ka vajag ierasties tirgus laukumā. Viņiem teica, ka viņi ir latviešu tautas ienaidnieki un par to jāsāņem sods. Nāvei nolemtie tika izvietoti sinagogās, aplaupīti un pēc tam tika pārcelti uz vienu no pilsētiņas kvartāliem, kas pārtapa par geto. 31. jūlijā ebrejus sāka grupās izvest no sinagogām un dzīt uz Kaķīšu purvu. Eksekūcijā piedalījās daļa Arāja komandas, kā arī vietējie iedzīvotāji. Pēc dažādiem avotiem, tika nošauti aptuveni 300 ebreji.

Maltā tika izveidota paš aizsardzības vienība, kuras dalībnieki sevi dēvēja par Maltas nāves bataljonu. 1941. gada jūlija sākumā tika iznīcinātas vairākas ebreju ģimenes. Vēlāk aptuveni 80 ebreji tika nošauti Baldzenes mežā un pie Maltas – Pušas ceļa. 1941. gada septembrī atlikušos ebrejus iegrūda pagrabā, kur tos nak-

tī nošāva. Nogalināšanas laikā pilsētā nebija neviena vācieša.

Autori ne tikai ir izpētījuši Katastrofas norisi šajās vietās. Savos secinājumos viņi uzdod galveno jautājumu: kāpēc tik daudz vietējo iedzīvotāju, lielākā daļa no tiem brīvprātīgi, bija iesaistīti ebreju vajāšanā un iznīcināšanā? Jāpiebilst, ka 1941. gadā PSRS pievienotās teritorijās iznīcināto ebreju skaits procentuāli bija visaugstākais. Autori atzīmē, ka kolaboracionistus vadījis ksenofobisks noskaņojums, vēlme atriebties ebrejiem par sadarbību ar padomju varu, alkātība un vēlme iegūt jauno kungu labvēlību. Pētnieki uzskata, ka kolaboracionisms radās dabiski. Nacionālisms, kuru atbalstīja pie varas esošie, padomju varas prettautiskā rīcība provocēja morālo vērtību deformāciju. Tika radīts kolektīva ienaidnieka tēls. Pirmo reizi viņi vērta uzmanību uz “piektās kolonnas” esamību, kas gaidīja un atbalstīja nacistu okupāciju. Šis jautājums gaida tālāku izpēti.

2010. gadā **Meijers Melers** publicē monogrāfiju *Mūsu atmiņu vietas. Holokaustā iznīcinātās ebreju kopienas*.¹⁶⁶ Bez vēsturnieka izglītības M. Melers sāka pētīt ebreju vēsturi, kļūstot par muzeja *Ebreji Latvijā* projektu vadītāju.¹⁶⁷ Pēc darba autora domām, M. Melera monogrāfija ir klasisks darbs, kas aptver Holokaustu visās Latvijas un Latgales pilsētās. M. Melera pētīto Latgales apdzīvoto vietu uzskaitījums vien liecina par pētījuma visaptverošo raksturu. Ar viena cilvēka un viņa brīvprātīgo palīgu pūlēm astoņu gadu laikā tika izveidota unikāla Holokausta enciklopēdija.

¹⁶⁶ Мелер М. Места нашей памяти. Еврейские общины, уничтоженные в Холокосте. Рига, 2010. 472 с. Pētījums tulkots latviešu valodā.

¹⁶⁷ Мелер М. Еврейские кладбища в Латвии. Рига. 2006. 176 с.

Tajā aplūkota traģēdija Aglonā (13.–16. lpp.), Aknīstē (25.–29. lpp.), Balvos (46.–48. lpp.), Baltinavā (50.–54. lpp.), Varakļānos (82.–86. lpp.), Viļakā (99.–102. lpp.), Viļānos (103.–110. lpp.), Višķos (111.–113. lpp.), Gaigalavā (114.–115. lpp.), Dagdā (128.–133. lpp.), Daugavpilī (134.–154. lpp.), Jēkabpilī (165.–169. lpp.), Zilupē (177.–181. lpp.), Ilūkstē (182.–185. lpp.), Kārsavā (193.–196. lpp.), Kaunatā (197.–200. lpp.), Krāslavā (205.–216. lpp.), Krustpilī (217.–225. lpp.), Līvānos (235.–241. lpp.), Ludzā (265.–273. lpp.), Maltā (277.–283. lpp.), Preiļos (296.–301. lpp.), Rēzeknē (302.–311. lpp.), Riebiņos (362.–364. lpp.), Rugājos (365.–366. lpp.), Silenē (375.–379. lpp.), Subatē (399.–404. lpp.), Eglainē (423.–425. lpp.). Ir fiksētas ebreju nošaušanas vietas šajās apdzīvotajās vietās. Grāmatas autors apbraukājis visu valsti, apmeklējis visas iznīcināšanas vietas. Izmantojot arhīvu materiālus, vēsturnieku un novadpētnieku darbus, vietējo iedzīvotāju atmiņas, izdevies izveidot Katastrofas ainu. M. Melera rakstītais par katru pilsētu strukturēts trīs daļās. Pirmkārt, tā ir šīs pilsētas ebreju vēsture. Otrkārt, Holokausta vēsture, treškārt, pieminekļu vēsture. Pirmskara dzīve parādīta, izmantojot plašu un daudzveidīgu materiālu. Piemēram, tiek rakstīts, ka pirmie ebreji Režicā (Rēzeknē) parādījās 18. gadsimta pēdējā ceturksnī, tad viņi arī iekārtoja kapsētu un uzcēla pirmo sinagogu. 1815. gadā ebreji veidoja 90% no Režicas iedzīvotājiem. Autors pietiekami detalizēti raksturo Pirmā pasaules kara notikumus, Februāra revolūciju, ķeizarkās Vācijas, Baltās armijas, Sarkanās armijas karaspēka ierašanos. 1919. gada pēdējos mēnešos Režica kļuva par Latvijas PSR galvaspilsētu ar P. Stučku priekšgalā. Pilsoņu kara beigas un neatkarīgas Latvijas izveidošanās noteica jaunu pos-

mu pilsētas attīstībā. Visi šie militārie un politiskie satricinājumi izraisīja krasu pilsētas iedzīvotāju skaita samazināšanos, t. sk. ebreju, kas 1920. gadā bija 4148 cilvēki jeb 41,5%.¹⁶⁸

M. Melers detalizēti vēsta par visām sabiedriskajām, politiskajām, labdarības, sporta biedrībām un skolām. Autors pievērsis uzmanību arī ebreju ražošanas un tirdzniecības aktivitātēm. Katrā rakstā par jebkuru pilsētu vai apdzīvotu vietu, rabīniem un sinagogām, tiek pieminēti slaveni cilvēki. Piemēram, dzejnieks N. Dimanšteins, rakstnieks J. Tiņanovs, mākslinieks A. Naišloss, kinorežisors F. Ermlers, Rivošu, Manteifeļu, Bobrovu, Imjanitovu ģimenes, ārsts Anšelevičs u. c. 1935. gadā pilsētā dzīvoja 3342 ebreji jeb (25,4% iedzīvotāju), kuriem piederēja 75% tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu.

Pētījuma autors detalizēti hronoloģiskā secībā aprakstījis ebreju iznīcināšanas vēsturi. 1941. gada 4. jūlijā – pirmā akcija tirgus laukumā. Pēc nedēļas ebrejus apsūdzēja noziegumos, ko patiesībā pastrādāja NKVD darbinieki. Sekoja jaunas slepkavības. Ebreju nošaušana Leščinska dārzā izraisīja nepatiku pat armijas štābā. 1941. gada augustā nošaušana turpinājās divas nedēļas ebreju kapsētā, pēc tam – Ančupānu kalnos. Saskaņā ar 1. policijas iecirkņa ziņojumu, kas datēts ar 1942. gada 20. jūniju, tika iznīcināti 3219 ebreji. Tikai neliela speciālistu grupa turpināja strādāt, līdz tika noslepkavoti Vipingas mežā.

M. Melers nofotografējis visas iznīcināšanas vietas, tajās uzceltos pieminekļus, veicis šo vietu detalizētu aprakstu, norādot to ģeogrāfiskās koordinātes.

¹⁶⁸ Мелер М. Места нашей памяти. Еврейские общины, уничтоженные в Холокосте. С. 302–306.

Vēsturnieks pat pētījis tās vietas, kur dzīvoja ne-
daudz ebreju, fiksējot viņu nošaušanas vietas. Kur ne-
bija iespējams uzstādīt piemiņas akmeņus, pie kokiem
tika piestiprinātas simboliskas zīmes ar ebreju alfabē-
ta burtiem, kas apzīmēja: *Lai viņa dvēsele ir sasieta Tā
Kunga, jūsu Dieva, mezglā.*

M. Melers apzināti nemin konkrētus slepkavu vār-
dus, izmantojot tradicionālo ebreju lāstu: *Lai tiek izdzēs-
ti viņu [slepkavu] vārdi un atmiņa.*¹⁶⁹ M. Melera darbs
ir neaizstājams Holokausta izpētē saistībā ar jebkuru
Latvijas vietu, tostarp Latgali. Tas nenozīmē, ka Holo-
kausta izpēte būtu jāpārtrauc. Jaunu dokumentu ie-
saiste, traģēdijā izdzīvojušo atmiņu apzināšana, atse-
višķu cilvēku nāves vai glābšanas konkrēto apstākļu
noskaidrošana sniegs dziļāku un precīzāku Holokaust-
a norišu izpratni.

Acīmredzot viens no pirmajiem publicētajiem pē-
tījumiem par Holokaustu Latgalē Atmodas gados bija
Josifa Ročko raksts *Holokausts mūsdienu sabiedrības
apziņā.*¹⁷⁰ Lai noskaidrotu, kāda ir Latgales iedzīvotāju
attieksme, autors aptaujāja aptuveni 50 dažādu tautī-
bu cilvēkus, kuri aptaujas veikšanas brīdī bija vecāki
par 75 gadiem. Respondenti bija jaunieši un bērni, kuri
redzējuši ebreju traģēdiju. Kopš Holokausta notiku-
miem pagājuši vairāk nekā 60 gadi, daudz kas ir aiz-
mirsts, piedzīvotais izgājis cauri sešdesmit gadu dzīves
pieredzei. Taču daži respondenti atteicās dalīties at-

¹⁶⁹ Turpat. 4. lpp.

¹⁷⁰ Ročko J. Holokausts mūsdienu sabiedrības apziņā. Grām.: *Holokausta izpēte Latvijā*. Starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 12. sējums. Rīga, 2004. 49.–56. lpp.

miņās, baidoties no nepatīkamām sekām. Citi teica: “Kāpēc skart pagātni, kam tas šodien vajadzīgs?”. Ne visi bijušie Daugavpils geto ieslodzītie, ar kuriem runāja autors, vēlējās dalīties atmiņās, viņiem bija pārāk sāpīgi atcerēties pagātnes zaudējumus un traģēdiju.

Lielākā daļa aptaujāto bija tieši vai netieši Holokausta liecinieki, taču ne viņi, ne viņu vecāki nevarēja palīdzēt mocekļiem. Viņi juta līdzi, reizēm mēģināja palīdzēt. Autors centās noskaidrot, kāds ir Latgales glābēju portrets. Tie bija latvieši, krievi, poļi, dažādu ticību cilvēki, nabadzīgie pilsētas nomalēs, zemnieki no ciemiem, kuros dzīvoja ebreji. Turīgie iedzīvotāji baidījās palīdzēt, jo tas varētu novest pie sociālās pozīcijas zaudēšanas sabiedrībā. Uz jautājumu, kāpēc kāds palīdzējis nelaimīgajiem, viennozīmīgu atbildi iegūt nebija iespējams. Daudz kas bija atkarīgs no konkrētajiem apstākļiem, kā arī no to cilvēku morālajām īpašībām, kuri palīdzēja ebrejiem. Diemžēl ne visi glābēji saņēma titulu *Taisnprātīgais starp tautām*. Pēc autora domām, **palīdzēt ebrejam – tas nozīmē nepakļauties okupācijas režīma pavēlēm. Izglābt ebreju nozīmē aktīvu pretošanos nacistiem.**

Pēc profesora J. Šteimana ierosinājuma Daugavpils Ebreju kopienas vēsturnieku grupa sāka pētīt Holokaustu reģionā. Šī darba rezultātā 1999. gadā tika izdota grāmata *Holokausts Latgalē*.¹⁷¹ Līdztekus kopienas locekļiem šī darba rakstīšanā piedalījās arī neebreji. Autoru sastāvs izrādījās starptautisks, jo viens no viņiem bija Izraēlas *Yad Vashem* muzeja darbinieks

¹⁷¹ Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., Сташевский М., Шнеер А., Штейман И. *Холокост в Латгалии*. Даугавпилс.

A. Šnejers. Gandrīz visi autori pirmo reizi iesaistījās Holokausta izpētē. Tas noteica šī darba nepilnības.

J. Šteimans rakstā *Atsevišķi Latgales Holokausta historiogrāfijas aspekti* salīdzināja A. Ezergaiļa monogrāfiju ar **I. Roņa** rakstu.¹⁷² Salīdzinošam skatījumam ir produktīva nozīme. Taču jāšaubās, vai klasisku monogrāfiju var salīdzināt ar I. Roņa rakstu, kurš nekad nav īpaši pētījis Katastrofu Latgalē.

I. Ronis kritizēja A. Ezergaiļa grāmatu, uzskatot, ka pēdējā pārāk daudz pārspilē V. Arāja komandas lomu ebreju iznīcināšanā. No I. Roņa puses bija dīvaini salīdzināt kolaboracionistus ar Daugavpils geto judenrāta biedriem. Pēc vēsturnieka domām, gan vieni, gan otri sadarbojušies ar iebrucējiem. Vietējie kolaboracionisti vajāja ebrejus, piedalījās to iznīcināšanā, lielākā daļa to darīja brīvprātīgi. Cilvēki labprātīgi nekļuva par judenrāta biedriem, viņi bija spiesti to darīt. Atteikumam sekoja nāvessods. Judenrāta “sadarbība” tiek skaidrota ar mēģinājumu glābt ebrejus vai vismaz pagarināt to dzīvi. Pateicoties tam, tika izveidota slimnīca, aptieka, bērnu patversme un policija. Daugavpils judenrāta priekšsēdētājs M. Movšenzons pat uzrakstīja vēstuli pilsētas vadībai ar lūgumu organizēt skolu bērniem. Visi judenrāta locekļi tika iznīcināti.

Dīvaini šķiet salīdzināt judenrāta biedru rīcību ar V. Arāja komandas darbību. Judenrāta “sadarbība” ar iebrucējiem notika piespiedu kārtā. Arāja komandas dalībnieki nebija Trešā Reiha pilsoņi, bet brīvprātīgi piedalījās ebreju slepkavošanā. Daugavpils judenrāta priekšsēdis M. Movšenzons tika nošauts 1942. gada

¹⁷² Ronis I. Masu slepkavības Latvijā nacionālsociālistiskās okupācijas laikā un atbildības problēma historiogrāfijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2000, № 5.—6.

1. maijā, majors V. Arājs 1943. gadā tika apbalvots ar II pakāpes krustu par militāriem nopelniem, tā paša gada decembrī – ar 2. pakāpes Dzelzs krustu.

J. Šteimans salīdzinājis publicista, rakstnieka, pētnieka **Leonīda Kovaļa** darbus ar **Mihaila Zvonova** (Margolīna) grāmatu *По евреям – огонь!* (*По евреям – огонь*).¹⁷³ L. Kovaļs savācis un publicējis simtiem bijušo geto ieslodzīto, glābēju un ebreju traģēdijas liecinieku atmiņas. Viņa slavenajā trīssējumu izdevumā ir arī notikumu dalībnieku stāsti no Latgales. Pēc autora domām, vissvarīgākā ir glābēju atmiņu izdošana. Tādu cilvēku meklēšana, kuri kaut kādā veidā palīdzēja ebrejiem, ir produktīvāka nekā mēģinājumi fiksēt tos, kuri vajāja ebrejus. Tajā pašā laikā vienmēr ir nepieciešams izskaidrot neizskaidrojamo, pat neticamo – kāpēc cilvēki dažreiz glāba svešiniekus, zinot, ka viņi pakļauj ne tikai sevi, bet arī savas ģimenes nāves briesmām. Daži no glābējiem gāja bojā, neizturējuši spīdzināšanu.

M. Zvonovs nav profesionāls vēsturnieks. Viņa grāmatā vēstīts par nacistu un viņu vietējo atbalstītāju noziegumiem arī Latgalē. M. Zvonovs, pirmkārt, stāsta par latviešu kolaboracionistu noziegumiem, savukārt to personu darbība, kas deva pavēles, atvirzīta otrajā plānā. Tiesa, vietējie izpildītāji izrādīja tādu degsmi, ka “saimniekos” izraisīja izbrīnu un pat riebumu. Taču jānorāda, ka vietējie kolaboracionisti nežēlīgi rīkojās arī citās nacistu okupētajās teritorijās. Zīmīga ir F. Jekelna atbilde uz jautājumu, kāpēc Latvijā tika nogalināti ne tikai vietējie, bet arī Rietumeiropas ebreji: *Jo šeit bija tam piemērota vide.*

¹⁷³ Звонов М. По евреям – огонь. Рига, 1993.

M. Zvonova grāmata ir uzrakstīta gan emocionāli, gan ekspresīvā manierē. Dažkārt šķiet, ka autors pat izbauda slepkavu asinis stindzinošo nežēlību. Var saprast M. Zvonovu un L. Kovaļu, kuri Holokausta gados zaudēja savus radus un draugus. Kā precīzi atzīmējis J. Šteimans, *jo tuvāk galējībai, jo tālāk no patiesības*. Diemžēl M. Zvonovs savā darbā, izmantojot dažādus avotus, uz tiem neatsaucas. Tas arī samazina pētniecības zinātnisko līmeni.

No otras puses, cik ļoti vispār var salīdzināt M. Zvonova grāmatu *Pa ebrejiem – uguni!* un L. Kovaļa trīssēju darbu. Grāmatas *Pa ebrejiem – uguni!* IV nodaļa *Klusā province. Slepkavības mozaīka* ir veltīta Latgalei, pareizāk sakot Daugavpilij. Tās apjoms ir tikai viena lappuse.

Dmitrijs Oļehnovičs¹⁷⁴ esejā *Antisemitiskā propaganda okupācijas presē Latgales teritorijā*¹⁷⁵ atklāj, ka nacistu propagandai bija totāls raksturs. Tā aptvēra visus cilvēka dzīves aspektus, prasmīgi manipulējot ar sabiedrisko domu, radīja priekšnoteikumus *žīda boļševika* tēla veidošanai, un formēja uzskatu, ka *boļševisms ir ebrejiskuma izpausmes veids*. Daļa iedzīvotāju, tam ticot, piedalījās ebreju vajāšanā. Atsaucoties uz preses materiāliem, D. Oļehnovičs atmasko nacistu propagandas melus. Piemēram, vietējā laikrakstā tika pausts: *Kad latvieši uzzināja, ka karš ir sācies, viņu sejas iemirdzējās priekā*.¹⁷⁶ Jāšaubās, ka Daugavpils latvieši priecājās par postījumiem un ugunsgrēkiem.

¹⁷⁴ Oļehnovičs Dmitrijs – Latvijas vēsturnieks, Daugavpils Universitātes docētājs, daudzu rakstu autors.

¹⁷⁵ Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., Сташевский М., Шнеер А., Штейман И. *Холокост в Латгалии*. Даугавпилс. С. 20–31.

¹⁷⁶ Turpat. С. 23.

Nacistu propagandā liela uzmanība tika pievērsta ekonomiskajam aspektam. Protams, visa ekonomika bija “ebreju rokās”, un latvieši “tika pakļauti vissmagākajai ekspluatācijai” no ebreju puses. Tika radīts bīstama, viltīga, latviešu tautas interesēm sveša ebreja-ienaidnieka tēls.

Boriss Volkovičs¹⁷⁷ analizējis trīs dažādus darbus, kas veltīti Katastrofai. Pirmkārt, tā ir nodaļa no S. Aivena grāmatas *Debesis tik tumšas* (*How Dark the Sky: 1400 Days in the Pincers of Nazi Terror*). Apraksta tapšanas laikā krievvalodīgajam lasītājam nebija zināma bijušā Daugavpils geto ieslodzītā grāmata. B. Volkovičam bija pieejama tikai šī nodaļa. A. Ezergailis savā pētījumā vairākkārt atsaucās uz S. Aivena atmiņām, uzskatot tās par uzticamu avotu. S. Aivenss raksta par ieslodzīto ciešanām, viņu nodarbēm, kā arī geto apsardzes neticamo nežēlību. Gūsteknis atzīmē, ka geto visu laiku klīda runas, ka latvieši izdara spiedienu uz vāciešiem, lūdzot atļauju likvidēt visus geto gūstekņus. S. Aivenss ne tikai apraksta lielākās akcijas. Viņš raksturo cilvēku noskaņojumu, upuru psiholoģiju, uzvedības atšķirības uz nāves sliekšņa. Arī stāsta, kā geto iemītnieku noskaņojums mainījies atkarībā no baumām: par Sarkanās armijas veiksmēm un neveiksmēm, par it kā gaidāmo šķirošanu un kārtējo akciju. Būtiski, ka viņš fiksē apkārtējo attieksmi pret Holokaustu. Vācu karavīru un virsnienu vidū bija cilvēki, kas juta līdzību ebrejiem, pat palīdzēja viņiem. Diemžēl daži vietējie iedzīvotāji nodarbojās ar marodierismu. B. Volkoviča pē-

¹⁷⁷ Volkovičs Boriss (1936, Daugavpils – 2013, Daugavpils) – Latvijas vēsturnieks, Daugavpils Universitātes docētājs, redaktors, grāmatu un rakstu autors par cionismu Latvijā.

tītā S. Aivensa grāmatas nodaļa paver iespēju pamatīgāk iepazīt un izprast geto notiekošo.

B. Volkovičs analizējis Šeinas Gramas dienasgrāmatu. Viņa to rakstījusi no 1941. gada 22. jūnija līdz 8. augustam. Pētnieks norāda, ka dienasgrāmata bijusi divos eksemplāros, viņš arī izseko tās glabāšanas vēsturei. Taču svarīgākais ir tas, kā Š. Grama uztver notiekošo. Šeina mēģināja aizbēgt, taču neizdevās. Viņa apraksta laupīšanas, nīrgāšanos par Toras tīstokli sinagogā. Precīzi aprakstīti Preiļu iedzīvotājiem un ebrejiem noteiktie ierobežojumi: uz ielas drīkst atrasties tikai līdz pulksten desmitiem vakarā, ebrejiem un krieviem nav tiesību izkārt savus nacionālos karogus.¹⁷⁸ Ebrejiem jānēsā dzeltenas piecstaru zvaigznes, viņus izmanto dažādos darbos, t. sk. kūdras ieguvē. Meiteni pārsteidz kaimiņu attieksme: vairākums klusējis, taču netrūka to, kas gribēja piedalīties ebreju iznīcināšanā. Gramas mājā ieradušies pašvaldības ierēdņi un ciniski sprieduši, vai dzīvoklis pilsētas priekšniekam derēs, vai nē. Cilvēki vēl ir dzīvi, bet visi zina, ka viņi tiks nogalināti. Varasvīru izpratnē ebreji jau ir nošauti.

Trešajā B. Volkoviča rakstā uzmanība tiek veltīta G. A. Janovska autobiogrāfiskajam romānam *Pilsēta pie upes*.¹⁷⁹ Rakstnieks ir 30 romānu autors. 1941.–1944. gadā viņš strādāja par tulku Jēkabpils apriņķa valdē. Viņa acu priekšā tika iznīcināti Jēkabpils, Krustpils, Gostiņu, Asares ebreji. G. A. Janovskis redzēja dokumentus, kas attiecas uz ebreju traģēdiju, iespējams, sazi-

¹⁷⁸ Iespējams, Š. Grama rakstīja par baltzilo karogu ar sešstaru zvaigzni, kā arī PSRS karogu.

¹⁷⁹ Турпат, Волкович Б. Расправа над евреями Екабпилса – Крустпилса: Автобиографический роман Г. А. Яновского “Pilsēta pie upes”. С. 69–76.

nājās ar upuriem nošaušanas priekšvakarā. Atšķirībā no citiem latviešu emigrantu rakstniekiem, G. A. Janovskis nolēma rakstīt par Holokaustu. Šis bija rakstnieka viens no pēdējiem romāniem, kurā viņš pats daļēji atpazīstams galvenā varoņa Anša Klētnieka portretējumā. Tāpēc šo darbu var saukt par autobiogrāfisku. Varbūt viņu mocīja sirdsapziņa, ka Holokausta laikā viņš “stāvēja malā” un nevarēja palīdzēt ebrejiem.

Pēc B. Volkoviča domām, *Pilsēta pie upes* ir romāns par ebrejiem, viņu dzīvi un bojāeju. Pilsētas dzīve tiek rādīta no galvenā varoņa – daiļkrāsotāja un mākslinieka Anša Klētnieka – skatpunkta. Visi pilsētas iedzīvotāji ir saistīti ar ebrejiem. Ebreji ir tirgotāji un amatnieki. Viņiem faktiski pieder puse veikalu un amatnieku darbnīcu. Ebreji ir kaimiņi, kuriem var uzticēties. Latviešu un ebreju bērni saprot un zina cits cita valodu. Pieaugot viņi pamana, ka tie ir arī atšķirīgi. Holokausta atveidojums romānā būtiski atšķiras no faktiskajiem notikumiem pilsētā. Romāns ir mākslas darbs. Romānistam galvenais ir parādīt cilvēku raksturus, viņu uztveri, attieksmes maiņu pret notiekošo. G. A. Janovskis līdzjūtīgi aprakstījis ebreju traģēdiju, nosodot aizspriedumus pret ebrejiem. Ar to viņš atšķiras no citiem latviešu emigrantu rakstniekiem.

Viens no grāmatas *Holokausts Latgalē* (*Холокост в Латгалии*) līdzautoriem ir **Josifs Ročko**, kurš uzrakstīja apcerējumu *Upuri, izglābtie un glābēji* (*Жертвы, спасённые и спасатели*). Kāpēc vēstures skolotājs kļuva par Holokausta pētnieku? Pirmkārt, mans tēvs Ģeršons Ročko izgāja mocekļa ceļu no Daugavpils geto vārtiem caur Kaizervaldi līdz Štuthofai, geto zaudējot savu pirmo ģimeni: sievu, divus bērnus un tēvu. Ģimenē runāja par ebreju traģēdiju, taču nekad netika piemi-

nēta tēva pirmā ģimene. Otrkārt, J. Šteimans man ieteica iepazīties ar materiāliem par Holokaustu muzejā *Ebreji Latvijā*. Iepazīšanās ar tā toreizējo vadītāju M. Vestermani pārliecināja autoru par pētījumu nepieciešamību, kā arī jaunu materiālu apzināšanu reģionā.¹⁸⁰

Aplūkojamajā apcerējumā autors mēģinājis rekonstruēt Daugavpils, kā arī vairāku pilsētu, ciemu un pagastu ebreju dzīvi un bojāeju. Izmantotas to cilvēku atmiņas, kuri izdzīvoja geto, kam izdevās izvairīties no nošaušanas, pateicoties glābējiem, kā arī atmiņas par glābējiem un neebrejiem, kuri bija traģēdijas aculiecinieki. Šī pieeja ļauj veidot objektīvāku notikumu ainu. No vienas puses, tiek skatīta ieslodzīto un slepkavu psiholoģija, kā arī “klusējošā vairākuma” vai “malāstāvētāju” attieksme. Pēdējo atmiņu analīze patiesībā ir stāsts par Holokaustu no neebreju redzesviedokļa. Viņu teiktais paver iespēju labāk izprast ebreju glābšanas apstākļus un dažu vietējo iedzīvotāju sadarbību ar okupācijas varu. Tika savāktas aptuveni 40 dažādu tautību un ticību cilvēku liecības. Aplūkoti atsevišķi traģēdijas gadījumi trīspadsmit apdzīvotās vietās: Daugavpilī, Rēzeknē, Krāslavā, Varakļānos, Preiļos, Kārsavā, Višķos, Aglonā un citās. Protams, galvenā uzmanība tika pievērsta Daugavpilij un geto. Tika izveidots grafiks, fiksējot sakarības starp geto ieslodzītā vecumu un izdzīvošanas varbūtību. Izrādījās, ka lielāka iespēja izdzīvot bija ieslodzītajiem vecumā no 31 līdz 40 gadiem. Pateicoties muzejā *Ebreji Latvijā* pieejamajiem dokumentiem, kā arī autora paša pētījumiem, izdevās atrast glābējus un aprakstīt viņu varoņdarbu. Autors seci-

¹⁸⁰ Vēlāk tas motivēja darba autoru izveidot muzeju *Ebreji Daugavpilī un Latgalē*.

na, ka palīdzēt ebrejam nozīmēja neievērot okupācijas režīma pavēles. Glābt ebreju nozīmēja aktīvi pretoties nacismam un vietējiem kolaboracionistiem.

Atsaucoties uz arhīvu avotiem, t. sk. Valsts ārkārtas komisijas (VĀK) dokumentiem, autors ne vienmēr tos kritiski izvērtēja. Piemēram, čekas savāktajās liecībās bija teikts, ka vietējie slepkavas izmantojuši ložmetējus un eksplodējošas lodes. A. Stranga norāda, ka slepkavām šādi ieroči netika uzticēti.¹⁸¹ No otras puses, slepkavas varēja izmantot trofeju ieročus, kurus pameta Sarkanā armija.

Krājumu, acīmredzot, vajadzētu nosaukt *No Holokausta vēstures Latgalē*, jo tajā iekļautie pētījumi atspoguļo dažādus Katastrofas aspektus. Notikumu hronoloģija netiek skatīta. Lielākā daļa autoru, izņemot A. Šnejeru un D. Oļehnoviču, tobrīd nenodarbojās ar ebreju traģēdijas izpēti. Tomēr šis rakstu krājums darba autoru mudināja kritiski izturēties pret atmiņām, iedziļināties šī jautājuma izpētē.

Ebreji Daugavpilī (Евреи в Даугавпилсе) ceturtajā grāmatā publicēts J. Ročko apcerējums *Viņi bija mūsu kaimiņi... (no Daugavpils un Latgales Holokausta vēstures)* (Они были нашими соседями... (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии)).¹⁸² Ar ko tas ir īpašs? Pirmkārt, tajā galvenokārt tiek izmantoti mutvārdu vēstures materiāli. Tās ir to cilvēku atmiņas, kuri bija ebreju vajāšanas liecinieki. 2002.–2005. gadā aptaujāti ap 80 dažādu tautību respondenti, t. sk.

¹⁸¹ Stranga A. Atmiņas: ticamais un izdomātais. Grām.: Rivošs E. *Piezīmes*. Rīga, 2006. 5.–6. lpp.

¹⁸² Рочко И. “Они были нашими соседями...” (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии). Grām.: *Евреи в Даугавпилсе*. Книга четвертая. Исторические очерки. Даугавпилс, 2005. С. 127–173.

vairāki ebreji (bijušie Daugavpils geto ieslodzītie).¹⁸³ Tādējādi kārtējo reizi tiek mēģināts aprakstīt ebreju traģēdiju no neebreju skatpunkta. Tas ir svarīgi, jo ebreji un neebreji Holokaustu uztver atšķirīgi. Protams, ne jau visu liecinieki (stāstītāji, respondenti) atceras. Fakti, kas atmiņās atkārtojas, paver iespēju apgalvot, ka teiktajam var uzticēties, ļauj nošķirt mītu no realitātes. Taču aptaujātie atceras traģēdijas sāpīgākos brīžus. Cilvēki, kuri ilgus gadus dzīvojuši plecu pie pleca ar ebrejiem, kuri mēģināja viņiem palīdzēt vai juta līdzī, teica: *Nu kā lai neatceras. Viņi bija mūsu kaimiņi*. Tie, kas pieredzēja ebreju vajāšanu, kaimiņu nāvi, ebreju bojāeju, dzirdēja šāvienus un kliegšanas, joprojām to nevar aizmirst.

Neebreju atmiņas nosacīti var iedalīt vairākās daļās. Vienu veido atmiņas par pirmskara dzīvi, tiek uzsvērtas tolerantās attiecības starp ebrejiem un viņu kaimiņiem. Atceras ebreju nodarbošanos, dažkārt tradīcijas un paražas. Tikai daži respondenti min antisemitisma gadījumus. Tajā laikā respondenti bija jauni cilvēki. Ir skaidrs, ka šādas atmiņas ir ierobežotas. Tomēr kopumā tiek radīts bagātīgs priekšstats par ebreju pirmskara dzīvi.

Otrā daļa saistāma ar notikumiem pēc 1940. gada padomju okupācijas. Respondenti apraksta, kā ebreji uzņēmuši Sarkano armiju. Daži uzskata, ka daudzi ebreji bija jaunās varas apsveicēju vidū. Uz jautājumu, cik to bijis, seko atbilde, – daudz. Protams, ja pūlī bija vairāki ebreji, tad liecinieki-neebreji tos pamanīja un

¹⁸³ Daži potenciālie stāstītāji atteicās dalīties savās atmiņās, skaidrojot to ar bailēm: “Ar ebrejiem labāk nesasieties” vai arī “Mana mēle ir mans ienaidnieks”.

atcerējās. Autors uzskata, ja pat ebreji atzinīgi vērtēja padomju varas atnākšanu, tā nebija masveida parādība un nav noziegums. Viņi cerēja, ka jaunā vara viņus izglābs no nacisma. Turklāt daudzi drīz vien pārlicinājās, ka padomju vara nes jaunas nelaimes. Nabaga ebrejs Zjamka, kas dzīvoja puspagrabā, teica: *Kad mūsu brāļi atnāks, viņi jums, buržujiem, parādīs.* Jaunā vara atnāca, bet nabaga Zjamkas dzīvē nekas nemainījās. Kad viņam jautāja par to, kā tad nu klājas, viņš nopūtās un sacīja: *Ak, ne uz īstajiem brāļiem es cerēju.*

Daži respondenti teica, ka viņi satika gan Sarkano armiju, gan pēc tam nacistu armiju. Pēc autora domām, neviens no viņiem nav noziedznieks vai kolaboracionists. Viņiem visiem bija savi motīvi. Katra sveicēju grupa cerēja, ka atnākuši “atbrīvotāji”. Dzīve parādīja, ka kļūdījušies. Ne visi atzinīgi novērtēja armiju ierašanos. Lielākajai daļai no viņiem bija tikai interesanti paskatīties uz ienākošajām militārajām vienībām.

Daudzi atceras Holokaustu. Aculiecinieki parasti redzējuši, kā ebreji tika izraidīti no mājām, sadzīti geto. Daži pieredzējuši ņirgāšanos par ebrejiem, bijuši šausmās par izdarītajiem noziegumiem, bet, kā likums, nav varējuši palīdzēt. Vairāki respondenti minēja piemērus par mēģinājumiem glābt ebrejus. Šim aspektam tiek pievērsta īpaša uzmanība.

Atsevišķs atmiņu slānis ir bijušo Daugavpils geto ieslodzīto stāsti. Tas ir skats uz geto no iekšpuses. Katrs no viņiem izdzīvoja, pateicoties laimīgai nejaušībai, savai drosmei, izturībai, atjautībai, kā arī palīdzēja gan citi ieslodzītie, dažreiz nacistu armijas karavīri un virsnieki. Atbalsts tika saņemts no tiem cilvēkiem, kuri slēpa no geto aizbēgušos. Bez viņu palīdzības glābšana nebūtu iespējama. Likumsakarīgi, ka apcerējumā iz-

mantoti dažādi dokumenti, kas atspoguļo Katastrofu reģionā, arī dailliteratūra.

J. Ročko raksts *Tas bija Preiļos (Это было в Прейли)* tapis, pamatojoties uz dokumentiem un pilsētas iedzīvotāju atmiņām.¹⁸⁴ Vairāki pilsētas un tuvējo pagastu iedzīvotāji stāstīja autoram par pirmskara dzīvi, attiecībām starp ebrejiem un viņu kaimiņiem, kas nav ebreji. Respondenti, kas nav ebreji, minēja vairākus piemērus, kad ebreji viņiem palīdzējuši grūtos laikos. 1940. gads viņu atmiņās īpaši nav iespiesies. Daži no viņiem atcerējās mītiņu, kas notika saistībā ar jaunās varas nodibināšanos. Daudziem jaunā vara bija nesaprotama. Autors apkopojis ebreju, bijušo Preiļu iedzīvotāju atmiņas, pateicoties kurām var rast ieskatu ebreju skolā un ģimeņu ikdienā.

Autors Holokausta notikumus aprakstījis, ne tikai balstoties uz aculiecinieku atmiņām, bet arī plaši iesaistot arhīvu materiālus. Aculiecinieku atmiņu un arhīvu materiālu salīdzināšana ļauj fiksēt autentiskus notikumus, kā arī justies līdzdalīgam ebreju traģēdijā. Tika noskaidrots, ka pavēle par ebreju iznīcināšanu saņemta no okupācijas varas. Aprakstītas lielākās akcijas, slepkavu un viņu palīgu uzvedība. Svarīgi, ka izmantoti M. Hagi rakstītās atmiņas. Viņš tika izglābts, pateicoties Vladislava Vuškāna drosmei, kurš vēlāk kļuva par Taisnīgo starp tautām. M. Hagi ļoti precīzi raksturojis pirmās nacistu okupācijas dienas, tuvinieku nāvi, mēģinājumus atrast glābējus. V. Vuškāna mājā pajumti atrada astoņi cilvēki. Divi nomira, nespējot izturēt grūtības. M. Hagi ne tikai aprakstījis notikumus un izjustās bailes, pieredzēto badu. Viņam izdevies iz-

¹⁸⁴ Рочко И. Это было в Прейли. Grām.: *Евреи в Даугавпилсе*. Книга четвёртая. Исторические очерки. Даугавпилс, 2005, С. 197–214.

teiksmīgi atklāt glābēja psiholoģiju. Varbūt V. Vuškāns cerēja, ka Sarkanā armija drīz atgriezīsies, un viņš būs varonis. Domājams, ebreji viņam deva naudu, rotaslietas. Tomēr sauju monētu vai rotaslietu nevar salīdzināt ar cilvēku glābšanu. V. Vuškāns katru minūti riskēja ar savu dzīvību, ar sev tuvu cilvēku dzīvībām. 1944. gada pavasarī ebreji tika atrasti. Vietējie slepkavas pieprasīja viņu iznīcināšanu. Faktiski viņus paglāba vācu karavīri, kuri viņus atstāja mežā. Pēc dažām dienām pilsētā ienāca Sarkanā armija. Nevieni no izdzīvojušajiem ebrejiem Preiļos nepalika, baidoties par savu likteni.

Autors atrada arī citus cilvēkus, kuri palīdzēja ebrejiem. Piemēram, izglābtie brāļi M. un S. Ozbandi kādu laiku slēpās Ksenifonta Jegorova ģimenē. Darba autoram pat izdevās atrast dokumentu, kas apliecina šo faktu.

Apcerējumā skatīti šāvēju likteņi. Viņi visi, bijušie aizsargi, kara sākumā pašaisardzībnieku grupas sastāvā piedalījās vietējo iedzīvotāju, tostarp ebreju, iznīcināšanā. 1941. gada rudenī pēc ebreju nošaušanas pašaisardsardzībnieki tika iekļauti palīgpolīcijas “C” grupā, vēlāk daļa nokļuva vācu armijā. Viens no viņiem vēlāk karoja Sarkanajā armijā un tika apbalvots. Daži slēpās, tika notiesāti, amnestēti, bet 60. g. atkal tika saukti pie atbildības.

Citā J. Ročko rakstā *Ebreju iznīcināšana Ilūkstes apriņķī 1941. gada vasarā (pēc vietējo iedzīvotāju atmiņām)* (Уничтожение евреев в Илукстском уезде летом 1941 года (по воспоминаниям местных жителей)) aplūkoti notikumi šajā novadā.¹⁸⁵ Ilūkstes ap-

¹⁸⁵ Рочко И. Уничтожение евреев в Илукстском уезде летом 1941 года (по воспоминаниям местных жителей). Grām.: *Евреи в Даугавпилсе*. Книга четвёртая. Исторические очерки. 2005. С. 174–196.

riņķis ģeogrāfiski ir daļa no Zemgales; dažreiz apgabals tiek saukts par Sēliju. Taču no sociālekonomiskā viedokļa novada iedzīvotāji vienmēr bijuši cieši saistīti ar Latgali, galvenokārt ar Daugavpili. Pilsēta deva darbu, bērni mācījās Daugavpils skolās. Daži iedzīvotāji bija deklarēti apriņķī, bet faktiski dzīvoja pilsētā.

Ilūkstes apriņķī veidoja 32 administratīvās vienības: pilsētas, mazpilsētas, pagasti. Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem apriņķī dzīvoja 1095 ebreji, proti, 2% no apriņķa iedzīvotājiem. Viņi dzīvoja trīs pilsētās: Grīvā, Ilūkstē, Subatē, kā arī 15 pagastos un ciemos.

Būtiski, ka bija iespēja apkopot atmiņas par ebreju dzīvi pat vietās, kur bija tikai divi ebreji vai tikai viena ģimene. Apcerējuma rakstīšanas laikā nebija iespējams noskaidrot ebreju likteni Prodes, Asares, Rubeņu pagastos.¹⁸⁶ “Nāves bataljona” vadītāja O. Baltmaņa liktenis izrādījās zīmīgs. Pēc ebreju slepkavošanas viņš dzīvoja Eglainē, vēlāk aizbēga uz Vāciju un pēdējos gadus pavadīja Austrālijā. Tajā pašā ciemā dzīvoja arī Daugavpils policijas prefekts R. Blūzmanis, par savu “uzcītību” pat tika arestēts, atbrīvots no darba, vēlāk aizbēga. Padevīgie kalpi kungiem nebija vajadzīgi.

Notikumu analīze liecina, ka Ilūkstes apriņķa ebrejus iznīcināja galvenokārt kolaboracionisti. Lielākā daļa nošauti savās dzīvesvietās. Silenes ebreji esot dzīti uz Braslavu, bet nošauti pa ceļam. Gārsenes ebreji tika nogalināti Aknīstē. Eksekūcijas ilga no vairākām minūtēm līdz vairākām stundām. Materiālu par akcijām, kurās tika nogalināti nedaudzi ebreji, praktiski nav. Šeit liela nozīme ir aculiecinieku atmiņām.

¹⁸⁶ Vēlāk autors aprakstīja Gārsenes pagasta ebreju traģisko likteni.

2013. gadā tika izdota pēdējā, sestā grāmata sērijā *Ebreji Daugavpilī*.¹⁸⁷ J. Ročko savā rakstā *Holokausta, Daugavpils un Latgales ebreju vēstures jautājumi Daugavpils vēsturnieku darbos* (*Вопросы Холокоста, истории евреев Даугавпилса и Латгалии в работах историков Даугавпилса*) uzskaita Katastrofai veltītos vietējo vēsturnieku pētījumus, atzīmējot tos, kas publicēti grāmatās *Holokausts Latgalē*, *Ebreji Daugavpilī*, *Ebreji Latgalē*. Autors neveica detalizētu šo rakstu analīzi. Tādējādi var secināt, ka pētījumu par Holokaustu publicēšana šajā grāmatā nebija solis uz priekšu skatāmā jautājuma historiogrāfijā.

2010. gadā J. Ročko izdeva savu pirmo grāmatu *Ebreji Latgalē. Vēstures apceres* (*Евреи в Латгалии. Исторические очерки*)¹⁸⁸ Katastrofai veltīts raksts *Pēdējie liecinieki (no Holokausta vēstures Daugavpilī un Latgalē)*.¹⁸⁹ Pamatā tas līdzinās autora iepriekšējiem pētījumiem, kas publicēti grāmatās *Ebreji Daugavpilī*. Pēdējais darbs ir vairāk strukturēts. Vispirms tiek sniegts neliels historiogrāfisks pārskats par Holokaustu reģionā, īsi aprakstīta geto vēsture un apkopotas 40 neebreju atmiņas. Tās tiek kritiski izvērtētas. Atmiņās atklāta ebreju dzīve pirms kara, attiecības ar ebrejiem, attieksme pret reliģiju, Baigā gada norises (1940. gada vasara – 1941. gada vasara), Holokausts. Neebreju atmiņas atklāj dažādas attiecības ar bijušajiem ebreju kaimiņiem. Tās parāda, kā ebreji tika uztverti “no

¹⁸⁷ *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки. Книга шестая. Даугавпилс, 2013.*

¹⁸⁸ Рочко И. *Евреи в Латгалии. Исторические очерки. Книга первая. Даугавпилс, 2010.*

¹⁸⁹ Рочко И. Последние свидетели (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки. Книга первая. С. 151–235.*

malas". Savus ebreju kaimiņus aptaujātie raksturo kā draugus. Viņu atmiņas ir piepildītas ar labestību. Viņi ir stingri pārliecināti, ka pirms kara nebija antisemitisma. Kara laikā viņi, tāpat kā lielais vairums iedzīvotāju, stāvēja malā. Viņi redzēja, kā ebrejus arestēja, iedzina geto vai veda uz nošaušanu, dzirdēja pēdējos nelaimīgo saucienus un slepkavu šāvienus, devās uz noslepkavošanas vietām. Daži no viņiem arī šodien nespēj valdīt līdzjūtības asaras, atceroties pagātnes notikumus. Viņi it kā taisnojas: *Nu, ko mēs varējām darīt?* Atmiņu un dokumentu analīze paver iespēju rekonstruēt ebreju dzīvi gan pirmskara gados, gan Holokausta laikā. Protams, Holokausta padziļinātai apjēgsmei ir nepieciešams izpētīt vietējo kolaboracionistu prāvu dokumentus. Ir jāizpēta materiāli, kas saistīti ar nacistu noziedznieku tiesām. Tas nodrošinās materiālu turpmākai izpētei.

J. Ročko apkopotās ebreju un neebreju atmiņas, protams, atšķiras. Ebreji stāsta par savu vecāku dzīvi, radiem, studiju gadiem. Viņu teiktais ir bagātīgs materiāls, runājot par ebreju nodarbošanos, ebreju izglītības sistēmu. Šīs atmiņas caurvij traģiska nostalgija pēc aizgājušās dzīves. Vērtīgi ir ebreju respondentu novērojumi par 1940. gada notikumiem, dzīvesveida izmaiņām.

Tiek aplūkotas specifiskas pretošanās formas Holokausta gados, piemēram, D. Kaplana un R. Frīdmana bēgšana no geto pie partizāniem, cīņa pret nacismu Sarakanās armijas rindās un partizānu vienībās, dienasgrāmatu rakstīšana Holokausta gados. Tiek pētīts izdzīvojušo geto ieslodzīto liktenis, turklāt uzmanība tiek pievērsta viņu glābšanai. Latgalē konstatēti vairāki glābšanas gadījumi.

Katastrofa Rēzeknē raksturota, izmantojot J. Kolosovas (J. Mihailovskas) dienasgrāmatu. Tiek pētīti atsevišķi traģēdijas gadījumi Krāslavā, Krustpilī, Jēkabpilī, Preiļos, Dagdā, Zilupē, Riebiņos, Kaunatā, Gārsenē (Ilūkstes apriņķis). Sasaistē ar katru vietu autors ne tikai raksta par ebreju iznīcināšanu, bet arī cenšas fiksēt glābšanas gadījumus, pievēršot uzmanību gan glābēju, gan kolaboracionistu psiholoģijai.

Citā J. Ročko apcerē *Par H. Kuricka grāmatu Palikt dzīvam un pastāstīt* autors izsekojis viena ieslodzītā liktenim.¹⁹⁰ H. Kurickis aizbēga no Utenas (Lietuvā), nokļuva Daugavpils geto, izdzīvoja, vēlāk tika nosūtīts uz Kaizervaldi (strādāja Spilves nometnē). Sabiedrotie atbrīvoja pie Magdeburgas. Autors stāsta par H. Kuricka dienasgrāmatas saglabāšanas vēsturi, kuru viņš esot sācis rakstīt geto. Līdztekus viņa grāmata tiek salīdzināta ar S. Aivensa grāmatu *Debesis tik tumšas*, uzrādot kopīgo un atšķirīgo.

J. Ročko rakstā *Ebreji Līvānos* aplūkota pirmskara dzīve pilsētā, kurā 1935. gadā dzīvoja 981 ebrejs (28% no iedzīvotāju skaita). Autors parāda, ka ebreji bija neatņemama pilsētas sabiedrības daļa. Tiek aplūkota reliģiskā dzīve, skola, ebreju nodarbošanās, citu pilsētas iedzīvotāju attieksme pret viņiem. Holokausts pētīts, izmantojot dokumentus, galvenokārt kolaborantu tiesu materiālus. Raksturota iznīcināšanas organizēšanas sistēma un nošaušanas vietas. Pierādīts, ka iznīcināšanu organizēja nacistu varas iestādes, piedaloties kolaboracionistiem. Pētīts kolaboracionistu un vairāku pilsētā un tās apkārtnē izdzīvojušo ebreju liktenis.

¹⁹⁰ Рочко И. О книге Х. Курицкого “Уцелеть и рассказать”. Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 236–253.

Otrajā grāmatā *Ebreji Latgalē. Vēstures apceres* J. Ročko publicējis četrus apcerēs par Holokaustu reģionā. Apcere *Pēdējās Holokausta atbalsis Latgalē (no Holokausta vēstures Daugavpilī un Latgalē)* turpina autora iepriekšējos darbos aizsākto pētījumu par ebreju tautas traģēdiju šajā reģionā.¹⁹¹ Kā jau minēts, šie darbi strukturēti līdzīgi. Liecinieki (respondenti), pārsvarā neebreji, dalās atmiņās par ebreju dzīvi pirms kara. Ebreji paši stāsta par savu pirmskara dzīvi. Šādas atmiņas rada zināmu fonu pētījumiem. Atmiņas atspoguļo arī neebreju attieksmi pret kara gadu notikumiem. Izmantotas vajāto cilvēku atmiņas, kuriem izdevās izdzīvot. Īpaša uzmanība tiek pievērsta glābšanas mēģinājumiem, pašai glābšanai. Tiek mēģināts analizēt glābēju psiholoģiju. Izmantoti gan mutvārdu vēstures avoti, gan arhīvu materiāli: dokumenti, grāmatas, laikrakstu publikācijas u. c. Rakstisko avotu salīdzinājums ar mutvārdu vēstures materiāliem (atmiņu stāstiem) liecina, ka atmiņas ir diezgan ticamas, neskatoties uz to, ka kopš aprakstītajiem notikumiem ir pagājuši vairāk nekā 75 gadi. Tajā pašā laikā var atzīmēt, ka dažas atmiņas iedvesmojuši respondentu vecāku stāsti. Laika gaitā personīgās un vecāku atmiņas saplūdušas vienotā vēstījumā un tiek uztvertas kā personīgās atmiņas. Visas atmiņas ir balstītas uz pārdzīvoto gadu sociālo pieredzi. Respondenti kara gados bija bērni un pusaudži. Daudz kas ir izdzēsts no teicēju atmiņas.

Pirms kara Latgalē dzīvoja ap 30 000 ebreju, Daugavpilī un vairākās lielākajās pilsētās tie veidoja cetur-

¹⁹¹ Рочко И. Последние отзвуки Холокоста (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга вторая. Даугавпилс, 2016. С. 57–116.

to daļu iedzīvotāju. Ebrejs Latgalē bija pamanāma figūra reģiona sociālajā un ekonomiskajā dzīvē. Tāpēc šeit cilvēki joprojām atceras kaimiņu ebreju dzīvi, atšķirībā no citiem Latvijas novadiem, piemēram, Vidzemes, kur ebrejs bija reta parādība.¹⁹²

No vairākiem glābšanas gadījumiem autors atzīmējis, ka kara laikā Indrā Gunārs Cīrulis kādu laiku strādāja par ārsta palīgu. Kā rīdzinieks pēkšņi nokļuva provinces pilsētiņā? Patiesībā aiz latviskā uzvārda slēpās ebrejs Gavriils Civjans.¹⁹³ Lieta tāda, ka Gavriils Civjans nokļuva Rīgas geto, kur tika nogalināti viņa vecāki un māsa. 1942. gada 18. decembrī viņam izdevās aizbēgt no geto. Patvērumu viņš atrada Jūrmalā radnieces Annas mājā. Vācu virsnieki nepievērsa uzmanību 19 gadus vecajam zēnam, kurš neizskatījās pēc ebreja. Paziņas palīdzēja saņemt pagaidu apliecību, savukārt pēc Valentīnas Freimanis ieteikuma jaunajā dokumentā tika atstāti bijušie iniciāļi – G. C.¹⁹⁴ Kad sākās jaunu cilvēku mobilizēšana darba dienestā, ebreju izcelsmes “latviešu” puisis piekrita strādāt. Darbs Vācijā par medicīnas darbinieku izglāba viņa dzīvību.¹⁹⁵

¹⁹² *Утраченное соседство: Евреи в культурной памяти жителей Латгалии*. Материалы экспедиций 2011–2012 годов. Москва, 2013. 382 с.

¹⁹³ Gunars Cīrulis (1923–2002) – latviešu padomju rakstnieks, dramaturgs un scenārists. Īstais vārds un uzvārds Gabriels (Gavriils) Haimovičs (Efimovičs) Civjans.

¹⁹⁴ Freimane Valentīna (1922, Rīga – 2018, Berlīne) – teātra un kino kritiķe, Triju Zvaigžņu ordeņa virsniece, nacionālās balvas *Cicerons* laureāte. Autobiogrāfiskās grāmatas *Freimane V. Ardievu, Atlantīda!* autore. Rīga: Atēna, 2015. Šī epizode ir detalizēti aprakstīta grāmatā. 314.–317. lpp.

¹⁹⁵ 1942. gadā viņš aizbēga uz Šveici. Kļuvis par vienu no pirmajiem lieciniekiem, kas Rietumiem sniedza informāciju par Holokaustu Latvijā. 1942. gada 29. oktobrī sniedza liecību par Latvijas ebreju iznīcināšanu ASV konsulam Ženēvā.

Šajā grāmatā J. Ročko iekļāvis apcerējumus par bijušo geto ieslodzīto M. Kantores un P. Frenkeļa-Zalcmana grāmatām, kā arī rakstu Holokausta historiogrāfija Latgalē, kurā pirmo reizi mēģināts izvērtēt gandrīz 60 darbus par šo tēmu.¹⁹⁶ Aplūkotie darbi ir izkārtoti hronoloģiskā secībā, autors ne vienmēr skaidri nošķir vēsturnieku pētījumus un geto ieslodzīto atmiņas.

Trešajā J. Ročko grāmatā “Ebreji Latgalē. Vēstures apceres” trīs darbi veltīti Holokaustam. Pirmkārt, tā ir J. Rasena grāmatas “Mir vīln lebn” (“Mēs gribam dzīvot”) analīze. Šī grāmata, kas sarakstīta 1949. gadā jidišā, nekad nav tulkota krieviski. Viens no uzdevumiem, kā minēts iepriekš, bija iepazīstināt krievvalodīgo lasītāju ar bijušā Daugavpils geto ieslodzītā atmiņām. Otrkārt, ir sniegta M. Abramoviča grāmatas “Piedot... bet neaizmirst, Majas stāsts” analīze. Bijušās geto ieslodzītās memuāri tika publicēti 2002. gadā Londonā angļu valodā. Tagad, pēc 20 gadiem, grāmata ir kļuvusi pieejama krievvalodīgajiem lasītājiem. Treškārt, izdots pētījums “Holokausta garā ēna” (no Latgales un Daugavpils Holokausta vēstures), kurā apkopoti autora pēdējo sešu gadu laikā savāktie materiāli. Tās ir publikācijas Latgales avīzēs, piezīmes par Holokausta tēmu, tostarp pirmskara izdevumos. Autors lielu uzmanību pievērsis ne tikai Daugavpilij, bet arī Rēzeknei (piemēram, izdevies noskaidrot S. Solomjaka glābšanas detaļas). Apkopota informācija par notikumiem Daugavpils, Rēzeknes, Preiļu rajonos, proti, par notikušo Viļānos,

¹⁹⁶ Par Minnas Kantores atmiņām: J. Ročko 2. grāmatā “Евреи в Латгалии”. Исторические очерки. 2016. “Не было ли это сном?” Воспоминания о Двинском гетто. С. 117–146. Par P. Frenkeļa-Zalcmanes atmiņām: Записки узницы № 94771. С. 147–187. Историография Холокоста в Латгалии. С. 18–280.

Asūnē, Žogotos, Aknīstē, Kaunatā, Višķos, Grāveros, Piedrujā, Viļakā.

Grāmatas autors izveidojis tabulu “Glābēji, izglābtie, glābšana, glābšanas mēģinājumi”. Ir uzskaitīti gandrīz 100 glābšanas gadījumi. Vairāk nekā 120 cilvēki izdzīvoja. Lai gan ne visi mēģinājumi bija veiksmīgi, tas nemazina glābēju varoņdarba nozīmi. Vēsturnieka uzdevums ir turpināt šīs unikālā fenomena izpēti.

Holokausts un glābšana ir divi pretēji procesi, kas notika vienlaikus, vienā teritorijā. Dokumentu, kas apstiprina glābšanas gadījumus vai glābšanas mēģinājumus, ir daudz mazāk. Vācu avoti atspoguļoja iznīcināšanu, nevis glābšanu. Šajos avotos var atrast ziņas par glābēju sodīšanu. Speciāli informāciju par izglābtajiem un glābējiem VĀK neapkopoja. Tiek minētas atsevišķas glābšanas liecības. Tāpēc mūsdienās galvenais avots, kas sniedz informāciju par palīdzības sniegšanu vajātajiem ebrejiem, ir mutvārdu vēstures materiāli, t. i., izglābto ebreju, viņu glābēju teiktais, kā arī aculiecinieku, kaimiņu, radnieku atmiņas.¹⁹⁷

Kāds ir vidējais glābēja tēls Latgalē, vai tāds ir? Glābēji bija gan ticīgie, gan neticīgie. Lielākā daļa bija kristiešu konfesiju ticīgie. Pirms kara tādi bija lielākā daļa valsts iedzīvotāju. Tie ir katoļi, pareizticīgie, vec ticībnieki, luterāņi. Starp glābējiem bija arī šo konfesiju garīdznieki. Parasti viņi nebija baznīcas augstākajā hierarhijā, bet gan vietējo baznīcu un draudžu priesteri. Viņi glāba, kristot ebrejus, dodot patvērumu, izsniedzot “atbilstošus” dokumentus par piederību kris-

¹⁹⁷ Розенблат Е. Спасение евреев Беларуси в годы Холокоста: праведники и праведные. Grām.: *Холокост: новые исследования и материалы XVIII Международной ежегодной конференции по изучению*. Том IV. Москва, 2011. С. 69–86.

tiešu konfesijām. Daži priesteri bija pārliecināti, ka pāreja citā ticībā izglābs vajātos cilvēkus. Dažreiz kristības notika vietējo iedzīvotāju klātbūtnē, kas palielināja iespējamību, ka kāds varētu informēt okupācijas iestādes. Pat tad, ja pāreja citā ticībā bija notikusi 10–15 gadus pirms okupācijas, un ebrejs uzskatīja sevi par kristietī, tas ne vienmēr garantēja drošību.

Ebrejus slēpa gan paziņas, gan svešinieki. Tie varēja būt cilvēki, kam ar ebrejiem bija labas kaimiņattiecības. Piemēram, pirms kara viņi iepirkās veikalos, kas piederēja ebrejiem, piegādāja pārtiku pilsētās dzīvojošajiem ebrejiem vai šuva drēbes pie ebreju drēbniekiem un strādāja kopā vienā darbnīcā. Glābēji sniedza patvērumu, atceroties, ka ebrejs bija izdarījis labu darbu, palīdzējis viņiem. Piemēram, viņš izārstēja bērnu, iedeva kredītu, mācīja bērnus, palīdzēja atrast darbu, sniedza pakalpojumus. Piemēram, rūpnīcas īpašnieka Barkāna ģimeni Krāslavā glāba rūpnīcas strādnieki, kas viņu cienīja kā vadītāju un cilvēku.

Svešinieku glābšanu nosaka faktori. Pirmkārt, tie var būt psihoemocionāli iemesli. Piemēram, negaidīti mājās ienāk vajāts svešinieks – novārdzis, izsalcis, sagrauzts, psiholoģiski salauzts cilvēks. Tas mudina palīdzēt cietējam. Šis sākotnējais impulss liek piedāvāt patvērumu. Tikai pēc tam glābējs sāk saprast, ka viņam draud nāves briesmas. Viņš ir izvēles priekšā: turpināt palīdzēt vai atbrīvoties no negaidītā ciemiņa. Šajā gadījumā daudz kas atkarīgs no indivīda, kā arī no ģimenes locekļiem. Ienācējs bija jāpabaro. Kartīšu sistēmas apstākļos tas bija ne tikai bīstami, bet dažkārt neiespējami, it īpaši, ja bija nepieciešams glābt cilvēku grupu. Cilvēki tika glābti ne tikai Latgales teritorijā, bet arī Baltkrievijā, galvenokārt Braslavas apgabalā. Vairāki

geto ieslodzītie aizbēga uz turieni un atrada glābiņu. Vajātajiem šķita, ka tur ir vairāk iespēju izglābties. Pirmkārt, viņi uzskatīja, ka neviens viņus neatpazīs. Otrkārt, geto tika izplatītas baumas, ka Baltkrievijā ebreji netiek noslepkavoti. Jāpiebilst, ka Braslavas geto ebreju iznīcināšana noslēdzās tikai 1942. gada vasarā. Treškārt, tur darbojās partizānu vienības. Pateicoties partizāniem, tika izglābti vairāki cilvēki. Tomēr ne visas partizānu vienības pieņēma ebrejus. Ceturtkārt, Baltkrievijas necaurejamajos mežos bija vieglāk paslēpties. Klīda runas, ka Baltkrievijas vietējie iedzīvotāji pret ebrejiem izturas labāk nekā Latvijā.

Palīdzība varēja būt gan materiāla, gan morāla. Vajātie saņēma maizi, dažādas lietas. Vajātais tika uzmundrināts ar vārdiem, piedāvāja pajumti, solīja palīdzību, deva padomus.

Kā notika glābēja un ebreja tikšanās? Visbiežāk vajātie lūdza pēc palīdzības. Taču bija arī gadījumi, kad paši glābēji piedāvāja atbalstu un patvērumu. Palīdzība varēja būt nesavtīga, bet nereti palīdzēja ar domu, ka varēs nopelnīt. Daži glābēji bija pārliecināti, ka ebreji ir bagāti un samaksās uzreiz vai pēc izglābšanas. Iespējams, bija tie, kas cerēja, ka okupācija būs īslaicīga, padomju vara atkal atgriezīsies un viņu rīcība tiks uzverta kā varoņdarbs. Vācu okupācija Latgalē ilga trīs gadus. Tāpēc, pat ja kāds no glābējiem saņēma kādu atlīdzību, tas nemazina viņu varoņdarbu. Viņi dzīvoja trīs garus un briesmīgus gadus. Nav pārsteidzoši, ka daži glābēji neizturēja pastāvīgo spriedzi un pēc kāda laika atteicās palīdzēt. Dažkārt ebreji paši pameta patvēruma vietu, lai nepakļautu glābējus nāves briesmām. Bija gadījumi, kad ebreji nomira necilvēcīgo apstākļu dēļ: nebija pietiekami daudz pārtikas, nemaz nerunā-

jot par nervu spriedzi. Šī darba autors vairākkārt jau-tāja glābējiem un viņu bērniem: *Kāpēc jūs veicāt šo va-roņdarbu?* Atbilde bija negaidīta: *Es nezinu, tas vien-kārši tā notika*. Pēc 80 un vairāk gadiem, atskatoties uz bijušo, viņi savā rīcībā nesaskatīja neko īpašu.

Materiālu analīze liecina, ka nebija tāda vidēji sta-tistiskā Taisnīgā vai glābēja tēla, tāpat kā nebija vidējā statistiskā geto izdzīvojušā tēla.¹⁹⁸

Apkopojot var teikt, ka Daugavpils vēsturnieki snie-guši zināmu ieguldījumu Holokausta izpētē pilsētā un reģionā. Ieskaitot minēto grāmatu, publicēti apmēram divdesmit pieci pētījumi par dažādiem Katastrofas as-pektiem.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Рочко И. Последние отзвуки Холокоста (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга вторая. Даугавпилс, 2016. С. 110–116.

¹⁹⁹ Daļa skatīto darbu tika publicēti citās grāmatās krievu, latviešu, lat-galiešu un citās valodās.

1.4. Holokausts Latgalē Krievijas historiogrāfijā (kopš 1991. g.)

20. gs. 90. gados Krievijas Federācijā sāka veidoties Krievijas historiogrāfija par Holokausta problemātiku. Tā atšķiras no padomju historiogrāfijas. Pirmkārt, tā Holokaustu pēta pamatīgāk nekā padomju laikā. Vairs nebija cenzūras, un krievu pētnieki varēja pateikt patiesību par padomju ebreju traģēdiju. Vairs netiek runāts par upuriem bez sejas, kuriem nav tautības. Otrkārt, tika atvērti Krievijas arhīvi un varēja izmantot materiālus, kas agrāk nebija pieejami. Treškārt, tika izveidoti zinātniskie centri, kuru uzdevums bija pētīt tikai Holokaustu, organizēt konferences, seminārus skolotājiem un publicēt pētījumus.²⁰⁰ Ceturtkārt, valsts sāka finansēt Holokausta izpēti. Ir izveidoti ebreju muzeji, kuros daļa ekspozīcijas veltīta Holokaustam. Piektkārt, sākās sadarbība ar *Yad Vashem* muzeju, kas būtiski palielināja tēmas izpētes efektivitāti.

Galvenā pētījumu ievirze ir Holokausts īslaicīgi okupētajās Krievijas un Baltkrievijas, Ukrainas un Moldovas teritorijās. Holokaustam un tā historiogrāfijai Baltijas valstīs tiek pievērsta minimāla uzmanība. Tiek publicēti dokumentu krājumi. Dati par upuru skaitu ir balstīti VĀK statistikā, kas ir ievērojami pārspīlēti. Par galvenajiem Holokausta vaininiekiem tiek atzīti vietējie nacionālisti. Vairākās publikācijās norādīts, ka

²⁰⁰ Piemēram, Starpreģionālais zinātnes un izglītības centrs *Holokausts*, Krievijas Humanitārais zinātniskais fonds, Tolerances institūts, Ebreju muzejs un Tolerances centrs Maskavā u. c.

Baltijas valstīs vērojami mēģinājumi glorificēt noziedzniekus.

2006. gadā tika izdots arhīvu dokumentu krājums, kurā iekļautas liecinieku, kolaboracionistu liecības, SMERŠ specziņojumi, kurus savulaik apkopoja VĀK Latvijas teritorijā, tostarp Latgalē.²⁰¹ Tie ir primārie materiāli, kas savākti uzreiz pēc Latgales atbrīvošanas no vācu karaspēka. Tie ir dokumenti Nr. 38 (214.–215. lpp.), Nr. 39 (216.–22. lpp.), Nr. 42 (239.–241. lpp.), Nr. 44 (245. lpp.), Nr. 53 (297.–307. lpp.). Komentāri nav pievienoti, taču dokumenti detalizēti atklāj traģēdijas mērogus. Šajos dokumentos aprakstīti notikumi Ilūkstes apriņķī, Rēzeknē, Viļakā, Balvos. Ne visos dokumentos minēts, ka upuri nošaušanās bijuši ebreji, tiek ziņots, ka upuri bijuši padomju cilvēki.

Kā jau minēts, Holokausts Baltijas valstīs reti piesaista Krievijas vēsturnieku uzmanību. 2007. gadā tika izdota M. Krisina grāmata *Baltijas fašisms*.²⁰² Autors ne vienmēr kritiski izvērtē faktus un statistiku, apgalvojot, ka Daugavpilī tika iznīcināti 30 000 ebreju, kas neatbilst patiesībai.

2011. gadā Krievijā nāca klajā grāmatas *Holokausts PSRS teritorijā: enciklopēdija* 2. izdevums.²⁰³ Tajā publicēti G. Smirina materiāli par Aknīsti, Rēzekni, Krust-

²⁰¹ Латвия под игом нацизма. Сборник архивных документов. Москва, Изд-во “Европа”, 2006. SMERŠ – Смерть Шпионам (latv.: Nāvi Spiegiem).

(*Nāve spiegiem*) vairāku neatkarīgu pretizlūkošanas organizāciju nosaukums PSRS Otrajā pasaules kara laikā.

²⁰² Крысин М. Прибалтийский фашизм. История и современность. Москва, 2007. 200 с.

²⁰³ Холокост на территории СССР: энциклопедия. гл. ред. И. А. Альтман – 2-е изд., испр. и доп. – М: РОССПЭН: Научно-просветительный центр “Холокост”, 2011. – 1143 с.

pili, Subati; (kopā ar M. Meleru) par Maltu, Gostiņiem; A. Šnejera rakstītais par Zilupi, Ludzu, Kārsavu, Krāslavu; J. Ročko izpētītais par Daugavpili, Dagdu, Varakļāniem, Višķiem, Ilūkti, Jēkabpili, Līvāniem.²⁰⁴

2021. gadā iznāca visu krievu valodā par Holokaustu izdoto publikāciju bibliogrāfiskais rādītājs.²⁰⁵ Kopumā Holokausts Latvijā, t. sk. Latgalē nav Krievijas Holokausta pētnieku uzmanības centrā. Viņi uzskata, ka vietējie vēsturnieki šo traģēdiju ir izpētījuši pietiekami detalizēti.

²⁰⁴ 2. izdevumā daži raksti par apdzīvotām vietām, tostarp Latgalē, publicēti bez autoru norādes, savukārt J. Ročko piedēvēta raksta par Limbažiem autorība (527. lpp.).

²⁰⁵ Холокост. Библиографический указатель русскоязычной литературы за 1941–2020 г. РАН Институт научной информации по общественным наукам. Москва, 2021.

2. NODAĻA

ATMIŅAS PAR HOLOKAUSTU LATGALĒ

Pirmo atmiņu autori, bijušie Daugavpils geto ie-slodzītie, pēc atbrīvošanas atradās Vācijā, pēc tam pār-cēlās uz ASV, Kanādu, Izraēlu. Memuāru autoru dzīves vide rod atbalsi viņu darbu saturā, viņi varēja rakstīt patiesību par notikumiem, nebaidoties no cenzūras vai varas vajāšanas. Autori, kuri rakstīja savas atmiņas “uz karstām pēdām”, parasti neizmantoja arhīvus. Tie pa-tiesībā vēl neeksistēja.

Atmiņu publicēšanas laiks ir no 1947. gada līdz 70. gadu vidum. Šos darbus nevar saukt par zinātniskiem. Tie ir sociāli naratīvi par personisko katastrofu. Šajos tekstos nav izmantots zinātniskais aparāts. Atmiņām ir noteikta specifika, tās ir subjektīvas. Tas ir pārdo-mas, cilvēku reakcija uz piedzīvoto. Aprakstīto notiku-mu centrā ir paši autori. Vairāki memuāri dažādu iemes-lu dēļ netika publicēti uzreiz. Lielākā daļa sarakstīti jidišā. Tie ieraudzīja dienasgaismu dažus gadus pēc tam, kad tika pārtulkoti angļu valodā.

Otrais Rietumu atmiņas periods sākās 20. gs. 90. ga-du vidū un turpinās līdz mūsdienām. Šajos gados ieslo-dzīto atmiņas ieguva “otro elpu”. Tās tika pārtulkotas krieviski, papildinātas ar atsaucēm un komentāriem, par tām rakstīja recenzijas, tās iekļāva zinātniskajā aprītē. Minētais apliecina, ka memuāri ir aktuāli arī šobrīd, pat 50 gadus pēc to pirmās publicēšanas. Daži atmiņu rakstītāji šī darba autoram pauda, ka viņi pie-

redzēto fiksējuši dienasgrāmatās, jau uzturoties geto, kas ir apšaubāmi. Amerikāņu, Eiropas un Izraēlas zinātnieki bija brīvi no ideoloģiskiem postulātiem, viņu rīcībā bija arhīvi, finansiālās iespējas, granti, kas nodrošināja naudas resursus pētniekiem. Rietumu pasaule bija ieinteresēta Holokausta vēstures veidošanā. Ebreju izcelsmes Izraēlas un Rietumu zinātnieki apsūdzēja vācu nacismu, detalizēti analizēja iznīcināšanas tehnoloģisko procesu, ieslodzīto pārvietošanas ceļus. Tikai vēlāk viņi sāka pievērst lielāku uzmanību atsevišķu ieslodzīto ciešanām un psiholoģijai. Sākās Eiropas Holokausta filozofisko un teorētisko problēmu izpēte. Ebreju pētnieki vēlējās saglabāt piemiņu par traģēdiju, daži paši bija ieslodzītie, citiem tika nogalināti radinieki. Vācu vēsturnieki juta savu daļu vainas traģēdijā, lielu uzmanību pievērsa ne tikai ebreju iznīcināšanas izpētei, bet arī vācu karavīru uzvedības skaidrošanai, parādot, ka ne visi bija slepkavas, ne visi bija saindēti ar nacistu ideoloģiju.

2.1. *Bijušo Daugavpils geto ieslodzīto atmiņas par Holokaustu Latgalē*

Grāmatas autors analizējis vairākas Daugavpils geto ieslodzīto atmiņas. 1947. gadā Minhenē vācu valodā tika izdota **Maksa Kaufmana** grāmata *Ebreju iznīcināšana Latvijā*.²⁰⁶ 2010. gadā šis darbs tika publicēts angļu valodā, bet 2012. gadā – krievu valodā. Rietumos grāmata saņēma pretrunīgas atsauksmes. Tika pārmests, ka pārāk naturālistiski aprakstīta Latvijas ebreju traģēdija. Daži neticēja, ka nacistu okupanti un viņu vietējie palīgi varētu pastrādāt šādus noziegumus. Tikai vēlāk cilvēki sāka saprast, ka grāmatā ir reāli fakti. Bija nepatīkami to lasīt arī bijušajiem kolaboracionistiem, kuri aizbēga uz Rietumiem.

Grāmatas autors M. Kaufmans (1897, Dvinska – 1987, Ņujorka) – bijušais Rīgas geto, Kaizervaldes, Štuthofas, Būhenvaldes koncentrācijas nometņu ieslodzītais, “nāves marša” dalībnieks uz Saksenhauzenas koncentrācijas nometni. Geto zaudējis sievu un dēlu. Pēc kara viņš iniciēja grupas izveidi nacistu noziedznieku un viņu vietējo atbalstītāju meklēšanai. Grāmatas iznākšanas brīdī autoram bija 50 gadu. Grāmata no citiem atmiņu stāstiem atšķiras ar to, ka autors spējis savākt primāro materiālu par traģēdiju visā Latvijā. Parasti ieslodzītie runā tikai par savu likteni, necenšoties rekonstruēt vispārējo Katastrofas ainu. M. Kauf-

²⁰⁶ Kaufman M. *Churbn Lettland. Die Vernichtung der Juden Lettlands*. Munchen, 1947. Музей “Евреи в Латвии” (Далее, MEL), В – 342. *Хурбн Летланд. Уничтожение евреев в Латвии*. Рига, “Шамир”, 2012. Tagad šī grāmata pieejama jidišā, krievu, vācu un angļu valodā.

mans aprakstījis Holokaustu Rēzeknē, Zilupē, Ludzā, Krāslavā, Preiļos.

Jaunību autors pavadīja Daugavpilī. Par notikumiem dzimtajā pilsētā viņš stāsta ar īpašu mīlestību un detalizāciju.²⁰⁷ M. Kaufmans raksta, ka *ši pilsēta man uzdāvināja dvēseles attīstību un lika pamatus garīgajai izglītībai*.²⁰⁸ *Pilsēta ar savu dzīvīgumu un krāsu spilgtumu iegremdēja mani ebreju kultūrā un dāvāja pirmos kontaktus ar pārējo pasauli. Kad vēstures āmurs to iznīcināja, cilvēce droši vien neko īpašu nezaudēja. Esmu zaudējis vietu, kur pavadīju savu jaunību*.²⁰⁹ Autors norāda, ka *Dvinska tika uzskatīta par kultūras tiltu starp Austrumiem un Rietumiem*. M. Kaufmans atsauc atmiņā skolas un koledžas, sinagogas, klubus un ebreju teātri, parkus, iecienītākās atpūtas vietas, Vienības namu un Vienības tiltu. Bet galvenais, ka viņš piemin cilvēkus, kas radīja Dvinskas – Daugavpils ebreju kultūru. Tie ir pasaулslaveni rabīni, baņķieri un juristi, ārsti un farmaceiti, brīvprātīgo ugunsdzēsēju komandas vadītāji, pilsētas domes deputāti, populāri skolotāji.

Pats M. Kaufmans nebija Daugavpils geto gūsteknis. Vēl jaunībā viņš pārcēlās uz Rīgu, kļuva par uzņēmēju. Rakstot savu darbu, viņš neatsaucas uz dokumentiem. Autors stāsta par traģēdiju savā dzimtajā pilsētā, izmantojot izdzīvojušo bijušo Daugavpils geto ieslodzīto atmiņas. Dažus ieslodzītos viņš iepazīna, atrodoties Rīgas geto, koncentrācijas nometnēs, savukārt citus satika pēc kara.

Kā raksta M. Kaufmans, ebreju iznīcināšana Daugavpilī notika pēc šāda scenārija. 1941. gada 29. jūnijā

²⁰⁷ Turpat, 206. lpp.

²⁰⁸ Turpat.

²⁰⁹ Turpat.

nacistu varas iestādes izplatīja paziņojumus, kuros tika pieprasīts visiem vīriešiem vecumā no 16 līdz 60 gadiem ierasties tirgus laukumā. Par rīkojuma nepildīšanu draudēja nošaušana. Norādītajā vietā ieradās vairāk nekā tūkstotis vīriešu. Parādījās pašaizsardzībasnieki un okupanti. Atskanēja pirmie šāvieni. Nelaimīgie tika nogādāti cietumā. Pēkšņi vācu virsnieks aicināja iznākt priekšā desmit ebrejus. Šiem brīvprātīgajiem bija jāupurē sevi, lai glābtu citus. Pretendentu bija tik daudz, ka tas pat samulsināja nacistu virsnieku. Vīrieši tika ievietoti *Baltā gulbja* cietumā.²¹⁰ Rabīns Fukss un magīds (sludinātājs) Rafalovičs tika atbrīvoti.²¹¹ Visiem par lielu izbrīnu viņi un vairāki citi vīrieši drīkstēja nest ieslodzītajiem pārtiku.²¹² Katru dienu šie ebreji vilka uz cietumu līdz augšai ar proviantu piekrautus ratus. Pa ceļam viņiem nācās paciest vietējo iedzīvotāju uzbrukumus un ņirgāšanos.²¹³ Brīvībā palikušie ebreji esot sākuši vākt ziedojumus ieslodzītajiem, kas šķiet ap-

²¹⁰ Cietums *Baltais gulbis* atrodas 18. Novembra ielā 66. Vietējās nozīmes arhitektūras piemineklis. Baltā cietuma ēku vainago vējrādītājs balta gulbja formā. Šī balto sienu un vējrādītāja kombinācija arī kļuva par iemeslu šādam nosaukumam. Ēka celta 1863. gadā. Tā tika uzbūvēt pēc Vitebskas ģenerālgubernatora rīkojuma. Celtniecības darbu pārvaldnieks bija Šoloms Frīdmens. Leģenda vēsta, ka pēc būvniecības pabeigšanas kāds ebrejs, kurš labi nezināja krievu valodu, Vitebskas ģenerālgubernatoram nosūtījis telegrammu: *Ģenerālgubernatora kungs! Cietums jums ir gatavs*. Viņš kļuva par pirmo ieslodzīto.

²¹¹ Kaufman M., 210.–211. lpp.; Fukss Alters (1911, Boļšovci, Austroungārija (tagad Gaļičkas rajons, Ivanofrankivskas apgabals, Ukraina) – 1942, Braslava) – filozofijas doktors, Daugavpils galvenais rabīns (1936–1941). Vairāk par viņu: Рочко И. *Знаменитые евреи Латгалии*. Книга первая. Даугавпилс, 2017. С. 318–320.; Rafalovičs Naftali (1893, Ivje, Polija (tagad Grodņas apgabals, Baltkrievijas Republika) – 1941, Daugavpils) – rabīns, Toras skolotājs, Polijas pilsonis.

²¹² Turpat, 211. lpp.

²¹³ Šī epizode tiek minēta pirmo reizi.

šaubāmi. Ja viņi vāca pārtiku, tā nonāca cietuma uzraugu rokās. Ziedojumu vākšana notika lūgšanu namā Planover.²¹⁴ Ziedojumi *Baltā gulbjā* cietumā ieslodzītajiem nebija nepieciešami. Viņus iznīcināja nedēļas laikā, nāvei nolemtajiem nebija iespējams neko nodot. Ebreji tika vajāti no pirmās okupācijas dienas. Tika dedzinātas sinagogas un sākās laupīšana. Drīz vien sākās stigmatizācija: ebrejiem pavēlēja uz apģērba uzšūt trīs dzeltenas zvaigznes.²¹⁵ *Katram ebrejam, sākot no četrus gadu vecuma, jānēsā pazīšanas zīme – dzeltena uzšuve. Sievietes – uz krūtīm un muguras, vīrieši – uz krūtīm, uz kreisā ceļgala un uz muguras.*²¹⁶ Dzelzceļa dārzā aiz *Baltā gulbjā* cietuma tika nošauti vairāk nekā tūkstoš pilsētas, novada ebreju, kā arī Lietuvas ebreji.

15. jūlijā tika izdota pavēle pārvietot nelaimīgos uz Daugavas kreisajā krastā izveidoto geto. Šī vieta ir zināma kā priekštilta nocietinājumi. Pirms kara šeit atradās armijas staļļi. Autors min vairākas asiņainas akcijas, informē par pirmo Judenrāta sastāvu. Atšķirībā no citiem pētniekiem viņš uzskata, ka pirmais priekšsēdētājs bija Moīše Galperins.²¹⁷ M. Kaufmans raksta par geto nokļuvušu slaveni cilvēku likteņiem. Viņš arī vēsta par

²¹⁴ Lūgšanu nams Planover, ko ebreji parasti sauca par Planovaja sinagogu, kur lūdās Rogačovs gaons. Sinagoga celta 1840. gadā, atrodas Lāčplēša ielā 57. Tika nojaukta 20. gadsimta 60. gadu beigās – 70. gadu sākumā.

²¹⁵ Patiesībā ebrejiem tika pavēlēts uzšūt dzeltenas piecstaru zvaigznes. Pēc pilsētas administrācijas domām, ebrejs bija komunista iemiesojums, t.i., “Žīds boļševiks”. Viņš bija vainīgs dubultā, tāpēc obligāti iznīcināms.

²¹⁶ Якуб З. В те дни. Из истории Даугавпилсского гетто. Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Даугавпилс, 1993. С. 302. Komandanta rīkojums *Daugavpils Latviešu Avīzē* Nr. 1, 13. 07. 1941.

²¹⁷ Galperins Geršons Movše (1916, Dvinska – ?) – tirgotājs, pirms kara dzīvoja Rīgā, paguva evakuēties uz Krieviju, nekad nav bijis Daugavpils geto gūsteknis.

to, ka daļa ieslodzīto strādājuši pilsētas darbnīcās, kas pavēra iespēju izglābties. Pēc Daugavas kreisajā krastā esošā “lielā geto” likvidācijas izdzīvojušie tika pārvietoti uz Daugavpils cietoksni. Daļa ieslodzīto strādāja darbnīcās, daži veica dažādus darbus, apkalpojot vācu armiju (“mazais geto”). Pēdējie ieslodzītie tika nosūtīti uz Kaizervaldi. Viņu liktenis ir tāds pats, kā Kaizervaldes iemītniekiem, kas grāmatā ir sīki aprakstīts. Ar rūgtumu autors raksta: *Dvinska – Daugavpils ir atbrīvota no ebrejiem!* – tā vēstīja uzraksti uz plāksnēm, iebraucot pilsētā. Lielā un skaistā ebreju Dvinska vairs nepastāv un nekad tās vairs nebūs.²¹⁸

M. Kaufmans diezgan patiesi un objektīvi raksturojis pilsētas traģēdijas kopējo ainu. Daži notikumi detaļās atšķiras no aculiecinieku atmiņām, kā arī no arhīva datiem, datumi ne vienmēr ir precīzi. Taču mutvārdu vēsture izrādījās svarīgs primārais dokuments, kas ļauj aprakstīt pilsētas ebreju iznīcināšanas gaitu.

Rēzeknes ebreju iznīcināšana, kur pirms kara dzīvoja 3342 ebreji (25% no pilsētas iedzīvotājiem), aprakstīta fragmentāri. Protams, bija grūti atrast traģēdijas aculieciniekus, jo tādu praktiski nebija. Iespējams, stāsts par Rēzekni ir balstīts ne tikai vietējo ebreju, bet arī pēc kara Vācijā nokļuvušo pilsētas iedzīvotāju neebreju atmiņās. Iespējams, varētu izmantot rēzekniešiem pazīstamo Daugavpils un Rīgas ebreju atmiņas. Autors norāda, ka *vietējie iedzīvotāji negaidīja iekarotāju pavēles, bet patstāvīgi ķērās pie “darba”*.²¹⁹ Kā liecina mūsdienu pētījumi, vēl pirms einzackomandas ierašanās Ē. Erlingera vadībā pilsētā tika izveidota vie-

²¹⁸ Хурбн Лепланд. Уничтожение евреев в Латвии. С. 219.

²¹⁹ Turpat.

tējā pašpārvalde un paš aizsardzības vienība 120 cilvēku sastāvā bijušā Latvijas armijas kapteiņa Mača vadībā. Iznīcināšanas scenārijs bija tāds pats kā Daugavpilī. Ebreju vīriešus sapulcināja laukumā, dažus, iedzenot bailes, nošāva uzreiz, bet pārējos aizveda uz cietumu. Pamazām ieslodzītie tika iznīcināti, turklāt ebreji tika apsūdzēti visos padomju režīma grēkos. Tiek aprakstīts gadījums, kurā stāstīts, ka rabīns Haims Lubockis²²⁰ apmeklējis mikvu, uzlicis talesu, ieradies kapsētā, kur, lasot psalmus, mierinājis no cietuma atdzītos ebrejus.²²¹ Turklāt drosmīgais rabīns pat teicis slepkavām, ka viņi vienalga zaudēs karu. Šāviens pārtraucis rabīna runu, pēc tam tika nošauti ebreji, kas atradās kapsētā.²²² Šodien ir sarežģīti nošķirt mītu no realitātes. Jāšaubās, vai kāds to varēja redzēt kapsētā. Protams, ebrejus nošāva, par ko liecina piemineklis šajā vietā. Kara laikā ebreju vidū patiešām bija plaši izplatīts uzskats, ka nacisti zaudēs karu, jo viņi “sasējās ar ebrejiem”.²²³ Ja epizode ar rabīnu H. Lubocki ir patiesa, tad tas pierāda, ka ebreji bija ne tikai upuri, bet arī pretojās.

Salīdzinot Daugavpils un Rēzeknes ebreju iznīcināšanu, redzams, ka viņi piedzīvoja vienu un to pašu scenāriju. Tūkstoš vīriešu tika nogalināti. Nacistu skaidrojums tam bija vienkāršs: ebreji bija pastrādājuši pa-

²²⁰ Lubockis Haims (1877, Kovno – 1941, Rēzekne) – rabīns. No 1913. gada viņš kalpoja par rabīnu Režicā (Rositten).

²²¹ Mikva – jūdaismā ūdens rezervuārs, kurā tiek veikta rituāla mazgāšanās. Tales – jūdaismā lūgšanu tērps, kas ir īpašā veidā izgatavots tainstūra lakats.

²²² Левенштейн М. На краю нигде. Grām.: *Книга спасения*. Часть первая. Юрмала, 1993. С. 168.

²²³ Par to ne reizi vien runāja mans tēvs Geršons Ročko, bijušais Daugavpils geto, Kaizervaldes un Štuthofas koncentrācijas nometņu ieslodzītais, norādot, ka šāds viedoklis bija izplatīts gan geto, gan koncentrācijas nometnēs.

domju varas noziegumus. Nacisti vispirms iznīcināja vīriešus kā visbīstamāko grupu. Tajā pašā laikā M. Kaufmans apraksta šausmīgu piemēru, ilustrējot vietējo iedzīvotāju necilvēcīgo attieksmi pret ebrejiem. Kāds miesnieks satvēris ebreju bērnu un burtiski sarāvis to gabalos, rādot vietējiem zemniekiem, kā izturēties pret ebrejiem.²²⁴

1944. gadā Rēzeknē, kā arī Daugavpilī ieradās speciālā komanda 1005.²²⁵ To veidoja 30 saķēdēti cilvēki. Viņiem lika izrakt un sadedzināt liķus. Pēc tam komandas dalībnieki tika iznīcināti. No ebreju kopienas izdzīvoja divi: Haims un Jēkabs Izraelīti.²²⁶

Katastrofas aprakstu Latgales mazpilsētās veido atsevišķas epizodes, kas atspoguļo ebreju traģēdiju un vietējo iedzīvotāju necilvēcību. Autoram bija grūti atrast nozieguma lieciniekus. M. Kaufmans visu atbildību uzliek vietējiem nacistu kalpiem. Tā veidojas viedoklis, ka latviešu kolaboracionisti rīkojās neatkarīgi. Cita lieta, ka daži no viņiem izrādījās dedzīgi pavēles izpildītāji, viņu cietsirdība pret upuriem bija neaprakstāma. Tā autors par Preiļu ebreju iznīcināšanu rakstā: *Slepkavoja latvieši!* Tagad zināms, ka pavēli Preiļos vietējiem slepkavām devušas Vācijas varas iestādes.²²⁷ Tādējādi nozieguma pasūtītāji paliek otrajā plānā, kļūstot nepamanāmi. Emocionalitāte dažkārt ņem virsroku

²²⁴ Kaufman M. *Уничтожение евреев в Латвии*. С. 220.

²²⁵ Komanda 1005 pastāvēja no 1942. līdz 1944. gadam. Komandas uzdevums bija iznīcināt nacistu nošauto cilvēku mirstīgās atliekas. Latvijā ar to nodarbojās zonderkomanda 1005 "Mitte".

²²⁶ Detalizētāk par viņu likteni: Рочко И. Жертвы, спасённые и спасатели. Grām.: Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., Сташевский М., Шнеер А., Штейман И. *Холокост в Латгалии*. Даугавпилс. С. 101–103. Позже стало известно, что выжила З. Соломяк.

²²⁷ Рочко И. Это было в Прейли. Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Книга четвёртая. Даугавпилс, 2005, С. 201.

pār autora objektivitāti. Tas ir saprotams, jo autors zaudēja ģimeni Rīgas geto. Katastrofas vēsture Rīgas geto ir aprakstīta daudz detalizētāk un precīzāk. Šis, bez šaubām, bija pirmais visas Latvijas ebreju traģēdiju atspoguļojošais darbs, daļa no kura veltīta notikumiem Daugavpilī, Rēzeknē, Preiļos. M. Kaufmans izmantoja anonīmu Holokausta liecinieku atmiņas, kas nedaudz samazina darba ticamību. Tomēr salīdzinājums ar citiem darbiem, arhīviem, ļauj uzticēties autora paustajam.

1949. gadā Kanādā angļu valodā tika izdota **Pesas Frenkeļas-Zalcmanes** grāmata *Ieslodzītās Nr. 94771 piezīmes (Notes of Prisoner 94771)*.²²⁸ Štuthofā viņai tika piešķirts numurs 94771. P. Frenkeļas-Zalcmanes darbs autores dzimtenē kļuva zināms tikai interneta laikmetā, kad bijušās geto ieslodzītās vairs nebija starp dzīvajiem. Notikumi Daugavpils geto aprakstīti izteikti naturālistiski. Šajā ziņā viņa raksta līdzīgi M. Kaufmanam.

P. Frenkeļas-Zalcmanes ģimene pat necentās aizbēgt no pilsētas, jo vecais un slimais tēvs bija piesiets gultai. Autore aprakstījusi pirmo Daugavpils bombardēšanu. *Drebuļi skrēja pār kauliem*.²²⁹ *Cilvēki mira uz ielām*.²³⁰ P. Frenkeļas-Zalcmanes un viņas radnieku uzskati bija ļoti naivi. Jaunā sieviete iedomājās, ka viņas vīrs būs virsnieks, bet viņa – medmāsa. Karš būs īss, jaunieši atgriezīsies mājās, *un mēs būsīm laimīgi*.²³¹

²²⁸ Френкель-Залцман П. *Записки заключённой 94771*. Публикация Университета Конкордия еврейских исследований в Канаде Монреальского института Геноцида армян и исследования вопросов прав человека. Том 28. Под редакцией М. М. Шафир. Монреаль, 1949. Grāmata bija uzrakstīta jidišā, pēc tam tika pārtulkota angļiski.

²²⁹ Turpat, 6. lpp.

²³⁰ Turpat.

²³¹ Turpat, 8. lpp.

Viņš brālis sacīja, ka nebaidās no sprādzieniem: *Bombardēšana vērsta tikai uz militārajiem objektiem...*²³²

Trešdien, 25. jūnija bombardēšanas laikā pilsētā izcēlās ugunsgrēki. *Kad es redzēju pilsētu degam, es domāju, ka tā ir kā Pompeja...*²³³ 26.–27. jūnijā ģimeni uz ielas gaidīja šausmas: *Ebreji! Komunisti! Kāpēc tu nedziedi Katjušu?*²³⁴ Kā atzīmē P. Frenkeļa-Zalcmane: *Mūsu liktenis bija aizzīmogots. Krievi jau tālu, bet vācieši ar saviem labajiem draugiem latviešiem jau strādā: dedzina mājas un sit ebrejus.*²³⁵ Ebreju ģimene atgriezās mājās.

Svētdiena, 29. jūnijs, bija ebreju Katastrofas sākums Daugavpilī. Pulksten desmitos no rīta tirgus laukumā vajadzēja ierasties vīriešiem vecumā no 18 līdz 60 gadiem.²³⁶ P. Frenkeļa-Zalcmane laukumu apraksta vienā teikumā: *Tas bija pilns ar ebrejiem. Arestētie tika pārvietoti uz Baltā gulbja cietumu, kur daži no viņiem vēlāk tika iznīcināti.* 30. jūnijā Pesai paveicās ieraudzīt savu vīru, kurš kopā ar grupu tika vests uz darbu: *Viņš bija tik noplucis un netīrs, ka mani pārņēma bailes. Es vienmēr atcerēšos sava vīra briesmīgo skatu.*²³⁷ Pesa vairs neredzēja ne savu vīru, ne brāli.

²³² Turpat.

²³³ Turpat, 10. lpp.

²³⁴ Turpat, 11. lpp.

²³⁵ Turpat, 11. lpp. Daugavpilī un citās Latgales pilsētās ebrejus vajāja ne tikai daļa latviešu, bet arī krievi, poļi u. c. Atmiņu autore raksta tikai par latviešiem kā visu kolaboracionistu vispārinātu tēlu.

²³⁶ Tagad šajā vietā atrodas *Park Hotel Latgola*. Vairāk par notikušo laukumā skat. Якуб З. В те дни. Из истории Даугавпилсского гетто. Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Даугавпилс, 1993. С. 295–297; Курицкий Х. “Уцелеть и рассказать”. Израиль. Без года издания.

²³⁷ Френкель-Залцман П. *Записки заключённой* 94771. С. 14.

1941. gada jūlija pirmajās dienās Pesa dabūja darbu veļas mazgātavā. Par šo darbu viņa saņēma maizi. Ar lakatu galvā un grozu rokā ebrejiete mēģināja stāvēt rindās, lai kaut ko nopirktu. Dažkārt veikalniekiem viņu pažēloja, jo viņa teica, ka paralizētajam tēvam vajadzīga maize. Reiz Pesas mājās ieradās slepkavu grupa. Tie kļiedza uz viņas tēvu: *Ej ārā, nolādētais ebrej! Cik māju tu esi aizdedzinājis!* Vēl vairāk slepkavas satrakojās, kad ieraudzīja Pesas sarkano jostu. Viņi bija pārliecināti, ka šie ebreji ir komunisti. Nabaga ebrejiem bija jāpamet savas mājas.

Uz ielas Pesa redzēja šausmīgu ainu: ebreji tika izdzīti no mājām, viņiem lika stāties rindā pa pieciem. *Komandieru kļiedzieni skanēja kā sitieni: “Neviens nedrīkst kāpt uz ietves. Ebrejiem jāstrādā un jāstaigā pa ceļu kā suņiem”.*²³⁸ Pat ielas šķērsošana bija bīstama. Cilvēki kļiedza: *Drīz jūs visus nošaus kā suņus. Jūs visi esat komunisti.*²³⁹ Visi nonāca Planoveras sinagogā. Cilvēki bija nobijušies, daži no tiem bija asinīs, daži ar bērniem uz rokām. Kāda jauna sieviete izmisumā izplūda asarās. Pārsteidzoši, ka pie Pesas pienāca kāds vācietis un teica, ka viņam nav nekā pret ebrejiem. Vācietis, kurš jau iepriekš bija runājis ar Pesu, dzēsa ugunsgrēku. Viņš arī ieteica pēc iespējas ātrāk doties projām.

15. jūlijā tika izdots rīkojums, kas paredzēja ebrejiem uz apgērba piešūt dzeltenu piecstaru zvaigzni. Tikai vēlāk ebrejiem bija jāpiestiprina sešstaru zvaigzne. 25. jūlijā, sestdienas rītā, arī Grīvas ebrejiem tika pavēlēts doties uz geto.

²³⁸ Ebrejs, kas iet pa ielu, atrodas zemāk par ietvi, kur staigā pārējie. Nacisti tā demonstrēja ebreju statusu.

²³⁹ Френкель-Залцман П. *Записки заключённой* 94771. С. 20.

P. Frenkeļa-Zalcmane sāka strādāt par medmāsu geto slimnīcā. Tur bija vieta arī tēvam. Slimnīca atradās kazarmu otrajā stāvā. Nacistiem, pēc memuāru autores domām, nevajadzēja zināt, ka ieslodzītie iekārtojuši slimnīcu. Bija problēma, kā dabūt maizi vai vismaz kādu zupu slimajiem.

P. Frenkeļa-Zalcmane, tāpat kā citi ieslodzītie, aprakstījusi 27. jūlija akciju. Vācieši pavēlēja visus vecos un slimos pārvest uz citu nometni. Tur tiem būšot vairāk vietas. Skaidrs, ka tie bija meli. Daži ieslodzītie sāka nojaust, ka kaut kas nav kārtībā, taču, kā raksta autore: *Mums netika dota iespēja daudz domāt.*²⁴⁰ Dažas dienas vēlāk, vakarā, ieslodzītie dzirdēja ebreju kliezienus. Izrādījās, ka geto ievesti cilvēki no Višķiem, Krāslavas, Indras, Līvāniem. Pēc trim dienām sekoja jauna blēdība – pavēle: jaunpienācējiem jāreģistrējas, jo pārapdzīvotības dēļ viņi tiks pārcelti uz citu nometni. Upuri aizgāja ar cerību uz labāko., bet viņus sagaidīja kapa bedres Mežciemā.²⁴¹ *Mūs pārņēma šausmas un bailes. Šajās bailēs mums ļāva “dzīvot” un gaidīt nāvi.*²⁴² Var secināt, ka pirms slepkavošanas nacisti maldināja upurus. Jaunas sievietes varēja izvarot katru vakaru.²⁴³

Nākamā diena nelaimīgajiem ebrejiem atkal atnesa nāvi. Geto pagalmā sākās šķirošana: strādnieki atsevišķi – viņi dzīvo, pārējiem – nāve. Šajās šausmās P. Frenkeļa-Zalcmane uzdrošinājās pajautāt, kur doties viņai, kas strādā slimnīcā. Slepkava bija pārsteigts, ka

²⁴⁰ Френкель-Залцман П. Записки заключённой 94771. С. 29.

²⁴¹ Tagad Mežciemā geto ieslodzīto pārapbedīšanas vietā atrodas memoriāls ansamblis un piemiņas akmens.

²⁴² Френкель-Залцман П. Записки заключённой 94771. С. 30.

²⁴³ Turpat.

“farfluktn Yude”²⁴⁴ pieticis bezkaunības viņam tuvoties. Sekoja atbilde: *Kur šeit ir slimnīca? Marš, strādnieku rindā!* Pesa vērsās pie policista ar lūgumu pārcelt viņas māti uz grupu, kam paredzēts dzīvot. Priekšnieks, atteicis, ka strādājošā var ņemt līdzī savu māti. Tad abām sievietēm izdevās izglābties.

1941. gada 18. augustā pulksten trijos naktī ieslodzītos atkal izdzina pagalmā. Viņiem teica, ka tos sūtīs uz Nirnbergu. Atkal sākās šķirošana. Pesa teica, ka viņa strādā slimnīcā, un viņas māte ir kopā ar viņu. Taču šoreiz nekas nelīdzēja. Māte aizgāja mūžībā.

Slimnīcā plosījās vēdertīfs un dizentērija, pacienti cieta no utīm, trūka medikamentu. Medmāsa apkalpoja aptuveni 150 pacientu. Kad pacientam naktī kļuva slikti, Pesa bija spiesta meklēt ārstu starp ieslodzītajiem. Nācās pavadīt nakti slimnīcā, jo bija bīstami pamest paralizēto tēvu. Lai gan slimnīcas esamība cilvēkiem palīdzēja, autore raksta: *Geto nebija nevienas nakts bez nāves. Bērni mira biežāk nekā pieaugušie.*²⁴⁵

1941. gada 7.–10. novembra notikumus P. Frenkeļa-Zalcmane sauc par ļoti sāpīgiem. Ieslodzītie akcijas šajās dienās saistīja ar padomju svētkiem – Lielās oktobra sociālistiskās revolūcijas (Oktobra revolūcijas) gadadienu. Atmiņu autore atzīmē, ka ieslodzītie šo dienu gaidīja ar lielām bailēm. Šajā dienā, viņasprāt, ebrejiem bija lielas problēmas gan Vācijā, gan tās okupētajās teritorijās.²⁴⁶ Novembra sākumā judenrāts izdeva

²⁴⁴ Vāciski *sūda ebrejiete*.

²⁴⁵ Френкель-Залцман П. *Записки узницы № 94771*. Часть 2. С. 7.

²⁴⁶ Šis notikums kļuva par iemeslu nacistu paziņojumam par tā saukto Kristāla nakti (1938. gadā nakts no 9. uz 10. novembri), kuras laikā Vācijā, Austrijā, Sudetijā notika masu slepkavības un ebreju deportācijas uz koncentrācijas nometnēm, veikalu un dzīvojamo ēku grautiņi. Kristāla nakts (Izsisto vitrīnu nakts) – ebreju grautiņš. Šāds nosaukums, jo sasalušajās pelņķēs stikla lauskas spīdēja kā kristāli.

rīkojumu, ka ieslodzītajiem ir jāatdod visas vērtslietas, zelts, dimanti, dārgi mēteļi, kažokādas utt. Pretējā gadījumā tiks pakārti 300 ieslodzītie. Turklāt šajā dienā nacisti un vietējie kolaboracionisti stingri pārbaudīja dokumentus. Ja bija dokuments, kas apliecina, ka cilvēks ir Trešā reiha strādnieks, tā īpašnieks bija pasargāts.²⁴⁷ Parasti tie bija amatnieki, kas strādāja ārpus geto. Šajās šausmās ieslodzītā skrēja uz judenrātu, cerot saņemt dokumentu savam tēvam. Judenrāts solīja izdot glābjošo dokumentu, jo zināja par viņas pašaieliedzīgo darbu.

Piektdien, 9. novembrī, notika traģēdijas pirmais cēliens. Policija cilvēkus izdzina no kazarmām, tos, kas slēpās, nošāva uz vietas. Tāds pats liktenis gaidīja arī tos, kuri bija viltojuši dokumentus. Meklējot glābiņu, nolemtie metās uz slimnīcu. *Pa to laiku uz ielas notika sātana deja.*²⁴⁸ Geto komandanta vadībā slimos izdzina pagalmā. Tos, kuri nevarēja paši pārvietoties, nošāva uz vietas.

Slepkavas, ieradušies slimnīcā, nolasīja sarakstu ar ārstiem un medmāsām, kuri var turpināt darbu. *Es stāvēju apstulbusi, skatījos un redzēju, kā tie, kuri nebija sarakstā, gatavojas savam pēdējam ceļojumam. Pēkšņi, it kā sapnī, es dzirdēju savu vārdu.*²⁴⁹

Otrā akcijas diena neko labu neatnesa. Nacisti un vietējā policija, kas ielauzās slimnīcā, kļiedza: *Raus! Šnell!*²⁵⁰ Teica, ka pārbaudīs pacientu sarakstu un, ja

²⁴⁷ Geto ieslodzītie šos dokumentus sauca par *šainiem*, proti, spīdošajiem. Tie bija sarkanā krāsā. Skat. Якуб З. В те дни. Из истории Даугавпилсского гетто. Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Даугавпилс, 1993. С. 322.

²⁴⁸ Френкель-Залцман П. *Записки узницы № 94771*. Часть 2. С. 12.

²⁴⁹ Turpat, 13. lpp.

²⁵⁰ Turpat, 14. lpp.

atradīs vairāk, tad liekos nošaus. Uz to brīdi slimnīcā atradās 150 cilvēki, t. sk. bērni. Viens no policistiem otram latviski pateica, ka slimos iekraus mašīnās un nošaus. *Es pat nespēju viņiem iekliegt sejā: "Nē, es jums savu tēvu neatdošu! Viņš ir pelnījis nomirt dabiskā nāvē!"*²⁵¹ Pēkšņi kāda medmāsa sāka pārliecināt pārbaudītājus, ka viss ir kārtībā, un slimnīcā nav neviena lieka pacienta. *Ja mēs jums sakām, ka šeit viss ir 100% kārtībā, jums ir jātic.*²⁵² Par brīnumu, slepkavas pamesta slimnīcu. Savukārt geto pagalmā tika sarīkota asinspirts: *Upuri krita kā kūļi. Kļiedzieni un saucieni sašniedza debesis, bet debesīs neviens tos nedzirdēja.*²⁵³ Pēc tam izdzīvojušie teica, ka varbūt mirušajiem ir labāk nekā dzīvajiem.

Trešo akcijas dienu, 1941. gada 11. novembri, svētdienu, Pesa Frenkeļa-Zalcmane sauc par slaktiņa dienu. Slāpes pēc ebreju asinīm nebija remdētas. Geto atkal tika ielenkts. Medicīnas personāls palika slimnīcā. Daļa vīriešu devās strādāt uz pilsētu, daži, kuriem bija sertifikāti, todien palika geto. Varbūt viņi netika nosūtīti uz darbu, jo bija svētdiena. Pārējās sievietes, bērnus un vīriešus aizveda uz mežu.

Izplatījās šausmīgas baumas ka 1941. gada 20. novembrī notiks jauns slaktiņš. Savukārt citas baumas bija iepriecinošas. Runāja, ka Braslavas geto ebrejus neiznīcina, jābēg uz turieni. Aizbēgušo vidū bija Alters Fukss.²⁵⁴ Geto komandants, pamanījis ieslodzīto gru-

²⁵¹ Turpat.

²⁵² Turpat, 16. lpp.

²⁵³ Френкель-Залцман П. *Записки узницы № 94771. Часть 2. С. 16.*

²⁵⁴ Saferns-Fukss Izraels Mešulims Zalmans (dzimis 1911. gada 17. martā, Austrijā – nogalināts Braslavas geto 1942. gada vasarā), pazīstams kā Alters Fukss, filozofijas doktors, rabīns.

pas pazušanu, reaģēja mierīgi: *Bēdziet, bēdziet bet jūsu bēgšana ir veltīga. Jūs noķers tur.*²⁵⁵ Pesa nemēģināja aizbēgt, jo nevarēja atstāt savu tēvu.

Ziemā geto sākās karantīna, un ieslodzītie cieta no briesmīga bada. Zupu nevarēja uzsildīt, jo nebija mal-
kas. Cilvēki nosala savās gultās. Dažreiz varēja uzvārīt
ūdeni. To lēja pudelēs, lika gultā slimajiem. *Tikmēr
izsalkums mūs ēda. Katru dienu cilvēki mira no bada.
Cilvēki mira kā mušas. Mana sirds jau bija pārvērtu-
sies par akmeni, redzot mirušos. Geto liktenis bija
izlemts. Viņi pat vairs neizveda mirušos.*²⁵⁶ Kad sievie-
te saprata, ka viņa ar tēvu nomirs badā, viņa atdeva
rokassprādzi Pokermanam.²⁵⁷ Pilsētā viņam izdevās to
samainīt pret maizi un gabalu sviesta. Izsalkums un
aukstums skāra pat slimnīcas direktoru ārstu Damjē.
Par slimnīcas direktoru kļuva Rozenblūms.²⁵⁸

1942. gada 23. februārī Pesas tēvs nomira. Geto ko-
mandants nosūtīja Pesu strādāt uz pilsētu vienā no
darbnīcām.²⁵⁹ Viņa bija apkopēja un veļas mazgātāja.

1942. gada pavasarī ieslodzītie Lieldienas pirmo
reizi svinēja ne dzimtajās mājās. Protams, visi atcerējās
savas mājas, kur *viss dzirkstīja jidiškait tradīcijās un
siltumā.*²⁶⁰ Pat šādos apstākļos ticīgie ebreji nolēma cept
macu. Daži ebreji jokoja, ka neesot ko ēst, un tāpēc

²⁵⁵ Френкель-Залцман П. *Записки узницы № 94771*. Часть 2. С. 21.

²⁵⁶ Turpat, 23. lpp.

²⁵⁷ Runa ir par brāļiem Pokermaniem: Haimu (1900, Dvinska), skārd-
nieku un, Mejeru (1895, Dvinska), tirgotāju. 1943. gadā pēc geto likvidācijas
viņi aizbēga un izdzīvoja.

²⁵⁸ Rozenblūms Boriss (1888, Dinaburga – 1943, Daugavpils geto) –
ārsts, izdarījis pašnāvību.

²⁵⁹ Šajā laikā slimnīca gandrīz vairs nedarbojās.

²⁶⁰ Jidiškait (jidišs) – ebrejiskā garā.

ievērot kašrutu bija viegli.²⁶¹ Citi ievēroja kašrutu savu mirušo radnieku piemiņai.

Atmiņu autore par judenrātu stāsta maz, bet uzskaita tā dalībniekus. Judenrāts tika izveidots, lai pārvaldītu geto. Par tā priekšsēdētāju tika iecelts inženieris Movša Movšenzons. Judenrāts pilnībā pakļāvās geto komandantam. Nevienam no judenrāta locekļiem neizdevās izdzīvot.

Bija arī ebreju “milicija” (“policija”), kuras dalībnieki valkāja dzeltenus apsējus, viņi nebija bruņoti. P. Frenkeļa-Zalcmane min milicijas priekšnieku Pasternaku.²⁶² Kāpēc izvēlējās šo cilvēku? Var pieņemt, ka lielākā daļa geto ieslodzīto bija Daugavpils iedzīvotāji, tad “galvenais policists” viņus personīgi nepazīna. Tāpēc akcijās pret ciltsbiedriem viņš neizjustu sirdsapziņas pārmetumus. Policijas loma geto nebija liela; ieslodzītie atmiņās reti runā tās darbību. Pasternaks parasti tiek minēts saistībā ar Minnas Gitelsones pakāršanu.²⁶³ Viņa esot nodevusi vienam no restorāna darbiniekiem vēstuli, kurā ziņots par nacistu īpašuma piesavināšanos. Strādnieks informēja policiju, un M. Gitelsoni bija paredzēts pakārt geto laukumā. Pasternakam bija jāpilda šis smagais pienākums. P. Frenkeļa-Zalcmane Pasternaku, piecu bērnu tēvu, raksturo *kā labu cilvēku, neviens no viņa nekad nav dzirdējis nevienu sliktu vārdu*.²⁶⁴

²⁶¹ Kašruts – reliģisko likumu un noteikumu kopums, kas attiecas uz atļautajiem un aizliegtajiem ēdieniem, kā arī regulē to pareizu pagatavošanu.

²⁶² Pasternaks Arons (1903, Krāslava – 1943, Daugavpils geto) – tirgotājs.

²⁶³ Gitelsone Šeina Minna (1908, Dvinska – 1942, Daugavpils geto) – juriste.

²⁶⁴ Viņa sieva Haja Pasternaka (Doņina) (1907, Krāslava) un visi pieci bērni gāja bojā geto.

Pēc 1942. gada 1. maija atlikušie 487 cilvēki tika pārvietoti uz cietoksni. Tur viņi strādāja K. Lūkenvalda vadībā. Tas bija tā sauktais “mazais geto”. Vīrieši skaldīja malku, sievietes mazgāja veļu un slaucīja grīdas. Viņi ēda vācu virtuves pārpalikumus. Briesmīga diena ieslodzītajiem bija 1942. gada 26. jūnijs. Pirms gada šajā dienā pilsētu ieņēma nacistu armija. Pēc P. Frenkeļas-Zalcmanes atmiņām, latviešu policisti pieprasīja ebrejus iznīcināt. Tā viņi gribēja nosvinēt gada dienu. Tomēr nekas nenotika. Ir saprotama vietējo policistu vēlme beidzot iznīcināt viņu kolektīvā nozieguma lieciniekus ebrejus. Protams, lai nogalinātu tik daudz cilvēku, bija nepieciešams vācu virspavēlniecības rīkums.

Apmēram 100 cilvēku izvietoja Rīgas ielā 42 otrajā stāvā, kur kādreiz atradās Gafanoviča kāzu zāle. Cietoksnī strādāja vairāk nekā 300 ebreju: 200 cilvēku komandā Nr. 322. No tiem ap 55 ieslodzītie laboja apavus, drēbes, daži strādāja dārzā. Celtniecībā strādāja 60 cilvēki. Citās komandās bija nodarbināti aptuveni 120 cilvēki, galvenokārt sievietes. Caur sieviešu rokām gāja no frontes atsūtītās vācu karavīru asiņainās formas. Cauršautais apģērbs raisīja prieku ieslodzītajos: katrs šāviens tuvināja ienaidnieku sakāvi.

P. Frenkeļa-Zalcmane nokļuva 120 ebreju grupā, starp kuriem bija drēbnieki, kurpnieki un seglinieki. Drēbnieki, salabojuši drēbes, tās sūtīja uz veļas mazgātavu, kas atradās netālu no ebreju kapiem. Seglinieki šuva seglus, zirgu iejūga piederumus. Ieslodzītā pieteicās par šuvēju, lai gan pēc profesijas bija medmāsa. Paskaidroja, ka jebkura sieviete vienmēr pārzina šīs divas specialitātes. Asiņaino drēbju skats un jo īpaši smaka Pesai bija nepanesami. Bet bija jāpierod. Tiesa,

pēc dažām dienām viņai tika dots cits darbs, proti, saskaitīt izmazgāto lietu skaitu. Tā P. Frenkeļa-Zalcmane nokļuva pilsētā.

Vakaros lielākā daļa ieslodzīto atgriezās cietoksnī. Daži labi dziedāja, spēlēja ģitāru un *tās sirsnīgās melodijas modināja atmiņas...*²⁶⁵ Reiz K. Lūkenvalds parādīja Pesai kādu vācu avīzi. Tajā bija ziņas par kaujām Ziemeļāfrikā. Acīmredzot viņš saprata, ka karu var zaudēt. Dažkārt daži vācieši pievēra acis uz ebreju zādzībām.

Kādu dienu 1943. gada vasaras beigās cietoksnī parādījās vagoni, kuros mantu no frontes bija vairāk nekā parasti. Tas netieši norādīja, ka vāciešiem klājas slikti. 1943. gada 25. oktobris bija pēdējā geto diena. Šajā dienā tika izdota pavēle pārvietot pēdējos geto gūstekņus. Ieslodzītie, kuriem bija bēdīga pieredze, pārvietošanu uztvēra kā pavēli viņus iznīcināt. Izcēlās panika, un daži ebreji nolēma izdarīt pašnāvību. Dažiem ārsti izdalīja indi, kāds sev pārgrieza vēnas, cits nošāva sievu un meitu, bet pats sevi nevarēja nogalināt.

Neparasts un traģisks šajā dienā bijis ārsta venerologa B. Vovsi²⁶⁶ liktenis. Viņu izsauca un informēja, ka viņam jāpaliek cietoksnī, bet viņa ģimenei jāiet kopā ar pārējiem. *Viņš noietās ceļos un sāka dalīt indi, ko bija sagatavojis sev un savai ģimenei. Viņš to deva tā, it kā pasniegtu vērtīgu kūku. Cilvēki grūstījās, jo visiem varēja nepietikt. Katru maisiņu viņš saplēsa piecos daļās.*

²⁶⁵ Френкель-Залцман П. *Записки узницы № 94771. Часть 2.* С. 19. Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки.* Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 249–250.

²⁶⁶ Vovsi Ber Leibs (1892, Krāslava – 1944, Daugavpils) – ārsts venerologs. Domājams, ka nogalināts 1944. gada vasarā.

*Es arī saņēmu dāvanu. Ārsts Vovsi mūs visus noskūpstīja un teica, lai paņemam indi, kad būsīm bedres malā...*²⁶⁷ Šī diena izrādījās pēdējā 15 ebrejiem. Apjukumā vairākiem ebrejiem izdevās aizbēgt.²⁶⁸ Tomēr lielākā daļa ieslodzīto tika nogādāti Gajoka kravas stacijā. Kravas vagonos tos veda Rīgas virzienā. Cilvēki bija noraizējušies. Uz kurieni? Uz Poguļanku (Mežciemā), kur zeme klāta ar asinīm? Tomēr vilciens pabrauca garām šai nolādētajai vietai.

Ieslodzītajiem šķita, ka šis nāves vilciens viņus ved uz kapu grāvjiem. Divas dienas ceļā bez ēdiena un dzēriena pastiprināja mocekļu ciešanas. Trešajā dienā tos nogādāja Šķirotavas stacijā. 1943. gada 30. oktobrī pulksten piecos no rīta vilciens apstājās. Esiesietis iekāpa vagonā, lika visiem izkāpt un jautāja: *Kur ir jūsu somas?* Pesa atbildēja, ka pirms nāves nekas nav vajadzīgs. Tomēr nacists teica, ka viņus nenogalinās. Turklāt viņi saņems maizi un kafiju. Vēlāk ieslodzītā uzzināja, ka šis virsnieks bija Rošmans.²⁶⁹

Daugavpils ieslodzītie pirmo reizi Rīgā ieraudzīja Vācijas ebrejus. Vietējie ebreji uzskatīja, ka viņi tiek iznīcināti, lai atbrīvotos vieta Vācijas ciltisbrāļiem. Beidzot ieslodzītos nogādāja Kaizervaldē. 1944. gada ziemā ieslodzītajiem paziņoja, ka tos, kuri vēlas, var nogādāt

²⁶⁷ Френкель-Залцман П. *Записки узницы № 94771*. Часть 2. С. 12.; A. Ezergailis rakstīja, ka pēc geto likvidācijas pilsētā palikuši ārsts B. Vovsi un zobu tehniķis A. Magids. A. Magids izdzīvoja. Skat. Ezergailis A. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944*. Rīga, 1999. 320. lpp.

²⁶⁸ Vairāk skat. Рочко И. Они были нашими соседями... Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Книга четвёртая. Даугавпилс, 2005, С. 148–149.

²⁶⁹ Rošmans Edvards 1908., Grāca, Austroungārija – 1977., Asunsjona, Paragvaja). No 1943. gada janvāra līdz 1944. gada oktobrim bijis Rīgas geto, vēlāk Kaizervaldes koncentrācijas nometnes komandants. Iesauka "Rīgas miesnieks".

Igaunijā. Turp devās grupa bijušo Daugavpils geto ieslodzīto. 1944. gada 2. februārī Pesa un citas sievietes tika nosūtītas uz AEG rūpnīcu.²⁷⁰ Kādu dienu apsargs viņai teica, ka ieslodzīto situācija drīz var mainīties, jo krievi jau esot Dvinskā.²⁷¹ Tomēr nacistu armijas zaudējumi neapturēja ebreju iznīcināšanas konveijeru. 1944. gada 6. jūlijā ieslodzītajām pilnībā nocirpa matus. Kad nelaimīgās sievietes devās uz darbu, Rīgas iedzīvotāji, viņas ieraugot, smējās, jo mēs izskatījāmies kā psihiatriskās slimnīcas patientes.²⁷² Kāds cits to aprakstīja šādi: *Sievietes ar noskūtajiem matiem izskatījās tik briesmīgi, ka viņām lika siet lakatus. Sievietes, kuras staigāja bez lakata, bargi sodīja.*²⁷³ Pēc ieslodzītās teiktā, vēlāk kļuva zināms, ka mati izmantoti militārām vajadzībām.

Sarkanajai armijai tuvojoties Rīgai, pieauga gūstekņu nemieri. 1944. gada 25. septembrī tika izdota pavēle, ka ebrejus nekavējoties vedīs uz Vāciju. Cilvēki tika pārvesti uz ostu, sadzīti kravas kuģos. Sievietes nokļuva uz apakšējā klāja, kur atradās smiltis. Kuģus, kas bija pārpildīti ar ebrejiem, bombardēja padomju lidmašīnas, ieslodzītos mocīja jūras slimība. Nedeva ne dzert, ne ēst. *Viņi mūs slīcina, kliegušas ieslodzītās.*²⁷⁴ Izrādījās, ka jūrnieki bija slikti aizvēruši vienu no lūkām. Pēc piecām dienām kuģis sasniedza Dancigu (tagad Gdaņska), tad daži ieslodzītie tika pārvesti uz

²⁷⁰ AEG, padomju varas gados – VEF. Tagad vairs nedarbojas. Darbs AEG notika trīs maiņās: no pulksten 6 līdz 14, no pulksten 14 līdz 22 un no pulksten 22 līdz 6.

²⁷¹ Daugavpili no nacistiem atbrīvoja 1944. gada 27. jūlijā.

²⁷² Френкель-Залцман П. *Записки узницы № 94771*. Часть 5. С. 6.

²⁷³ Мелер М. *Места нашей памяти. Еврейские общины, уничтоженные в Холокосте*. Рига, 2010. С. 350.

²⁷⁴ Френкель-Залцман П. *Записки узницы № 94771*. Часть 5. С. 12.

Štuthofu. P. Frenkeļa-Zalcmane izgāja Štuthofu – Toruņu – Bidgošcu. 1945. gada 25. janvārī Sarkanās armijas vienības atbrīvoja pilsētu.

Kā autore vērtē geto pavadītos gadus? *Mana pirmā doma bija: vai tā esmu es? Vai tiešām esam brīvi? Vairs nav numura 94771? Kas mūs ir sargājis šajās pēdējās piecās dienās un patiesībā visu šo laiku – Dievs? Vai pasaulē vēl ir Dievs? Ja tā, kāpēc viņš ļāva mums šādi ciest un tikt nogalinātiem? Kāpēc tagad brīnums? Un es dzīvošu, lai pastāstītu visu, ko esmu piedzīvojusi.*²⁷⁵ *Bet mana sirds kliec: “Ar ko es esmu brīva?” Pilnīgi viena. Kur man tagad doties? Atgriezties asiņainajās zemēs? Nekādā gadījumā! Palikt šeit, svešā valstī, bez valodas? Bez piederības sajūtas? Kā es varu šeit dzīvot vienatnē? Un kāpēc Dievs izvēlējās mani no visas manas ģimenes? Tā bija patiesa brīvība, taču smaga un rūgta. Brīvība nāca tieši tad, kad nāve bija tik tuvu! Vai jūs zināt, ko nozīmē brīvība pēc tik daudzām ciešanām? Kurš var aprakstīt vārdos pirmās atbrīvošanas sajūtas? Tas, kurš to visu ir piedzīvojis, – tikai tāds cilvēks var saprast vārda “brīvība” nozīmi.*²⁷⁶

Sarkanā armija atnesa Pesai Frenkeļai-Zalcmanei brīvību. Likās, ka viņai vajadzētu būt pateicīgai līdz mūža galam. Taču pavisam negaidīti, vismaz šī darba autoram tā šķiet, viņa raksta, ka *pašreizējais laiks nav daudz labāks kā pie vāciešiem.*²⁷⁷ Acīmredzot bijusi ielodzītā drīz vien sastapās ar totalitāro režīmu, kur visam ir jābūt atkarīgam no citiem. Izrādās, ka par brīvī-

²⁷⁵ Френкель-Залцман П. Записки узницы № 94771. Часть 1. С. 28–29.

²⁷⁶ Turpat, 4. lpp.

²⁷⁷ Френкель-Залцман П. Записки узницы № 94771. Часть 5. С. 29.

*bu jācīnās atkal.*²⁷⁸ Beigu beigās Pesai izdevās pamest padomju okupācijas zonu un nonākt okupācijas rietumu zonā. Viņa negrasījās atgriezties savā dzimtajā pilsetā, kā arī nevēlējās palikt zemē, kas piesūkusies asinīm un kur viņa tik daudz cieta.²⁷⁹ Viņa apmetās Fernvaldes nomētne netālu no Minhenes. Saslima, par sevi atgādināja četru gadu ciešanas. Pēc atveseļošanās Pesa sāka rakstīt. Acīmredzot 1948. gada beigās viņa uz visiem laikiem pameta, kā pati raksta, “sātana zemi”, un pārcēlās pie māsas uz Kanādu. Šeit 1949. gada vasarā tika pabeigtas *Ieslodzītās Nr. 94771 piezīmes*.

Ko dod šis teksts pētījumam, ar ko tas atšķiras no citiem bijušo Daugavpils geto ieslodzīto memuāriem?

Patiesībā katrs ebrejs, lai kur viņš dzīvotu, ir cietis vai cieš no Holokausta, kā arī no tā sekām. Šīs atmiņas sarakstījusi izdzīvojusī, kas Katastrofā zaudējusi ģimeni un draugus. Atmiņu tulkotāji angļu valodā darba priekšvārdā norāda, ka autorei *vajadzēja atrast neparastas literāras formas necilvēcīgu ciešanu paušanai. Galu galā lielākā daļa cilvēces Katastrofu vēroja diezgan mierīgi. Bet par Holokaustu ir jāraksta un jāpēta, nevis atriebības nolūkos, bet gan tādēļ, lai šāda traģēdija vairs neatkārtotos.*²⁸⁰ Jebkādas bijušo ieslodzīto atmiņas ir cīņa pret nacismu.

Ieslodzītās atmiņas nav tikai ģimenes hronika. Tās atklāj viena geto ieslodzītā ciešanu ceļu. Par brāļiem un māsām praktiski nekas nav teikts (bija astoņi). Piezīmju autore ļoti maz uzmanības pievērsusi pirmskara dzīvei. Viņa tikai pavēsta, ka bija precējusies, taču

²⁷⁸ Френкель-Залцман П. *Записки узницы № 94771*. Часть 1. С. 4.

²⁷⁹ Turpat, 4. lpp.

²⁸⁰ Френкель-Залцман П. *Записки узницы № 94771*. Часть 1. С. 28–

vīra vārdu, kā arī vecāku, brāļu un māsu vārdus nav norādījusi. P. Frenkeļai-Zalcmanei galvenais ir notikumi geto, Holokausta uztvere. 34 gadus vecās sievietes un viņas brāļa pirmskara uzskati ir pārsteidzoši naivi. Pirmajās kara dienās autores ģimene koncentrējās tikai uz slimā tēva glābšanu. Taču jau šajās dienās sāka mainīties sievietes priekšstatī par karu, kaimiņiem, iebrucējiem. Pilsētnieki nekavējoties apsūdzēja ebrejus, uzskatot tos par komunistiem. Ebreji tika pasludināti par absolūto ļaunumus, sakot, ka tie ir jāiznīcina. Vēsturnieki vietējo iedzīvotāju naidu pret ebrejiem parasti saista ar nacistu antisemitiskās propagandas ietekmi.²⁸¹ Taču pirmajās okupācijas dienās šādas propaganda vēl nebija. Faktiski vietējo iedzīvotāju antisemitismam pamats tika ielikts pirmskara gados. P. Frenkeļa-Zalcmane vietējo iedzīvotāju attieksmi sauc par brutālu. Kaimiņu tautību, kuriem bija negatīva attieksme pret ebrejiem, kā arī policiju, viņa definē vienā vārdā *latvieši*. Tajā pašā laikā daudznacionālā pilsētā starp cilvēkiem, kas vajāja ebrejus, parasti bija dažādu tautību cilvēki. P. Frenkeļa-Zalcmane vietējos kolaboracionistus dēvē par bandītiem. Protams, var saprast geto ieslodzītos, kuri piedzīvoja neaprakstāmas ciešanas no savu mocītāju puses.

Atmiņu autore atzīmē, ka ne visi bija ebreju ienaidnieki. Gan vietējā policija, gan vācieši uzvedās dažādi. P. Frenkeļas-Zalcmanes ģimenei pajumti Grīvā deva kāds paziņa. Kaimiņi palīdzēja ar pārtiku. Ieslodzītā min vairākus okupantu līdzjūtības izpausmes un palīdzības gadījumus. Piemēram, vācu karavīrs viņai pateica, kur atrodas viņas tēvs. Kāds cits karavīrs tei-

²⁸¹ Zellis K. *Ilūzijas un bailu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)*. Rīga: Mansards, 2013.

ca, ka viņam nav nekas pret ebrejiem, mēģināja dzēst ugunsgrēku, kas izcēlās sinagogā. Trešais, redzot ebreju ģimenes izmisīgo situāciju, iedeva Pesas mātei piecdesmit rubļus maizei.

Pēc 1942. gada 1. maija ieslodzītie, kas atradās cietoksnī, izdzīvoja, lielā mērā pateicoties Konrādam Lūkenvaldam un Fricim Štelteram. Šie vācieši juta līdzīgu ebrejiem. Bijusī ģimenes kalpone, kura redzēja ebreju nošaušanu Dzelzceļnieku parkā, aizdedza sveces nevainīgo upuru piemiņai. Lai arī tās ir atsevišķas epizodes, bet bija cilvēki, kas palīdzēja ebrejiem. Minētā kalpone atzīmēja, ka daži bija vienaldzīgi, bet citi priecājās par notiekošo. Ne reizi vien *Piezīmēs* tiek pretstatīta ebreju un neebreju dzīve. Ne velti geto radās dziesma: *Dažiem laukumi un bulvāri, mums tādi kvartāli ...*²⁸²

Atšķiras galveno akciju apraksts. Ja tā neskāra Pesas ģimeni vai arī viņa nebija tās aculieciniece, tad apraksts ir ļoti īss. Tajā pašā laikā ir emocijas, bailes un šausmas. Svarīga informācija, kas atrodama memuāros, ir slimnīcas darbinieku saraksts un viņu specialitāšu uzskaitījums. Medmāsa Pesa bija slimnīcā notiekošā centrā. Slimnīca nebija tikai ārstniecības iestāde. Te slēpās ieslodzītie, vairoties no nāves briesmām. Taču te katru dienu kāds mira.

Pirmo reizi tiek aprakstīta 7.–10. novembra asiņainā akciju no medicīnas māsas skatpunkta. Parasti ieslodzītajiem, runājot par šo akciju, nebija ne jausmas, kas notiek slimnīcā. Ar lielu spēku un patiesumu P. Frenkeļa-Zalcmane atklāj upuru šausmas un tuvojošos nāvi un slepkavu asinskāri.

²⁸² Френкель-Залцман П. Записки узницы № 94771. Часть 5. С. 4. Ir runa par kvartāliem geto.

Vairākās epizodēs tiek parādīta ieslodzīto nāves uztvere. Protams, pat necilvēcīgos elles apstākļos neviens negribēja mirt. Ja tiešām mirt, tad dabiskā nāvē, bet nevis, lai tevi nogalina bandīti. Slepkavu uzvedības cēloņus un attieksmi pret ebrejiem piezīmju autore skaidro ar to, ka viņi bijuši vācbaltiešu vergi. Vergi demonstrēja varu, ko viņiem piešķīra saimnieki.²⁸³ Autore uzsver, ka pavēles devuši nacisti, policisti bijuši paklausīgi izpildītāji.

Ar neparastu traģismu *Piezīmju* autore raksta par 1943. gada 25. oktobri, pēdējo geto pastāvēšanas dienu. Cilvēki mēģināja nomirt, bet ne no slepkavu rokām. Lai gan ticīgam ebrejam nedrīkst izdarīt pašnāvību, šoreiz reliģiskie priekšraksti tika aizmirsti. Ebrejiem pašnāvība bija sava veida pēdējais pretošanās mēģinājums, cilvēkcieņas apliecinājums.

Uzturēšanās Kaizervaldē – moku, neziņas, nāves gaidu turpinājums. Šeit viņa saņem numuru 9295. Šķiet, ka necilvēcīgajām ciešanām nebūs gala. Jebkura pārvietošana uz citu vietu tika uztverta kā gatavošanās kārtējam slaktiņam. Jebkurš darbs tika uztverts kā glābiņš. Šajā nometnē Pesa iepazinās ar gūsteknēm no Lietuvas, Vācijas un Polijas. Svētdienās sievietes sanāca kopā un dziedāja. Šīs dziesmas savulaik tika dziedātas Latvijā un Lietuvā: *Dzīve mūs sauc*,²⁸⁴ *Nekad nesaki, ka tu ej pēdējā ceļā*,²⁸⁵ *Pa tām ielām bez tramvajiem*,²⁸⁶ *Deg, brāļi deg*,²⁸⁷ *Es nekad tevi neaizmirsīšu*,²⁸⁸

²⁸³ Protams, bija arī citi iemesli, kas mudināja cilvēkus nostāties uz kolaboracionisma ceļa. Taču *Piezīmju* autore galvenais mērķis bija izstāstīt savu geto stāstu.

²⁸⁴ *Der lebn gerufln uns.*

²⁸⁵ *Zog nit kein mol, az du geist in lecten veg.*

²⁸⁶ *Di zelbe gasen on tramvaen.*

²⁸⁷ *Es brent, briderleh, es brent.*

²⁸⁸ *Vel ih kein mol dir nit fargesen.*

*Kaizervald, kā no tevis atbrīvoties,*²⁸⁹ *Es gribu būt cita,*²⁹⁰ *Lietuvas ciemā, netālu*²⁹¹ un citas. Dziesmas atspoģuļa gūstekņu noskaņojumu kara beigās. Kā šajās dziesmās ir vairāk: nostalgijas pēc zudušās dzīves un dzimtajām vietām vai protesta? Dažas dziesmas bija zināmas pirms kara, citas tika sacerētas Holokausta gados un atklāja upuru ikdienu. Tajās dzirdams ne tikai izmisums, bet arī optimistiskas notis, cerība uz glābiņu.

Tikai atbrīvošanas brīdī ieslodzītā Nr. 94771 uzdod jautājumu: kur bija Dievs Holokausta gados? Vai viņš tiešām eksistē? Kāpēc viņš pieļāva Katastrofu? Viņa nezina atbildi. Uz šo jautājumu ir jāatbild Dievam.

Dažas epizodes *Piezīmēs* palika nesaprotamas. Ne īsti ticama šķiet kāda epizode. Pilsētā ieslodzītā negaidīti ievērojusi vācu karavīru, kurš izskatījies pēc ebreja.²⁹² Karavīrs Šacs ienācis viņas istabā un lūdzis nebaidīties, sakot, ka viņš ir ebrejs. Nacistu karavīrs stāstījis, ka ieradies no Rīgas, lai šeit sameklētu sievu un bērnu. Viņam esot teikts, ka radnieki nogādāti Daugavpilī.²⁹³ Pesa lūgusi karavīru uzzināt par viņas brāļa

²⁸⁹ *Kaizervald, vi fun dir poter veren.*

²⁹⁰ *Ih vil zein an andere.*

²⁹¹ *In litvišn dorf, nit vai.* Šajā dziesma dzied par ebreju zēnu Joselu, kuru viņa māte ir spiesta atstāt svešiniekiem. Māte cer, ka bērns tiks izglābts.

²⁹² Grāmatas autors no bijušajiem ieslodzītajiem vairākkārt dzirdējis stāstu par ebrejam līdzīgu vācu karavīru vai virsnieku. P. Frenkeļa-Zalcmane nosauc viņa uzvārdu – Šacs.

²⁹³ Френкель-Залцман П. *Записки узницы № 94771*. Часть 3. С. 3. No Rīgas geto uz Daugavpili neviens netika pārvests. Lai gan epizodē tiek sniegta ticama informācija, ir grūti noticēt, ka karavīrs atzīst, ka ir ebrejs. Pirmkārt, iespējams, viņa sieva bija Vācijas ebrejiete un kopā ar bērniem tika pārvesta uz Rīgas geto. Otrkārt, kāds no viņa radniekiem varētu būt ebrejs, jo šādi cilvēki, izmantojot viltotus dokumentus, varēja dienēt nacistu armijā. Vairāk skat. Braiens Marks Rigs. *Žīdu karavīri Hitlera armijā*. Rīga, 2012. Tāpat tiek rakstīts, ka kāds Frīcis Šteinvasers, vācu armijas karavīrs, redzējis savu ciltsbrāļu pēdējās minūtes. *Mana sirds asiņoja*. Reiz, būdams

Ārona likteni. Pēc desmit dienām Šacs atkal parādījies Daugavpilī, sakot, ka Ārons ir dzīvs, bet viņa sieva un divi bērni tika iznīcināti ebreju grautiņu laikā. 1941. gada 8. decembrī viņš atnesis arī citas ziņas, ka ārsts Ruvens Gurevičs ir dzīvs.²⁹⁴

Ieslodzītās Nr. 94771 piezīmes būtiski paplašina mūsu izpratni par geto un tā iemītniekiem, viņu pieredzi un rīcību. Atšķirībā no citiem memuāriem šajos ir minētas 84 personas, no kurām astoņdesmit ir geto ieslodzītie. Pateicoties šīm atmiņām, mums ir iespēja iepazīt vēl vienu likteņstāstu.

1949. gadā Ņujorkā jidišā iznāk bijušā Daugavpils geto ieslodzītā **Jakova Rasena** memuāri *Mēs gribam dzīvot* (*Mir viln lebn*). Kauņas ebrejs J. Rasens, pēc profesijas agronoms, pēc vācu iebrukuma kļuva par bēgli, pēc tam bija Daugavpils geto, Kaizervaldes koncentrācijas nometnes gūsteknis. Viņam izdevās aizbēgt no Dundagas nometnes – Popervāles. Ziemeļkurzemes mežā nejauši uzdūrās padomju izlūkdienesta grupai. Šī laimīgā sagādīšanās ļāva izglābties. Vēlāk J. Rasens nokļuva pārvietoto personu nometnē Vācijā un pēc tam aizbrauca uz ASV. Grāmatas autors vēsta par 1941.–1943. gada notikumiem Daugavpils geto un citās nometnēs, kurās viņš bija ieslodzītā statusā.

uz tilta Daugavpilī, viņš 200 metru attālumā pamanīja, kā grāvī tiek sadzīti kaili ebreji. Viņi visi tika nošauti. Viņu vidū bija zīdaiņi. F. Šteinvassers apgalvoja, ka šāva latviešu leģionāri. (Varbūt viņš domāja brīvprātīgos). Vācu karavīrs ar asarām acīs domāja par savu ģimeni. *Starp viņiem varēja būt mans vectēvs*. Tas, ko viņš redzēja, nebija nekas neparasts. 311. lpp.

²⁹⁴ Gurevičs Ruvens (Ruvn) (1881, Vitebska – pašnāvība 1944., Rīgas geto), ārsts. 1941. gada 2. augustā viņš pavadīja geto ieslodzītos uz nāves soda izpildes vietu. Pa ceļam viņam izdevās aizbēgt ar pazīstama zemnieka palīdzību, vairākus mēnešus slēpās pie viņa. Pēc ārsta lūguma maisā ratos tika nogādāts Rīgas geto, vēlāk bijis Kaizervaldē, kur noindējies.

Jau pirmajā kara dienā viņš iezīmē haosa un bēgšanas ainu no Kauņas. Bēgļi, kuru vidū vairākums bija ebreji, steidzās uz ziemeļaustrumiem. J. Rasenam izdevās tikt pie automašīnas un nokļūt līdz Latvijas un Baltkrievijas robežai ziemeļaustrumos no Daugavpils. Šeit viņu gaidīja milzīga vilšanās.²⁹⁵ Bēgļiem neizdevās šķērsot veco Latvijas–Krievijas robežu. Viņš norāda, ka vecā padomju robeža bija slēgta bēgļiem no “jaunieģūtiņiem” padomju reģioniem. *Tieši tad sākās nepatikšanas, ļoti lielas nepatikšanas. Braukt tālāk nedrīkst. Pie robežas jau pulcējušies simtiem bēgļu no Lietuvas un Latvijas, un viņu skaits ar katru dienu pieaug. Taču uz visiem lūgumiem padomju robežsargiem ir viena atbilde: “Pavēlēts nevienu nelaisti! Atkāpieties 20 soļus! Citādi šausim! Mēs šaujām! Divpadsmit garas, briesmīgas dienas un nakts dzīvojām pie robežas.*²⁹⁶ Šajā laikā sapulcējušies tūkstošiem bēgļu. Cilvēku pūļi, pārsvarā ebreji, šur tur neebreji, gulšņā tuvējos grāvjos, mežos un tīrumos, lūdzas, lai ļauj iet tālāk, lai varētu glābties – taču viņiem neļauj. Tiek laisti tikai komunisti, partijas biedri ar košera dokumentiem.²⁹⁷ *Mēs pārējie esam treifs, mums nav tiesību tikt glābtiem, lai gan jau vairāk kā gadu esam padomju pilsoņi.*²⁹⁸ Tikai tad, kad

²⁹⁵ Рассен Я. *Мир вилн лебен*. Нью Йорк, 1949. С. 22–29.

²⁹⁶ Tā ir autora neprecizitāte. J. Rasens robežu sasniedza 25.–26. jūnijā. No 22. jūnija līdz 4. jūlijam ir 12 dienas. 4. jūlijā robeža tika atvērta, un bēgļi devās uz Krieviju.

²⁹⁷ Košera dokumenti ir īpaši “tīri” dokumenti. Latvijas un Lietuvas pilsoņu pasēs nedeja iespēju šķērsot robežu. Dažiem nebija laika nomainīt Latvijas pasēs pret padomju pasēm. Dažiem bēgļiem nebija nekādu dokumentu. Aizdomas pārbaudītājos raisīja arī tie, kuri nezināja krievu valodu. Padomju varas iestādes kavēšanos uz robežas skaidroja ar bailēm no panikas, spiegiem. Padomju propaganda apgalvoja, ka vācu uzbrukums ir atsisks un Sarkanā armija virzās uz priekšu. Bēgļiem tika ieteikts atgriezties.

²⁹⁸ Treifs (jidišā) – pretējs košera principam.

vācieši atradās 10–12 kilometrus no Latvijas–Krievijas robežas, robežsargi pēkšņi pazuda; tikai tad visi varēja doties tālāk. Bet vai ir iespējams aizbēgt, ja ienaidnieks jau ir tik tuvu?

J. Rasens un simtiem ebreju bēgļu nepaguva šķērsot robežu un bija spiesti atgriezties. Viņš kļuva par Daugavpils geto gūstekni. Viņa atmiņas daudz neatšķiras no citu geto ieslodzīto atmiņām. Viena no briesmīgākajām pagātnes ainām ir 1942. gada maija akcija geto. Vairāk nekā 960 ieslodzītie vēl bija dzīvi. Agri no rīta 487 ieslodzītie, kā parasti, tika nosūtīti uz pilsētu strādāt. Pārējie palika geto. Tajā dienā geto ieradās bēdīgi slavenā Arāja komanda. *Ļaunprātība un zvērības, kas tika veiktas, šoreiz bija vēl šausmīgākas nekā jebkad agrāk. Zīdaiņus, slimos, bēgošos šāva ar eksplodējošajām lodēm, uzšķērda vēderus vai meta ārā pa logiem no otrā stāva. Apkārt gulēja mirušie, daži bez rokas, daži bez kājas, visa geto teritorija mirka asinīs.*²⁹⁹ Dažu stundu laikā tika nogalināti aptuveni 500 cilvēki. Ieslodzītie, kas atgriezās no darba, bija spiesti sakopt pagalmu, pēc tam viņi tika nosūtīti uz Daugavas labo krastu, uz cietoksni. Tā radās “mazais geto”. Tā bija vienīgā masu akcija geto teritorijā. Tā dēvētais “lielais geto” praktiski beidza pastāvēt. 1943. gada 25. oktobrī Jakovs Rasens kopā ar vēl dzīvajiem ieslodzītajiem tika nosūtīts uz Kaizervaldi.

Viņa memuāri ir sāpju un šausmu caurstrāvēti ar cerību, ka ebrejs var justies kā cilvēks tikai savā etniskajā dzimtenē.

²⁹⁹ Citēts no Якуб З. В те дни (Из истории Даугавпилсского гетто). Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Даугавпилс, 1993, С. 363.

20. gs. 50. gados Izraēlā ivritā tika izdota bijušās Daugavpils geto gūsteknes **Minnas Kantores** grāmata *Vai tas nebija sapnis? Atmiņas par Dvinskas geto*.³⁰⁰ 21 gadu vecās daugavpilietes grāmata ir balstīta viņas ģimenes pārdzīvojumos un traģēdijā. Viņu pārsteidz un satricē vietējo iedzīvotāju attieksme pret ebrejiem. Pilsētas vadītāji pilsētu pamet. Viens no viņiem ar sievu iekāpis autobusā, kas viņus gaidījis uz ielas. Dažiem pienākas autobusi, citi tiek atstāti likteņa varā. Jau pirmajās nacistu okupācijas dienās sākās laupīšanas, draudi, ebreju identificēšana ar komunistiem, stigmatizācija. M. Kantore novērojusi, ka *ielu malās izmētātas mezužas, drēbes, dārgi kažoki*.³⁰¹ Tolaik 17 gadus vecā meitene ar rūgtumu secina: *Visi dzīvo kā agrāk, tikai mums, ebrejiem, situācija ir mainījusies uz slikto pusi*.³⁰² Tādējādi pasaule sadalījās divās nevienlīdzīgās daļās: vienā – dzīve, otrā – nāve.

Atmiņu autore, tāpat kā daudzi, raksta par 1941. gada 29. jūniju, kad tirgus laukumā bija jāpulcējas ebreju vīriešiem. M. Kantore nebija aculieciniece, taču atzīmē, ka *tāda bija viņu taktika. Vispirms viņi tika galā ar vīriešiem. Lai nebūtu neviena, kas varētu pretoties. Cīnīties pret sievietēm un bērniem nav grūti*.³⁰³ Šāda pieeja, no vienas puses, vairoja šausmas, no otras pu-

³⁰⁰ Grāmatas tulkojumu no ivrita krievu valodā pēc J. Ročko lūguma veica Isidors Levins (1919., Dvinska – 2018., Hamburga) – profesors, vairāku zinātņu akadēmiju korespondētājloceklis. Grāmatas tulkojumu I. Levins uzskata par savu dāvanu, pieminot Holokausta laikā gandrīz iznīcināto Daugavpils ebreju kopienу.

³⁰¹ Mezuza ir pergamenta gabals, kas atrodas dekoratīvā futrālī un uz kura ir uzrakstīti konkrēti panti no Toras. Šie panti sastāv no ebreju lūgšanas *Shema Yisrael*.

³⁰² Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 4. lpp.

³⁰³ Turpat.

ses, apspieda iespējamo pretestību geto. Jūlija sākumā sākās jauns ebreju aplaupīšanas posms. Bet laupītāji jau ir nacistu okupanti. Nelaimīgie ir spiesti izģērbties kaili, tiek pārmeklēti. Acīmredzot jaunā vācu administrācija pilsētā ieviesusi “kārtību”, vietējie iedzīvotāji nevar atklāti piedalīties marodierismā.

M. Kantore raksta arī par 13. jūlijā izdoto pavēli – dzeltenas piecstaru zvaigznes uzšūšanu. Šāda stigmatizācija norādīja, ka ebrejs pielīdzināms komunistam, komisāram. Tātad tas palielināja ebreju “vainu” Reiha priekšā. M. Kantore vērtē stigmatizāciju: *Viņu dīvainais izskats raisa nicinājumu. Zvaigzne uz ceļgala ir vēl briesmīgāka.*³⁰⁴ Minna devās uz geto. Pēdējo reizi viņa paskatījās uz *vecmāmiņas māju. Māja – maza un nabadzīga, bet droša. Ak, kā es vēlētos tur palikt.*³⁰⁵ Rūgtums un izmisums caurstrāvo katru vārdu.

Lai izdzīvotu geto, bija jādabū darbs. Dažkārt Minna dabūja darbu ārpus geto. Kad meitene sāka strādāt, viņa ar sevi lepojās, jo varēja ģimenei atnest pārtiku. Kādu dienu māte tika pieņemta darbā. *Tajā dienā es nevarēju rast sirdsmieru, skumu pēc viņas. Stāvu pie vārtiem un gaidu viņu, kad viņa atgriezīsies... Un šī diena bija garākā manā mūžā, es domāju, kā es varētu dzīvot bez viņas.*³⁰⁶ Meitene vēl nezina, ka drīz viņa paliks bez visdārgākā cilvēka – savas mātes. Katru rītu

³⁰⁴ Hanness Hirs (Hannes Heer) – vācu vēsturnieks, vairāku nacisma noziegumus atmaskojošu monogrāfiju, filmu, teātra izrāžu autors. Arī piemin to, ka ebrejiem Daugavpilī bija jānēsā piecstaru zvaigzne. Var pieņemt, ka tā bija sākotnējā pavēle, ko pēc dažām dienām mainīja. Līdz 1941. gada 15. jūlijam uzņemtajās fotogrāfijās, kas glabājas muzejā *Ebreji Daugavpilī un Latgalē*, ebreju sievietēm redzamas piecstaru zvaigznes. Geto uzņemtajās fotogrāfijās ebrejiem jau ir sešstaru zvaigznes.

³⁰⁵ Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 7. lpp.

³⁰⁶ Turpat, 10. lpp.

cilvēki drūzmējas pie vārtiem cerībā dabūt darbu, un vakarā viņus sagaida radnieki ar ēdienu. Meitene ne vienmēr tiek līdz darbam, tāpēc vakarā gaida cilvēkus ar cerību, ka kāds viņai palīdzēs: *Es lūdzu, atnesiet gabaliņu maizes manai izsalkušajai ģimenei, paglābiet viņus no bada*.³⁰⁷ Protams, katrs domā par savas ģimenes glābšanu. Tikai vienu reizi pazīstams drēbnieks viņai iedevis maizes gabalu. Minna ir laimīga, bet viņas mamma – nelaimīga. Māte piedzīvo ne tikai badu, bet arī bailes, pazemojumu. Tās ir galvenās ieslodzīto izjūtas, uzskata M. Kantore. Darbs dod ne tikai pārtiku, bet speciālu sertifikātu (pasi). Šāds sertifikāts zināmā mērā, vismaz uz laiku, pasargāja laimīgo īpašnieku no nošaušanas.³⁰⁸

Atmiņu autore aprakstījusi nežēlīgās akcijas geto. Katrs ebrejs katru dienu atradās nāves ēnā. Bet bija briesmīgas dienas, kad tūkstošiem cilvēku nomira vienā dienā. Pirmā lielākā akcija notika 1941. gada 18. augustā. Vecajiem cilvēkiem tika piedāvāts pamest geto, viņus it kā pārvedīšot uz citu ērtu vietu. M. Kantore pievērš uzmanību tam, ka pret aizejošajiem ieslodzītajiem izturas pieklājīgi, nekliedz, nesit. Aizgājušo vidū bija Minnas vecmāmiņa. Neviena neatgriezās. *Mēs visi sēžam kā mēmi. Nāves elpa ir gaisā*.³⁰⁹

1941. gada 19. augustā geto notika otrā lielākā akcija. Šajā briesmīgajā dienā Minna atgriezās no darba. Geto viņa dzirdēja troksni, kliegzienu, komandas. Notika šķirošana: vieniem – nāve, otriem – pagaidām

³⁰⁷ Turpat.

³⁰⁸ Turpat, 11. lpp. Runa ir par amatnieku sertifikātiem. Ebreji tos sauca par "šainiem", salīdzinot ar gaismu. Geto administrācija tos sauca par apgādes kartītēm.

³⁰⁹ Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 11. lpp.

dzīve. Šajās nāvējošajās šausmās, kur nāve un dzīvība saplūda vienā, ieslodzītā nolēma izvēlēties nāvi: *es gribēju viņiem pievienoties*.³¹⁰ Pēkšņi viņu izglāba policists (sargs), kurš dusmojās un kļiedza: *Vācies prom! Tu uz kurieni?* Tā apsarga negaidītā līdzjūtība un cilvēcība izglāba meitenes dzīvību. Šajā dienā notika totāla strādājošo apliecību pārbaude. Šoreiz tas izglāba gan strādniekus, gan viņu ģimenes. Minnas māte, brālis un māsa šajā haosā nokļuva nāves kolonnā. Kantoru ģimene šajā dienā zaudēja trīs cilvēkus.

M. Kantore šo neatgriezenisko zaudējumu apraksta ar maigu mīlestību un rūgtu nožēlu. *...un es gribu dot mammai maizi, bet nav pretī izstieptas rokas; mums vairs nav to, kas ēstu; sirds lūst... nevaram runāt; mēs esam pārvērtušies par akmeņiem*.³¹¹ Viņa bija izmisusi par 18 gadus vecās māsas un 7 gadus vecā brāļa Hiršela zaudējumu. Notikušā apraksts pārvēršas rūgtās vaimanās. Reiz viņa iepērusi brāli par braukšanu ar viņas velosipēdu. *Nāc, brālīt manu, paņem velosipēdu! Ņem visu un priecājies*.³¹²

Ieslodzītā savu psiholoģisko stāvokli raksturo skarbi: *Nav par ko runāt, viss ir zaudēts. Mēs visi esam... sakropļoti. Mūsu pasaule ir iznīcināta. Mēs neesam cilvēki, tikai ēnas*.³¹³ Ja jūlija sākumā vēl bija cerība uz glābiņu, tad tagad visi ir nolemti nāvei. Ebreji ir mainījušies: *Cilvēki staigā kā ēnas. Visi staigā klusi, noslēgti sevī. Viņi nekliedz, nerunā skaļi. Šeit viss tiek darīts klušumā. Visa dzīve šeit ir "mierīga". Kā kapos. Nav par ko*

³¹⁰ Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 11. lpp.

³¹¹ Turpat, 11.–12. lpp.

³¹² Turpat, 12. lpp.

³¹³ Turpat, 13. lpp.

*runāt, viss ir zaudēts. Tagad cilvēki saprot, ka nav cerības uz glābiņu.*³¹⁴

Trešā lielā akcija notika 1941. gada 7.–9. novembrī. Minna un viņas māsa pārcēlās no vienas vietas uz citu. Viņi apmetās kādā pussagruvušā ēkā. Ieslodzītā pamanija kaut kādu logu, ... *un, nezinot, kas ar mani notiek, es izlēcu pa... logu, atstājot māsu.* Tajā brīdī darbojās pašsaglabāšanās instinkts, meitene nesaprata, kas viņai lisis pamest savus mīļos. *Es skumu tikai par savu māsu: kāpēc, kāpēc es viņu aizmirsu?* Minna novilka savas “dzeltenās bruņas” un devās prom no geto. Viņa satika cilvēkus, bet tie viņai nepievērsa uzmanību. Beidzot viņa ienāca pazīstamas sievietes mājā. *Tāds prieks! Ak! Cik jauki mājā, kur cilvēki dzīvo mierīgi.*³¹⁵ Šajā mājā varēja palikt tikai vienu nakti, jo nākamajā rītā tiks meklēti ebreji, kuri akcijas laikā aizbēguši no geto. Minna aiziet prom. Ārā snieg un ir auksts. Viņa skarbi raksturo savu stāvokli: *Man nav vietas zem zilajām debesīm.* Nabaga meitene iet cauri kādam ciemam. Cilvēki iet uz darbu, daži bērni uz skolu: *Viņi ir priecīgi, gavilē un skaļi smejas, un skatās manā virzienā.*³¹⁶ Nebreji dzīvo parastu dzīvi, ebreji ir nāves ēnā. Divas pasaules – divas dzīves.

Minna mēģināja paslēpties kādā mājā, kuras saimniece bija kaut kur aizgājusi. Meitenei bija aizdomas, ka saimniece varētu doties uz policiju. Vajātā slēpjas alā, kūtī, vistu kūtī, zem siena kaudzes. *Pat vistu vidū būt ir labi.* Nācās gulēt uz ielas, mežā. *Visums joprojām gul.* *Es nevarēju ne aci aizvērt no aukstuma.* Beidzot pārgurusī meitene atrada patvērumu šķūnī salmu

³¹⁴ Turpat.

³¹⁵ Turpat, 16. lpp.

³¹⁶ Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 17. lpp.

kaudzē. Blakus strādāja šķūņa saimnieks. Pēkšņi parādījās policisti, kuri svilpa, kiedza: *Nāc ārā. Ja iziesi ārā, tev būs labāk, un, ja neiziesi, tev draudēs bargāks sods.*³¹⁷ Dedzīgie policisti uzrāpās salmu kaudzē, ar durkli pārbaudīja katru stūri. Tikai nedaudz pietrūka.³¹⁸ Var tikai minēt, ko nelaimīgā meitene pārdzīvoja. Minna izlīda no siena kaudzes un turpināja meklēt drošu patvērumu. Kāda sieviete viņai norādīja uz darbnīcu, kurā strādāja ebreji. Vairākas dienas neēdusi, šeit viņa saņēma gabaliņu maizes. Vakarā tie, kas strādāja darbnīcā, devās uz geto, un meitene paslēpās pirtī. *Es jutos pamesta, tik nelaimīga.* 15. vai 16. novembra vakarā Minna kopā ar amatniekiem atgriezās geto. Vai viņas ģimene ir dzīva? *Es sajūtu asiņu smaku, kas plūst no geto... Es elpoju tikai asinis! Tīrais gaiss ir izsīcis, zvaigznes ir pazudušas, un balts sniegs gurst zem manām kājām. Tikai asiņu smarža! Mazu bērnu asinis! Mātes asinis! Tīras ebreju asinis!*³¹⁹

Kāpēc Minna atgriezās geto? Paradoksālā kārtā tur varēja dabūt vismaz kādu darbu, kas nozīmēja pārtiku. Tur bija draugi un radi. “Brīvībā” cilvēki baidījās palīdzēt ebrejiem, viņi jebkurā brīdī varēja informēt policiju. Tā geto kā iznīcības vieta kļūst par glābšanas vietu.³²⁰

³¹⁷ Turpat, 20. lpp.

³¹⁸ Turpat, 21. lpp. Šī epizode sakrīt ar gadījumu Preiļos, kad policists ar šautenes durkli, bakstot salmos, savainoja ausi kādam paslēptam ebrejam, bet viņu neatrada. Vairāk skat. Рочко И. Это было в Прейли. Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки.* Книга четвёртая. Даугавпилс, 2005, С. 209.

³¹⁹ Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 23. lpp.

³²⁰ Šis nav vienīgais gadījums, kad izbēgušie bija spiesti atgriezties geto. Par to raksta B. Majeva un citi bijušie geto ieslodzītie. Skat. Рочко И. Они были нашими соседями... (из истории Холокоста в Даугавпилсе). Grām.: *Евреи в Даугавпилсе.* Кн. IV. С. 149.

1942. gada maija akciju M. Kantore piemin garāmejot. Viņa, viņas tēvs un tante strādāja cietoksnī. Pēc viņas teiktā: *Reiz vācieši ieradās geto un sagrāba cilvēkus kopā ar maziem bērniem, kuri vēl bija dzīvi, un izmeta tos pa logiem.*³²¹ Šajā dienā nomira visi judenrāta locekļi *Es atkal redzu sevi kā mazu meiteni. Žēl, bet es paliku dzīvot ... visi ir auksti.*³²²

Pēc slaktiņiem ieslodzīto psiholoģija mainījās. Geto izveides sākumā bagātie cerēja, ka varēs atpirkties, taču drīz vien kļuva skaidrs, ka visi ir nolemti nāvei. Cilvēki (amatnieki ar sertifikātiem) turpināja iet uz darbu, atgriezās, gāja ārā paelpot svaigu gaisu, sarunājās. Ebreji runāja par politisko situāciju, sapņoja, ka atnāks krievi un atbrīvos viņus. Viņi domās kavējās pagātnē, atcerējās to, kādus ēdienus gatavoja, cik labi bija mājās. Izsalkušie atminējās mājās gatavota ēdiena smaržu, kas padarīja viņus vēl izsalkušākus. M. Kantore uzskatīja, ka tas ir tikai sapnis, tas bija tikai sapnis, līdz jaunai akcijai, kad visus nogalinās... Meitene zaudēja cerību uz izglābšanos. Pat sarunas ar ebrejiem ārpus geto bija bīstamas. Tā kādu dienu Minna, ejot pa pilsētu ar sievietu grupu uz darbu, ieraudzīja auklīti. Minna pasauca aukli vārdā, uz brīdi šķita, ka Kantoru ģimene joprojām pastāv. Nē, tas ir tikai sapnis. Vera bailīgi atteica: *Nerunā ar mani Minna, tikai nerunā!*³²³

1941.–1942. gada bargajā ziemā izsludinātā karantīna vēl vairāk pasliktināja ieslodzīto situāciju. Strādājošajiem bija aizliegts iziet no geto. Maizes nebija. Viņiem deva tikai skābus un sapuvušus kāpostus. Galvenā sajūta, ko piedzīvoja ebreji, bija nevis bailes, bet

³²¹ Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 28. lpp.

³²² Turpat.

³²³ Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 28. lpp.

gan izsalkums: *Es lūdzos nāvi, jo izsalkums ir kļuvis nepanesams*. Četru mēnešu karantīna beidzās tikai 1942. gada pavasarī.

Pēc 1942. gada 1. maija dzīvi palikušie ieslodzītie lielākoties bija “vientuļnieki”, viņu ģimenes tika iznīcinātas agrāk. Dažreiz ebrejiem tika atļauts iet uz pilsētu, savukārt gūstekņi, kas strādāja pilsētas darbnīcās, varēja ierasties cietoksnī. Tie galvenokārt bija kurpnieki, drēbnieki, atslēdznieki, mehāniķi. Viņi izdzīvoja, pateicoties savai profesijai un zelta rokām. 1943. gada pavasarī viņa uzdeva sev sāpīgu jautājumu, kas mocīja visus ieslodzītos: *Kas ar mums beidzot notiks? Vai mēs nekad nebūsim brīvi? Vai ir iespējams, ka pienāks diena, kad mūs nogalinās?* Meitene saprot, ka tā ir suņa dzīve. Tomēr M. Kantore raksta: *Es gribu dzīvot!* Tātad laika gaitā meitenes noskaņojums mainījās: no vēlmes mirt līdz vēlmei izdzīvot.

Vairākas reizes autore piemin judenrātu. Parasti bijušie geto ieslodzītie to savos memuāros raksturo negatīvi. Nākamajā dienā pēc akcijas 1941. gada 19. augustā, kad tika iznīcināta daļa no Kantoru ģimenes, pie Minnas ieradušies cilvēki no judenrāta. Viņi nenāca mierināt Minnu. Izrādās, viņi savāc mirušo mantas.³²⁴ Varbūt judenrāta locekļi gribēja atpirkties vai izglābt sevi vai ieslodzītos.

Novembrī geto valdīja satraukums: teica, ka tiek gatavota akcija. No judenrāta nāca pavēle: kam ir nauda, sudrabs, zelts, kažoki, viss jāatnes un trīs dienu laikā jānodod komitejai, un, ja vēlāk pie kāda atradīs vērtīgas lietas, tas cauri sveikā netiks. Protams, cilvēki atdeva visu vairāk vai mazāk vērtīgo. Ieslodzītie cerēja

³²⁴ Turpat, 13. lpp.

vismaz uz īslaicīgu glābiņu. Tas nelīdzēja. 1941. gada 7.–9. novembrī geto atkal notika slaktiņš.

Novembra otrajā pusē pie judenrāta negaidīti tika izsaukta māsa Rivka, kura tika pamanīta bēgšanas mēģinājuma laikā. Atpakaļ viņa neatgriezās. Minna devās uz judenrāta istabu, lai noskaidrotu, kas noticis. Taču viens no komitejas locekļiem sācis kliegt uz meiteni un pieprasījis, lai viņa nekavējoties iet projām.

Trešo reizi M. Kantore piemin judenrātu saistībā ar 1942. gada 1. maija nežēlīgo akciju. Šajā dienā kopā ar gandrīz 500 ieslodzītajiem tika nogalināti arī komitejas locekļi. Pēc M. Kantores domām, komitejas locekļiem, iespējams, par to pat nebija aizdomu. *Viņi bija pārliecināti, ka paliks dzīvi.*³²⁵ Pēc Minnas teiktā, judenrāta locekļi dzīvojuši, badu neciešot. Šajos dažos teikumos skaidri redzams, ka starp komitejas locekļiem un pārējiem ieslodzītajiem bija sociāli psiholoģiska plaisa. Gūstekņi cieta badu, judenrāta locekļi – nē, vieni vienmēr bija nāves ēnā, otrie bija pārliecināti par dzīvi. Šķiet, ka pat geto bija divas pasaules. Faktiski judenrāta locekļu dzīve bija šausmīga izvēle starp dzīvību un nāvi. Judenrāta sastāvs mainījās, precīzāk, tika atjaunināts, jo daži no tā locekļiem laika gaitā tika iznīcināti. Nevienš no komitejas locekļiem neizdzīvoja. Nacisma ideoloģija bija vienkārša: ebrejs, tātad, noziedznieks, ir jāiznīcina.

M. Kantores grāmatā pieminēts ebreju policijas priekšnieks Pasternaks. M. Kantore viņu sauc par kapo.³²⁶ Viņš arī gāja bojā. Viņa dzīve geto bija neapskaužama.

³²⁵ Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 27. lpp.

³²⁶ Kapo – saīsinājums no līdzbiedru policija (vācu *Kameraden-Polizei*) – apsardzes palīgpersonāls nacistu koncentrācijas nometnēs no pašu ieslodzīto vidus. Kapo ieslodzītie necienāja, bet viņiem bija vara pār tiem.

Grāmatā ir pozitīvas lappuses. Ieslodzītos priecē apkārtējā daba: *Ziema ir pagājusi. Atnācis pavasaris, debesīs atkal iemirdzējusies saule. Putni čivina. Sniegs ir sācis kust.*³²⁷ Vai citur: *Saule spīd. Kā es mīlu sauli, es izbaudu tās siltumu. Pēkšņi mūsu priekšā paveras skaista vieta. Šeit viss ir zaļš. Ir koki, zāle, baudu skaisto skatu. Es sajūtu brīvību. Cik laba tā, brīvība, cik skaista ir Visuma daba. Es kavējos un nespēju atraut acis no šī skata skaistuma. Esmu septītajās debesīs, kad mūsu ausis sasniedz meiteņu balsis... Meitenes peldas un smejas... Šeit ir neliela grupa. Cik viņas ir dzīvības pilnas! Viņas vēlas dzīvot un zina, kā dzīvot. Tas ir atmiņu dzīvi apliecinošais motīvs.*

Ikviens gribēja izdzīvot šajos necilvēcīgajos apstākļos. M. Kantore atceras situāciju, kas atklāj cīņu par izdzīvošanu. Viena sieviete pagalmā pamanījusi gabaliņu maizes, bet cita paspējusi paķert to pirmā, tad trešā sieviete viņai uzbrukusi un izrāvusi maizi no rokām. *Mēs pārvērtāmies par dzīvniekiem situācijas dēļ, kurā atradāmies.* Vainīgas nav nelaimīgās sievietes, bet gan sistēma, kas viņas pasludināja ārpus likuma.

Par nāvi M. Kantores mājās sāk runāt jau 1941. gada 26. jūnijā, kad nacistu karaspēks ieņēma Daugavpili: *Māte piedāvā iekurt krāsni, lai nomirtu visi kopā.* Bet tēvs ir dievbijīgs cilvēks, un pašnāvība reliģiozam jūdam nav pieņemama. Viņš nolemj, ka labāk ir mirt no lodes. 14 gadus vecais pusaudzis Šmuliks nāvi uztver aptuveni tāpat. Policists viņam iešāva vēderā. Gulēdams slimnīcā, mirstošais bērns lūdza tēvam pēc viņa nāves lasīt psalmus.

³²⁷ Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 29. lpp.

Ne reizi vien M. Kantore domā par dzīves jēgu. Pro-tams, geto aiziet nebūtībā nav problēma, var pievieno-ties iznīcinātajiem radiem, bet kāda jēga? Un tomēr: *Sirds lūst, pietrūkst viņu*. Nomirt varēja ne tikai no slep-kavu lodēm. Arī bads nesa nāvi geto ieslodzītajiem.

Pēc Daugavpils ieslodzītā gāja mocekles ceļu cauri Kaizervaldes, Popervalenas, Dundagas, Štuthofas no-metnēm, nokļūstot Vācijā. Reiz M. Kantorei sanācis noklausīties Hitlera runu, kas tika pārraidīta radio. Viņa dzirdēja Hitleru sakām, ka ebreji ir tie, kas gribē-ja šo karu, bet viņš izbeigs šo karu, tiekot galā ar tiem.³²⁸ Meitene bija pārsteigta, ka viņš runā tikai par karu pret ebrejiem, nepieminot citas tautas. Karu nacisti zau-dējuši, bet ideja par ebreju iznīcināšanu ir mūžīga. Ie-slodzītā saprot, ka *dzīvus viņi mūs neatstās. Pirms viņus sakaus, viņi mūs piebeigs*.³²⁹ Pēc M. Kantores domām, nacisti, dzirdot līdera runu, to izbauda, turpinot viņam ticēt. Tomēr cerība izdzīvot ir. Priekšnieks ar prieku sacijis: *Tagad jums vairs nav drauga, jūsu labākais draugs Rūzvelts ir miris!*³³⁰ Bet kas notiks ar ebrejiem?

1945. gada 30. aprīlī netālu no Minhenes amerikāņu karaspēks atnes mocekļiem visvairāk gaidīto – brīvī-bu.³³¹ M. Kantore raksta: *Šis ir lielisks brīdis... tas mani nemaz neiepriecina. Kas ar mani notiek? Vai tas nav sap-nis?*³³²

Kāpēc tik dīvains cietējas secinājums? Šajā bries-mīgajā sapnī/murgā viņa pavadīja četrus gadus. Visus

³²⁸ Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 54.–55. lpp.

³²⁹ Turpat, 55. lpp.

³³⁰ ASV prezidents F. Rūzvelts nomira 1945. gada 12. aprīlī.

³³¹ M. Kantore tika atbrīvota netālu no Māldorfas pilsētas Augšbavāri-jā. Otrā pasaules kara laikā sabiedrotie to vairākkārt bombardēja, lai kavētu dzelzceļa satiksmi Minhenē.

³³² Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 58. lpp.

šos gadus Minnai bija mērķis – izdzīvot. Mērķis pazuda atbrīvošanas brīdī. Jaunajā reālajā pasaulē 21 gadu vecā meitene palika viena. Viņa redz mirušās māsas un brāļus.³³³ Viņai ir kauns viņu priekšā, jo viņi arī gribēja dzīvot. Kāpēc tikai viņai izdevās izdzīvot šajā absurdaajā pasaulē? Vai tas bija tikai sapnis? Minna 1941. gada 7.– 9. novembra akcijas laikā aizbēga, izlecot pa logu, uz brīdī aizmirstot par ģimeni. Tādā brīdī darbojas pašsaglabāšanās instinkts. Tāpēc šādu rīcību nedrīkst nosodīt. Izdzīvojušie geto ieslodzītie ne pie kā nav vainojami. Viņi izdzīvoja, pateicoties nejaušību ķēdei, t. sk., pateicoties viņu pašu drosmei un attapībai, palīdzībai no malas. Vainīga ir nacisma sistēma, līdz ar to tie cilvēki, kas to radīja un atbalstīja.

M. Kantore raksta, ka viņai *nācās kļūt par liktenīgu notikumu varoni, cīnīties par savu eksistenci. Spēcīga vēlme dzīvot mani uzturēja. Sarežģītākajos brīžos nesalūzu, par spīti visam.*³³⁴

M. Kantore uzsver, ka viņas atmiņās teikta tikai patiesība. Viņa uzrakstījusi grāmatu, lai atstātu piemiņu nākamajām paaudzēm. *Tā ir mana vēlēšanās.*³³⁵ Grāmatas tapšanas mērķis ir saglabāt nākamo paaudžu atmiņā liecību par Katastrofu.

Kādas ir M. Kantores (Alperovičas) atmiņu iezīmes? Darba autore tikai garāmejot piemin, ka viņas pirmslaulību uzvārds ir Alperoviča. Pat vecāku vārdi netiek

³³³ Tādas pašas domas bija 14 gadus vecajai meitenei no Preiļiem Šeinai Gramai, ko viņa īsi pirms nāves ierakstīja savā dienasgrāmatā. Uz memoriālā ansambļa pieminēja Ebreju kapos Preiļos iekalti S. Gramas vārdi: *Man acu priekšā visu nogalināto sejas, un man šķiet, ka viņi raud.* Рочко И. Это было в Прейли. Grām.: *Евреи в Даугавпилсе.* Книга четвёртая. Исторические очерки. С. 212.

³³⁴ Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 1.–2. lpp.

³³⁵ Turpat, 1. lpp.

nosaukti, kā arī ne visi brāļi un māsas tiek saukti vārdā. Jāatzīmē, ka Daugavpils geto atradās arī Minnas Alperovičas ģimenes radinieki. Viņi visi gāja bojā geto, taču grāmatā par viņiem nav informācijas. Autore koncentrējusies tikai uz savām emocijām un pārdzīvojumiem.

Autore nav izmantojusi nekādus dokumentus. Viņai tie vienkārši nebija pieejami. Minnas Kantores atmiņas ir patiess personīgo pārdzīvojumu, zaudējumu, necilvēcīgo ciešanu fiksējums. Minna geto un koncentrācijas nometnēs dienasgrāmatas nerakstīja. Tas atšķir viņas darbu no citu bijušo Daugavpils geto ieslodzīto, piemēram, S. Aivensa vai H. Kuricka, atmiņām. Viņas grāmatā nav politisku spriedumu: kurš vainīgs, kāpēc netika evakuēti, kāpēc notika Katastrofa. Nav ne vārda par Dievu, kuram būtu jāsargā ebreji, netiek uzdots jautājums, kur Viņš bija tajā laikā, kad ticīgie tik daudz cieta. Meitene nesūdzas par ebreju tautas un savu traģisko likteni.³³⁶ Ļoti agri zaudējusi radniekus, Minna kļūst par Alperoviču ģimenes “galvu” dzīvi palikušajiem. Viņa palīdz izdzīvot tēvam, tas maina naivās meitenes psiholoģiju. Minna neparādās kā cīnītāja pret nacismu. Grāmatā nav pretošanās brīžu geto un koncentrācijas nometnēs. M. Kantore, tāpat kā seši miljoni ebreju, ir Katastrofas upuris. Viņas pretestības akts ir atmiņas, kas iemūžina atmiņu par pieredzi.

Kā autore pozicionē pati sevi? Piemērs no atmiņām: *Vācietis pamanīja, ka es izskatos slikti, un viņā pamodās līdzjūtība, katru dienu pēc darba viņš man sāka nest*

³³⁶ Pēc darba tulkotāja profesora Izidora Levina domām, Minnai Kantorei pakāpeniski piaugot, vēstījuma stils mainās. I. Levins atzīmē, ka viņas argumentācija ir bērnišķīgi naiva, tieša, t. i., reālistisks. Pēc grāmatas autora domām, šajā ziņā viņas atmiņas ir unikālas.

*trauku ar vārītu ēdienu un veselu klaipu maizes.*³³⁷ Vai arī stāsts par padomju karagūstekni, kas viņu aicinājis bēgt. Pat vairāk, *viņš sāka interesēties par mani,*³³⁸ kā arī nesa Minnai pārtiku. To gan savāca viņas draudzene. Nepārprotami meitenei bija svarīgi, ka vismaz kāds par viņu interesējas.

Jebkāda palīdzība no padomju ieslodzītajiem, vācu karavīriem un virsniekiem, civiliedzīvotājiem ieslodzītajai nozīmēja iespēju dzīvot. Saņemtajā ēdienā Minna dalījās ar tēvu. Tas viņam palīdzēja izdzīvot, pēc tam doties uz darbu, ilgāk saglabājot kailo dzīvību.

Memuāru autore atceras, kā viņai izdevies sātīgi paēst kopā ar svešinieku. Vācu karavīrs viņai iedevis lielu maisu ar sausiņiem. Ziemā Minnai saplīsušas sandales. Krievu karagūsteknis viņai iedevis grīdas lupatas un striķīšus, lai tās varētu apsaitēt ap kājām. Palīdzība vienmēr ir bijis priecīgs un laimīgs brīdis. Geto ieslodzītajai prieku sagādā ievainotie vācieši: *Redz, nešauj jau tikai uz mums!*³³⁹ Dažiem bēdas – citiem prieks.

Bijusī ieslodzītā faktiski raksta tikai par savu un savas ģimenes traģēdiju. 70 lappušu garajā darbā minēti tikai daži uzvārdi. Ļoti reti var atrast notikumu konkrētus datumus. Precīzi tiek fiksēta tikai 1941. gada 7.–9. novembra akcija Daugavpils geto. Varbūt tāpēc, ka tieši šajās dienās meitenei izdevās pamest geto. Notikumi Daugavpils geto mijas ar norisēm Rīgas geto un koncentrācijas nometnēs Polijā un Vācijā. Tas viss nemazina Minnas Kantores grāmatas kā svarīga dokumenta, kurā patiesi aprakstīts Holokausts, vērtību.

³³⁷ Kantore M. *Vai tas nebija sapnis?* 27. lpp.

³³⁸ Turpat, 29. lpp.

³³⁹ Turpat, 29. lpp.

M. Kantore un citi pēc atbrīvošanas izglābtie tika ievietoti slimnīcā. Par tiem rūpējās UNRA darbinieki.³⁴⁰ Pēc tam ar Lielbritānijas armijas Ebreju brigādes karavīru atbalstu viņa nolēma doties uz Palestīnu, lai gan armijas vadība bija pret šo ebreju nodomu.³⁴¹ Divus gadus Minna ar organizācijas *Briha* palīdzību mēģināja nokļūt Palestīnā.³⁴² Viņai nelikumīgi izdevās izbraukt no Itālijas ostas kopā ar ebreju grupu. Kad šķita, ka viņi jau ir sasniegši Apsolīto zemi, briti atklāja kuģi. Meitene tika pārtverta jau krastā un nosūtīta uz Kipru uz nelegālo imigrantu nometni. Palīdzēja tas, ka Minna Kantore labi zināja ivritu. Briti domāja, ka meitene pirms kara dzīvojusi Palestīnā. Tātad 1947. gadā viņa nokļuva Izraēlas zemē.³⁴³ 50. gadu sākumā Minna apprecējās ar J. Kantoru, ģimenē piedzima divas meitas Sāra un Jaela (tagad dzīvo Izraēlā). M. Kantore strādāja par bērnudārza audzinātāju un dzīvoja Ramatganā. Sāra stāstīja, ka viņas māte ļoti reti un ļoti maz runāja par Holokaustu. Bet pat no šiem retajiem mātes

³⁴⁰ Apvienoto Nāciju Organizācijas Palīdzības un rehabilitācijas aģentūra (angļu *United Nations Relief and Rehabilitation Agency*); dibināta 1943. gadā pēc ASV prezidenta F. Rūzvelta iniciatīvas. Organizēja palīdzību kara upuriem, nodrošinot pārtikas piegādi, apģērbu, medicīnas pakalpojumus.

³⁴¹ Lielbritānijas armijas Ebreju brigāde bija vienīgā nacionālā vienība Rietumu sabiedroto spēkos. Dibināta 1944. gadā. 1945. gadā tā tika pārvietota uz Itālijas ziemeļaustrumiem, kur tikās ar ebrejiem, kuri izdzīvoja Holokaustā. Brigādē tika izveidotas īpašas komitejas, kas rūpējās par ebrejiem un palīdzēja viņiem nokļūt Palestīnā.

³⁴² Briha – pagrīdes organizācija, kas izveidota laikā no 1944. līdz 1945. gadam. Tās dibinātāji – Holokaustā izdzīvojušie cionistu kustības dalībnieki, kuru mērķis bija no Austrumeiropas nogādāt ebrejus uz Vidusjūras piekrasti (caur Itāliju) un Melno jūru (caur Rumāniju), lai tie nokļūtu Palestīnā.

³⁴³ Кантор М. 60.–62. лpp. Вairāk skat.: Рочко И. О книге Минны Кантор “Не было ли это сном”. Воспоминания о Двинском гетто. Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга вторая. Даугавпилс, 2016. С. 117–146.

stāstiem viņa bija šausmās, tāpēc meita nekad nelasīja mātes grāmatu.³⁴⁴ Vai tas bija tikai sapnis?

Vairāki bijušie geto ieslodzītie savus memuārus publicējuši periodikā. 1975. gadā Izraēlā (Haifā) tika izdots krājums *Dvinskas kopienas piemiņai*, kurā nelielu materiālu ievietoja Daugavpils geto ieslodzītā **Rahele Frīdmane**. Autore savas atmiņas rakstīja ivritā. Vēlāk fragmenti no viņas rakstītā tika publicēti periodiskajos izdevumos.³⁴⁵ Taču pilnā apjomā viņas atmiņas par geto tā arī nav izdotas.³⁴⁶

R. Frīdmane (1921, Daugavpils – 1980. gadi, Izraēla) pirms kara mācījās ebreju ģimnāzijā, iestājās cionistu organizācijā *Hashomer Hatzair*, gribēja aizbraukt uz Palestīnu, bet vecāki bija pret to.³⁴⁷ 1941. gada jūlijā Raheles ģimene: brālis, māsa, māte un tēvs nokļuva geto. Tēvs Josifs tika nogalināts pirmajās okupācijas dienās, māte Estere (1885), meita Sāra (1923), brālis Sauls (1919) mira 1941. gada 7. novembrī.

R. Frīdmane kopā ar vairākām citām ebrejietēm strādāja vienā no pilsētas darbnīcām. Grupā vecākā bija viņas skolotāja. Mašīna, kurā viņas veda divu karavīru

³⁴⁴ Par M. Kantores dzīvi Izraēlā šī darba autoram pastāstīja viena no viņas meitām.

³⁴⁵ Pirmo reizi R. Frīdmanes teksta fragmenti tika publicēti iknedēļas izdevumā “Секрет” (Petahā – Tikvā) 2006. g. № 622, № 631, № 636, № 643, 4. 06, № 650, bet pēc tam avīzē “Еврейский мир” (Ņujorka).

³⁴⁶ Latvijā pirmo reizi atmiņu analīze iekļauta rakstā: Рочко И. Последнее свидетели (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 172–178.

³⁴⁷ Hašomer Hatzair (ivritā “jaunais sargs”) ir viena no kreisi orientētām cionistu pasaules jaunatnes organizācijām. Īsi pirms kara ģimnāziju apmeklēja slavenais ebreju dzejnieks H.N. Bjaliks, kurš piedāvāja talantīgajai meitei noslēgt līgumu, lai dotos uz skolotāju kursiem Dienvidslāvijā, bet pēc tam pārceltos uz Palestīnu.

pavadībā, apstājās pie kādas lielas mājas. Otrajā stāvā strādāja radisti. Ebreju sievietēm šeit bija jāuzkopj, jāmazgā drēbes, jāgatavo vakariņas. Reiz, karot drēbes, Rahele ieraudzīja paziņu, kura pirms kara strādāja par mājkalpotāju. Viņa Rahelei pačukstēja: *Ja tev izdosies aizbēgt no geto, es tev palīdzēšu nokļūt līdz ciematam. Tur ir droši.*

Reiz pirms pusdienām kāds vecāka gadagājuma virsnieks piegāja pie sievietēm un aicināja viņas... pie galda. Ieslodzītās bija pārsteigtas, bet virsnieks atkārtoja aicinājumu. Pēc pusdienām viņas tika nogādātas geto, ļaujot paņemt līdzī pārtiku. Rahele dalījās šajā bagātībā ar māti un māsu. Rahele atceras arī vietējo iedzīvotāju palīdzību. Reizēm, kad sievietes veda uz darbu, pie kājām nokrita te ābols, te kartupelis, te maize vai sīpols. Tas turpinājās, līdz geto izplatījās baumas, ka tiek gatavota kārtējā akcija. Ieslodzītie visu nakti negulēja, domājot, kā izglābties. No rīta strādājošie atkal devās uz darbu. Tas pats vācu virsnieks jautāja strādājošajām sievietēm, kāpēc viņas raud. Rahele paskaidroja. Virsnieks teicis: *Man ir kauns par mūsu tautu. Es braukšu jums līdzī, – un iekāpa mašīnā blakus šoferim. Piebrauca pie geto, tur – esesieši. Kopts jauns virsnieks ādas cimdos, garos zābakos, pacēla pātagu un, rādīdams uz armijas virsniekiem, lika viņiem doties prom: Jūs šeit nekomandējat. Atstājiēt strādniekus. Viņiem nekas nenotiks. Jūsu uzdevums ir cīnīties par Vāciju.*³⁴⁸ Rahele raksta, ka viņas pavadošais virsnieks atkal nočukstējis: *Man ir kauns par savu tautu.* Un aizgājis ar noliektu galvu. Acīmredzot ne visi armijas virsnieki bija antisemīti, ne visi piekrita rasistiskajām

³⁴⁸ Runa ir par 1941. gada 6. augusta akciju.

nacisma idejām. No otras puses, šī epizode parāda attiecības starp SS un Vērmahta armijas vienībām.

Rahele atceras vienu no šausmīgajām epizodēm, ko nācās piedzīvot: *Reiz geto notika kārtējā pārbaude. Ieslodzītie, kuriem nebija darba apliecības (šainas), tika nosūtīti pa kreisi – uz nāvi. Laimīgie apliecību īpašnieki, kā arī viņu ģimenes un radinieki varēja dzīvot. Aiz šo apliecību īpašniekiem veidojās rindas, dažkārt vairāk nekā ducis cilvēku. Šajā infernālajā pūlī nāve bija pa kreisi, bet dzīvība – pa labi. Asaras, kļedzieni, sitieni.* Rahele atrada savus radniekus: māti, māsu, divas tantes ar ģimenēm, skolotāju un divus bāreņus, kuri saprata, ka viņiem jāstāv blakus svešām sievietēm. Gaišmatains gestapovietis jaunā formastērpā un līdz spoguļa spīdumam nospodrinātiem zābakiem piegāja pie Raheles un izstiepa roku pēc apliecības. Rahelei tās nebija: visiem kopīgā bija skolotājai. Meitene saņēma pātagas cirtienus. Viņa turpināja atkārtot, ka apliecība ir. Beidzot pieskrēja skolotāja, kas bija aizkavējusies. Rahele un vienpadsmit cilvēki aiz viņas tika izglābti.³⁴⁹

Doma par bēgšanu no elles gūstekni nepameta. Acīmredzot 1941. gada oktobra beigās vai novembra sākumā R. Frīdmane, izmantojot savu darba apliecību, paguva pamest geto. (Šī epizode atmiņās nav gluži skaidri aprakstīta). Viņai izdevās ar svešiem cilvēkiem pajūgā šķērsot Daugavu un nokļūt līdz garāžai, kurā strādāja brālis. Viņš uzklausīja māsu un solīja iekļūt geto, lai glābtu tuviniekus. Tomēr asiņainās akcijas laikā no 1941. gada 7. līdz 8. novembrim tika nogalināta Rahe-

³⁴⁹ Рочко И. Последние свидетели (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 174.

les māte un māsa. Tāds pats liktenis piemeklēja brāli Šaulu.³⁵⁰

Izsalkusi un nosalusi, Rahele ieradās pilsētā. Māju logos dega gaisma, tur dzīvoja cilvēki, bet tie varēja viņu nodot. Pēkšņi kāds viņai uzsauca. Tā bija viņas latviešu valodas skolotāja. Dienasgrāmatas autore par viņu rakstā: *Viņa tikās ar vācu virsniekiem, bet skolnieci paslēpa pagrabā, bet brālis nesa meitenei ēdienu*. Pagrabā ebrejiete uzturējās divas nedēļas, taču palikt tur kļuva bīstami. Skolotāja iedeva Rahelei adresi, uz kurieni doties. Acīmredzot meitenei palīdzēja arī pazīstamā mājkalpotāja, kuru viņa satika, kad strādāja pilsētā. Šī sieviete iedeva Rahelei zemnieku drēbes un adresi. Viņi šķērsoja tiltu pār Daugavu. Mājkalpotāja sargam teica, ka tā ir viņas māsa.

R. Frīdmanei izdevās nokļūt Braslavā (Baltkrievijā).³⁵¹ Tur viņa atrada pagaidu pajumti mājā, kurā dzīvoja ebreju kopienas vadītājs Geršons Frīdmans. Šeit mita trīsdesmit cilvēku. Viņi pa dienu strādāja un atgriezās mājās vakarā. G. Frīdmana mājas iedzīvotāji, baidoties par savu likteni, sāka rakt tuneli, kas veda uz šķūni un vistu kūti.

1942. gada 4. jūlijā pienāca Braslavas geto likvidācijas diena. G. Frīdmans bija pārliecināts, ka arī šoreiz

³⁵⁰ Šaulam Frīdmanam bija amatnieka apliecība. Policists, kurš pārbaudīja dokumentus, viņu sajauca ar LPSR Augstākās Padomes deputātu Faivišu Frīdmanu. Tādējādi ieslodzītā liktenis bija izlemts. Vairāk skat. Якуб З. В те дни. Из истории Даугавпилсского гетто. Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Даугавпилс. 1993. С. 324.

³⁵¹ Patiešām, Braslavas geto turpināja pastāvēt līdz 1942. gada jūlija sākumam, savukārt Daugavpils geto faktiski tika iznīcināts 1942. gada 1. maijā. 1941.–1942. gada ziemā Daugavpils geto ieslodzīto grupa (apmēram 30 cilvēku) aizbēga uz Braslavu, cerot uz glābiņu. Daugavpils geto klīda baumas, ka Braslavas geto netiks iznīcināts. Tur nomira lielākā daļa izbēgušo ieslodzīto.

viņam izdosies vienoties ar policiju. Bet viņš bija viens no pirmajiem, kas tika nogalināts. Akcija sākās, bet negaidīti, kā rakstīts dienasgrāmatā, tika apturēta. No ebrejiem tika pieprasīts zelts un dārglietas, solot atstāt dzīvus. Daži noticēja un iznāca no slēpņa. No tiem, kas mitinājās pie G. Frīdmana, tika nogalināti 15 cilvēki. Tomēr ne visi ebreji ticēja vāciešiem. Viņi palika patvēruma vietā, lai arī bija tumšs un nebija, ko elpot. Nākamajā dienā Rahele pameta slēptuvi un devās mežā.

1942. gada jūlijā viņa gandrīz mēnesi klīda pa mežiem, gulēja zem krūmiem, ēda ogas un riekstus. Kādu dienu Rahele mežā ieraudzīja mājiņu. Saimnieki palīdzēja: pabaroja, izmazgāja drēbes, iekurināja krāsnī. Viņa raksta, ka bijis šausmīgi bail, jo nezināja, kurp doties tālāk. Izmisumā pat gribējusi noslīcināties. Kāds nejauši sastapts sirmgalvis paskaidrojis, kā tikt pie partizāniem. Tā R. Frīdmane ieradās Kolokovas ciemā. Tur viņa satika partizānus. Tie viņu uzklausīja, juta līdzi, bet ne visi ticēja. *Tu tik ilgi klejoji pa mežu, bet izskaties pēc veselīgas jaunas sievietes*, viņai teicis viens no partizānu vienības. Komandieris izlēma: *Ja viss, ko teici, ir patiesība, paliksi pie mums, ja meloji, tad dabūsi lodi pierē*. Partizānus var saprast. Viņi baidījās pieņemt svešiniekus, turklāt tie bija jābaro, jādod pajumte. Ne visas partizānu vienības pieņēma ebrejus, baidoties, ka tas varētu kļūt par vienu no viņu iznīcināšanas iemesliem.

Taču meitenes stāsts par pārbaudījumiem partizānu vienības komandieri Grebenščikovu pārliecināja par notikušā autentiskumu. Rahele palika. Vienība darbojās starp Polocku un Nevelu. R. Frīdmane strādāja virtuvē. Vācu valodas zināšanas ļāva meitenei kļūt par tulkus, bet latviešu valodas zināšanas ļāva precizēt ziņas par latviešu policijas formējumiem Braslavas apgabalā.

Reiz Grebenščikovs ziņoja, ka rota ir ielenkta, municija beidzas. Brīvprātīgi pieteicās divi simti jaunu partizānu, tostarp Rahele.

1943. gada ziemā brīvprātīgo grupa nokļuva vāciešu apšaudē. Partizāni metās uz visām pusēm. Rahele atpalika, iekrita bedrē un ar grūtībām izkļuva ārā. Kājauti un zābaki palika bedrē. Klistot pa mežu un purvu, partizāne nejauši nokļuva pie savējiem. Apskatot viņas kājas, pirmās palīdzības punktā ārste konstatēja pirmās pakāpes apsaldējumus. Tā beidzās viņas partizānu dzīve. Raheli kopā ar citiem ievainotajiem un apsaldētajiem nogādāja hospitālī Kaļiņinā. Viņai draudēja amputācija, taču jaunais organisms tika galā ar smago slimību. Pēc trīsarpus mēnešiem bijusī partizāne slimnīcu pameta pati savām kājām. Viens no partizānu štāba vadītājiem J. Muzikantiks, tāpat kā Rahele, bija daugavpilietis.³⁵² Viņš nosūtīja Raheli uz Maskavu. Maskavā viņa sniedza vairākas intervijas žurnālistiem, stāstīja radio par savu likteni, par nacistu zvērībām. Pēc Maskavas R. Frīdmani pārcēla uz Jaroslavlju. Šajā pilsētā viņa satika savus novadniekus ebrejus B. Ceitlinu, J. Heificu, S. Bļahu un citus bijušos *Hašomera Hatsaira* biedrus.³⁵³ Viens no viņiem izrādījās ziņotājs. 1944.

³⁵² Jānis Muzikantiks – viens no partizānu rotas vadītājiem Baltkrievijā. Pēc kara dzīvojis Daugavpilī, strādājis pilsētas izpildkomitejā un pilsētas partijas komitejā, grāmatas līdzautors par pilsētu. Штейман И., Музыкантик Я., Пакалнс Я. *Дaugавпилс в прошлом и настоящем*. Рига, Латгосиздат, 1959.

³⁵³ Ceitlins Šmuels (Buba) (1921–1990) – *Beitar* biedrs, latviešu strēlnieku divīzijas ierindnieks, tika smagi ievainots. 1944. gadā viņu arestēja un uz 10 gadiem izsūtīja uz Gulagu par pretpadomju darbību. Vēlāk strādājis Rīgā, emigrējis uz Izraēlu. Grāmatas *Евреи города Пузы* autors. Heifics Jakovs (1921 - ?, Izraēla) – latviešu strēlnieku divīzijas ierindnieks, ievainots, kara invalīds, kara sākumā paspējis evakuēties uz Uzbekistānas PSR. No 1947. gada – Palestīnā. Vairāk skat. Ватер Е. *Евреи Латвии в борьбе с нацизмом*. Израиль. Без года издания. С. 278–279, С. 273.

gadā Rahele tika arestēta, lai gan viņa jau bija vietējā institūta studente. Viņa tika apsūdzēta pretpadomju darbībā cionistu organizācijas sastāvā. Nopelni partizānu vienībā nelīdzēja, sekoja sods: seši gadi nometnēs plus pieci gadi bez tiesībām sarakstīties. Tā viņa nokļuva cietumā Korovņikos.³⁵⁴

Kā lai vērtē Raheles Frīdmanes dienasgrāmatu? Tā ietver virkni notikumu, kas saistīti ar ebreju traģēdiju. Precīzi aprakstītas atsevišķas akcijas Daugavpils geto, Braslavas geto iznīcināšana, baltkrievu partizānu cīņa, ieslodzīto uzturēšanās staļiniskās sistēmas cietumos un nometnēs, cīņa par cionisma ideāliem. Raheles gribu nesalauza ne nacistu okupācija, ne Padomju Savienības totalitārā sistēma, kuras viena no iezīmēm bija antisemitisms. Dienasgrāmatā viņa it kā apbrīno savu rīcību, norobežojoties no citiem geto ieslodzītajiem. Gula-ga sistēmā viņa parādās kā cilvēks, kas cīnās par iespēju repatriēties uz Izraēlu, par savu identitāti.

Vienlaikus vairāki dienasgrāmatā norādītie fakti neatbilst realitātei. Piemēram, tiek apgalvots, ka Daugavpilī kara priekšvakarā ebreji bija *gandrīz puse no kopējā pilsētnieku skaita*. (Patiesībā tikai 25%). Rahele raksta, ka pilsētā esot bijis savs ebreju teātris, kuru

³⁵⁴ R. Frīdmanes meita Tamāra Ārona rakstīja, ka dzimusi 1946. gadā Solikamskas darba nometnē. Pēc viņas teiktā, viņai ar māti izdevies atgriezties Daugavpilī. Šeit viņas dzīvoja deviņus mēnešus. R. Frīdmane pelnīja iztiku, veicot gadījuma darbus. Drīz vien viņu atkal arestēja, acīmredzot viņas cionistiskās pagātnes dēļ. Pēc atbrīvošanas no cietuma, kā izriet no viņas dienasgrāmatas, R. Frīdmane strādāja bērnu tuberkulozes sanatorijā, atradās brīvā nometinājumā Temirtavā (Kazahstānā). 1959. gadā R. Frīdmane kopā ar meitu Tamāru atgriezās Daugavpilī. Te viņa strādāja ķīmiskās šķiedras rūpnīcā. R. Frīdmane un viņas meita vairākkārt iesniedza dokumentus, lai izbrauktu uz Izraēlu. 11 gadus tas tika liegts. Tikai 1971. gadā viņām izdevās aizbraukt uz Apsolīto zemi. Apmeklējusi Daugavpili. Vienmēr cerēja, ka dienasgrāmata tiks izdota.

organizējis pats Mihoelss. (Patiesībā S. Mihoelss aizbrauca no dzimtās pilsētas vēl bērnībā). Par K. Ulmani viņa pauž: *Viņš par sievu izvēlējās ebrejieti, gudru, intelligentu, ļoti skaistu sievieti.* (Patiesībā K. Ulmanis nekad nebija precējies). Grūti saprast, kā var būt, ka geto tika nogalināti 35 000 ieslodzīto, bet tikai astoņiem izdevās aizbēgt. (Geto nebija vairāk par 15 000 ebreju, izdzīvoja nedaudz vairāk kā simts cilvēku).³⁵⁵ Dažus notikumus sarežģīti objektīvi interpretēt, trūkst vairāku lappušu, visas burtnīcas nav saglabājušās. Tas viss nekādā veidā nemazina šī dokumenta vērtību, kas atspoguļo cilvēka kā personības pretošanos jebkurai totalitārai sistēmai.

1990. gadā Ņujorkā angļu valodā tika izdota **Sidnija Aivensa** (īstajā vārdā Šaike Ivenskis) (1924, Jonava, Lietuva – 2010, Sarasota, Florida, ASV) grāmata *Debesis tik tumšas* (*How Dark the Heavens*) (1400 dienas nacistu terora spīlēs).³⁵⁶ Lietuvas ebrejs, bēdzis no Jonavas, ieradies Daugavpilī, kur nokļuva geto. Vairākas reizes brīnumainā kārtā izglābās no nāves, aizbēga pie baltkrievu partizāniem, vēlāk nokļuva Šauļu geto, bet pēc tam Štuthofas koncentrācijas nometnē. Grāmata pārtulkota ivritā, krievu un latviešu valodā. Daļu Daugavpils geto notikumiem veltītā darba analizējis B. Volkovičs.³⁵⁷

³⁵⁵ Арад И. *Холокост. Катастрофа европейского еврейства* (1939–1945). Сборник статей. Яд-Вашем, Иерусалим, 1990, С. 67.

³⁵⁶ Ивенс С. *Как темны небеса: 1400 дней в тисках нацистского террора*. М. “Аграф”, 2005.

³⁵⁷ Волкович Б. О Даугавпилском гетто: по воспоминаниям узника гетто Сиднея Айвенса. Grām.: Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., Сташевский М., Шнеер А., Штейман И. *Холокост в Латгалии*. Даугавпилс.

Sidnijs Aivenss apliecināja šī darba autoram, ka atmiņas sācis rakstīt vēl Daugavpils geto, taču visi ieraksti pazuduši Štuthofā. Vēlāk viņš piezīmes atjaunoja. Dienasgrāmata rakstīta, ievērojot hronoloģisko principu. Dienasgrāmatā aprakstīti notikumi no 1941. gada 22. jūnija līdz 1945. gada 30. aprīlim.

Jonavā dzīvoja 3000 ebreju (60% no pilsētas iedzīvotājiem).³⁵⁸ S. Aivenss piedzima vidēji turīgā ģimenē. Pēc dienasgrāmatas autora teiktā, pilsēta tika bombardēta jau pirmajā kara dienā. Pulksten vienpadsmitos viņš dzirdējis V. Molotova runu.³⁵⁹ Ebreju jaunieši nolēma bēgt uz Daugavpili, uzskatot, ka šī pilsēta netiks atdota vāciešiem. Pa ceļam bēgļus bombardēja, padomju karavīri izskatījās briesmīgi, izplatījās baumas par Lietuvas partizānu zvērībām. Bēgļus mocīja bads un milzīgs nogurums. S. Aivensu pārsteidza attieksme pret bēgļiem: neviens nevēlējās viņiem palīdzēt. Kāds padomju karavīrs mēģināja pieķerties aizbraucošajai mašīnai, taču tajā sēdošie karavīri nelaimīgo vīrieti sita, līdz viņš nokrita uz ceļa. Dažu dienu laikā bēgļi nogāja gandrīz 200 kilometrus. Pa ceļam izmantoja velosipēdu, kaut kādu traktoru, ratus, bet pārsvarā gāja kājām. Viņu ceļš: Jonava – Utena – Zarasai – Daugavpils. Šeit bēgļu grupai izdevās iekļūt vilcienā, bet to drīz vien

³⁵⁸ Ионава. Grām.: *Холокост на территории СССР: энциклопедия*. 2-е издание дополненное и исправленное. Москва, 2011. С. 353. Pilsētu nacisti okupēja 1941. gada 25. jūnijā. Tā tika atbrīvota 1944. gada 29. jūlijā. Visi pilsētas ebreji tika iznīcināti.

³⁵⁹ Молотовс Вјаčеславс (1890, Вјаткас губерņa – 1986, Маскава) – Крјевјас револуцјонāрс, падомју політскіас, валстс ун партјас вадітāјс. PSRS Тавтас комісару падомес пріексјсјдјтāјс (1930.–1941. гадā премјермнстрс, 1939.–1949. гадā PSRS āрлјету мнстрс, 1953.–1956. г. вјенс но PSKP аугстāкajем вадітāјем но 1921. г. лідз 1957. 1941. гадā 22. јūнјјā вјнш узрунāја падомју тавту.

pārtvēra vācu karavīri. Nācās atgriezties pilsētā. Ebrejus pārsteidza laupīšana.

29. jūnijā viņi ieraudzīja lielus plakātus latviešu, vācu un krievu valodās. Tirgus laukumā bija jāierodas visiem ebreju vīriešiem vecumā no 16 līdz 60 gadiem. Par nepaklausību – nošaušana. Grupu ebreju, kurā bija arī S. Aivenss, nosūtīja apglabāt mirušos, pēc tam viņus aizdzina uz *Baltā gulbja* cietumu. Trīs cietuma stāvi bija pilni. Nākamajā dienā nāvei nolemtie tika vesti uz nošaušanu. *Ik pēc dažām minūtēm tie, kas stāvēja priekšā, pavirzījās nedaudz uz priekšu, tad arī mēs. Mūsu rinda, kurā bija vairāki tūkstoši, kā milzu čūska vijās ap cietumu... mēs bijām šīs čūskas galā.*³⁶⁰ Nāves rindu autors salīdzina ar maizes rindu: vienā saņem lodi, otrā – maizi. Ieslodzīto grupai paveicās, grāvji bija pārpildīti ar joprojām kustīgiem ķermeniem. “Laimīgajiem” lika sablīvēt grāvī gulošos ķermeņus, skrienot pāri līķiem.

Cietumā ieslodzītais sastapa Lietuvas ebrejus, kam bija izdevies nokļūt līdz Latvijas–Krievijas robežai, bet Krievijas robežsargi tos nelaida pāri. *Ja esi mūsu draugs, paliec šeit un sit fašistus kopā ar mums*, viņi teica. – Ja nē? – *Kāpēc pie velna tu mums esi vajadzīgs? Galu galā starp jums var būt spiegi.*³⁶¹ Nelaimīgos bombardēja vācu lidmašīnas, daudzi atgriezās atpakaļ un nokļuva cietumā.

24. jūlijā S. Aivenss no cietuma tika pārvests uz geto. *Visu dienu cilvēki nepārtrauktā straumē gāja uz geto. – Tas bija drūms skats – vīriešu, sieviešu, bērnu, vecu cilvēku un invalīdu pūļi. Cilvēki nesa līdzī to, ko varēja*

³⁶⁰ Ивенс С. Как темны небеса: 1400 дней в клещях нацистского террора. Москва, Аграф, 2005. С. 40.

³⁶¹ Ивенс С. Как темны небеса. С. 50.

*nest – kāds ratos, kurš pat bērnu ratiņos.*³⁶² 28. jūlijā tika paziņots, ka vecie ebreji tiek pārvietoti uz citu nometni. Ikvienam tika teikts ņemt līdzī mantas. Aizgājušos nošāva Mežciemā. 2. augustā tika paziņots, ka Lietuvas ebrejus pārvedīs uz citu nometni. Atmiņu autors un vairāki citi Lietuvas ebreji nepieteicās. Reģistrētie aizgāja un tika nošauti Mežciemā. 6. augustā notika šķirošana. Strādnieki, kuriem bija apliecība, kā arī viņu ģimenes locekļi pagaidām tika atstāti dzīvi. Lēmumu pieņēma trīs SD virsnieki. Ja viņiem nepatika pārbaudāmais, tad nosūtīja uz nāves rindu. Šo šķirošanu aprakstījuši arī citi ieslodzītie. S. Aivenss atceras, ka tajā dienā lijis lietus. Sirdi plosošas sāpes jūtas šajā epizodē: *Piecas sešas jaunas māmiņas ar mazuļiem stāvēja, paslēpušās zem šķūņa jumta. Bērni, slapji no lietus, izsalkuši un pārguruši, acīmredzot arī izjuta mirkļa šausmas, neuzdrošinājās skaļi raudāt, bet tikai klusi čīkstēja. Mātes tos slēpa pie krūtīm vai šūpoja rokās. Čukstot viņiem mīļus vārdus un mierinot. Man tuvāk stāvēja jauna tumšmataina sieviete ap divdesmit gadiem. Viņas gaiši brūnā blūze bija pavisam slapja. Viņa maigi glāstīja bērna galvu. Un es domāju tikai vienu: vai pasaulē ir kaut kas briesmīgāks par šo – zināt, ka tavs bērns drīz mirs kopā ar tevi?*³⁶³ Ieslodzītais akcijas raksturo ar vārdiem: “šausmas” un “slaktiņš”. 18.–19. augustā vēl viena pārbaude. S. Aivensam pienāca klāt jauna meitene, it kā viņa sieva. Glābjošā apliecība palīdzēja abiem. Šajā akcijā gāja bojā S. Aivensa brālis Ruvke.

³⁶² Turpat, 57., 58. lpp.

³⁶³ Turpat, 65. lpp.

Ieslodzītie jau kopš rīta drūzmējās pie geto vārtiem. Vācieši deva darbu – tas bija glābiņš, vismaz uz dienu. Klīda runas, ka Braslavā ebreji dzīvo brīvi, tāpēc radās doma bēgt uz turieni. Judenrāts pieprasīja ebrejiem nodot savas dārglietas. Varbūt viņi cerēja, ka tiks izglābti. Vēl kādas baumas izrādījās realitāte: vecās apliecības mainīja pret jaunām sarkanā krāsā, tās vairs neglāba ģimenes locekļus. Atmiņu autors pavisam īsi piemin 7.–9. novembra akciju. Viņam ar draugu izdevās paslēpties avenēs. Šajā akcijā tika nogalināti vairāk nekā tūkstotis cilvēku.

1941. gada ziemā geto plosījās tīfs. Ieslodzītajiem tika aizliegts atstāt geto. Cietoksnī strādāja tikai neliela ebreju grupa. Ieslodzītais sācis rakstīt dienasgrāmatu. Šajā laikā viņš satika meiteni Goldu un iemīlējās. 1942. gada 1. maijā S. Aivenss ar draugiem atradās cietoksnī. Tas viņus izglāba no nāves. Viņš nebija tiešs šīs akcijas liecinieks. Tomēr autors precīzi aprakstījis notikušo, nosaucis nogalināto un izdzīvojušo skaitu. Šķiet, ka šos datus viņš uzzināja pēc atbrīvošanas. 1942. gada 26. jūnijs ieslodzītajos izraisīja lielas bailes, tieši pirms gada nacisti ieņēma Daugavpili. Latviešu policisti pieprasīja iznīcināt visus. Tomēr akcija nesevoja. 1942. gada rudenī notika padomju aviācijas uzlidojumi pilsētai. *Sirēnu gaudošana mums bija visjaukākā mūzika.*³⁶⁴

1943. gada septembrī S. Aivenss kopā ar draugu aizbēga no cietokšņa. Nonāca Antonova partizānu vienībā.³⁶⁵ Tomēr ne visi partizāni bija priecīgi par ebreju ierašanos. Ebrejus bez ieročiem vienībā neuzņēma.

³⁶⁴ Ивенс С. Как темны небеса. С. 149.

³⁶⁵ Antonovs Boriss (1921) – partizānu vienības vadītājs Vitebskas apgabālā no 07. 1942. līdz 21.07.1943. <https://partizany.by/partisans/30212/>

B. Antonovs nolēma, ka ebrejiem jāatgriežas Daugavpilī, pēc tam jāņem līdzi cilvēki un ieroči. Kad vienība tika ielenkta, komandieris pavēlēja ebrejiem glābties pašiem. Nogājuši vairākus desmitus kilometru, ebreji atgriezās cietoksnī. Pēdējās akcijas laikā 1943. gada 28. oktobrī S. Aivenss ar draugu paslēpās. Pēc tam viņi aizbēga uz Lietuvu, sasniedzot Šauļu geto. Šeit viņi satika E. Gensu.³⁶⁶ Ebreju policijas priekšnieks pravietiski atzīmēja, ka, ja ebreji izdzīvos, krievu atbrīvotāji viņus pratinās. Geto ieslodzītais iepazinās ar Itu Tabirsku. 1944. gada 28. jūlijā Šauļu geto gūstekņus pārveda uz Štuthofu. Šajā nāves nometnē S. Aivenss satika no Čehoslovākijas atbraukušos ebrejus un nomocītos ebrejus no Lodzas. 1945. gada 30. aprīlī nometnē ienāca amerikāņi.

Līdztekus baisajiem Holokausta notikumu aprakstiem autors vēsta par ieslodzīto draudzību un atbalstu, mīlestību, kā arī vācu karavīru līdzjūtību un palīdzību. Vācu seržants (1941. gada 28. jūlijā) uzvedās diezgan draudzīgi.³⁶⁷ 21. augustā divi vācu karavīri, zinot par gaidāmo akciju, darba vietā aizturēja trīsdesmit ebrejus, paglābjot tos no nāves.³⁶⁸ Vācu kaprālis juta līdzti ieslodzītajam, nesa viņam pārtiku. Ieslodzītie pat teica S. Aivensam: *Tavs vācietis tevi meklē*.³⁶⁹ Viņš gāja tam līdzi uz Daugavu un nomazgājās. Cits seržants viņam iedeva pusklaipu maizes un marmelādes burciņu.³⁷⁰ Laika gaitā mainās mocītāju attieksme pret

³⁶⁶ Genss Efraims (1903–1943, Viļņa) – Viļņas geto ebreju policijas priekšnieks, Lietuvas armijas kapteinis.

³⁶⁷ Ивэнс С. Как темны небеса. С. 60.

³⁶⁸ Turpat, 72. lpp.

³⁶⁹ Turpat, 134. lpp.

³⁷⁰ Ивэнс С. Как темны небеса. С. 131.

upuriem. Viņi kļūst mazāk rupji, vairs tā neņirgājas. Mainās vācu apsargu vecums, pārsvarā tie ir pusmūža cilvēki. Tas ir saistīts ar situāciju frontē.

Autors nošķir attieksmi pret ebrejiem no SS un SD karaspēka puses un parastajiem vērmahta karavīriem: *Pirmajos es ne reizi nepamanīju cilvēciskuma pazīmes, savukārt parastie armijas vīri lielākoties izturējās ne slikti, daži pat vienkārši labi. Tajā pašā laikā viņu vidū arī bija neliēši.*³⁷¹ Ieslodzītie ik pa laikam atrod vācu laikrakstu fragmentus, kas vēsta par situāciju frontē. Vācieši ir pārliecināti, ka Ļeņingrada padosies, Maskava tiks ieņemta, Staļingrada kritīs. Ziņas par šīm pil-sētām pastāvīgi atkārtojas, tāpēc ieslodzītie saprot, ka nacistu armijai īsti neveicas ar virzīšanos uz priekšu. Ebreji zina arī par ģenerāli “Ziemu”.

Latviešu policistus autors raksturo kā briesmoņus, taču saprot, ka viņi pilda vāciešu pavēles. Cietoksnī ieslodzītais sastopas ar padomju karagūstekņiem. Daži viņiem palīdz, vairums ir pret viņiem vienaldzīgi. Vairākkārt nelielas ebreju grupas mēģināja izbēgt kopā ar karagūstekņiem. Tomēr Sarkanās armijas gūstekņi viņus atstāja likteņa varā. Vietējie – cietoksnī strādājošie civiliedzīvotāji – pret viņiem izturas atšķirīgi. Daži ar viņiem apmainās ar produktiem; daži ir godīgi, citi – viltīgi. Arī baltkrievu partizāni īpaši neatbalsta ebrejus. Viņiem ebreji ir lieka nasta. Sevišķi tas attiecas uz gados vecākiem cilvēkiem un sievietēm. Daļa partizānu ir antisemitiski noskaņoti.

Kā jau teikts, kara sākumā grāmatas autors aizbēga no Lietuvas. S. Aivenss ticēja, ka, sasniedzis Daugavpili, tiks izglābts. Taču tieši šeit viņš nokļuva vācu

³⁷¹ Ивенс С. Как темны небеса. С. 131.

okupantu rokās. Pateicoties laimīgai nejaušībai, viņš izdzīvoja asiņainajā slaktiņā Daugavpils cietumā, vairākos geto un koncentrācijas nometnēs. No viņa dienasgrāmatas uzzinām ne tikai par lielākajām akcijām, bet arī par ikdienu geto, par lietuviešu bēgļu likteņiem, notikumiem Antonova partizānu vienībā, Šauļu geto šausmām un Štuthofas koncentrācijas nometni.

Grāmatas autors dienasgrāmatas formā detalizēti, dienu pēc dienas aprakstījis savas dzīves notikumus, kuros ir ne tikai nāve, bads, pazemojums, bailes, bet arī draudzība, simpātijas, mīlestība, savstarpēja palīdzība, cilvēkcieņa. Tāda ir grāmatas dzīvi apliecinošā nozīme. Tā vērtējama kā pretošanās akts nacismam.³⁷²

1948. g. Šaike Ivenskis pārcēlās uz ASV un nomainīja savu vārdu uz Sidnijs Aivenss. Apmetās uz dzīvi Milvokos (Viskonsinas štatā), strādāja par revidentu metālpārstrādes rūpnīcā. Viņš apprecēja Itu Tabirsku, kuru bija saticis Šauļu geto. Pēc aiziešanas pensijā viņš pārcēlās uz Sarasotu (Floridas štatā). 2010. gadā S. Aivenss un viņa sieva aiziet mūžībā 86 gadu vecumā. Sidnija Aivensa grāmata publicēta piecās valodās.³⁷³

1997. gadā Telavivā krievu valodā tika izdota bijušās Daugavpils geto ieslodzītās, Krāslava dzimušās **Basi Cinas** atmiņu grāmata *Izdzīvot, lai atgrieztos* (*Выжить, чтобы вернуться*).³⁷⁴ B. Cina (Drīziņa,

³⁷² Dažus gadus pirms S. Aivensa nāves grāmatas autoram bija saruna ar viņu. S. Aivenss bija ārkārtīgi pārsteigts, ka Daugavpilī kāds interesējas par viņa likteni. Viņš praktiski aizmirsis krievu valodu, bet atcerējās lietuviešu valodu, runāja jidišā un angļu valodā. Viņš stāstīja par savu draugu H. Kuricki, taču nevarēja nosaukt bijušos geto ieslodzītus, kas pašlaik dzīvo ASV.

³⁷³ Aivenss S. *Debesis tik tumšas*. Rīga, 2014. 329., 332. lpp.

³⁷⁴ Цин Б. *Выжить, чтобы вернуться*. Тель-Авив, 1997. Музей Евреи в Латвии. (MEL) В – 1282.

Slavina) (1912, Krāslava – 2008, Netānija, Izraēla) dzimusi reliģiozā ģimenē. Pirms kara viņa kopā ar savu vīru Beru Slavinu strādāja par skolotāju ebreju skolā. Viņa bija pārliecināta cioniste. Viena no tiem, kas Rīgas rajonā piedāvāja kursus lauksaimnieciskās darbības veikšanai Palestīnā (*Ahšara*).

Pirmajās kara dienās viņa bija pārsteigta, ka pilsētas galva un viņa paziņas mierīgi ar automašīnu devās uz Krieviju. Uz B. Cinas jautājumu, kurā virzienā bēgt, pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētājs atbildēja: *Kāpēc bēgt? Jūs neticat mūsu spēcīgajai armijai? Vai jūs domājat, ka mēs Latviju atdosim vāciešiem? Nekur bēgt nevajag! Vēlāk B. Cinas ģimene mēģināja bēgt uz Dagdu, taču viņiem neizdevās izvairīties no strauji uzbrūkošās vācu armijas. 1941. gada 27. jūnijā Krāslavu ieņēma nacisti. Nācās atgriezties dzimtajā pilsētā. Viņu pārsteidza jaunās valdības pārstāvju organizētā laupīšana vēl dzīvo ebreju acu priekšā. Vienam no viņiem iepatikās B. Cinas saderināšanās gredzens, kā arī kāda grāmata. Uz jautājumu, kāpēc viņam tas bija vajadzīgs, viņš atbildēja: *Es gribu izvēlēties sev grāmatu kā piemiņu par jums*. Topošie slepkavas jau zināja savu upuru likteni.*

Sākās ebreju vajāšana. 1941. gada jūlija beigās notika masu nošaušana Augusta gravā. Ebreju iznīcināšanas īpatnība šajā pilsētā bija tā, ka trīsdesmit turīgās ģimenes uz laiku tika atstātas relatīvā mierā. Varbūt viņi cerēja saņemt kaut kādu bagātību no nelaimīgajiem. 1941. gada vasarā apmēram tūkstotis Krāslavas ebreju tika pārvietots uz Daugavpils geto. Viņu vidū bija arī grāmatas autora ģimene. Pa ceļam vietējie apsargi aplaupīja nelaimīgos, nošāva vecos un atpalikušos. Geto B. Cīna piedzīvoja briesmīgus zaudējumus: viņas vecāki

un vīrs gāja bojā protestos, bet divus gadus vecā meita nomira no bada. Bet viņas brālis naivi ticēja, ka vecāki pārvesti uz citu nometni. B. Cina atzīmē, ka Krāslavas ieslodzīto liktenis bijis sliktāks nekā vietējiem. Pie vietējiem varēja nākt paziņas un nodot ēdienu. Sievieti šokējusi epizode, kas notika 1941. gada 9. novembrī. *Geto ieradās kāds augsta ranga vācietis. Visas jaunās sievietes nolika uz ceļiem, atlasīja un aizveda 50 cilvēkus. Visi zināja, kas ar viņām notiks. Bet viņas atgriezās. Dažas šajā laikā nosirmoja, citas krita histērijā, trešās bija pārbijušās. Izrādījās, ka vācietis svinēja 50 gadus, tāpēc viņš nolēma nošaut 50 ebrejietes. Briesmonim neizdevās sev to “uzdāvināt”. Iejaucās gestapo, paskaidrojot, ka nogalināšana ir viņu ziņā.*³⁷⁵

Izdzīvojusi šausmīgajās akcijās, B. Cina nokļuva Kaizervaldē, vēlāk Dundagā, Štuthofas rajonā, atbrīvošanu sagaidīja netālu no Polijas pilsētas Bidgoščas.

Bijusī Daugavpils geto ieslodzītā savā grāmatā *Izdzīvot, lai atgrieztos* mēģina saprast, kāpēc ebreju kaimiņi kļuva par viņu slepkavām. Daži runāja jidišā, strādāja kopā ar ebrejiem un draudzējās ar viņiem. Kaimiņu vidū bija dažādu profesiju cilvēki ar nelielu izglītības līmeni. Varbūt viņi nesaprata, kas notiek? Viņi saprata, uzskatīja sevi par dzīves saimniekiem. Starp slepkavību organizētājiem bija ārsts, kurš pieņēma dzemdības ebreju sievietēm; bijušais mērs, baznīcas ērgelnieks, kurš labi zināja bausli *Tev nebūs nokaut*. Acīmredzot katra dalība Katastrofā ir skaidrojama ar personiskajām morālajām īpašībām. Pēc B. Cinās

³⁷⁵ Рочко И. Жертвы, спасённые и спасатели. Grām.: *Холокост в Латгалии*. С. 106.

domām, par Holokaustu ir jāraksta – tas nozīmē veidot tiltu starp pagātni un nākotni.³⁷⁶

2002. gadā Londonā angļu valodā tika izdota bijušās daugavpilietes, Daugavpils geto ieslodzītās **Maijas Abramovičas (Zarhas)** grāmata *Piedot... bet neaizmirst, Maijas stāsts*. Nosaukums spilgti ilustrē autores attieksmi pret notikušo: viņa nekad nespēs un arī nav spējusi piedot noziegumu un cilvēkiem, kas to izdarīja.

Pirms kara Maija Abramoviča (1928) dzīvoja Zaļajā ielā (tagad Imantas) 32. Viņas vecāki bija Dāvids un Rebeka Zarhi. Bez tam par auklīti ģimenē strādāja dievbijīga katoliete Petrunela Vilimane. Grāmatas autore par savu glābēju rakstīja ar lielu cieņu un mīlestību. M. Abramoviča savu dzīvi dala divās daļās. Pirmā – saulainā bērnība, lielas cerības un nākotnes plāni, otrā – melnā traģēdija.

Sākoties karam, ģimene palika pilsētā. Drīz vien Dāvids Zarhs kopā ar citiem ebrejiem nokļuva *Baltā gulbja* cietumā un, pēc grāmatas autores teiktā, tika nošauts 1941. gada 9. jūlijā. Jūlija vidū Maija un viņas māte devās uz geto. Visu savu īpašumu viņas atstāja auklei. P. Vilimane solīja sargāt un saglabāt ebrejiem piederošo.

Rebeka Zarha dabūja darbu pilsētas darbnīcās. Auklīte sāka nest viņai ēdienu, pat meža ogas. Turklāt pati glābēja cieta badu, riskēja, tomēr palīdzēja bijušajiem saimniekiem. Dažkārt P. Vilimanei izdevies Rebekai nodot pat kukuli maizes, kurā bija paslēpta zelta monēta vai ķēdīte. Šīs dārglietas izglāba 12 gadus veco meite-

³⁷⁶ 20. gs. 60. gadu vidū B. Cina piedalījās kā lieciniece vairākās prāvās pret nacistu kara noziedzniekiem Rīgā. 90. gadu sākumā kopā ar rakstnieku L. Kovaļu izveidoja pirmo postpadomju telpā Bijušo geto un nacistu koncentrācijas nometņu biedrību Jūrmalā. Pēc emigrācijas uz Izraēlu 1991. gadā viņa turpināja aktīvi publicēties.

ni. R. Zarha devās uz darbu un meitu ņēma līdzi. Viņa saprata, ka bērnu jebkurā brīdī var nošaut. Tā viņām izdevās izvairīties no vairākām asiņainām akcijām. Apsargi, saņēmuši dārglietas, Maiju it kā “neredzēja”. P. Vilimane vairākkārt piedāvāja atstāt bērnu pie viņas, taču māte baidījās. Tomēr 1942. gada rudenī viņa pieņēma lēmumu. Bijusī aukle meiteni aizveda pie sevis. Maija, glābēja un viņas tēvocis dzīvoja kopā vairākas nedēļas. Bet pat šeit nebija droši. Ko darīt? Māte baidījās par savu vienīgo meitu, meita baidījās palikt bez mātes, glābēji varēja samaksāt ar dzīvību. Tika pieņemts šķietami dīvains lēmums: Maija atgriezās geto. Nāves vieta kļuva par meitenes glābiņa vietu. 1943. gada 28. oktobrī Rebeka Zarha kopā ar citiem geto ieslodzītajiem tika nosūtīta uz Kaizervaldi, bet 1944. gada rudenī uz Štuthofu. Veiksme uzsmaidīja abām – viņas izdzīvoja.

Iedomājieties ebreju izbrīnu, kad izrādījās, ka Petrunela Vilimane nav pārdevusi nevienu lietu, kas piederēja Zarhu ģimenei, lai gan viņa pati dzīvoja galējā nabadzībā. Rebeka un Maija pēc kara devās uz Dienvidāfrikas Republiku, uzturēja sakarus ar glābēju un visu laiku viņai palīdzēja. P. Vilimane nomira 1979. gada maijā, pēc mēneša viņai tika piešķirts nosaukums Taisnīgais starp tautām. M. Abramovičas grāmata nav tikai par geto. Šī ir grāmata par Glābēju, viņas drosmi un pieticību, kā arī par glābšanu kā pretošanās veidu.³⁷⁷

2004. gadā Izraēlā ivritā tika izdota **Haima Kuricka** grāmata *Izdzīvot un pastāstīt*.³⁷⁸ Lietuvas ebrejs,

³⁷⁷ 2005. gadā Daugavpilī viesojās M. Abramovičas mazmeita, pastāvēja pie mājas, kurā kādreiz dzīvoja viņas vecmāmiņa, apmeklēja vietu, kur atradās geto. Šī darba autoram viņa teica: *Vai tiešām šeit varēja izdzīvot?*

³⁷⁸ Kurickis H. *Izdzīvot un pastāstīt*. Telaviva, 2004. (ivritā) Grāmata šobrīd pieejama krievu un lietuviešu valodā. Darba autors sarakstījās ar bijušo geto ieslodzīto.

kurš bēga no Utenas, sasniedza Daugavpili, nokļuva *Baltā gulbja* cietumā, pēc tam geto. 1943. gada 28. oktobrī kopā ar citiem ieslodzītajiem nosūtīts uz Kaizervaldes nometni pie Rīgas. 1944. gada 24. septembrī līdz ar Sarkanās armijas tuvošanos ebreji tika sadzīti kuģī un nogādāti pāri Baltijas jūrai uz Gdaņsku. Pēc tam kājām tika pārdzīti uz Štuthofas nometni. 1945. gadā H. Kurickis un vēl 500 ieslodzītie tika pārvietoti uz ciematu netālu no Magdeburgas, kur viņi strādāja Poltes rūpnīcā 12 stundas dienā.³⁷⁹ 1945. gada 5. maijā atbrīvoja amerikāņu karaspēks.³⁸⁰ 6. maijā ciemā ienāca Sarkanā armija. Bijušais ieslodzītais ārstējās slimnīcā, dienēja Sarkanajā armijā. Haims Kurickis sarakstē ar darba autoru apgalvoja, ka sācis rakstīt dienasgrāmatu, atrodoties geto.³⁸¹ Potsdamas apkaimē viņš iepazinās ar Daugavpils ebreju Ābrahamu Konoliku, kuram atdeva dienasgrāmatu glabāšanā.³⁸² Pēc demobilizācijas, braucot cauri Daugavpilij, dienasgrāmatu paņēma. H. Kurickis dzīvoja un strādāja Viļņā. 1971. gadā emigrēja uz Izraēlu, dzīvoja un strādāja Kfar Sabā, vēlāk Holonā, bija viens no grāmatas par Utenas ebrejiem autors.

³⁷⁹ Poltes rūpnīca darbojās no 1944. gada 14. jūnija līdz 1945. gada 13. aprīlim. 3000 ieslodzīto bija iesaistīti ieroču ražošanā. https://deru.qaz.wiki/wiki/Gedenkst%C3%A4tte_f%C3%BCr_das_KZ-Au%C3%9Fenlager_Polte-Magdeburg

³⁸⁰ Grāmatas analīzi skat. Рочко И. “О книге Х. Курицкого “Уцелеть и рассказать”. Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010, С. 236–253.

³⁸¹ Darba autors apšaubā, vai tik necilvēcīgos apstākļos, kādi bija geto un koncentrācijas nometnēs, iespējams rakstīt dienasgrāmatu.

³⁸² Konoliks Ābrahams (1916, Dvinska – 2007, Daugavpils) – Otrā pasaules kara dalībnieks, drēbnieks. No 1995. līdz 2001. gadam bijis Daugavpils sinagogas *Kadiš* gabajs (vadītājs).

Grāmatas autors dzimis daudz bērnu ģimenē. 1925. gadā H. Kuricka tēvs ekonomiskās krīzes dēļ bankrotēja un bija spiests emigrēt uz Dienvidāfriku, bet vēlāk uz Austrāliju.³⁸³ Lai izdzīvotu, Haims un viņa brālis smagi strādāja par krāsotājiem, izplatīja avīzes un ziemā sniedza privātstundas.

Par kara sākumu H. Kurickis uzzinājis *no paziņas, kuru nejausi satika uz ielas*.³⁸⁴ Izrādās, ka pierobežas reģionu iedzīvotāji sešas stundas pēc kara sākuma nebija īsti informēti par notikušo. H. Kurickis ar ģimeni aizbēga no dzimtās pilsētas. Viņš atzīmē, ka lielākā daļa bēgļu, ebreju, gāja kājām. Autors apstiprina, ka organizētas evakuācijas nav bijis. Jau ceļā nelaimīgos vajāja lietuviešu nacionālisti. Savukārt komunisti un komjaunieši aizbrauca pustukšos autobusus. Piemēram, Kuricku ģimeni apsteidza gandrīz tukšs autobuss no Kauņas. Bet “nepiederošos” tajā nelaida. Uz vecās Lietuvas un Latvijas robežas bēgļus pārbaudīja padomju patruļa. Daugavpilī H. Kurickis tika vilcienā, bet tas devās uz ... Rīgas pusi. Iespējams, ka latviešu mašīnisti negribēja pamest dzimteni. Mežciema stacijā vilcienu pārtvēra vācu desantnieki. Karavīri jau bija gatavi ebrejus nošaut, bet komandieris pavēlēja neaiztikt ceļos nokritušos nelaimīgos. Viņiem atļāva doties Rīgas virzienā. Protams, tas bija ceļš uz nekuriem. Pēc dažām dienām H. Kurickis nokļuva *Baltā gulbjā* cietumā Daugavpilī. Tieši viņš pirmais aprakstījis epizodi, ko pēc

³⁸³ Dienvidāfrika – Dienvidāfrikas Savienība, tagad Dienvidāfrikas Republika (DĀR).

³⁸⁴ Рочко И. Образ узника гетто в книге Х. Курицкого “Уцелеть и рассказать”. Grām.: *Ebreju teksts Eiropas kultūrā – II* Daugavpils Universitāte: Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2012. 157. lpp.

tam atkārtotājuši citi Latgales Holokausta pētnieki.³⁸⁵ *Nonākuši cietuma pagalmā vīrieši ieraudzīja, ka viņiem apkārt ir ar ložmetējiem bruņoti vācieši. Vācu virsnieks, lamādams ebrejus, teica, ka pēc dažām minūtēm viņi tiks nošauti, atlicis tikai laiks lūgšanai. Pēc viņa vārdiem nelieši sāka šaut gaisā. Var tikai nojaust, kādas šausmas piedzīvoja ebreji. Tas pats virsnieks pēkšņi vērsās pie ebrejiem ar priekšlikumu: “Ja starp jums ir 10 ebreju minjans, kas ir gatavs mirt, pārējie paliks dzīvi!”³⁸⁶*

Šo brīdi H. Kurickis atcerēsies vienmēr: *Un pēkšņi no pūļa iznāca viens ebrejs – garš, tievs, ar dzeltenīgu bārdu, paceltām rokām. Tūlīt pēc viņa pacēlās daudz roku – visi šie ebreji bija gatavi doties nāvē, lai viņu brāļi paliktu dzīvi.*³⁸⁷ Arī Z. Jakubs, aprakstot šo epizodi, norāda, ka pirmais, kas pacēlis rokas, bija Lāčplēša ielā 39 esošās sinagogas sludinātājs Rafalovičs, bet desmit cilvēku vidū, kas pacēla rokas, bija rabīns Alters Fukss.

Tomēr pārdrošnieki, kas pacēla rokas, netika nošauti. Virsnieks negaidīti paziņoja: *Tātad, es redzu vienas tautas pārstāvjus, no kuriem katrs ir gatavs upurēt sevi citu labā.* Šī kolektīvās pašuzupurēšanās epizode parāda, ka ebreju gars netika salauzts. Virsnieks turpināja: *Jums jāpateicas un jāpaslavē fīrers: visiem vienā balsī jāsaka: “Heil Hitler” un “Deutschland, Deutschland über alles”.* Ebreji atbildēja ar neskaidru mur-

³⁸⁵ Pirmais to izdarīja Z. Jakubs darbā “В те дни”. Из истории Даугавпилсского гетто. Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки.* Даугавпилс. 1993. С. 287–394.

³⁸⁶ Minjans (ivritā “skaits”) – 10 pieaugušu (par 13 gadiem vecāku) ebreju vīriešu kopiena, kворums, kas nepieciešams, lai varētu lūgties un veikt citus reliģisku rituālus.

³⁸⁷ Курицкий Х. Уцелеть и рассказать. С. 20–21.

mināšanu. Tā 1941. gada 29. jūnijā vairāki tūkstoši ebreju tika iedzīti cietumā. Vairākas dienas ieslodzītajiem vajadzēja tīrīt pilsētas ielas.

Cietumā H. Kurickis vairākas reizes nokļuva uz nāves sliekšņa. 8. jūlijā pamanīja, ka aiz cietuma tiek rakti gari grāvji. *Pēkšņi atvērās trešā stāva durvis. Uz sliekšņa parādījās gestapo vīrs, kura acīs skaidri bija lasāmas slāpes pēc mūsu asinīm: “Visi ātri ar mantām uz ielas.” Kad nolemtais nokāpa parkā, viņš ieraudzīja četrus latviešus aizsargu formās – tos, kuriem mūs nāksies nošaut. Viņi stāvēja pretī un gaidīja pavēli sākt. Jau vairāki cilvēki no grupas bija nošauti pārējo acu priekšā. Un tad notika brīnums: Latviešu virsnieks tiem četriem šāvējiem pēkšņi kaut ko pavēlēja latviski... Vārēja saprast tikai vienu vārdu “atpakaļ”.*³⁸⁸ H. Kurickim nācās apbērt ar zemi nogalinātos, pēc tam nokāpt bedrē un apkaisīt ar hloru vēl agonijā esošos ķermeņus.

Atmiņu autors pievērš uzmanību tam, kā tika fiksēts iznīcināšanas process, kāda bija gan vāciešu, gan vietējo iedzīvotāju – “malā stāvētāju” attieksme pret notiekošo: *Dažus desmitus metru no mums pie žoga stāvēja vācu karavīri vai gestapovieši. Viņi klikšķināja foto un kinokameru slēdžus, filmējot visu procesu.*³⁸⁹ Tas ir pārsteidzoši, kā nacistu slepkavas mēģināja attaisnot notiekošo un kļiedza: *Fīrers ir tas, kurš plānoja ebreju iznīcināšanu... viņi ir tikai šīs programmas vienkārši izpildītāji!*³⁹⁰ Vai viņi patiešām baidījās no atbildības nākotnē, vai viņi baidījās no Dieva? Maz ticams. Galu

³⁸⁸ Turpat, 31. lpp.

³⁸⁹ Turpat.

³⁹⁰ Turpat, 32. lpp.

galā viņi apgalvoja, ka *Dievs ir ar mums*.³⁹¹ Tomēr no kaut kā baidījās. Pat nāves stundā viņi turpināja ņirgāties par upuriem. Iemetuši vienu ebreju bedrē, viņi ļāva vecajam vīram izrāpties, lai atkal to ieegrūstu atpakaļ. Kādam citam jautāja vecumu, uzzinot, ka viņam ir sešdesmit, teica, ka viņš ir pietiekami dzīvojis, un nošāva. Viens nāvei nolemtais stāstījis, ka Pirmā pasaules kara laikā dienējis vācu armijā, otrais stāstījis, ka, būdams Sarkanās armijas karavīrs, brīvprātīgi padevisies gūstā. Atbilde vienmēr bija viena un tā pati: *Bet tu taču esi ebrejs*.

Pēdējās dienās geto ieslodzītajam bija jāstrādā militārās lauku žandarmērijas ēkā (18. Novembra ielā 41). Šeit viņš palīdzēja zīmēt plakātus māksliniekam Tevjem Lovi.³⁹² Darba rezultāts bija liels Hitlera portrets, kas “izdekorēja” ēku. Jūlija vidū vēl dzīvie geto gūstekņi sāka atjaunot kārtību priekštilta nocietinājumu armijas zirgu stalļos. Uz nocietinājuma vārtiem parādījās plakāts ar uzrakstu vācu valodā: *Dinaburgas geto*.

Geto H. Kurickis kļuva par “amatnieku”. Veica dažādus darbus. Atmiņu autors precīzi aprakstījis lielākās akcijas, t. sk. brutālo iznīcināšanu 1941. gada 18.–19. augustā. Sāka izdot jaunas apliecības, vecās zaudēja savu glābšanas funkciju. Šajā dienā divi vācu

³⁹¹ Viņu teiktais nedaudz atgādina A. Eihmaņa skaidrojumu, kurš arī uzdevās par pieticīgu sešu miljonu ebreju iznīcināšanas programmas izpildītāju. Eihmanis Ādolfs (1906, Solingena – 1962, Ramla, Izraēla) – SS oberšturmbranfīrers (pulkvežleitnants), no 1939. gada decembra Valsts drošības pārvaldes nodaļas vadītājs, tieši atbildīgs par “ebreju jautājuma galīgo atrisināšanu”.

³⁹² Tevje Lovi (1909, Dvinska - ?) – bijušais geto gūsteknis, mākslinieks amatieris, pēc kara strādājis par mākslinieku noformētāju sadzīves pakalpojumu kombinātā. 20. gadsimta 70. gados gadā kopā ar ģimeni emigrēja uz Izraēlu.

karavīri vairākus gūstekņus aizveda uz “darbu”. Lai-
mīgie tika pabaroti, pēc akcijas beigām viņi atgriezās
geto. *Karavīri, dzirdot no geto nākošos nelaimīgo sirdi
plosošos kliedzienu un raudas, nolādēja slepkavas un
teica, ka vēsture viņiem nekad nepiedos viņu nežēlīgos
noziegumus.*³⁹³ Tā H. Kurickis izglābās. Tas nozīmē, ka
ne visi vācieši bija inficēti ar nacismu.

Dienasgrāmatas autors īsi raksta par 1941. gada
7.–9. novembra akciju. 5. novembrī geto tika uzcelts
žogs. Kļuva skaidrs, ka tas kļūs par robežu starp dzīva-
jiem un nāvei nolemtajiem. Akcija, pēc viņa domām, bija
ieplānota tā, lai sakristu ar Oktobra revolūcijas gada-
dienu. Tā bija nepieredzēti gara: ilga trīs dienas. Lai
palīdzētu vietējiem slepkavām, no Rīgas ieradās Arāja
komanda.

Haims Kurickis norāda, ka *policisti bija piedzēru-
šies un savu “darbu” darīja ar tik neiedomājamu ciet-
sirdību, ko nav iespējams aprakstīt.*³⁹⁴ No geto iemīt-
niekiem dzīvi palika tikai tie, kuri bija darbā pilsētā,
t.i., ebreji, kuriem bija jaunās apliecības.

1941. gada 5. decembrī geto bija palikuši 962 cil-
vēki. 1942. gada 1. maijā tika izspēlēts pēdējais traģē-
dijas cēliens. H. Kurickis, kurš nebija tiešs akcijas lie-
cinieks, ziņo tikai, ka geto tika nogalināti ap 400 ebreju
(faktiski gandrīz 500), tostarp judenrāta locekļi, tā
vadītājs M. Movšenzons un ebreju policisti.³⁹⁵

487 izdzīvojušie tika pārvietoti uz cietoksni: daži no
viņiem strādāja cietoksnī, citi – pilsētā. Līdzās ebrejiem
strādāja algotie strādnieki: krievi, poļi, latvieši. Vienā
no kazarmām tika izmitināti arī padomju karagūstekņi.

³⁹³ Курицкий Х. Уцелеть и рассказать. С. 48.

³⁹⁴ Turpat, 48. lpp.

³⁹⁵ Turpat, 58. lpp.

1943. gada 27. oktobrī cietoksnī izplatījās baumas, ka ebrejus kaut kur pārved. Protams, daudzi nolēma, ka tiks rīkota vēl viena akcija. Daudzi mēģināja izdarīt pašnāvību. H. Kurickis mēģināja slēpties, taču neizdevās. 28. oktobrī ebrejus dzina līdz cietumam. Šeit ieslodzītie stāvēja lietū līdz vakaram pie dzelzceļa sliedēm, un tad viņi *izsalkuši, samirkuši, pārsaluši tika iegrūsti kravas vagonos ar restotiem logiem.*³⁹⁶

1943. gada 30. oktobrī Daugavpils geto ieslodzītie ieradās Šķirotavas stacijā Rīgas apkaimē. Tagad ebreji bija tikai SS, nevis vērmahta rīcībā. H. Kurickis nokļuva Spilves nometnē, kur atradās ap 1000 ebreju no Lietuvas, Latvijas, Vācijas, Čehijas, Austrijas. Dzīvie un strādājošie ebreji bija garantija, ka viņu spīdzinātāji SS virsnieki netiks nosūtīti uz Austrumu fronti, kur vācu armija cieta sakāvi. Ebreji bija vajadzīgi arī kā darbaspēks, jo gūstekņi lielā skaitā vairs klāt nenāca. Tāpēc ebrejus vairs masveidā neiznīcināja.

Kā grāmatas autors raksturo geto ieslodzītos? Savus nelaimes biedrus H. Kurickis sauc vārdos, izmantojot deminutīvu formas: Moišele, Motke, Josele, Reizla, Šeinele, Hanele. Grāmatā ne reizi nav pieminētas ieslodzīto negatīvās īpašības vai viņu sliktie darbi. Ar lielu sirsnību Haims runā par saviem biedriem Sidniju Aivensu, brālēnu Motki Kuricki, vijolnieku Dāvidu Veksleru no Paņevežas, studentu no Marijampoles Moši Ijarovi un citiem. Viņš atceras arī Josifu Potašu no Daugavpils.³⁹⁷ Šis ebrejs, kurš pirms kara neilgu laiku atradās cietumā, izcēlās ar īpašu žargonu, kas uzjautrināja apkārtējos. Šī darba autora tēvs atcerējās J. Potaša

³⁹⁶ Turpat, 67. lpp.

³⁹⁷ Potašs Josifs (1905, Dvinska – ?) – skārdnieks, geto gūsteknis, izdzīvoja.

izteicienus: *Midarf farmahen di lodn* (burtiski *jums ir jāaizver slēgi*, t. i., jāiet gulēt) vai *Haint ba mir a fen tiš iz a švimer*” (burtiski *man šodien uz galda ir peldētājs*, proti, zivis). Vācieši ne vienmēr saprata, ko viņš saka, viņi jautāja: *Ko tas ebrejs grib?* Uzzinot tulkojumu, viņi smējās.

1943. gada pavasarī Haims Kurickis sadraudzējās ar Šeinu Ihlovu, skaistu meiteni no Daugavpils. Kādu vakaru Šeinele viņam pastāstīja, ka raksta dziesmas jidišā par dzīvi geto.³⁹⁸ Tā bija drosmīga rīcība, jo visi meitenes radnieki gāja bojā geto. Reiz sestdienas nogalē geto ieslodzītie sarīkoja dzejas un dziesmu vakaru. Hanele Epšteina dziedāja dziesmas jidišā un krievu valodā, Jehuda Munics dziedāja krievu valodā, bet Haims Kurickis lasīja dzeju un spēlēja mandolīnu.

Haima brālēns Motja Kurickis iemīlēja Gindu, Šaike Ivenskis iemīlēja Goldu (tās bija māsas Gutermanes no Daugavpils). Kopā ar meitenēm geto bija viņu māte. Kā atceras S. Aivenss, viņi mīlotās saukuši īpaši maigos vārdos. *Šķiet, ka laiks un daba darīja savu: cietoksni bija pietiekami daudz šādu jaunu ebreju pāru*. Mīlestība izrādījās stiprāka par nāvi.

1943. gada vasarā vairākkārt tika mēģināts izbēgt no geto. Pārdrošnieki dabūja ieročus. Viņi parasti bēga kopā ar padomju karagūstekņiem. Tomēr visi šie mēģinājumi beidzās traģiski: karagūstekņi pameta ebrejus, turklāt atņemot ieročus. Veiksmīgāka bija S. Aivensa, M. Kuricka un B. Kaplana bēgšana.³⁹⁹ Tā bija saīs-

³⁹⁸ Š. Ihlovas dzeja glabājas muzejā *Ebreji Daugavpilī un Latgalē*.

³⁹⁹ Kaplans Bērs (Dov) (1924, Daugavpils – 2000. gadi, Izraēla) – bijušais geto gūsteknis. Vairāk par viņu Последние свидетели (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии). Grām.: *Евреи в Латгалии. исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С 170–171.

tīta ne tikai ar vēlmi izdzīvot, bet arī demonstrēja aktīvu pretošanos.

Grāmatas autors apraksta ne tikai vienkāršos ieslodzītos, bet arī judenrāta biedrus. Judenrātam bija divējāda loma. Tā locekļi bija tikai okupantu pavēļu izpildītāji, taču no viņiem bieži bija atkarīga ne tikai darba un pārtikas sadale, bet arī tas, kurš tiks nošauts un kurš paliks dzīvs. Protams, viņi “grēkoja” attiecībā pret ciltsbrāļiem, cenšoties parūpēties, pirmkārt, par sevi un saviem tuviniekiem. No otras puses, viņi ar smagu sirdi pildīja pavēles, cerot, ka izvairīsies no nāves. Visi judenrāta locekļi gāja bojā. H. Kurickis labi atceras tā sauktās komitejas jeb judenrāta pirmo sastāvu. Movšenzons bija tā galva (oberjude), bet viņa labā roka bija sieva Gruņa (viņu sauca par geto princesi).⁴⁰⁰

Bijušajiem geto ieslodzītajiem par M. Movšenzonu ir pretrunīgas atmiņas. Daži stāstīja, ka viņš sadarbojies ar vāciešiem, nekavējies ņemt kukuli par ciltsbrāļu glābšanu, sargādams no kārtējās akcijas, sūtījis darbā savus radniekus. No istabas Nr. 56, kur dzīvoja Movšenzons, bija jūtama patīkama ēdiena smarža, kamēr ieslodzītie mira no bada. Netiešs pierādījums M. Movšenzona sadarbībai ar iebrucējiem ir tas, ka viņš tika nogalināts kā pēdējais no judenrāta. H. Kurickis raksta, ka judenrāts bijis spiests sagatavot geto nonākušo Lietuvas ebreju sarakstu. Vēlāk, 6. augustā, tie tika nogalināti. (Kuricki iekļuva “vietējo” sarakstā un tādējādi izglābās). Bet ir vēl viens fakts. 1941. gada 25. septembrī M. Movšenzons vēršas pie pilsētas vadības ar lūgumu atļaut saņemt skolas piederumus skolas aprī-

⁴⁰⁰ Movšenzona (Rapoporte) Henrieta (Gruņa) (1911, Dvinska – ?) – bijusī geto ieslodzītā, izdzīvoja.

kojumam.⁴⁰¹ Jāuzsver, ka tas notiek pēc lielākajām un asiņainākajām vasaras akcijām. Tātad viņš cerēja izglābt un pasargāt bērnus, veidot geto kaut ko līdzīgu dzīvei. Mēģinājums atvērt skolu ir ne tikai humānisma, bet arī pretošanās akts. 1942. gada 1. maijā M. Movšenzons tika nošauts.

“Pirmā sasaukuma” judenrāta locekļi bija ārsti Galperins, Damje, Vovsi un viņa sieva Landau, kas vadīja pārtikas noliktavu un pēc tam darbnīcas. Krāslavas ebrejs vārdā Pasternaks tika iecelts par ebreju policijas vadītāju. Grāmatas autors min vairākus cilvēkus, kuri pildīja dažādus judenrāta uzdevumus, piemēram, brāļus Dimantus, Nahumu Presmanu ar dēlu Feiginu un citus.

Kā jebkuras atmiņas, arī Haima Kuricka dienasgrāmata ir subjektīva. Šis skats “no iekšpuses”, vēstot par notiekošo geto, kur pats bija klāt. Tajā pašā laikā tā ir nozīmīga ebreju tautas traģēdijas liecība. Tās salīdzināšana ar citām Daugavpils geto ieslodzīto dienasgrāmatām un arhīvu materiāliem palīdz rekonstruēt reālo notikumu ainu.

Kā var izdzīvot tik necilvēcīgos apstākļos? Grāmatas autors uzskata, ka *svētīgs ir tas, kurš cieta un cieta pāri cilvēka spēju robežām, tomēr nesalūza, spēja palikt cilvēks un nodzīvoja līdz šim laimīgākajam brīdim: un es piederu šiem cilvēkiem.*⁴⁰² Grāmatā nav tāda vidējā ebreja tēla. Viņi visi ir upuri, viņi visi gribēja izdzīvot. Bet tas bija atkarīgs no laimīgas sakritības, no tā, vai bija “zelta rokas”, no konkrētu cilvēku palīdzības.

Dienasgrāmatas formā viņš detalizēti, dienu pēc dienas apraksta savas dzīves notikumus, kuros ir ne tikai

⁴⁰¹ LVVA, 6962. f., apr.1, 5, 1., 1. (1941. 25. septembrī). Dokumentu pētījusi Dr. hist. I. Saleniece.

⁴⁰² Курицкий Х. Уцелеть и рассказать. С. 114.

nāve, bads, pazemojums, bailes, bet arī draudzība, simpātijas, mīlestība, savstarpēja palīdzība, cīņa par cilvēka cieņu. Tāda ir grāmatas dzīvi apliecinošā nozīme.

Kas ir līdzīgs un atšķirīgs H. Kuricka un S. Aivensa tekstos? Abi autori ir jauni ebreju puisi no Lietuvas. H. Kurickis dzimis Utenā, S. Aivenss – Jonavā. Abi nākuši no vidusšķiras ģimenēm. Kara sākumā viņi kopā ar radiem aizbēguši no Lietuvas. H. Kurickis un S. Aivenss uzskatīja, ka, sasnieguši Daugavpili, tiks izglābti. Bet tieši šeit viņi nonāca vācu okupantu rokās. Pateicoties laimīgai nejaušībai, viņi izdzīvoja asiņainajā slaktiņā Daugavpils cietumā. Viņi, tāpat kā tūkstošiem citu ebreju, bija jāiznīcina. Viņiem paveicās: nošaušanas dienā un stundā viņiem nepietika vietas kapa bedrē. Vēlāk H. Kurickis un S. Aivenss nokļuva Daugavpils geto. Pēc asiņainās akcijas 1942. gada 1. maijā ieslodzītie tika pārcelti uz cietoksni. Tad viņu ceļi šķiras. S. Aivenss aizbēga pie baltkrievu partizāniem, taču bija spiests atgriezties. Viņš atkal aizbēga, nokļuva Šauļu geto, Štuthofā, izdzīvoja. H. Kurickis izgāja Kaizervaldes, Štuthofas, Magdeburgas nometni.

Abas grāmatas ir pretošanās akts nacismam. H. Kurickis un S. Aivenss izdzīvoja un pastāstīja par notikumiem Daugavpils geto. Tas ļauj salīdzināt abus avotus, noteikt kopīgo un atšķirīgo. H. Kurickis, tāpat kā citi bijušie geto ieslodzītie, uzrakstīja grāmatu, lai saglabātu piemiņu par traģēdiju Holokausta laikā. Vienlaikus viņš uzsver piedzīvoto atmiņu sāpīgumu. Grāmata ir uzrakstīta dienasgrāmatas formā.⁴⁰³

⁴⁰³ Šīs grāmatas autors sarakstījās ar H. Kuricki, nodeva grāmatas krievu tekstu tulkošanai lietuviešu valodā. Viņa meita apmeklēja muzeju *Ebreji Daugavpilī un Latgalē*. Bijušais ieslodzītais vienmēr interesējies par dzīvi Daugavpilī, ar lielu sirsnību stāstīja par A. Konoliku, kurš glabājis dienasgrāmatu.

Visas šīs grāmatas memuāru un dienasgrāmatu formātā tika izdotas ASV, Kanādā un Izraēlā. Bijušie Daugavpils geto ieslodzītie tās rakstījuši jidišā, ivritā, vācu un angļu valodā. Tas patiesībā ir “skats” no iekšpusēs. Šādas publikācijas palīdz izprast geto notikumus no aculiecinieku skatpunkta. Kopumā šādu atmiņu analīze, salīdzinot tās ar citiem dokumentiem, rada ticamu priekšstatu par notikušo. Memuāri, kas rakstīti tieši pirmajos pēckara gados, tā teikt, “uz karstām pēdām”, ir skarbāki, tie izceļas ar ebreju traģēdijas naturālistisku atveidi. Tomēr to autori ne vienmēr zināja, kas devis iznīcināšanas pavēli, viņiem nebija zināmi nacistu dokumenti. 20. gadsimta beigās sarakstītie memuāri parasti ir detalizētāki un tajos izmantoti dažādi pieejamie arhīva materiāli, vai arī tie ir papildināti ar detalizētiem komentāriem.

2.2. Padomju laikā publicētās atmiņas par Holokaustu Latgalē

Holokausts pirmo reizi tiek pieminēts vēl kara laikā Raheles Kovnatores publikācijā 1945. gadā Maskavā iznākošā laikrakstā *Vienotība (Einikait)* jidišā *Sjoma Špungins*.⁴⁰⁴ Rakstā stāstīts par ebreju pusaudža S. Špungina mocekļa ceļu Daugavpils geto un bēgšanu. Tajā uzsvērtas ebreju ciešanas, taču arī atzīmēts, ka zēns tika izglābts, pateicoties vietējo iedzīvotāju palīdzībai.⁴⁰⁵

Plaši pazīstama kļuva Š. Gramas dienasgrāmata. **Šeina Grama** (1926, Preiļi–1941, Preiļi) bija trešais bērns drēbnieka un mājsaimnieces ģimenē. Mācījusies Preiļu sešgadīgajā skolā. Viņa bija viena no labākajām skolniecēm, palīdzēja tiem, kam neveicās mācībās.

⁴⁰⁴ Kovnatore R. Sjoma Špungins. *Vienotība (Einikait)*. 03.03.1945. Laikraksts *Vienotība (Einikait)* iznāca jidišā no 1942. gada novembra līdz 1948. gada novembrim. Kovnatore Rahele (1899, Grīva – 1977, Maskava) – vēsturniece, filoloģe, redaktore. 30. gadu sākumā rediģēja N. Ostrovska darba *Kā rūdījās tērauds* manuskriptu, sarakstījās ar rakstnieku. 1943. gadā viņa publicēja biogrāfisku eseju *Leņina māte*. Otrā pasaules kara laikā strādāja Ebreju antifašistiskajā komitejā un publicējās laikrakstā *Einikait*. R. Kovnatore uzrakstījusi vairākus I. Ērenburga un V. Grosmana redakcijā veidotajai Melnajai grāmatai. Žurnāliste piedalījās publikācijas *M. Gorkijs laikabiedru memuāros* sagatavošanā. Viņas nopelns – 1950.–1960. gados iesaistījās darba *Maskavas Universitāte memuāros* sagatavošanā. Viņa sarakstījusi divas publikācijas jidišā par ebrejiem – Padomju Savienības varoņiem: Josifu Makovski un Polinu Gelmani. VDR par viņu rakstīja kā par vienu no slavenākajām sievietēm padomju varas pirmajos gados. Iespējams, žurnālisti interesēja Daugavpils zēna liktenis, jo tā bija viņas dzimtā puse. Vairāk skat. Рочко И. *Знаменитые евреи Латгалии*. Книга вторая. Даугавпилс, 2019. С. 38–41.

⁴⁰⁵ Pirmais šo rakstu piemin G. Maimins. www.d-fakri.lv (skat. 02. 06. 2010.)

Meitene labi dziedāja un dejoja, rakstīja dzeju. Kara priekšvakarā viņa pravietiski pierakstījusi latviešu dzejnieka J. Ziemeļnieka dzejoli:

*Taisies ceļā smiedams, –
Katrs ceļš ir labs.
Ej pa kuru iedams.
Visur priekšā kaps.*

Kara sākumā Gramu ģimene mēģināja aizbēgt no Preiļiem. 1941. gada 28. jūnijā nacistu karaspēks ieņēma pilsētu. No 1941. gada 22. jūnija līdz 8. augustam Š. Grama rakstīja dienasgrāmatu, kurā atspoguļota Preiļu ebreju bojāeja.⁴⁰⁶ Dienasgrāmata ir tapusi jidišā, meitenes dzimtajā valodā. Dienasgrāmatas pirmās lapas izplēstas.⁴⁰⁷ Jūlija pirmajās dienās tika izdots rīkojums, kas paredzēja ebrejiem valkāt dzeltenu piecstaru zvaigzni.⁴⁰⁸ Tālāk daži dienasgrāmatas fragmenti:

1941. gada 26. jūnijs. Pilsētā (Preiļos) valda briesmīgs uztraukums. Vācieši uzbrūk, padomju mašīnas braukā šurpu turpu. Visi pako mantas. Daudzi dodas

⁴⁰⁶ Par Š. Gramas dienasgrāmatu rakstīts. Богоявленская С. Дневник Шейны Грам – исторический и человеческий документ. Grām.: *Евреи в меняющемся мире: Материалы 3-й Международной конференции*, Rīga, 1999. g. 25.–27. oktobrī. Rīga, 2000. 430.–436. lpp.; Bogojavlenska S. Šeinas Gramas dienasgrāmata (Preiļi, g. jūl. – aug.) – laikmeta vēsturiska un vispārcilvēciska liecība. Grām.: *Holokausta izpētes problēmas Latvijā*. Starptautiskās konferences referāti, 2000. g. 16.–17. okt., Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga, 2001. 225.–229. lpp. (*Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 2. sēj.); Волкович Б. О дневнике Шейны Грам. Grām.: Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., М. Сташевский, А. Шнеер, И. Штейман. *Холокост в Латгалии*. Даугавпилс. С. 65–68.

⁴⁰⁷ Vairāk par dienasgrāmatas likteni: Рочко И. Судьбы евреев-беженцев из Латгалии 1941–1945 (по воспоминаниям свидетелей). Grām.: Рочко И. *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 390–392.

⁴⁰⁸ Tādu pašu rīkojumu izdeva vietējā administrācija Daugavpilī, taču tika pieprasīts piecstaru zvaigznes aizstāt ar sešstaru zvaigznēm.

uz robežas pusi. Mani brāļi ar draugiem turp brauc ar velosipēdiem. Šeina ar draudzeni mēģināja aizbraukt no pilsētas ar velosipēdu. Neizdevās.

3. jūlijs. Jau otro dienu dzīvojam zem vāciešiem. Uz ielām neviens nerādās. Vācieši uzlauž veikalus un visu izlaupa. Ielauzās sinagogā. Izvilka Toras ruļļus un samīdīja tos. Jau otrajā okupācijas dienā nacisti sāka laupīt.

19. jūlijs. Tiek izdots rīkojums, ka ebrejiem jāvalkā dzeltena atpazīšanas zīme. Zemnieki tiek mudināti neko nepārdot ebrejiem.

21. jūlijs. Uz kūdras rakšanu tiek nosūtīta 50 ebreju grupa. Katram no tiem jāizstrādā 15 steru (5 kubikmetri). Ebreji tiek izmantoti dažādos darbos: viņi uzkopj dzīvokļus, mazgā grīdas policijas iestādēs, tīra tualetes, ravē dārzus. Vissmagākais darbs ir pie kūdras ieguves.

27. jūlijs. Visiem Daugavpils ielas ebrejiem ir pavēlēts apģērbties vislabākajās drēbēs, paņemt līdzī pārtiku un doties ārā. Mājas tiek pārmeklētas. Pulksten divpadsmitos visi ebreji tiek sadzīti sinagogā. Ebreju jauniešu grupa tiek nosūtīta rakt grāvjus aiz kapsētas. Tad sinagogā sadzen ebrejus no citām ielām. Pusčetri dienā. Visus ebrejus dzen aiz kapsētas un tur nošauj. Kopā 250 cilvēkus: vīriešus, sievietes, bērnus. Pirmajā akcijā tika nogalināti turīgākie Preiļu ebreji. Viņiem lika ņemt līdzī vērtīgāko, jo viņus sūtīšot uz Palestīnu.

29. jūlijs. Agri no rīta aizbrauc vēl viena palikušo ebreju grupa. Izplatās baumas, ka viņi sūtīti rakt kapus. Meitenes tiek savāktas, lai tīrītu ielas. Mēs skatāmies cita uz citu un brīnāmies, ka joprojām esam dzīvas. Ikviens vēlas mirt. Ebreju stāvoklis ir šausmīgs.

30. jūlijs. Mēs uzzinām, ka pārējos ebrejus gaida vēl ļaunāka nāve. Mēs tiksīm sadedzināti. Man vienalga. Es negribu dzīvot, es negribu mirt. Mani pārsteidz viens: kā mēs spējam to visu izturēt?

31. jūlijs. Šodien ir kluss. Ebreju meitenes tiek nosūtītas iztīrīt atbrīvotos ebreju dzīvokļus tiem, kas viņus nogalināja.

8. augusts. *Septiņos dodamies mazgāt grīdas uz policijas iecirkni. 12:00 tiek arestēti trīs ebreji. Viņiem tiek prasīts... Viņi (nacisti) nosūtījuši darbā 30 cilvēkus. 21 cilvēks ir atgriezies un deviņi ir pazuduši. Komandants pieprasa šos deviņus. Citādi būs slikti. Šie deviņi ebreji paslēpušies. Grib nozīmēt citus ebrejus, bet komandants prasa tikai bijušos. Kad mūsu ciešanas beigsies, neviens nezina. Es jūtu, ka briesmīgākais man nāk arvien tuvāk un tuvāk ...*⁴⁰⁹

Šeina Grama savā dienasgrāmatā raksta: *Šī ir asiņainā svētdiena visai Latvijas ebreju tautai. Tas ir šausmīgi. Mēs negaidījām šādas beigas. Tas ir dabiski, ka cilvēks cer uz to labāko, un neviens negrib ticēt, ka viņu nogalinās. Šeina stāsta: Atnāca vīrietis un teica, ka vairs nešaus – vajag darba rokas. Un tam gribējās ticēt. Šeina un citas sievietes devās uzkopt atbrīvojušos dzīvokļus: Ebreju meitenes tiek sūtītas tīrīt mājas mūsu slepkavām. Uzkojot savas draudzenes Mašas Plagovas māju, meitene paņēma viņas fotogrāfijas.*

15 gadus vecā Šeina savā dienasgrāmatā raksta: *Es negribu mirt, bet es vairs nevaru dzīvot* (jidišā šī frāze

⁴⁰⁹ Tiek citēts no Тяжёлый песок памяти. Grām.: Книга спасителей. Ч. III. Автор-составитель и литературная запись Л. Коваль. 2000, С. 185–188.

izklausās vēl biedējošāk). 9. augustā Š. Grama tika nošauta.⁴¹⁰

Š. Gramas dienasgrāmata ir vēstures avots, kas atspoguļo Preiļu ebreju bojāeju. Dienasgrāmata ir pretošanās akts nacismam. Tā iemūžina mirušo ebreju piemiņu.⁴¹¹ Tā ir tikpat svarīga kā Annas Frankas dienasgrāmata.

Par notikumiem Rēzeknē un tās apkaimē pirmajā kara gadā vēsta **J. Kolosovas** dienasgrāmata.⁴¹² Uz kaligrāfijas burtnīcas vāka rakstīts, ka tā piederējusi III^a klases skolniecei J. Kolosovai. Dienasgrāmata uzsākta 1942. gada 22. jūnijā un noslēgta 1942. gada 24. decembrī. To atradis muzeja *Ebreji Latvijā* bijušais vadītājs M. Vestermanis, kurš 60. gadu sākumā strādāja Revolūcijas muzejā.⁴¹³ Viņš stāstīja šī darba autoram, ka komjaunatnes komiteja pārcēlās uz citu ēku, faktiski atstājot arhīvu. Saņēmis atļauju, M. Vestermanis ar divām ķerrām arhīvu pārveda uz Revolūcijas muzeju. Starp vecajām rezolūcijām, protokoliem, rājieniem tika atkrasta kādas Rēzeknes meitenes dienasgrāma-

⁴¹⁰ *Šeinas Gramas dienasgrāmata, Preiļi, 1941. g. 22. jūnijs – 8 aug.:* manuskripts jidišā. (МЕЛ, III/2505/); Голос Шейны Грам: дневник 15-летней девочки из местечка Прейли, 22 июня – 8 авг. 1941 г. Grām.: *Неизвестная Чёрная книга: Свидетельства очевидцев о Катастрофе советских евреев (1941–1944)*. Иерусалим; Москва, 1993. С. 325–332.

⁴¹¹ Š. Gramas dienasgrāmata latviski publicēta Rīgas Ebreju kopienas muzeja *Ebreji Latvijā* izdotajā grāmatā *Es gribētu par kaut ko kļūt... Latvijas ebreju meiteņu dienasgrāmatas, 1934–1941*. Rīga, 2021. 263.–285. lpp.

⁴¹² Vairāk skat.: Рочко И. Последние свидетели (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии). Grām.: *Евреи в Латгалии. Исторические очерки*. Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 197–201.

⁴¹³ Vestermanis Marģers (1926, Rīga) – muzeja *Ebreji Latvijā* dibinātājs un ilggadējs vadītājs. Revolūcijas muzejs Rīgā pastāvēja no 1957. līdz 1990. gadam. Tagad tas ir Latvijas Kara muzejs. Dienasgrāmata glabājas šajā muzejā.

ta. Tūlīt pēc kara visos Latvijas novados īpaša komisija vāca dokumentus par nacistu noziegumiem. J. Kolosova atdeva savu dienasgrāmatu, kas nonāca Latvijas LKJS CK arhīvā. Žurnāla *Zvaigzne* uzdevumā M. Vestermanis dienasgrāmatas autori atrada. Izrādījās, ka 14 gadus vecā meitene konspirācijas nolūkos dienasgrāmatu rakstīja, izmantojot mātes pirmslaulības uzvārdu – Kolosova. Viņas īstais vārds bija Jeļena Mihailovska. 1960. gados Jeļena Mihailovska apprecējās un devās uz Maskavu, kur vadīja baleta studiju. Vēlāk M. Vestermanis žurnālā *Zvaigzne* publicēja rakstu par šo dokumentu.⁴¹⁴

Pirms kara Rēzeknē dzīvoja un strādāja zvērināts advokāts krievu pareizticīgais Mihailovs Anatolijs Mihailovičs. Viņa sieva bija zobārste ebrejiete Ļubova Jakovļevna (pirmslaulību uzvārds Poļaka). Draudzīgajā ģimenē piedzima divas meitas Taņa un Vera. Abas meitenes tika kristītas.

Dienasgrāmata mūs iepazīstina ar pirmo kara dienu gaisotni: *Šaušana, aresti. Ar produktiem bija ļoti slikti. Staigāja pusbadā... Vasara pagāja šausmu pilna, briesmīgi nīrgājās par gados jaunām ebrejietēm, vispār par visiem, kas iekrita viņu nagos.* 1941. gada 7. novembra ierakstā teikts: *Vakar no kaut kurienes atveda vairākus desmitus ebreju ģimeņu un sadzina Požarnaja ielā vairākās mājās. Pulksten 11 varēja dzirdēt garas zaves pie ebreju kapsētas – vai nu tvarstīja ieslodzītos, vai arī šāva.*⁴¹⁵ Acīmredzot nelaimīgie mēģināja noslēpties ciematos pie paziņām: *Šodien atkal atvedīs ebre-*

⁴¹⁴ Žurnāls *Zvaigzne* iznāca no 1950. līdz 1994. gadam latviešu valodā.

⁴¹⁵ Skolnieces J. Kolosovas dienasgrāmata. 07.11. 1941. ieraksts.

*jus, kas aizbēguši no Režicas.*⁴¹⁶ Ebreju stāvoklis bija tikpat šausmīgs un bezcerīgs kā padomju karagūstekņu situācija. Dienasgrāmatā fiksēti šādi ieraksti: *Ieslodzītie mirst kā mušas. Šodien atrada mirušus 40 cilvēkus. Nomira 150 gūstekņu. Vai arī: Mežos tvarstīja partizānus. Gāja bojā daudzi nevainīgi cilvēki.*

Jau pati pirmā Rēzeknes bombardēšana 1941. gada vasarā skāra ģimeni: šāviņš trāpīja Mihailovu mājā un uzsprāga gultā, kurā gulēja Anatolijs Mihailovičs. Mātei un viņas meitām draudēja nāves briesmas. Lai glābtos no neizbēgamās atriebības, 1941. gada 9. novembrī Vera Mihailova devās uz Daugavpili pie gebitskomisāra (apgabala komisāra) Švunga ar lūgumu viņu, māsu un māti neapcietināt. Māti *kuru katru minūti aizvedīs, jo tiek meklēti nenogalinātie ebreji Režicas rajonā un tos vai nu kaut kur vedīs, vai arī nogalinās.* Dedzīgais antisemīts lūgumu noraidīja. 1941. gada 15. novembrī Ļubova Mihailova, kas dzīvoja Atbrīvošanas ielā 67, tika arestēta. Kristītās meitas vēl neaiztika. Pēc aculiecinieku stāstītā, Taņa (22 gadi) un Vera (19 gadi) kopā ar māti devās uz Ančupāniem, kur tika nošautas kopā ar citiem iemītniekiem nākamajā dienā.

Daži rēzeknieši, lai arī paši cieta, centās palīdzēt ieslodzītajiem. Ir arī citi piemēri. *Joprojām ir cilvēciņi, piemēram, viena policista sieva, kas lēja rūgtas asaras, ka viņiem netika piešķirts grezns dzīvoklis ar vannas istabu.*⁴¹⁷ Meitene savu attieksmi pret slepkavām izsaka vienkārši: *Viņi bija kā apdulluši no asinīm... viņi piebeidza pārējos ebrejus.*⁴¹⁸

⁴¹⁶ Turpat, 10.11. 1941. ieraksts.

⁴¹⁷ Šī epizode autoram atgādina līdzīgu gadījumu Krāslavā. Policista sievai nacisti konfiscēja ebrejiem piederošās rotaslietas. Viņa rūgti sūdzējās: "Kā es tagad dzīvošu?"

⁴¹⁸ Skolnieces J. Kolosovas dienasgrāmata. 1611. 1941. ieraksts.

Dienasgrāmatas autore vairākas reizes raksta par ebreju nošaušanu pilsētā. *Tīra cietumu, ar mašīnām ved uz Ančupāniem. Daudz sieviešu.*⁴¹⁹ *12 grādu salā ved cilvēkus (bērnus un sievietes) uz lauku, liek izģērbties (pavēl novilkt pat zeķes un zeķubikses) un nošau.*⁴²⁰ *Avīzes ir pilnas ar pārmetumiem un lamām, kas adresēti tiem cilvēkiem, kuri nes pārtiku gūstekņiem un ebrejiem. Tas liecina, ka, neskatoties uz aizliegumiem un nāves draudiem, bija cilvēki, kas palīdzēja nāvei nolemtajiem. Tagad pilsētā atkal dzirdami tāli šāvieni. Atkal cilvēku medības. Cik grūti, ja cilvēks nekādā veidā nevar palīdzēt. Šajās rindās skaidri atklāta dienasgrāmatas autore Jēlenas Mihailovskas attieksme pret apkārt notiekošo. Nacistu un vietējo atbalstītāju noziegums atstāja neizdzēšamas pēdas bērna dvēselē: *Režica pludo asinīs. Mājas ir neskartas, bet cilvēku nav. Viņa cieš, bet neko nevar mainīt. Šķiet, ka daļa nacistu okupētās Latvijas iedzīvotāju piedzīvoja tādas pašas sajūtas.**

14 gadus vecā meitene stāsta arī par notikumiem Maltā (Rēzeknes rajonā). *Maltā izraka divas lielas bedres. ...Maltā tā ierīkoja pagrabu, ka nogalina cilvēkus ar gāzēm.*⁴²¹ Jāpiebilst, ka dienasgrāmatas autore nedzīvoja Maltā. Tur tiešām vairākās vietās tika iznīcināti ebreji. Viena no ebreju grupām tika iegrūsta 1. Maija ielas 76. nama pagrabā un tur nošauta. Tomēr pētījumi liecina, ka indīgās gāzes netika izmantotas.

Kā šodien, pēc astoņdesmit gadiem, var vērtēt 14 gadus vecas krievu meitenes dienasgrāmatu? Tā raks-

⁴¹⁹ Turpat.

⁴²⁰ Turpat, 10.11. 1941.; 19.11. 1941. ieraksti.

⁴²¹ Skolnieces J. Kolosovas dienasgrāmata. 10.11. 1941.; 19.11. 1941. ieraksti.

tīta 1942. gadā, bet stāsta par asiņainā 1941. gada notikumiem. Iespējams, šausmīgie noziegumi, tuvinieku bojāeja, motivēja meiteni aprakstīt piedzīvoto. Viņa raksturo pilsētnieku attieksmi pret notiekošo. J. Mihailovska atzīmē izmaiņas cilvēku uzvedībā: *Palikusi intelligence izrādīja savu attieksmi pret "neuzticamajiem"*. Šis vārds toreiz bija īpaši modē. Daži kļuva par slepkavām, saņemot atlīdzību ebrejiem piederoša īpašuma veidā, intelligence faktiski nostājās iebrucēju pusē, novēršoties no saviem nesenajiem kaimiņiem. Citi mēģināja palīdzēt nozieguma upuriem vai juta viņiem līdzī. Lielākā daļa klusēja, baidoties par savu dzīvību. Katrs izvēlējās savu ceļu.

Dienasgrāmatas autore ne vienmēr norāda nošauto tautību. Tomēr viņa bieži ar sašutumu vēsta par sieviešu un bērnu slepkavošanu. Parasti upuri bija galvenokārt ebreji. Uzmanība pievēršama masu slepkavību datumiem. Ebreju iznīcināšana notika jau 1941. gada novembrī. Ludzas ārsta Gureviča pieminēšana liecina, ka Rēzeknē tika sadzīti ebreji no citām pilsētām.

J. Mihailovskas dienasgrāmata ir nedaudz līdzīga preilēnietes Šeinas Gramas dienasgrāmatai. Abas meitenes ir aptuveni viena vecuma. Viņas dzīvoja Latvijas pilsētās. Viena ir krieviete, otra – ebrejiete. Katra rakstīja savā dzimtajā valodā. Abi teksti tapuši kara laikā. Tā ir to vēsturiskā vērtība. Abas skolnieces bija notikumu centrā. Abām radinieki gāja bojā. Š. Grama ne tikai redzēja ņirgāšanos par ebrejiem, bet arī pati to izjuta uz savas ādas. J. Kolosova (J. Mihailovska) ir notikumu netieša lieciniece. Viņa raksta par dzirdēto, lasīto, bet ne vienmēr redzēto. Ebrejietei bija lemta nāve, krieviete izdzīvoja. Abu dienasgrāmatas ir nogājušas garu ceļu, saglabātas un publicētas. Viņu atmiņām ir

vēsturiska vērtība. Tā ir savdabīga pretošanās forma nacismam. Lai arī abas dienasgrāmatas rakstītas kara laikā, plašāk zināmas tās kļuva tikai padomju gados.

2005. gadā portālā *Amazon* angļu valodā parādījās bijušās Daugavpils geto ieslodzītās **Ellas Vovsi** (1898, Subate – 1986, Rīga) atmiņas.⁴²² Pirmo reizi autors šo tekstu iepazīna 2001. gadā muzejā “Ebreji Latvijā”, pēc tam to izmantoja savā pirmajā darbā par Holokaustu grāmatā “Holokausts Latgalē”.⁴²³

Pirms kara Ella Vovsi (Sačera) un viņas vīrs Samuels (Haims Šmuels) (1881, Dinaburga – 1941, Daugavpils) dzīvoja Daugavpilī. Abi bija farmaceiti. Ģimenē auga dēls Mihails (Mozus, 1920, Daugavpils – 1990, Rīga). Kara sākumā viņš bija Latvijas Universitātes students.⁴²⁴ Paguva evakuēties un karoja latviešu strēlnieku divīzijā. Pirms kara Vovsi ģimene dzīvoja Viestura ielā 6/8.

Pirmajās kara dienās ģimene no vācu aviācijas uzlidojumiem slēpās pagrabā. E. Vovsi atzīmē, ka “pilsēta bija pilnībā liesmu pārņemta.” 1941. gada 26. jūnijā pulksten 11 parādījās vācu motociklisti. Viens no viņiem jautāja: “Vai tur nav ebreju? Viņiem tādi šausmīgi deguni.” E. Vovsi bailēs atkāpās no iebrucējiem. Šajās dienās ģimene kopā ar provizoru Krolu un Gakeru slēpās paņģu Kopilovsku, Lazareva, Markona un Rodšteina mājās.

⁴²² Portāls Amazon (Амазон) <https://www.amazon.com/Document-Holocaust-Survival-Ella-Vovsi-ebook/dp/B017USI2HM> Autors pateicas A. Gilmanam (Rīga) par sniegto materiālu.

⁴²³ Рочко И. Жертвы, спасённые и спасатели // Волкович Б., Олехнович Д., И. Рочко, Сташевский М., Шнеер А., Штейман И. Холокост в Латгалии, Даугавпилс, [1999] С. 81–146.

⁴²⁴ Vovsi Mihails - 43. Gvardes Latviešu divīzijas 121. Gvardes strēlnieku pulka 47. inženieru bataljona jaunākais leitnants. Vātere E. Latvian Jews in fight against Nazism. Izraēla. 71. lpp.

Svētdien, 29. jūnijā, pēc nacistu pavēles vīrieši devās uz pilsētas laukumu, kā raksta autore, “tad viņus uz visiem laikiem aprija cietums”. Medicīnas darbinieki tika atbrīvoti, jo nacistiem bija vajadzīgs viņu darbs. E. Vovsi, tāpat kā M. Kaufmans, apstiprina, ka vairākas dienas cietumā bijis iespējams nodot pārtiku. Ebreju sievietes pulcējās pie cietuma, cerot satikt savus tuviniekus. Sākās ebreju sišana. Rabīns Alters Fukss smagā stāvoklī tika nogādāts ebreju medicīnas punktā Oficiēru ielā (tagad Lāčplēša iela) daktera Danemana dzīvoklī. Samuils Vovsi sāka strādāt Latogera aptiekā tajā pašā ielā. Tomēr viņu drīz vien arestēja, no cietuma viņš vairs neatgriezās. Nedēļu pēc pirmās masu apšaušanas cietums kļuva tukšs. Nošaušanas priekšvakarā ieslodzītajiem ebrejiem tika iedotas lāpstas, lai viņi paši varētu izrakt sev kapavietu un pēc tam “gaidītu rindā, līdz viņiem atņems visdārgāko, kas cilvēkam ir, – dzīvību”.

Aizsargi apstaigāja ebreju dzīvokļus, paņemot visu vairāk vai mazāk vērtīgo, kā arī cilvēkus. E. Vovsi paslēpās aiz vienas istabas durvīm. Laupītāji viņu nepamanīja. Brīnums! Taču drīz bija jādodas uz geto, un šīs citadeles apakšējos stāvus ieslodzītajiem bija jāiztīra no mēsliem. Ieslodzītā atzīmē, ka naktī viņi atradās absolūtā tumsā, jo nedrīkstēja aizdedzināt pat sērkočiņu. Dažkārt naktīs vācieši ienāca ar lukturīšiem un spīdināja uz guļošajiem. Pēc dažām dienām tika aprīkota virtuve, un ieslodzītie varēja saņemt verdošu ūdeni, pusdienas un maizi.⁴²⁵

Ieslodzītā raksta par judenrāta pirmo sastāvu: ārsti R. Gurevičs un Danemans, kā arī M. Movšenzons un

⁴²⁵ Вовси Э. Воспоминания (bez virsraksta) Par Daugavpils geto, koncentrācijas nometnēm “Kaizervald – Rīga”, “Stuthof” un “Thorn”. Krievu val., mašīnraksts. Daugavpils, 1945. lpp. 7. MELIII-1897.

I. Galperins. Viņa atzīmē, ka pēc dažu ebreju “pārvietošanas” uz citu nometni dakteris Gurevičs “šūpojās kā piedzēries, saķēra galvu un šausmu un naida pilnu skatienu devās uz palātu”. Tas liecina par judenrāta locekļu psiholoģisko stāvokli, kuri saprata, kas sagaida ieslodzītos. Memuāru autore, tāpat kā citi geto ieslodzītie, rakstīja, ka Gurevičs un Libmans pavadīja ieslodzītos. Pa ceļam pazīstams policists palīdzēja ārstam aizbēgt. Kādu laiku viņš slēpās ciematā, pēc tam tika nogādāts Rīgas geto, kur izdarīja pašnāvību.

Atmiņu autore nosauc lielāko akciju datumus, taču atceras, ka pēc 9. augusta akcijas ieslodzītos varēja izmitināt geto otrajā stāvā, citi atradās pirmajā stāvā, kā arī gaitenēs un ejās.

Ella Vovsi strādāja aptiekā, un tas izglāba viņas dzīvību. Viņa ar lielu cieņu un sāpēm atceras slimnīcas darbiniekus: ārstus Fonarevu, Judinu, bijušo farmācijas savienības priekšsēdētāju Medsantrudu Mejeru Okuņu, Annu Kroinu. Šie cilvēki strādāja noliktavā pie vāciešiem un varēja dabūt medikamentus. Ar komandanta atļauju ārsti gāja uz privātajām aptiekām, kur izdevās kaut ko dabūt. E. Vovsi atceras, ka geto atradies veikals, kurā ieslodzītie saņēma pārtiku pēc kartītēm par valsts cenām. Ieslodzītie saņēma 125 g maizes dienā, reizi nedēļā sviestu, cukuru, gaļu. Virtuvē reizi dienā nodrošināja zupu un verdošu ūdeni. Geto bija drēbnieku darbnīca, kuru vadīja Frīda Landau. Viņai pilsētā bija veikals, kurā tika pieņemti pasūtījumi un pēc tam geto nodrošināja to izpildi.

Taču 1941. gada ziemā, kad geto epidēmijas uzliesmojuma dēļ nonāca karantīnā, ebreju situācija kļuva vēl mokošāka, bērnu vidū plosījās skarlatīna. Viņi vārīja tikai sapuvušus kāpostus. “Dzīvot ar šo briesmīgo pārtiku bija mocības. Visi kļuva bāli un izkalta”.

Par 17. augusta akciju E. Vovsi raksta, ka daļai ieslodzīto bija paredzēts “pārcelties” uz jaunu geto. Daudzi saprata, ka tiks pārcelti uz “citu sauli”. Mūžībā aizgāja ārsts Hnohs un viņa sieva, daktere Esfira Hagijanča, zobārsts Kanns, provizors Boriss Gurvičs un citi. Par akciju 7.–9. novembrī viņa raksta, ka 7. novembrī sākusies šķirošana. Amatnieki, kuriem bija sarkanie šaini (apliecības), palika dzīvi. Atlasē piedalījās geto komandants Zaube. Slepkaavas zvanīja vācu varas iestādēm, kas ļāva atstāt dzīvus vairākus farmaceitus. Brīnums! Skaidrs, kas deva pavēles un kas tās izpildīja. No rīta “amatnieki” tika nosūtīti uz darbu, bet pēcpusdienā viņu ģimenes locekļi tika aizvesti un nošauti. “Es nespēju aprakstīt viņu pārdzīvotās šausmas un mokas. Man ausīs joprojām skan sirdi plosošie kliegzieni, kas nāca no simtiem nelaimīgo māšu mutes, kuras zaudēja visdārgāko, kas sievietēm ir.”

1942. gada ziemā geto apmeklēja gebītskomisārs (apriņķa komisārs) un viņa svīta. E. Vovsi viņus sauc par suņiem. “Grūti aprakstīt, ar kādu riebumu viņi skatījās uz mums, it kā mēs būtu kaut kādi briesmīgi rāpuļi. Kad viņš parādījās, visiem bija jākrīt uz ceļiem; tos, kas to nedarīja, viņš atalgoja ar skaļām plaukām”. Pēc tam viņš izvēlējās nelielu ebreju grupu, ko nošaut, lai izbaudītu šo izrādi. Šis fragments skaidri parāda, kā slepkavas uztver savus upurus, kā arī to, ka slepkavošana sagādā prieku. Geto tika veikti kaut kādi remontdarbi, un aizsargs Berensons nepalaida “savus” strādniekus prom. Turklāt viņš piezvanīja uz pilsētu, izsauca SD vadītāju. Tas ieradās un teica, ka nevajagot mocīties ar saujiņu ebreju, jo drīz geto tiks likvidēts. E. Vovsi ir vienīgā geto ieslodzītā, kas memoriālos piemin gebītskomisāra ierašanos, kā arī latviešu un vāciešu

attiecības. Dažādas struktūras pret ebrejiem izturējās atšķirīgi, bet nacistiem piederēja pēdējais vārds.

1942. gada 1. maijs – geto likvidācijas diena. Visi geto iemītnieki tika izdzīti pagalmā, E. Vovsi sekoja pūlim. Taču, kāpjot pa kāpnēm, viņa pamanīja, ka vācietis neseko līdzi, vai visi kāpj lejā. Viņa ielēca telpā bez grīdas, bedrē, kas bija starp kāpnēm. Paslēpās zem kaut kādām vecām mantām. Atnākušais komandants un aizsargs neko nepamanīja. “Šajā laikā tīrīšana ritēja pilnā sparā. Līdz mūža galam neaizmirsīšu tos baidos vācu zvēru smieklus... Un ausīs joprojām skan bērnu raudas, kliegzieni, vaidi un šāvienu troksnis. Uz vietas tika [nošauti] mūsu mocekļi, kuri tika atrasti slēptuvēs. Vīrs manas galvas nerimās soļu troksnis. Taču tad iestājās “nāves klusums”. Kāds nometa smagu koferi. Viņa saprata, ka noteikti kāds atnāks pēc čemodāna. E. Vovsi izkāpa no patvēruma vietas un staigāja pa palātām. “Acu priekšā atklājās briesmīgas ainas. Visas lietas bija izmētātas, no visa vējoja nāve un iznīcība. Iegāju slimnīcā, kur šausmas bija daudzkārt lielākas. Uz grīdas bija asins pelņķes, uz gultām – smadzenes un cilvēka iekšas.”

Kāds policists arī staigāja pa palātām, taču ebreju sievieti nepamanīja. Brīnums! Tie, kas atgriezās no darba, bija spiesti sakopt geto teritoriju.

Pēc 1942. gada 1. maija kopā ar izdzīvojušajiem E. Vovsi atradās cietoksnī. Šeit ieslodzītie strādāja drēbnieka un kurpnieka darbnīcā. Ieslodzītā strādāja noliktavā. Dzīve šeit bija daudz labāka. Viņi sazinājās ar kristiešiem, mainījās ar viņiem, zaga visi, t. sk. arī karavīri. Acīmredzot viņi saprata, ka karš ir zaudēts. Mantas atveda uz noliktavu, tās tika apstrādātas ar ciklona gāzi un sašķirotas. Darbnīcu vadītājs obercālmeisters

Likenvalds atteicās registrēt savus strādniekus pilsētas biržā, tādējādi paglābjot viņus no nāves.

1943. gada 28. oktobrī ebrejus nosūtīja uz Rīgu, uz Kaizervaldes nometni. Ieslodzītie domāja, ka sākas akcija. Dakteris Goldmans pārgrieza vēnas savai māsaī Simai un sev. Šura Opeskins pakārās. Bence Kacs nošāva savu māti pēc viņas lūguma, jo viņa negribēja mirt no vācu lodes. Bence Šafīrs nošāva savu sievu un dēlu, kāds noindējās ar morfiju. Mocekļi kravas vagonos tika nogādāti uz Kaizervaldi. Rīgas geto komandants, SD virsnieks, teica, ka nelaimīgajiem nekas nedraud un viņi strādās.

Bijušie geto ieslodzītie tika izmantoti dažādos darbos. E. Vovsi nokļuva VEF rūpnīcā. Viņa atzīmē labus darba apstākļus, lai gan ēdiens bija slikts. “Strādājām kopā ar latvietēm, kuras mums pārsvarā palīdzēja.”⁴²⁶ 1944. gada 23. septembrī (divdesmit dienas pirms Rīgas atbrīvošanas no vācu okupācijas) koncentrācijas nometnes gūstekņi ar kuģi tika nosūtīti uz Dancigu (Polijā). Ieslodzītie atradās kuģu tilpnēs. Pēc tam izdzīvojušie tika nosūtīti uz Štuthofu. “Apstākļi Štuthofā bija tik mokoši, ka, tos atceroties, man joprojām skrien šermuļi pār kauliem.” E. Vovsi Štuthofā atradās vienu mēnesi, pēc tam viņa tika pārvesta uz elektrisko fabriku Tornā. Šeit ieslodzītā bija no 1944. gada 1. novembra līdz 1945. gada 18. janvārim. Vēlāk nelaimīgos pārveda uz Bidgošcu. 23.–24. janvārī Sarkanā armija viņus atbrīvoja.

Atmiņu autore raksta, ka tikusi atalgota par visām mocībām, jo Dievs pasargāja viņas vienīgo dēlu, kurš karoja Sarkanajā armijā.

⁴²⁶ Вовси Э. Воспоминания (bez virsraksta) Par Daugavpils geto, koncentrācijas nometnēm “Kaizervald – Rīga”, “Štuthof” un “Thorn”. Krievu val., mašīnraksts. Daugavpils, 1945. lpp.7. MELIII-1897.

2.3. Neatkarīgajā Latvijā publicētās atmiņas par Holokaustu Latgalē

Bijušo Daugavpils geto ieslodzīto grupa tūlīt pēc kara mēģināja izveidot geto upuru sarakstu. Tomēr šis darbs drīz tika pārtraukts, cilvēki baidījās par savu likteni. Tikai viens no viņiem turpināja vākt atmiņas un meklēt dokumentus par Daugavpils geto. Tas ir pazīstamais novadpētnieks **Zalmans Jakubs**.⁴²⁷ Tā kā viņam nebija vēsturnieka izglītības, viņš faktiski paveica morālu varoņdarbu, uzrakstot apcerējumu par geto. “Biedri no kompetentām iestādēm” ar viņu runāja vairākas reizes. Z. Jakubs “naivi” atbildēja, ka ir novadpētnieks un interesējas par savas pilsētas vēsturi, savu radu likteņiem, dažkārt viņiem teicis: *Es arī pats īsti nezinu, kāpēc to daru, nu, tāpat vien*. Viņš tikās ar bijušajiem geto ieslodzītajiem, pierakstīja viņu atmiņas. Z. Jakubs šī darba autoram stāstīja, ka ne visi aptaujātie vēlējušies ar viņu dalīties savās atmiņās. Protams, sāpīgi atcerēties zaudējumus un pārdzīvojumus, bet daži atklāti teica, ka baidās, negribot nepatīkšanas. Ebreji, kas izdzīvoja elli, turpināja baidīties no varas, kuras armija viņus bija izglābusi no iznīcināšanas. Uzturēšanās geto, kā arī gūstā īslaicīgi okupētajā teritorijā ilgu laiku palika tumšs plankums ieslodzīto biogrāfijā. Daži ieslodzītie tika uzaicināti uz drošības iestādēm,

⁴²⁷ Jakubs Zalmans (1919, Daugavpils – 2009, Daugavpils) – novadpētnieks, kara dalībnieks, vairāku grāmatu autors un līdzautors. Publicējis vairāk nekā 600 rakstus ivritā, jidišā, krievu un latviešu valodā žurnālos un laikrakstos Maskavā, Rīgā, Birobidžanā, Daugavpilī, Varšavā, Telavivā.

lai noskaidrotu vairākus apstākļus.⁴²⁸ Izmeklētāji uzdeva tradicionālus jautājumus: *Kā un kāpēc jūs palikāt dzīvs? Nomira seši miljoni ebreju. Un jūs? Sadarbojāties ar vāciešiem, strādājāt geto, tā kaldinājāt vērmahta uzvaru?* Kā atcerējās šī darba autora tēvs, bijušais Daugavpils geto ieslodzītais, G. Ročko, dažkārt bijušie ieslodzītie “biedriem no kompetentajām iestādēm” norādīja, ka tas vai cits vietējais iedzīvotājs piedalījies ebreju vajāšanā, bet atrodas brīvībā. Viņiem teica, ja vajadzēs, mēs paši par to parūpēsimies. Visi šie apstākļi liecina par sabiedrības attieksmi pret Holokausta izpēti PSRS.

1987. gadā vienīgajā PSRS žurnālā jidiša valodā *Sovetish Geimland* trijos numuros (Nr. 5, Nr. 8 un Nr. 9) tika publicēta Z. Jakuba saīsināts apcerējums *Tajās dienās (no Daugavpils geto vēstures)*.⁴²⁹ Darbs saņēma pozitīvas atsauksmes. Tas tika tulkots krievu valodā, vēlāk ivritā tika izdots Izraēlā.⁴³⁰

Z. Jakuba darbā aprakstītas pirmās kara dienas, kad daži ebreji mēģināja bēgt, citi dažādu apsvērumu dēļ nolēma palikt. Tajā detalizēti stāstīts par traģēdiju pilsētas cietumā un vairāk nekā tūkstoš vīriešu nošaušanu ārpus tā mūriem. Aprakstītas lielākās akcijas geto, parādīta ieslodzīto uzvedība uz nāves sliekšņa. Pētnieks norāda, ka par pirmo priekšnieku gribējuši iecelt dārznieku no Grīvas Dāvidu Zelikmanu, taču viņš atteicies. Autors izmantojis arī materiālus no vācu

⁴²⁸ Ebreji stāstīja, ka viņus izsauc *in drei eišes* (jidišā – uz trim burtiem), kas nozīmē VDM (Valsts drošības ministrija), vēlāk VDK (Valsts drošības komiteja).

⁴²⁹ Якуб З. В те дни (Из истории Даугавпилсского гетто). *Sovetish Geimland*, 1987. № 5, 8, 9.

⁴³⁰ No jidiša krieviski tekstu pārtulkoja L. Levitāns un J. Šteimans.

noziedznieku pratināšanās. Z. Jakubs ir šausmās par viņu noziegumiem, viņš ir sašutis, ka slepkavu tiesas Vācijā beidzās ar noziedznieku attaisnošanu. Novadpētnieks lielu uzmanību pievērš izglābtajiem un ebreju glābējiem. Grāmatas beigu daļa ir veltīta geto pastāvēšanai no 1942. gada 1. maija līdz 1943. gada 28. oktobrim. Tiek vēstīts par ieslodzīto pretošanās mēģinājumiem.

Šis ir nozīmīgs un nepieciešams pieminēklis Daugavpils geto mocekļiem, kas nevar atstāt vienaldzīgu nevienu. Apcerējumam ir arī zinātniska vērtība, jo tās autoram izdevies apkopot Holokausta izdzīvojušo atmiņas. Dzīve geto aprakstīta detalizēti, t. sk. raksturota slimnīca, judenrāta darbība un lielākās akcijas. Daudz vietas atvēlēts glābējiem un izglābtajiem, darbam pilsētas darbnīcās, pretošanās mēģinājumiem. Tik visaptverošs traģēdijas izvērtējums pat provocē domu, ka traģēdija ir izmeklēta un vairs nav jēgas kaut ko meklēt. 1993. gadā Daugavpils pilsētas Ebreju kopiena izdeva pirmo grāmatu *Ebreji Daugavpilī*, kur viss Z. Jakuba darbs publicēts krievu valodā.⁴³¹

Tajos pašos gados bijusī Daugavpils geto ieslodzītā **Haja Ļebedeva** sāka vākt materiālus par Holokaustu. Viņa grasījās tos izdot ar nosaukumu *Mūži manā atmiņā*, taču dažādu iemeslu dēļ tie neparādījās drukātā veidā. Vietējā presē tika publicēti atsevišķi fragmenti. L. Kovaļš viņas atmiņas publicēja saīsinātā formā.⁴³²

Haja Ļebedeva (Maimina) (1915, Dvinska – 1993, Daugavpils) – skolotāja, pēc kara mācīja vācu valodu vakara maiņu skolā strādājošiem jauniešiem. Viņas tēvs

⁴³¹ Якуб З. В те дни. Из истории Даугавпилсского гетто. Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Даугавпилс, 1993, С. 287–395.

⁴³² *Книга спасения*. Часть вторая. Юрмала, 1993, С. 82–88.

Īzaks Maimins nomira, kad viņas meitai bija trīs gadi. Māte Frīda Maimina strādāja par biļešu pārdevēju pilsētas kinoteātros un teātros. 1932. gadā H. Ļebedeva absolvēja ebreju ģimnāziju ar krievu mācību valodu. Piepelnījās ar privātstundām. Pēc tam viņa mācījusies Daugavpils Skolotāju institūtā, un paralēli – Daugavpils Tautas konservatorijā, klavieru klasē. Pēc institūta beigšanas viņa mācīja latviešu valodu un Latvijas vēsturi 16., vēlāk 15. ebreju vidusskolā.

Pirmajās kara dienās bombardēšanas laikā F. Maimina tika ievainota, un viņas meita kopā ar viņu palika pilsētā. Drīz viņas nonāca geto. Atmiņās viņa aprakstīja komandanta Zaubes, policistu Korņilova, Mihailova un citu neticamo cietsirdību. Viņu pārsteidza 1941. gada 27. jūlija akcijas cinisms pret geto vecākajiem iemītniekiem. Pirms nosūtīšanas uz “citu nometni”, viņiem priekšā nolika grozus ar maizi.

15. augustā piedzērušies policisti aplenca baraku, kurā atradās Maimini. Provizors Gurevičs piedāvāja Frīdai Maiminai divas ciānkālija tabletes, taču viņa atteicās. Pat uz nāves robežas cilvēks vēlas dzīvot, un viņš turpina cerēt uz brīnumu. Brīnums ieradās policista Biļeļčika personā. Viņš saviem paziņām norādīja uz sienu ar salauztu dēli. Ebrejietes izlīda pa caurumu sienā. Savukārt geto jau notika kārtējā šķirošana.

Pēc 1942. gada 1. maija Frīda un Haja nokļuva cietoksnī. Haja pēc vēdertīfa kļuva tik vāja, ka nevarēja nostāvēt bez divu draudzeņu palīdzības. Izglāba dārznieks Pjotrs Afanasjevs, sakot virsniekam, ka ved viņas uz darbu.⁴³³

⁴³³ Vairāk par izglābšanos: Рочко И. Они были нашими соседями (из истории Холокоста в Даугавпилсе). Grām.: *Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки*. Книга четвёртая. Даугавпилс, 2005. С. 150.

Geto gūstekņi atradās vienā mājā ar padomju karagūstekņiem Činnova ielā 35. 1943. gada 28. oktobrī ieslodzītie tika nosūtīti uz Kaizervaldi, bet pēc tam sieviešu grupu aizveda uz Igauniju, Erredijas koncentrācijas nometni. 1944. gadā ieslodzītie tika nosūtīti pāri Baltijas jūrai uz Štuthofu. *Mūs iedzina kuģa tilpnē... Komandā bija angļu un franču karagūstekņi. Nacisti nolēma inscenēt ugunsgrēku. Sākās panika. Kuģa kapteinis, angļu karagūsteknis, kļiedza: “Ja jūs nepārstāsiet mocīt cilvēkus, kurus vedat iznīcināt, tad kuģis vairs tālāk nedosies. Tūlīt pat izlaidiet cilvēkus uz klāja. Ja nē, varat nošaut mani un manu komandu.*⁴³⁴ Cilvēkus izlaida uz klāja, un viņi divas dienas elpoja jūras gaisu.

H. Ļebedeva aprakstījusi cilvēku neticamās ciešanas Štuthofā, kur nomira viņas māte Frīda Maimina. Ieslodzītā izgāja cauri Šifelbeinas nometnei (netālu no Kaļiņingradas), izturot 19 dienu ilgu nāves gājienu, kura rezultātā izdzīvoja divpadsmit no 300 ieslodzītajiem. 1945. gada februārī nāca brīvība. Viņas atmiņas ir ļoti vērtīgas arī tāpēc, ka viņa stāsta par dzīves apstākļiem geto, ārstu varonīgo rīcību, notikumiem holēras barakā Nr. 3, kā arī par savu uzturēšanos Igaunijā un par Šifelbeinas koncentrācijas nometni. Acīmredzot viņa bija vienīgā izdzīvojusī, kas nogājusi šādu moku ceļu. Lielākā daļa geto ieslodzīto nav atstājuši savas atmiņas, minot tikai to, ka bijuši ellē. Varbūt viņi baidījās, nevēlējās atkal pārdzīvot to, ko nav iespējams pat iedomāties. Viņi autoram teica: *Neviens stāsts, neviena filma, neviens cilvēks, kurš “tur” nav bijis, nevar pat iedomāties, ko mēs esam piedzīvojuši.* Bet lielākajai daļai no viņiem

⁴³⁴ Книга спасения. Ч. II. Автор-составитель Л. Коваль. С. 82–88.

bija neliela izglītība, un viņiem bija grūti loģiski izteikt savas domas un jūtas.

Perestroikas laikā par Holokaustu Latgalē sāka publicēt ne tikai bijušo ieslodzīto, bet arī vēsturnieku, novadpētnieku, žurnālistu, pētnieku atmiņas. 1993. gadā rakstnieks un publicists **Leonīds Kovaļs** izdeva divas *Glābšanas grāmatas* (*Книга спасения*) daļas, kurās apkopoti vairāki desmiti atmiņu par Holokausta upuriem un glābējiem Daugavpilī.⁴³⁵ 2000. gadā viņš izdeva arī *Glābēju grāmatu* (*Книга спасителей*), kurā apkopots unikāls materiāls par glābējiem Daugavpilī un Latgalē. L. Kovaļa trīssējumu grāmata ir kolosāls darbs, tā saglabā Holokausta upuru piemiņu, paplašina izpratni par ebreju traģēdiju.⁴³⁶ Daļa no 1300 lappusēm trīs sējumos ir veltīta Holokaustam Latvijā un īpaši Latgalē. I sējumā citēts Rēzeknes rabīna H. Lubocka pretošanās fakts (168. lpp.) un aprakstīts daugavpiliešu brāļu Bdilu traģiskais liktenis (232.–233. lpp.). B. Cina aprakstā *Visi elles loki* stāsta par savu traģēdiju (247.–261. lpp.). Z. Jakuba apcerējums *No turienes neatgriezās* veltīts Daugavpils geto (261.–265. lpp.).

⁴³⁵ Kovaļs Leonīds (1926, Bobruiska – 2014, Jūrmala) – Holokausta pētnieks, publicists, žurnālists, vienīgais ebreju rakstnieks Latvijā, pazīstams sabiedriskais darbinieks. Bijis viens no Latvijas Ebreju kultūras asociācijas organizatoriem (1988), PSRS pirmās geto ieslodzīto biedrības organizētājs un vadītājs (1989), Jūrmalas Ebreju kopienas organizators un pirmais prezidents (1992), vadīja Starptautisko geto un genocīda ebreju vēstures biedrību. 2002. gadā par literāro darbību viņam tika piešķirta Franca Kafkas Eiropas biedrības zelta medaļa.

⁴³⁶ *Книга спасения*. Часть первая. Часть вторая. Autors-sastādītājs un literārais pieraksts L. Kovaļs. Jūrmala, 1993; *Книга спасителей*. Часть третья. Autors-sastādītājs un literārais pieraksts L. Kovaļs, piedaloties Ā. Šņejeram. Международное общество истории гетто и геноцида евреев. 2000.

Darba otrajā sējumā ievietotas vairāk nekā desmit Daugavpils geto ieslodzīto liecības un atmiņas. Tie ir: R. Šaltupers (Šteinmans) (32. lpp.), E. Borovskis (Liber-mans) (46. lpp.), Š. Germans (50. lpp.), S. Kagans (50. lpp.), T. Germans (Šiks) (57. lpp.), A. Magida (57.–58. lpp.), H. Ļebedeva (82. lpp.– 88. lpp.), H. Epšteins (104. lpp.), K. Gārbers (108. lpp.), A. Zelikmans (304.–307. lpp.). Dažu teiktajā ir tikai atsauces uz atrašanos geto, citi stāsta jēgpilnus stāstus par savu likteni. Iekļautas arī citu Latgales pilsētu iedzīvotāju atmiņas, kas izglābušies, piemēram, tas ir R. Bankovičs no Kārsavas (296. lpp.), J. Barkāns no Krāslavas (346.–349. lpp.), M. Varuškins no Rēzeknes (349. lpp.), A. Krūmiņš (352.–354. lpp.), kura tēvam P. Krūmiņam piešķirts tituls Taisnīgais starp tautām, bet nav piešķirta piemiņas zīme dzimtajā Daugavpilī.

III sējumā publicētas šādu cilvēku atmiņas: B. Cina (105.–110. lpp.), R. Frīdlande (128.– 130., 175.–177. lpp.), Z. Jakubs (143.–146. lpp.), L. Kovaļs (161.–162. lpp., 261.–263. lpp., 265.–284. lpp.), J. Moreins (192.–196. lpp.), M. Staševskis (206.–212. lpp.), A. Bojarinovs (212.–214. lpp.), A. Rauhmanis (224. lpp.–226. lpp.), R. Šneiders (229.–231. lpp.), B. Majeve (231.–234. lpp.), I. Šef-tels (263.–265. lpp.), S. Fonareva (495. lpp.), M. Deičs (540.–544. lpp.).

Šo atmiņu analīze rada patiesu priekšstatu par to, kas notika Holokausta laikā. Publicētās atmiņas vairākiem glābējiem ļāva piešķirt titulu Taisnīgais starp tautām. L. Kovaļa trīssējumu grāmata ir vērienīgs darbs, tā iemūžina Holokausta upuru piemiņu, paplašina izpratni par ebreju traģēdiju.

Kara laikā Vladislavs Vuškāns Preiļos slēpa astoņus ebrejus. Viens no izglābtajiem **Motelis Hagi** (1936,

Preiļi – 2019, ASV) uzrakstīja atmiņas par šo unikālo notikumu.⁴³⁷ Okupācijas pirmajās dienās ebreji slēpās pie kāda paziņas Ivana Cvetkova. To uzzinājis sagūstīts sarkanarmietis, kurš gribējis ziņot policijai. Vajātie paglābušies Vladislava Vuškāna mājās. Viņam nebija iespējas nodrošināt pārtiku tik daudziem cilvēkiem, jo to deva uz kartītēm. M. Hagi māte Mihļa Hagi naktīs staigāja pa viensētām, lai sagādātu ēdamo. Divus mazos bērnus Moteli un Ariku viņa atstāja tēva aprūpē. Bailes un ciešanas mocīja ebrejus; glābējs riskēja ar savu dzīvību. Viens paslēptais nomira no bada, Ariks izdzīsa savu vecāku rokās. Policija vairākas reizes pārmeklēja glābēja māju. Kā par brīnumu, neviens netika atrasts. Diemžēl 1944. gada vasarā ebreju slēptuve tika atklāta. Kā raksta Motelis Hagi, tās bija “cilvēku ēnas”. Pēc viena policista uzstājīgas prasības sešus cilvēkus aizdzina pie vācu karavīriem nošaušanai. Uzzinājuši traģisko glābšanas stāstu, karavīri ebrejiem juta līdzti. Vācu virsnieks, kurš pavēlēja ebrejus nošaut, kaut kur aizbrauca. Karavīri vairākas reizes izšāva gaisā un pabaroja nelaimīgos. Pēc četrām dienām, 1944. gada 27. jūlijā, pilsētā ienāca Sarkanās armijas vienības.

Memuāru autors mēģina saprast, kāpēc Vladislavs Vuškāns uzņēmās ebreju glābšanu. Varbūt viņš cerēja, ka drīz ieradīsies Sarkanā armija un viņš kļūs par varoni. Iespējams, ka ebreji viņam deva zelta rotaslietas. Taču, vai tas ir salīdzināms ar to, ko pārdzīvoja glābējs, viņa ģimene un radnieki?

⁴³⁷ Detalizētāk skat.: Жертвы, спасённые и спасатели // Холокост в Латгалии. Даугавпилс, 1999, 116.–120. lpp.; Рочко И. Это было в Прейли // Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки. Книга четвёртая. Даугавпилс, 2005, 208.–212. lpp.

Pēc 60 gadiem M. Hagi raksta: “Es atklāti un patiesi raksturoju Vuškānu un viņa uzvedības motīvus. Tas daudzkārt padziļināja mūsu mokas. Bet!.. Viņam viss ir piedots. Viņš izglāba mūsu dzīvības, riskējot ar savu. Tas nebija īslaicīgs impulss, tas ilga trīs bezgala garus gadus! Šis laiks bija pilns baiļu un cerību un, esmu pārliecināts, tajā arī bija naidis pret mums, nolemtajiem un bezpalīdzīgajiem. Tomēr tas bija varoņdarbs šī vārda viscildenākajā nozīmē, un viss pārējais bija emocijas, kas saistītas ar ikdienas grūtībām un bailēm par savu dzīvību...”⁴³⁸

2014. gadā **Jakovs Barkāns** izdeva grāmatu *Noklusētās sāpes* (*Боль молчания*).⁴³⁹ J. Barkāns (1927, Krāslava), emeritētais profesors, tehnisko zinātņu doktors.⁴⁴⁰ Grāmata veltīta glābējiem un izglābtajiem, Barkānu ģimenes liktenim Krāslavā. Autors atzīmē, ka nācis no turīgas ģimenes. Taču 14. jūnijā viņi netika izsūtīti. Kāpēc? Kā norāda grāmatas autors, viņa *tēvs vienmēr uzturējies labas attiecības ar cilvēkiem un nevienam tajā laikā nenāca prātā par viņu rakstīt ziņojumu*. Šajā gadījumā izšķirošā loma bija godīgumam un laipnībai pret kaimiņiem un darbiniekiem. Šis faktors toreiz bija noteicošais Barkānu ģimenei Holokausta laikā. Diemžēl ir arī pretēji piemēri. Šķiet, ka Barkānu ģimenes glābšana ir brīnums. Vācu okupācijas laikā daļu Krāslavas ebreju iznīcināja uz vietas. Daļu aizdzi-

⁴³⁸ Хаги М. Наше спасение // Новости недели. Еврейский камертон. Израиль, 2003, 20 марта.

⁴³⁹ Баркан Я. *Боль молчания*. Рига, 2014. Grāmata tika pārtulkota latviešu valodā: Barkāns J. *Noklusētās sāpes*. Rīga, 2017.

⁴⁴⁰ J. Barkāns – vairāk nekā divsimt zinātnisku rakstu, divdesmit monogrāfiju un mācību grāmatu, septiņdesmit autortiesību sertifikātu un patentu autors. Viņa nozīmīgākie darbi ir veltīti enerģētikas sistēmām, kā arī vides jautājumiem.

na uz Daugavpils geto. Tikai daži palika dzīvi. Dāvids Barkāns un viņa ģimene netika iznīcināti, jo ādas rūpnīcā vēl nebija pabeigts ādasniecības process. Nacistiem vajadzēja labus ādas zābakus. Dīvaini, it kā okupācijas armija nevarētu iztikt bez dažiem desmitiem zābaku pāru.

1941. gada 18. septembrī kļuva skaidrs, ka pienākusī kārta Barkānu ģimenei. Par to paziņoja paziņas. Naktī ģimene devās Baltkrievijas robežas virzienā, sasniedza Pļušu ciemu. Šeit viņi atrada patvērumu pie vietējā zemnieka Mihaila Kižlo, kur uzturējās no 1941. gada septembra vidus līdz 1944. gada jūlijam. Ebreju glābšanā piedalījās ne tikai Kižlo ģimene. Par nelaimīgajiem rūpējās priesteri P. Rudzītis, I. Ancāns, F. Biļša, policists Grundāns, kaimiņi un paziņas Kozlovskā, Spiridovski, M. Vorslova, R. Razmuss, Boroviks, Graudiņš, Mihails, Leontīna, Staņislavs Kižlo, Jeļena Kiži (Kižlo). Iespējams, ka to, kur ģimene slēpjas, zināja arī kāds Stoļars, kurš sargāja Barkānu māju Krāslavā. Tie bija dažādu tautību un reliģiju cilvēki, dažādu vecumu, dažādu uzskatu, taču neviens no viņiem nenodeva ebreju ģimeni.

Kādi šie trīs gadi bija glābējiem? Viņu noskaņojums bija atkarīgs no daudziem faktoriem, tostarp situācijas frontē, ebreju situācijas Braslavā, kur vēl nebija masu nošaušanas un darbojās partizāni. Neviens nezināja, cik ilgi turpināsies vācu okupācija. Pat galvenais glābējs Mihails Kižlo reiz atzinās, ka baidās, ka nevarēs izturēt. Jakova Barkāna vecmāmiņa netika galā ar nervu spriedzi.

Ļoti svarīgas šķiet autora pārdomas par to, kā un kāpēc cilvēki sadarbojās ar nacistiem vai glāba ebrejus, vai arī bija vienaldzīgi pret savu kaimiņu ciešanām.

Par pilsētas vadības locekli kļuva ārsts Bokums, kurš iepriekš bija ārstējis visus, tostarp ebrejus. Kāds Jansons vijoles spēli apguva pie Daugavpils skolotāja P. Krūmiņa, kurš vēlāk ieguva titulu Taisnīgais starp tautām, savukārt Jansons aktīvi piedalījās slepkavošanā. Autors raksta, ka *cilvēku glābšana bija varoņdarbs... varoņdarbs ir izņēmuma parādība*. Ir skaidrs, ka ne katrs spējīgs uz varonību. Tie, kas palīdzēja, slēpa vajātos cilvēkus, ticēja, ka nacisms neuzvarēs. Taču lielākā daļa cilvēku centās nepamanīt savu bijušo kaimiņu traģēdiju. Arī paši kolaboracionisti nebija droši par savu stāvokli. Tā Krāslavas mērs izteicies, ka *neizbēgami būs jāuzņemamas atbildība par padarīto. Tāpēc vēlams, lai nepaliktu dzīvi tie, uz kuriem tieši attiecas šīs slepkavības*. Iespējams, nelieši saprata, ka pēc “netīrā darba” paveikšanas jaunaļiem saimniekiem tie nebūs vajadzīgi. J. Barkāns uzskaita ebreju vajātāju un šāvēju, kā arī jaunajam režīmam neērtu cilvēku iezīmes un īpašības. *Visus pārsteidza palīgpolicijas darbinieku gatavība tik dedzīgi pildīt bēdes lomu...* Bēdes savās darbībās vadīja dažādi motīvi: alkatība, skaudība, vēlme atriebties bijušajiem konkurentiem, vēlme nopelnīt naudu. Bet bija arī tādi, kas tiesas sēdēs pēc kara uz jautājumu, kāpēc tu nogalināji, atbildēja: *Tāpat vien*. Protams, viņi visi ienāda ebrejus, taču acīmredzot ne visi izprata nacistu ideoloģiju un nenojauta jauno dzīves saimnieku plānus. Viņus visus vienoja antisemitisms, ko veiksmīgi izmantoja nacisms.

Ārkārtīgi svarīgi ir J. Barkāna aprakstītie fakti par dažu vācu virsnieku attieksmi pret karu. Piemēram, tiek rakstīts, ka intendantūras ģenerālis iekārtojis posteni pie Barkānu dzimtai piederošajiem šķūņiem ar liniem, baidīdamies, ka *garām ies dažādas vienības un nav zināms, kas kuram ienāks galvā*. Acīmredzot viņš runā-

ja par SS vienībām vai einzackomandām. Intendantūras virsnieki prasījuši Barkānam atļauju pirms ienākšanas viņa mājā. Ieraugot Barkāna mājās pastmarku kolekciju, kur dažās attēlots Hitlers, viņi klusi pie sevis noteikuši: *šis trakais pat šeit ticis*. Šie virsnieki, atnesuši ebrejiem pārtiku, ieteikuši viņiem slēpties trīs gadus. Šie vārdi liecina, ka ne visi ticēja Trešā reiha uzvarai.

Interesanti ir arī grāmatas autora novērojumi par glābējiem. Glābēja izvēle ir izvēle starp nāvi, savas ģimenes iznīcināšanu un dažreiz pat nepazīstama cilvēka glābšanu. Tās motīvi bijuši dažādi. Ebreji kādam samaksāja. Varbūt viņi cerēja, ka karš nebūs ilgs, un pēc padomju uzvaras viņi dzīvos labāk, būs varoņi. Ne visi glābēji saņēma augsto tituli Taisnīgais starp tautām vai Latvijas Republikas Augstākās Padomes pieņemšanas medaļas. Galvenais, ka tādi cilvēki bija. *Nekas nevar būt pietiekams, lai atlīdzinātu šādu cilvēku varoņdarbu*. Vēsturnieku uzdevums ir mēģināt meklēt un atrast cilvēkus, kuri Holokausta gados vismaz kaut kādā veidā palīdzējuši ebrejiem. Tajā pašā laikā J. Barkāns izvirza filozofisku jautājumu – *kas ir palicis mūsu dvēselēs? Varu teikt – dziļa, nedzīstoša brūce. Nemot vērā, ka mūsu glābiņš ir īpašs gadījums. Galvenā sajūta ir neticams cilvēka pazemojums, kas caurstrāvo apziņu. Vai pēc visa šī ir iespējams ticēt nākotnei? Vai ir iespējams gribēt bērnus? Vai ir iespējams izvairīties no pastāvīgas piesardzības attiecībās ar cilvēkiem? Tas viss vienmēr ir prātā. Kopš tā laika ir pagājis daudz laika, un piedzīvotais nerimstoši nomāc mani. Bet tam nevajadzētu ievainot lasītājus. Tam vajadzētu izklausīties kā brīdinājumam*. Holokausts un bailes no tā atkārtotāšanās uz visiem laikiem iespiedušās ebreju mentalitātē, tāpat kā latviešu tautas mentalitātē – 1941. un 1949. gada deportācijas.

2014. gadā tika izdota bijušā Daugavpils geto ie-slodzītā **Semjona Špungina** grāmata *Pirms un pēc bēg-šanas: atmiņas* (*До и после побега: Воспоминани*).⁴⁴¹ Pēc kara viņš nokļuva Maskavā, satika slaveno padomju rakstnieku un publicistu Ilju Ērenburgu.⁴⁴² Pateicoties I. Ērenburga gādībai, viņam izdevās absolvēt Maska-vas universitātes Žurnālistikas nodaļu. Tie bija totāla valsts antisemītisma gadi, cīņa pret “bezsakņu kos-mopolītismu”⁴⁴³, bēdīgi slavenā “ārstu lieta”.⁴⁴⁴ S. Špun-

⁴⁴¹ Шпунгин С. *До и после побега: Воспоминания*. Рига, Шамир, 2014.

⁴⁴² Ērenburgs Ilja (1891, Kijeva – 1967, Maskava) – rakstnieks, sabied-riskais darbinieks. Viņš tika arestēts par dalību revolucionārajā kustībā, un 1908. gada decembrī emigrēja uz Parīzi. 1921.–1924. gadā dzīvoja Berlīnē, aktīvi darbojās padomju presē. No 30. gadu sākuma pastāvīgi dzīvoja PSRS. Spānijas pilsoņu kara laikā (1936–1939) bija laikraksta *Izvestija* kara ko-respondents; publicējis esejas un dzeju. Sākoties Otrajam pasaules karam, kļuva populārs kā publicists. Viņa stāsta nosaukums *Atkusnis* (1954–1956) kļuva par metaforisku īsā pēcstaļina perioda apzīmējumu. Viņa pēdējo dzīves gadu nozīmīgākais darbs ir memuāri *Люди. Годы. Жизнь* (1.–6. grāmata, 1961–1965), kur minēti daudzi iepriekš slēpti krievu un ārzemju rakstnieku vārdi. Bijis PSRS Augstākās Padomes 3.–7. sasaukuma deputāts, t. sk. divas reizes bijis deputāts no Daugavpils. No 1950. gada Pasaules Miera padomes viceprezidents. Darbi ir tulkoti daudzās pasaules valodās.

⁴⁴³ “Cīņa pret kosmopolītismu” bija staļiniskā režīma 1948.–1953. gadā īstenota ideoloģiskā kampaņa, kas vērsta pret daļu padomju inteliģences, kuru kampaņas iniciatori uzskatīja par proriētumniecisku tendenču nesēju. Kampaņai raksturīga cīņa par krievu un padomju prioritātēm zinātnes un tehnikas jomā, vairāku zinātnes jomu kritika, administratīvie pasākumi pret personām, kuras tiek turētas aizdomās par kosmopolītismu un “skriešanu pakal Rietumiem”. Kampaņas ietvaros ebreji tika apsūdzēti “bezsakņu kos-mopolītismā” un naidīgumā pret “padomju tautas patriotiskajām jūtām”. Viņi tika atbrīvoti no amatiem, arestēti, daudzi pētnieki pamatoti uzskata šo kam-panu par antisemītisku.

⁴⁴⁴ “Ārstu lieta” ir antisemītiskās kampaņas apoteoze (1953. gada jan-vāris-aprīlis), kas aizsākās Staļina valdīšanas pēdējā periodā, kad tika arestēti vairāki populāri Maskavas ārsti un medicīnas zinātnieki (no deviņiem seši bija ebreji). Viņi tika apsūdzēti par plāniem “saīsināt Padomju Savienī-bas aktīvo strādnieku dzīvi, veicot kaitniecisku ārstēšanu”. Šo kampaņu pārtrauca Staļina nāve.

ginam izdevās visu pārvarēt. viņš bija “aiz Ērenburga vairoga”. Kopš 1957. gada žurnālists strādāja Rīgā TASS sistēmā (Padomju Savienības telegrāfa aģentūra), kļūstot par pazīstamu žurnālistu. Viņš tikās ar rakstnieku O. Saviču,⁴⁴⁵ mākslinieku A. Raikinu, Ņ. Hruščova znotu A. Adžubeju. Bija dažādu svarīgu notikumu dalībnieks, pavierojās tālajā Dienvidāfrikā. 90. gados. viņš emigrēja uz Izraēlu, kur turpināja aktīvi darboties sabiedriskajā dzīvē.

Grāmatas nosaukums liecina, ka autora mūžs ir sadalīts divās daļās: *pirms* un *pēc*.

Sadaļā *Pirms* (pirmā nodaļa) viņš stāsta par savu bērnību, ģimeni un mīļoto pilsētu. Ar neparastu siltumu viņš portretē parastas ebreju ģimenes dzīvi. Otrā nodaļa ir veltīta Katastrofai. Atmiņu centrā ir stāsts par pusaudzi, kurš nokļūst geto. Autors bija viens no 14 000 ebreju, kas tika ieslodzīti priekštilta nocietinājumu šausmīgajā akmens maisā. Semjons zaudēja visus savus radniekus. Divpadsmitgadīgajam zēnam nācās piedzīvot nežēlīgas pārbaudes un brutālas akcijas. Viņš izdzīvoja, pateicoties laimīgām nejaušībām, kā arī pazīstama ārsta palīdzībai. 1941. gada 7.–9. novembrī geto notika kārtējā šķirošana: tiesības uz dzīvību saņēma strādnieki (amatnieki) un viņu ģimenes, kā arī ārsti. Šajā ellē Sjoma Špungins zaudēja savu māti un jaunāko

⁴⁴⁵ Savičs Ovadijs (1896–1967) – rakstnieks, dzejnieks, tulkotājs. Dzimis Varšavā, studējis Maskavas universitātes Juridiskajā fakultātē, bijis aktieris. No 1923. gada dzīvoja Berlīnē, pēc tam Parīzē. 30. gadu sākumā laikraksta *Izvestija* korespondents, pēc tam TASS korespondents Spānijā. Pēc atgriešanās Maskavā viņš nodarbojās ar spēņu dzejas tulkošanu. *Melnās grāmatas* Literārās komisijas sēdē 1944. gada 13. oktobrī I. Ērenburgs teica: *Savičs apstrādāja stāstu par Semu Spunginu (uzvārds ir sagrozīts), viņš ilgi ņēmās ar šo zēnu. Mēs viņu iekārtojam skolā.* (Krievijas Federācijas Valsts arhīvs, 8014. f., 1. apr., 967. lieta, 43. lp.).

māsu Rozočku. Viņš metās pie ārstu grupas. Zobārste Magida, kas stāvēja kopā ar savu meitu, pamāja zēnam: *šurp, Sjoma. Šurp! Es teikšu, ka jūs abi esat mani bērni* ... Pat šajās šausmās bija cilvēks, kurš bija gatavs viņu izglābt.

1943. gada 28. oktobris bija Daugavpils geto pastāvēšanas pēdējā diena. Šajā dienā uz Kaizervaldes koncentrācijas nometni⁴⁴⁶ Rīgā tika pārvietoti vairāk nekā četrarpus simti ieslodzīto, tostarp Semjona tēvs Ilja Špungins. Semjonu izglāba drosme un atjautība. *Mums nācās rāpties uz vaļņa un lekt no ārējās, stāvās sienas aizsarggrāvī.* Tā viņam izdevās aizbēgt. Viņš devās uz Krāslavas pusi, atgriezās, paslēpās tualetē, nokļuva policijā, uzdevās par zēnu no jauktas krievu-tatāru ģimenes, par bēgli Ostrovski vai Orlovu no Brjanskas pilsētas, atkal mēģināja aizbēgt. Pēc kādas pratināšanas vācu apakšvirsnieks *klusī teica... jidišā: Ih veis, du bist a kluger ingl* ” (es zinu, ka tu esi gudrs zēns), un novērsās. *Šie vārdi ir uz visiem laikiem iegravēti manā atmiņā.* Vai šis apakšvirsnieks bija ebrejs, vai viņš vienkārši zināja jidišu? Šīs darba autors ne reizi vien

⁴⁴⁶ Kaizervalde – koncentrācijas nometne Rīgas rajonā Mežaparkā, kas atradās starp Viestura prospektu un dzelzceļu. To sāka veidot 1943. gada vasarā pēc tam, kad SS reihsfīrers H. Himlers 21. jūnijā izdeva rīkojumu likvidēt visus geto Ostlandes reihskomisariātā (kurā ietilpa nacistu okupētā Latvijas teritorija) un visus ebrejus pārvietot uz koncentrācijas nometnēm. 1943. gada 28. oktobrī izdzīvojušie Daugavpils ebreji tika sadzīti vagonos un aizvesti uz Kaizervaldi. Tajā pašā mēnesī uz šo nometni tika nosūtīti dzīvi palikušie Liepājas ebreji. Kaizervaldei kā centrālajai sadales nometnei bija vairākas filiāles Rīgā un ārpus tās. 1944. gada jūlija beigās – augusta sākumā saistībā ar padomju karaspēka uzbrukumu Rīgas jūras līcī Tukuma apkārtnē, kā rezultātā vācu karaspēka grupas *Ziemeļi* galvenā daļa uz laiku tika nošķirta no aizmugures, sākās koncentrācijas nometņu ieslodzīto evakuācija uz Vāciju.. Pēdējais transports, kurā bija ap 100 cilvēku, tika nosūtīts 2. oktobrī, 10 dienas pirms Sarkanās armijas ienākšanas Rīgā.

no bijušajiem geto ieslodzītajiem ir dzirdējis par vācu virsniekiem, kuri bijuši labvēlīgi pret ebrejiem, kā arī par vācu armijas virsniekiem un karavīriem, kuri bijuši ļoti līdzīgi ebrejiem.

Zēna izglābšanās stāsts atgādina spraigu detektīvromānu. Nekas nav jāizdomā vai jāizpušķo. Dzīve visu ir nolikusi savās vietās. Beigu beigās pēc daudzām nelaimēm uzsmaidīja ebreju laime. Bērnu nosūtīja darbā uz Daugavpils rajona Kalupes pagastu. Šeit 1944. gada 27. jūlijā viņš sagaidīja savu brīvību. Garām gāja padomju kājnieki. *Daudzi karavīri, ejot garām, smejas, vēderus turēdami: “Oi, skatieties, žīdiņš! Morduks! Šmuļiks! Ebrejiņš!* Tie bija pirmie vārdi, ko Semjons dzirdēja no atbrīvotāju lūpām. Kā saka, vārdus no dziesmas neizdzēsīsi...

Kā bijušais ieslodzītais uztver sevi? *Ne varoņi – parasti cilvēki, salauzti un izmisuši, nespēja domāt par jēlkādu sacelšanos. Visi jutās kā ķīlnieki blakus saviem mīļajiem.*

3. NODAĻA

HOLOKAUSTA LATGALĒ

ATSGUĻOJUMS PAPILDAVOTOS

Holokausta izpētes avoti ir stāsti, noveles un romāni. Romāns ir apjomīgs daiļliteratūras darbs, kas stāsta par notikumiem galveno varoņu dzīvē un viņu likteņos.⁴⁴⁷ Autoram, protams, ir tiesības uz izdomu, bet, kā likums, romānists nereti balstās uz reāliem faktiem. 1985. gadā tika izdots padomju rakstnieka **Leva Ginzburga** romāns-eseja “Salūza tikai mana sirds...”⁴⁴⁸ Pirmo reizi notikumi Daugavpils geto tika atspoguļoti literatūras žanrā, kas aprakstīja bijušo ieslodzīto likteņus, klusā vairākuma attieksmi pret ebreju traģēdiju. Padomju laikā bija jābūt drosmei rakstīt par ebreju traģēdiju. L. Ginzburgs apmeklēja Daugavpili un tikās ar bijušo geto ieslodzīto A. Magidu, prasmīgu zobu tehniķi. Viņš pastāstīja rakstniekam par savu likteni, ģimeni, dzīvi pēc kara. No A. Magida atmiņām: “Arī geto bija sava dzīve, un cilvēki, kuri visi bija nolemti obligātai nāvei, ieņēma dažādus amatus, kā jau dzīvē. Bija gan augšas, gan apakšas, daži pat bija noslepenoti, strādāja pie vāciešiem slepenā darbā. Katru rītu viņus kaut kur veda un vakarā atveda; neviens, protams, nezināja, ko viņi dara, un tikai es par vienu no viņiem uzzināju pilnīgi nejauši. Tas bija galantērijas preču veikala īpaš-

⁴⁴⁷ <https://eksmo.ru/slovar/roman/>

⁴⁴⁸ Гинзбург Л. Разбилось лишь сердце моё... Москва, 1985. Levs Ginzburgs (1921, Maskava – 1974, Maskava) – krievu tulkotājs un publicists.

nieks Averbuhs, mans bijušais pacients. Tātad vēlaties zināt, ko viņš darīja? Viņš bija mierinātājs. Kad stacijā ieradās vilcieni ar nāvei nolemtajiem, kuri uzreiz pēc izkāpšanas tika izvesti ārpus pilsētas un nogalināti, viņš stāvēja uz perona, labi ģērbies, labā uzvalkā, noskuvies un saķemmējies, sveicināja atbraucējus kopā ar citiem, kas pildīja to pašu pienākumu, pavadīja cilvēkus līdz pašai slepkavošanas vietai un, kad sākās nemieri vai panika, viņš tos mierināja sacīdams: “Kāpēc jūs uztraucaties? Redziet, es esmu ebrejs, tāpat kā jūs. Viņi man neko sliktu nav nodarījuši, apstākļi šeit ir pieņemami, paskatieties uz mani un sakiet: vai es izskatos pēc upura? Beidziet mulķoties un nomierinieties...” Kad tie tika nogādāti vajadzīgajā vietā, viņš nodeva uzvalku noliktavā, pārgērbās savās lupatās ar dzelteno zvaigzni un devās atpakaļ uz cietoksni... Un tā katru dienu, līdz pienāca viņa kāрта. Un ziniet, šis Averbuhs nedomāja, ka viņš dara kaut ko sliktu, viņš uzskatīja, ka palīdz, jo cilvēkiem bija vajadzīgs morāls atbalsts, savukārt gebītskomisārs Švungs un geto komandants Tabērs priecājās, ka nav panikas...”⁴⁴⁹ Šajā fragmentā mijas reāli fakti un rakstnieka izdomātais. Patiešām, Averbuhs bija veikala īpašnieks. Varbūt tas ir vispārināts tēls. Turklāt upuri netika vesti vilcienos, bet gan viņus uz geto dzina kājām.

Tiek norādīts, ka Averbuhs atgriezās cietoksni. Tas nozīmē, ka šie notikumi norisinājās pēc 1942. gada 1. maija. Taču tajā laikā jaunus ieslodzītos ar vilcienu uz geto neveda. Savukārt L. Ginzburgs precīzi raksturojis A. Magidu. Viņš raksta: “...un visi šajā pilsētā viņu pazina, bija mazliet nobijušies un cienīja viņu dažādu iemes-

⁴⁴⁹ Гинзбург Л. Разбилось лишь сердце моё... 368.—369. lpp.

lu dēļ, protams. Kādam viņš bija prasmīgs protezētājs, citam ar varu saistīta persona, citam oficiāli atzīts un leģitimizēts fašisma upuris, geto veterāns, kurš... izsūtīts pat uz ārzemēm.”⁴⁵⁰ Kā atceras mans tēvs, bijušais Daugavpils geto ieslodzītais Geršons Ročko, Ābrams Magids (1893, Asūne, Dagdas rajons – 1967, Daugavpils) bija “savs cilvēks” gan sinagogā, gan pilsētas partijas komitejā. Viņam tika atļauts doties uz VFR, lai piedalītos prāvā pret Tabertu.⁴⁵¹

Emmas Vainšteinas autobiogrāfiskajā romānā vēstīts par viņas tēvoča Haima Pokermana (1900, Dvinskā – 19??, Daugavpils) likteni.⁴⁵² H. Pokermans bija izcils automehāniķis un prasmīgs santehniķis. Visi teica, ka viņam ir “zelta rokas”. Domājams, ka 1943. gada 25. oktobrī, trīs dienas pirms “mazā geto” (atradās cietoksnī) likvidācijas, vācu virsnieks Valters Kirhs ieslodzītajam un viņa brālim teica: “Pēc trīs dienām lai jūsu te nebūtu, bēdziet prom.” – “Kāpēc jūs to darāt?” jautāja H. Pokermans. “Jūs esat ļoti labs speciālists, tādu ir maz, un jūs arī ļoti līdzināties manam tēvam,” negaidīti atbildēja virsnieks.

Brāļiem izdevās aizbēgt un paslēpties kādā bedrē vai pazemes komunikācijās. Virsnieks arī izdzīvoja, dzīvoja Vācijā, un 1955. gadā, mēģinot nelikumīgi

⁴⁵⁰ Turpat, 366. lpp. Kā atceras tēvs Geršons Ročko, bijušais Daugavpils geto ieslodzītais, Ābrams Magids bija “savējais” kā sinagogā, tā pilsētas partijas komitejā. Viņam ļāva braukt uz VFR, lai piedalītos tiesas procesā pret Tabertu.

⁴⁵¹ Detalizētāk par Ā. Magidu skat.: Рочко И. Они были нашими соседями... (из истории Холокоста в Даугавпилсе) // Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки. Книга четвёртая. Даугавпилс, 2005, 163., 155.–157. lpp.

⁴⁵² Вайнштейн Э. Она была женой фараона. Автобиографический роман. Тель-Авив, 1999. E. Vainšteina bija ārste parapsiholoģe.

pārvarēt Berlīnes mūri, VDR robežsargi viņu nošāva. Iespējams, ka bija tāds virsnieks, bet Haims Pōkermans un viņa brālis Meiers ir reāli cilvēki, kas strādāja geto, izglābās un pēc tam dzīvoja Daugavpilī. Jāpiebilst, ka Berlīnes mūris tika uzcelts 1961. gadā, nevis 1955. g. Tādējādi šeit ir gan reāli, gan izdomāti notikumi. Tajā pašā laikā brāļu Pōkermanu brāļameita labi zināja stāstu par viņu izglābšanos.⁴⁵³

2008. gadā iznāca bijušā daugavpilieša, tagad ASV dzīvojošā **Aleksandra Frosta** (1959) romāns “Mammas gredzens”.⁴⁵⁴ Romāna centrā ir galvenā varoņa Borisa nejauša tikšanās ar nepazīstamu krievu sievieti.⁴⁵⁵ Viņas pirkstā Boriss ieraudzīja mātes gredzenu, kurā bija iegravēti viņa dzimšanas dati – 9/6/32. Boriss noskaidroja, kā gredzens nokļuvis pie šīs sievietes, identificēja pilsētas ebreju iznīcināšanā iesaistītos slepkavas, t.sk. tos, kas nogalināja viņa ģimeni. Par notikumiem 1941.–1944. gadā stāsta romāna varoņi: ebreji, latvieši, krievi, poļi. Rakstnieks ar savu literāro tēlu starpniecību patiesi un reālistiski aprakstījis motīvus, kas vienus mudināja iznīcināt ebrejus, citus nostāties malā. Viņu teiktais atspoguļo sarežģīto pārmaiņu laiku, kad morālās vērtības sabruka un notika “dehumanizācija”. Precīzi raksturota dzīvi palikušo ebreju uztvere un viņu attieksme pret kaimiņiem pēc kara. A. Frosts sniedzis dziļu pilsētas iedzīvotāju sociālpsiholoģisko

⁴⁵³ Detalizētāk par brāļu Pōkermanu likteni skat.: Рочко И. Они были нашими соседями... (из истории Холокоста в Даугавпилсе) // Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки. Книга четвёртая. Даугавпилс, 2005, 154. lpp.

⁴⁵⁴ Фрост А. Мамино кольцо. Эмигрант: Два романа. Москва – Тель-Авив. Э. РА, 2008.

⁴⁵⁵ Фрост А. Мамино кольцо // Фрост А. А гоеше маме. 236.–346. lpp.

portretu. Romāna autors dzīvoja Daugavpilī un, pēc viņa vārdiem, šo stāstu dzirdējis no cilvēka, kas ar šiem notikumiem bija tieši saistīts.

2015. gadā tika izdots otrais A. Frosta romāns “A goeše mame”.⁴⁵⁶ Grāmatas nosaukums tulkojumā no jidiša ir “Neebreju mamma”. Romāna pamatā ir krievu sievietes Nadjas stāsts par ebreju zēna Jašas glābšanu.⁴⁵⁷ Darbība notiek Daugavpilī, Daugavpils novada Silenes un Višķu ciemos. Autors labi pārzina patiesos notikumus, kas risinājās šajās vietās. Viņš ir rūpīgi pētījis vietējo vēsturnieku darbus. Tas ļāvis rakstniekam ļoti reālistiski atainot dzīvi un traģēdiju Silenē. Romānā darbojas reālie ebreju iznīcināšanas organizētāji un slepkavas. A. Frosts atklāj, ka starp vācu virsniekiem bija cilvēki, kas simpatizēja ebrejiem, tādi bijuši arī ebreju kaimiņu vidū. Māte, kas nebija ebrejiete, izglāba ebreju zēnu un vēlāk devās uz Izraēlu, uz kurieni emigrēja Jaša. Abi romāni var kalpot kā literāri avoti Holokausta un ebreju dzīvesveida izpētē.⁴⁵⁸

2022. gadā klajā nāca **Viktorijas Černožukovas** un **Vladimira Vereteņņikova** romāns “Naida un mīlestības konkrētie gadījumi”.⁴⁵⁹ Vēstījuma centrā ir līdz karam pazīstama latviešu lidotāja Herberta Mel-

⁴⁵⁶ Фрост А. А гоеше маме. Москва, 2015.

⁴⁵⁷ Turpat, 5.–235. lpp.

⁴⁵⁸ Detalizētāk par A. Frosta romāniem skat.: Рочко И. Знаменитые евреи Латгалии. Книга вторая. Даугавпилс, 2010, 255.–257. lpp.

⁴⁵⁹ Черножукова В., Веретенников В. Частные случаи любви и ненависти. Санкт-Петербург, 2022. V. Černožukova – rakstniece, dzejniece, žurnāliste, sabiedrisko attiecību departamenta direktore kādā Sanktpēterburgas radošā organizācijā. V. Vereteņņikovs – romānu autors, žurnālists, kas darbojies vairākās Daugavpils un republikas mēroga avīžu redakcijās, avīzes “*Бесму*” korespondents Sanktpēterburgā.

dera un ebreju puisa Andreja Levina, vēlākā Izraēlas Mossad dienesta darbinieka, sadursme.⁴⁶⁰ Šo tēlu prototipi ir Herberts Cukurs, kurš kara laikā kļuva par vienu no Rīgas geto gūstekņu slepkavām, kā arī Mossad darbinieks, kurš pirms kara bija Rīgas geto gūsteknis un zaudēja ģimeni.⁴⁶¹

H. Melderis romānā nokļūst Daugavpils geto, vada akcijas. Autori sīki apraksta notikumus geto, kuros darbojas īsti cilvēki, piemēram, V. Arājs, geto komandants V. Zaube, viens no akciju organizētājiem G. Taberts. Norādīti pat viņu īstie vārdi. Romānisti labi pārzina vēsturnieku pētījumus par Holokaustu Daugavpilī, tāpēc precīzi atveido nacistu un vietējo kolaboracionistu attieksmi pret ebrejiem. “Herberts centās nekad nedomāt par šīm radībām par katru atsevišķi. Viņš pret geto izturējās kā pret purvu, kuru nosūtījuši nosusināt. Vai kā pret nezāļu pārņemtu lauku. Zeme bija jāizravē un jāmēslo, lai tur varētu augt veselīgi kultūraugi.”⁴⁶² Viņš saprot, ka tas ir netīrs darbs, taču kādam šis darbs bija jādara, slepkava bija kā skalpelis lielā ķirurga – Ādolfa Hitlera – rokās.

Patiesi un naturālistiski aprakstīta baisā ebreju iznīcināšana Rīgas horālajā sinagogā, lielākās akcijas geto un asiņainie slaktiņi Rīgas apkaimē. Neskatoties

⁴⁶⁰ Mossad – Izraēlas izlūkdienests.

⁴⁶¹ Herberts Cukurs (1900, Lībava (tagad Liepāja) – 1965, Montevideo, Urugvaja) – lidotājs, aviokonstruktors, žurnālists. Kara laikā – V. Arāja komandas loceklis, kas nodarbojās ar ebreju masu iznīcināšanu. 1944. gadā aizbēdzis uz Vāciju, neilgi uzturējies Francijā, dzīves pēdējos gadus pavadījis Urugvajā.

⁴⁶² Черножукова В., Веретенников В. Частные случаи ненависти и любви. С. Петербург, 2002, 124. lpp.

uz dzīvniecisku naidu pret ebrejiem, H. Melderis izglāba ebreju meiteni Mirjamu Landau.⁴⁶³

Romānā galvenos varoņus saista arī mīlestība pret latviešu meiteni Lindu Vilcāni. Kara priekšvakarā viņa iepatikās H. Melderim, bet apprecējās ar ebreju A. Levinu. Linda brīvprātīgi devās kopā ar vīru uz geto, kur arī gāja bojā. A. Levins brīnumainā kārtā izdzīvoja un nokļuva pie partizāniem. Pēc kara viņš nespēja samierināties ar padomju varas rīcību, kas piedeva bijušajiem kolaborantiem, tāpēc pameta dzimteni un devās uz Izraēlu. Liktenis vairākkārt kaujās saveda kopā H. Melderi un A. Levinu, taču abi izdzīvoja. H. Melderis aizbēga uz Urugvaju. Pēc Izraēlas slepenā dienesta norādījuma A. Levins nogalināja H. Melderi, atriebjoties par mirušajiem ebrejiem.

Krievu rakstnieku romānā vēstīts arī par to, kā pestroikas gados cilvēki kراسi mainīja savus uzskatus, tiek mēģināts glorificēt bijušos noziedzniekus. Viens no varoņiem, runājot par vēsturi, saka: “Kas ir pie varas, tas pasūta pagātni. Un tad, jo vairāk laika paiet, jo sarežģītāk rekonstruēt sākotnējo ainu, bet manipulēt ar materiālu vieglāk.”⁴⁶⁴ Uz patiesiem notikumiem balstītais romāns ļauj ar mākslas līdzekļiem dziļāk izprast vēsturi.

Vasilijs Baranovskis (1933–2023) publicēja stāstu “Asaras klusumā” prozas krājumā “Nemiera un bēdu

⁴⁶³ Pogodina S. Ebreju glābēju nacistu okupētajā Latvijā 1941–1944. Tabulā nr. 109. Materiāls netika publicēts. Romānā H. Cukurs izglābj ebreju meiteni Mirjamu Landau. To autors nav izdomājis. H. Cukurs tiešām izglāba ebreju meiteni Mirjamu Kaicneri (1920, Rīga), angļu valodas skolotāju.

⁴⁶⁴ Черножукова В., Веретенников В. Частные случаи ненависти и любви. 291. lpp.

vasara”.⁴⁶⁵ Autors atzīmē, ka viņa aprakstītie 1941.–1945. notikumi risinājušies Latvijas dienvidaustrumos, t.i., Latgalē. Rakstnieks dzimis Daugavpils rajona (tagad Augšdaugavas novads) Ilūkstes apriņķa Skrudalienas pagastā. Kā norāda autors, stāsts ir “par cilvēku drāmām grūtos laikos. Rakstīts, pamatojoties uz patiesiem stāstiem un notikumiem.” Stāsta centrā vietējais veikalnieks Iciks Grimans. Viņš ierodas pie kaimiņiem, lai atvadītos. Nākamajā dienā visiem ciema ebrejiem jāstājas vietējās varas priekšā. Iciks un kaimiņi saprot, kas sagaida ebrejus. Iciks lūdz kaimiņiem pēc kara parūpēties par dēlu Haimu, kurš karo Sarakanajā armijā. Lielākā daļa kaimiņu jūt līdzī Icīkam. Viens viņam iedod maizes klaipu, otrais – duci olu, trešais – grozu. Kāds kaimiņš sacījis tā: “Tagad bēda ir atnākusi pie tevis. Tā ir tava bēda. Ja viņi mani paņems aiz čupra, tad būs mana.” Šie vārdi demonstrē reālo attieksmi pret Holokausta laikā vajātajiem.

2008. gadā tika izdots lekciju cikls “Ebreju iznīcināšana Latvijā. 1941–1945”.⁴⁶⁶ Pēc krājuma veidotāju domām, publicētie materiāli apkopo un popularizē Holokausta vēstures pētījumus. Tas adresēts galvenokārt skolotājiem, kā arī ikvienam Latvijas vēstures interesentam. Pusi krājuma veido iepriekš izdoti Latgalei veltīti J. Ročko darbi. Lekciju cikls ieguva atpazīstamību, pateicoties tulkojumiem vairākās valodās: latviešu, vācu, angļu, franču, ivritā. Turklāt tika izdota lekciju saīsinātā versija ar interesantiem mācību materiāliem,

⁴⁶⁵ Барановский В. Плач в тишине // Лето тревог и печали. Сборник прозы. Даугавпилс, 2015, 299.–322. lpp. Stāsts uzrakstīts 1977. gadā.

⁴⁶⁶ Уничтожение евреев в Латвии. 1941–1945. Цикл лекций. Под общей редакцией раввина М. Баркана. 2-е изд. испр. и доп., Рига. Общество “Шамир”, 2008.

kas ļauj aktualizēto problemātiku skatīt radoši un mudina bērnus just līdzīgi Holokausta cietušajiem viedaudžiem.⁴⁶⁷

Daugavpils Universitātes profesore **Elīna Vasiļjeva** (1970, Daugavpils) zinātniskajā monogrāfijā “Ebreju teksts latviešu literatūrā” Holokaustam veltījusi nodaļu “Holokausta tēma latviešu literatūrā: tradīcijas un novitāte”.⁴⁶⁸ Zinātniece nošķir “literatūru par Holokaustu” un “Holokausta tēmu literatūrā”. Tādējādi A. Ezergaila monogrāfiju “Holokausts vācu okupētajā Latvijā” pētniece klasificē kā literatūru par Holokaustu. Savukārt Holokausta atveide G. Janovska romānā “Pilsēta pie upes” tiek definēta kā “Holokausta tēma literatūrā”. G. Janovskis aprakstījis notikumus 45 gadus pēc notikušā. Šis ir viens no retajiem trimdas latviešu rakstnieku darbiem par Holokaustu. Gadu gaitā mainījušies rakstnieka uzskati un sociālais statuss. Romāna galvenais varonis daiļkrāsotājs Ansis dzīvo mazā Latgales pilsētiņā Krustpilī, kur pirms kara ebreji veidoja 28,5% (1043 cilvēki) no kopējā iedzīvotāju skaita. Pilsēta atrodas Daugavas labajā krastā. Upe ir mūžīgi plūstošā laika simbols. Romānā Holokausta tēmai atvēlēta viena no centrālajām vietām. Ansis atzīmē, ka dažādu tautību bērni dzīvoja draudzīgi: ebreju bērni runāja latviski, bet latviešu bērni zināja jidišu. G. A. Janovskis raksta, ka bērniem nav bijis svarīgi, kas, kāda tautība; saule, ūdens upē un baltās smiltis krastā piederēja viņiem visiem. Bērnus vienoja rotaļas, sapņi, viņi pat

⁴⁶⁷ Holokausts Latvijā. Lekcijas. Rabīna M. Barkana redakcija. Rīga: Biedrība “Šamir”, 2008.

⁴⁶⁸ Vasiļjeva E. Holokausta tēma latviešu literatūrā: tradīcijas un novitāte. Grām.: Vasiļjeva E. Ebreju teksts latviešu literatūrā. Daugavpils: Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2018, 192.–228. lpp.

apsprieda, vai nevajadzētu veikt apgraizīšanu. Ansis iemīlēja ebreju meiteni Rožu.

Divas okupācijas maina latviešu un ebreju attiecības. Pēc romānista domām, 1941. gada 14. jūnijā deportācija skāra tikai latviešus.⁴⁶⁹ Roza kļūst par aktīvu komunisti, sadarbojas ar padomju varu un zināmā mērā ir atbildīga par latviešu ciešanām. Autora mēģinājums salīdzināt deportāciju un Holokaustu, manuprāt, ir nesalīdzināms. 92% no deportētajiem ebrejiem palika dzīvi, bet 92% palikušo gāja bojā Holokaustā.

Autors ar Anša starpniecību pauž izbrīnu, ka ebreji mierīgi paklausa nacistu pavēlēm un dodas savā pēdējā ceļā, kas noslēdzās Kaķīšu purvos. Starp nāvei nolemtajiem ir vecais tirgotājs Bernšteins, Rozas tēvs. Ansis steigšus uzzīmēt viņa portretu. Bernšteins mierīgi pieņem nāvi, domājot, ka viņa liktenī ir vainojama jaunākā ebreju paaudze, kas sadarbojās ar komunistiem. Emigrācijas literatūrā arī ir šī konotācija: ebreji tika iznīcināti, jo... atbalstīja padomju okupantus. Ansim kārtējo reizi nākas pārkrāsot ielu nosaukumus pilsētā. Cilvēki viegli mainīja savus uzskatus, ātri pielāgojoties jauniem apstākļiem. Anša jaunākais darbs bija norāde, iebraucot pilsētā, kas vēstīja, ka pilsēta ir brīva no ebrejiem. Ansis dodas prom no Latvijas. Viņš pameta dzimteni, tā ir latviešu tautas traģēdija.

Romāna varoņi latvieši un krievi ir aprakstīti reālistiski, un mūsdienās romāns ir aktuāls abu etnisko grupu attiecību analīzei, kas parāda, ka jebkura okupācija neenes brīvību, bet tikai ciešanas un nāvi. Dailliteratūras darbi var kalpot kā papildu materiāls, lai izprastu attiecības starp upuriem, kaimiņiem, slepkavām. Tiek

⁴⁶⁹ Krustpilī ebrejus deportācija neskāra, bet no Jēkabpils, pilsētas Daugavas kreisajā krastā, izsūtīja 18 ebrejus.

raksturota attieksme pret ebrejiem un okupācijas varas iestādēm. Pēc G. Janovska romāna motīviem ir uzņemta spēlfilma latgaliešu valodā.⁴⁷⁰

2012. gadā tika izdota Krāslavas žurnālista un sabiedriskā darbinieka **Grigorija Gontmahera** grāmata “Akmeņi kliegz”, kas veltīta Holokaustam šajā pilsētā.⁴⁷¹ Kas žurnālistu pamudināja pievērsties Holokausta vēsturei?⁴⁷²

Pirmkārt, viņa radinieki kļuva par Ukrainas traģēdijas upuriem. Otrkārt, Krāslavā nodzīvojis vairāk nekā divdesmit piecus gadus, viņš ne reizi vien sastapies ar lieciniekiem, slepkavām un glābējiem. Krāslava atrodas netālu no Baltkrievijas robežas. Kā atzīmē G. Gontmahers, aptuveni 200 ebreju pārgāja pāri robežai. Tomēr ne visiem tas izdevās, jo austrumu robeža pirmajās kara dienās tika slēgta. Daži bēgļi atgriezās un ieraudzīja, ka viņu mājas jau ir izlaupītas. Šajā pilsētā kara sākumā nokļuva vairāki simti Lietuvas ebreju. Viņi piedzīvoja to pašu traģēdiju, ko vietējie ebreji. Apmēram simts ebreju karoja Sarkanajā armijā, no kuriem vairāk nekā piecdesmit gāja bojā.

Autors atzīmē, ka viņa grāmata nav ne zinātnisks darbs, ne pētījums par 1941.–1945. gada notikumiem. Šī grāmata ir atgādinājums par okupantu un viņu vietējo palīgu zvērībām, savdabīgs aicinājums godināt Krāslavas ebreju piemiņu. Grāmatā ir fragmenti no B. Cina, J. Ročko un citiem Krāslavai veltītajiem darbiem. Būtiski, ka G. Gontmahers savācis traģēdijas lie-

⁴⁷⁰ “Pilsāta pi upis” (latgaliešu val.). Režisors un scenārija autors V. Kairišs, 2020. g.

⁴⁷¹ Гонтмахер Г. Камни кричат. Даугавпилс, 2012.

⁴⁷² G. Gontmahers (1936, Ļeņingrada – 2014, Izraēla) – žurnālists un avižu redaktors Krāslavā un Daugavpilī.

cinieku atmiņas. Tās ir vienkāršas, bet kļiedzošas atmiņas: “Atnāca kaimiņš un sūdzējās: viņam sāp pirksts, esot noguris spiest “autenes gaili” vai “Es paslēpos un redzēju, kā viņi atveda ebrejus, kā viņi paši izraka grāvi, kā uz viņiem šāva ar ložmetējiem”, vai “...gul, nošauti cilvēki, pat neaprakti. Vīrs viņiem ir mušu bars.” Tikpat biedējošas ir slepkavu liecības: “Kur jūs tā steigdzaties? – Strādāt! Vajag piebeigt grupu ebreju.”

G. Gontmahers uzrakstījis īsu Krāslavas ebreju iznīcināšanas vēsturi. 1941. gada 28. jūlijā tika dota pavēle pulcēties trīs sinagogās. Pirmajās dienās dažādās pilsētas vietās tika nogalināti vairāki desmiti ebreju. Pēc autora domām, pilsētā uz laiku tika atstātas trīsdesmit amatnieku ģimenes, kuras esot maksājušas varas iestādēm. Tie galvenokārt bija miecētāji un kalēji ar savām ģimenēm, kā arī divi desmiti turīgu ebreju. 1941. gada 27. augustā tie visi tika noslepkavoti Augustovas meža gravā. Aptuveni 1000 ebreju tika nosūtīti uz Daugavpils geto, daži no viņiem tika nogalināti pa ceļam. Būtiski ir arī tas, ka autoram izdevies uzzināt un apkopot 200 Krāslavā un Daugavpilī iznīcināto Krāslavas ebreju vārdus. 1944. gada 23. jūlijā Krāslava tika atbrīvota no nacistu okupantiem. Pēc kara pilsētā dzīvoja 40 ebreju ģimenes. Viņi lūdzās vienā no privātmājām. Turpmākajos gados daļa ebreju iedzīvotāju pārcēlās uz Rīgu, 90. gados daži no viņiem emigrēja uz Izraēlu. Mūsdienās pilsētā nav ebreju. G. Gontmahers rezumē: “Trīssimt gadu ilgā ebreju dzīve pilsētā ir beigusies.”⁴⁷³ Autora nopelns ir Krāslavas notikumu analīze un pirmais pētījums par ebreju nošaušanu Priedainē.

⁴⁷³ Гонтмахер Г. Камни кричат. Даугавпилс, 2012, 17. lpp.

2013. gadā **Anatolijs Fišils** izdeva bukletu “Ebreju tautas upuru memoriāls. Daugavpils, Latvija.”⁴⁷⁴ Tajā īsi izklāstīta memoriāla tapšanas vēsture. Piemiņas zīme uzstādīta 1991. gada 10. novembrī Mežciemā (Poguļankā), vienā no masu nošaušanas vietām. Memoriāla centrā atrodas piemineklis, kurā iegravēti vārdi “Izraēla bērnu piemiņai”. Tam apkārt izvietoti akmeņi, kas norāda ebreju upuru skaitu nacistu okupētās valstīs.⁴⁷⁵

Tajā pašā gadā tika izdots A. Fišila darbs “Izraēla bērnu piemiņai. Daugavpils geto upuru saraksts.”⁴⁷⁶ Tajā ir “Daugavpils geto nogalināto bērnu, kas iznīcināti kopā ar vecākiem, saraksts”, “Daugavpils geto iedzīvotāju saraksts, sastādīts 1941. gada 5. decembrī, ar geto komandanta parakstu”, kā arī nepilnīgs geto izdzīvojušo saraksts. Diemžēl autors nepietiekami kritiski izturējies pret arhīva materiālu publicēšanu. Starp “geto upuriem” bija cilvēki, kuri tur nekad nebija bijuši un darba publicēšanas brīdī bija dzīvi. Dīvaini, ka ieslodzītos sauc par “geto iemītniekiem”. Dokumentu parakstīja judenrāta priekšsēdētājs M. Movšenzons.

2015. gadā Daugavpils žurnāliste **Albina Davidenko** (1954, Kuibiševa (tagad Samāra, Krievija) – 2018, Daugavpils) izdeva grāmatu “Melnā saule”.⁴⁷⁷ Tajā

⁴⁷⁴ Fišils A. – Latvijas Ebreju kultūras biedrības Daugavpils nodaļas pirmais priekšsēdis, tagad – Daugavpils Ebreju kopiena (1988–1994).

⁴⁷⁵ Bukletā teikts, ka Daugavpilī tika noslepkavoti 30 000 ebreju, kas neatbilst patiesībai.

⁴⁷⁶ Фишиль А. Памяти детей Израилевых. Список жертв Даугавпилсского гетто. Bez izdošanas vietas un gada norādes.

⁴⁷⁷ А. Давыденко. Чёрное солнце. Лагерь военнопленных “Шталаг 349” в Даугавпилсе. Документы и воспоминания, Даугавпилс, 2015, 47.–58. lpp.

autore galvenokārt stāsta par karagūstekņu nometni “Štalag 340” Daugavpilī. Viņa iekļāvusi ebreju slepkavu nopratināšanas protokolus. Autore operē ar Ārkārtas komisijas publicētajiem statistikas datiem. Daži skaitļi mūsdienās šķiet fantastiski pārspīlēti.

Muzejs “Ebreji Latvijā” 2017. gadā izdeva katalogu izstādei “Holokausta piemiņa Latvijā laika gaitā (1945–2015).⁴⁷⁸ Šis darbs ir veltīts nevis Holokaustam, bet gan ebreju traģēdijas piemiņas saglabāšanai. Atmiņas saglabāšana ir viena no ebreju identitātes izpausmes formām. 1944.–1950. gadā bija precīzi noteiktas nošaušanas vietas. Nogalinātie ebreji, bojāgājušie Sarkanās armijas karavīri, padomju partizāni, civiliedzīvotāji – viņi visi bija kara upuri, padomju cilvēki. Vairākās vietās ir divi pieminekļi (Varakļānos, Dagdā). Tūlīt pēc kara vietējie ebreji, parasti upuru radnieki, bieži cēla pieminekļus par saviem līdzekļiem. Uzraksti bija latviešu, krievu valodā un jidišā. Uzraksti jidišā dažkārt atšķīrās no uzrakstiem citās valodās (Daugavpilī). Vēlāk parādījās pieminekļi, kurus pēc ebreju iniciatīvas uzcēla vietējās varas iestādes. Pārapbedīšanas laikā, kā arī piemiņas dienās šeit tika lasītas lūgšanas. 20. gadsimta 90. gados, pateicoties Latvijas Ebreju kopienu un biedrību padomei, pieminekļi tika uzstādīti 230 vietās, kur tika iznīcināti ebreji. Lielajās Latgales pilsētās piemiņas lūgšanas notiek ik gadu.

Preiļu Vēstures un lietišķās mākslas muzejs izdevis brošūru “Ebreji Preiļos. Jews in Preili”, kurā ar fotogrāfiju palīdzību tiek rekonstruēta ebreju dzīve pilsētā, tiek vēstīts par Preiļu ebreju traģisko bojāeju. Bro-

⁴⁷⁸ Holokausta piemiņa Latvijā laika gaitā (1945–2015): izstādes katalogs. Rīga, muzejs “Ebreji Latvijā”, 2017.

šūra uzskatāmi rāda, kā saglabāt atmiņas par pagājušo dzīvi.⁴⁷⁹

Josifs Ročko publicēja darbu “Daugavpils Ebreju kopienas hronoloģija 1940–2020”.⁴⁸⁰ Tā veltīta pirmā pilsētas ebreju vēstures pētnieka Zalmana Jakuba (1919, Dvinska – 2009, Daugavpils) piemiņai. Hronoloģijā ir aptuveni 1075 datumi, kas atspoguļo ebreju traģēdijas notikumus. 2022. gadā Josifs Ročko izdeva bukletu “Ebreju Daugavpils. 1900–1960”.⁴⁸¹ Šajā bukletā ievietotas vairāk nekā 175 fotogrāfijas, kas atklāj Daugavpils geto ieslodzīto ciešanas. Hronoloģija un bukleti liecina, ka Holokaustu var atspoguļot gan faktoloģiski, gan ar fotomateriālu starpniecību. Abu izdevumu priekšvārdos stāstīts par traģiskajiem notikumiem geto.

⁴⁷⁹ Ebreji Preiļos. Jews in Preili. Preiļi. Preiļu novada dome. Preiļu Vēstures un lietišķās un mākslas muzejs. Preiļi. 2020.

⁴⁸⁰ Рочко И. Хронология Даугавпилсской еврейской общины 1940–2020. Даугавпилс, 2021. 172 lpp.

⁴⁸¹ Ročko J. Ebreju Daugavpils. 1900–1960. Buklets. Рочко И. Еврейский Даугавпилс. 1900–1960. Буклет. Даугавпилс, 2022, 108 lpp.

NOBEIGUMS

Historiogrāfijas un atmiņu izpēte par Holokaustu Latgalē ir viens no pirmajiem šāda veida pētījumiem Latvijā. Autors apskatījis vairāk nekā 60 šim jautājumam veltītus historiogrāfiskus darbus un memuārus (avotus). Izmantoti gan zinātniski, gan populārzinātniski darbi, tostarp vēsturnieku pētījumi, novadpētnieku rakstītais, publicistika un daiļliteratūras teksti. Katrs no viņiem sniedzis ieguldījumu ebreju traģēdijas izpētē Latgales teritorijā.

Šis darba autors nav centies pētīt Holokaustu, bet parādīt, kā attīstījās šī jautājuma historiogrāfija, operējot ar Latgales piemēru. Šim reģionam veltīts daudz vairāk darbu nekā Vidzemei un Kurzemei. Tas skaidrojams tā, ka, pirmkārt, bija diezgan liels skaits ebreju, kas kļuva par Holokausta upuriem, otrkārt, Daugavpilī dzīvojuši un šo jautājumu pētījuši vairāki vēsturnieki.

Autoram izdevies apstiprināt vairāk vai mazāk precīzu Daugavpils geto ieslodzīto un upuru skaitu. Izzīvojušo ebreju atmiņu analīze atklāj, ka daļu ebreju būtu bijis iespējams izglābt, ja nebūtu padomju varas noziedzīgās politikas, kas neļāva bēgļiem šķērsot Latvijas un Krievijas robežu.

Ņemot vērā sociālekonomiskos un politiskos kritērijus, šī darba autors nosacīti nošķīra rietumvalstu, padomju, Latvijas un Krievijas historiogrāfiju. Dažu autoru darbus var attiecināt uz vairākām grupām. A. Ezergailis ir dzimis Latvijā, bet lielāko dzīves daļu nodzīvojis ASV. Viņa galvenais pētījums par Holokaustu ir veltīts Latvijai. Tāpēc šī darba autors viņu uzskata par

Latvijas vēsturnieku. Ā. Šnejers dzimis un mācījies Latvijā, piedalījies disidentu kustībā. Viņa nozīmīgākie darbi sarakstīti Izraēlā, t. sk. arī pētījumi par Holokaustu. Tāpēc autors viņu uzskata par Rietumu historiogrāfijas pārstāvi. Darbā parādīts, ka Holokausts dažādos laika posmos tika atspoguļots atšķirīgi, skaidrots, kāpēc tika pārspīlēts upuru skaits, kāda bija PSRS antisemītiskās politikas loma Holokausta izpētes jautājumā.

Atsevišķa nodaļa veltīta Daugavpils geto ieslodzīto atmiņām. Daļa memuāru sarakstīta Rietumos un Izraēlā, daļa izdota padomju laikā, daļa – neatkarīgajā Latvijā, t. sk. Daugavpilī. No pirmās līdz jaunākajai publikācijai pagājis vairāk nekā pusgadsimts. Otrā pasaules kara laikā atmiņu autori bija bērni, savukārt atmiņas lielākoties rakstītas, kad viņi jau bija pieauguši. Bērna priekšstati par Holokaustu ir izgājuši cauri pieaugušo pieredzes sietam. Memuāri, stingri ņemot, nav Holokausta historiogrāfija, bet gan neaizstājami historiogrāfijas avoti.

Grāmatas autors pēdējo divdesmit gadu laikā ir publicējis vairāk nekā 15 apcerējumus par Holokaustu Latgalē. Lielākā daļa veltīta viņa dzimtajai pilsētai – Daugavpilij. Autors pierakstījis bijušo Daugavpils geto ieslodzīto atmiņas, analizējis iepriekš publicētos pētījumus, salīdzinājis mutvārdu vēstures materiālus ar arhīvu dokumentiem, vēsturnieku darbiem. Kā redzams, mutvārdu vēstures materiāli var būt ticami historiogrāfijas avoti. Salīdzinot darba autora pirmos darbus ar jaunākajiem, var atzīmēt, ka ir audzis to zinātniskuma līmenis, kļuvušas daudzveidīgākas pētniecības metodes. Ar darba autora atbalstu vairākiem glābējiem piešķirts tituls Taisnīgais starp tautām, izdota pastmarka, kas

veltīta Ž. Lipkem. Tas viss ir autora pieticīgais ieguldījums Latvijas historiogrāfijā.

Pēdējos gados parādījušies Holokausta upuru pieņemšanas saglabāšanai veltīti romāni, metodiskie materiāli utt. Iznākusi grāmata par Varakļānu traģēdiju, tapusi 1939.–1941. gadā uzrakstīto ebreju meiteņu dienasgrāmatu zinātniska analīze. Tajā teikts, ka traģēdijas izpēte nav pabeigta.

Darbā nav izmantoti noziedznieku prāvu materiāli. Tas liecina, ka šo pētījumu var turpināt. Darbs par šo tēmu autorā rosinājis vēlmi uzrakstīt pētījumu par glābējiem Latgalē, izvērtējot viņu rīcību kā pretošanās piemēru okupācijas varai.

AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

1. Arklāns B., Dzirkalis J., Silabriedis J. *Viņi bez maskas*. Rīga: Liesma, 1966.

2. Bogojavlenska S. Šeinas Gramas dienasgrāmata (Preiļi, g. jūl. – aug.) – laikmeta vēsturiska un vispārcilvēciska liecība. *Holokausta izpētes problēmas Latvijā: Starptaut. konf. referāti, 2000. g. 16.–17. okt., Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 2. sēj.*). R., 2001. 225.–229. lpp.

3. Daugavpils policijas 1. iecirkņa priekšnieka darba organizēšanas sākums no 1941. g. jūnija beigām līdz 11. augustam. Latviešu val., mašīnraksts. Daugavpils, 11. 08. 1941. – 2. lpp. MEL III- 2253.

4. Daugavpils zonālais Valsts arhīvs. <https://www.arhivi.gov.lv/lv/daugavpils-zonalais-valsts-arhivs>

5. *Ebreji Preiļos. Jews in Preiļi*. Preiļi. Preiļu novada dome. Preiļu vēstures un lietišķās un mākslas muzejs. 2020.

6. *Ebreju iznīcināšana Latvijā 1941–1945*. Lekciju cikls. Rabīna M. Barkahana redakcijā. Rīga, 2008.

7. Ērglis D. Dažas holokausta epizodes Krustpilī: Beila Bella Veide // *Holokausta izpētes problēmas Latvijā*: starptautiskās konferences referāti 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga un pētījumi par holokaustu Latvijā. *Latvijas Vēsturnieku Komisijas raksti. 2. sējums*. Otrais izdevums. Rīga, 2007. 269.–298. lpp.

8. Ērglis D. Ebreju nogalināšana Krustpilī // *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā*. Starptautiskā semināra referāti 2001. gada 29. novembris, Rīga un 2001.–2002. gada pētījumi par Holokaustu Latvijā. Otrais izdevums. Rīga, 2007. 127.–157. lpp.; Ērglis D. Ebreji īpašumu ekspropriācija Krustpilī nacistiskās Vācijas okupācijas laikā. 158.–209. lpp.

9. Ezergailis A. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944*. Rīga, 1999.

10. Ezergailis A. *The Holocaust Latvia, 1941 – 1944: The Missing Center*. Rīga: The Historical Institute of Latvia, 1996.

11. *Holokausta piemiņa Latvijā laika gaitā (1945–2015): izstādes katalogs*. Rīga, muzejs “Ebreji Latvijā”, 2017.

12. *Holokausts Latvijā. Lekcijas*. Rabīna M. Barkahana redakcija. Rīga. Biedrība “Šamir”, 2008.

13. Ivanov A. *Historiographie des Holocausts in Lettland*. In: In-
sbruk – Viena – Basel. 2020.
14. Kaufman M. *Churbn Lettland. Die Vernichtung der Juden
Lettlands*. Munchen, 1947.
15. Laikraksts "Daugavpils Vēstnesis". Ebreji Daugavpilī. 12.
oktobrī 1941. g.
16. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga, 2007. 244.–
342. lpp.
17. *Latvijas enciklopēdija*. 2. sējums. Rīga, 2003. 740. lpp.
18. LVVA, f. 6962, apr.15, 1.1. Latv. val. Daugavpils žīdu geto
nometne Nr. 87, 1941. 25. septembrī.
19. Melers M. *Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta
piemiņas vietas*. Rīga, 2013.
20. Ročko J. Atmiņas par Latgales ebreju bēgļu likteni 1941–
1945 // *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. Holokausta pētniecības
problēmas Latvijā*. 23. sējums. Rīga, 2008. 340.–373. lpp.
21. Ročko J. No Daugavpils holokausta vēstures // *Latvijas Vēs-
turnieku komisijas raksti. Holokausta pētniecības problēmas Latvijā*.
23. sējums. Rīga, 2008. 213.–239. lpp.
22. Ročko J. Tas notika Preiļos // *Latvijas Vēsturnieku komisijas
raksti. Holokausta pētniecības problēmas Latvijā*. 23. sējums. Rīga,
2008. 240.–259. lpp.
23. Ronis I. Masu slepkavības Latvijā nacionālsociālistiskās oku-
pācijas laikā un atbildības problēma historiogrāfijā // *Latvijas Zinātņu
Akadēmijas Vēstis*, 2000, № 5. – 6.
24. Stranga A. Atmiņas: ticamais un izdomātais // Rivošs E.
Piezīmes. Rīga, 2006. 5.–6. lpp.
25. Stranga A. *Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940)*. 2. papildī-
natais izdevums. Rīga, 2002.
26. Šneižers A. Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotā-
ji // *Holokausta izpēte Latvijā*. Starptautisko konferenču materiāli,
2003. gada 12.–13. jūnijs. 24. oktobris, Rīga, un 2002. gada pētījumi
par holokaustu Latvijā. 12.sēj., Rīga, 2004. 49.–59. lpp.
27. Šteimanis J. *History of Latvian Jews*. New York. 2002.
28. Šteimans J. Angļu profesors Latgolā. – Tāvu zemes kalen-
dars, Rēzekne. Kulturvēsturiska un literara godasgrāmota. Rēzekne.
2007. 137.–139. lpp.
29. Šteimans J. Latvijas ebreji 1940–1945.g.// *Latvijas ebreju
vēsture*. Daugavpils. 1995. 109.–127.

30. Swain G. *Between Stalin and Hitler: Class War and Race war on the Dvina, 1940–46*. London and New York: Rouldege Curzon Taylor & Francis Group, 2004. 254–277.

31. Urtāns A. Ebreju īpašumu ekspropriācija Ludzas un Mado-
nas apriņķī vācu okupētāja Latvija // *Holokausta pētniecības problē-
mas Latvijā*. 2006. – 2007. gada pētījumi par holokaustu Latvijā un
starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.–7. novembris,
23. sēj. Rīga, 2008, 119.–136. lpp.

32. Urtāns A. Holokausts Latvijas provincē: Abrenes provincē // *Holokausta pētniecības problēmas Latvijā*. 2006.–2007. gada pētī-
jumi par holokaustu Latvijā un starptautiskās konferences materiāli,
2007. gada 6.–7. novembris, 23. sēj. Rīga, 2008, 72.–94. lpp.

33. Vasiljeva E. Holokausta tēma latviešu literatūrā // *Ebreju
teksts latviešu literatūrā*. Daugavpils, 2018. 191.–228. lpp.

34. Vestermanis M. Holokausts Latvijā. Historiogrāfisks apskats
// *Holokausta izpētes problēmas Latvijā*. Starptautiskās konferen-
ces referāti 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga un pētījumi par ho-
lokaustu Latvijā. Latvijas Vēsturnieku Komisijas raksti. 2. sējums.
Otrais izdevums. Rīga, 2007. 36.–48. lpp.

35. Vestermanis M. Pieteikums pētījumam “Pretdarbība ho-
lokaustam Latvijā”. *Holokausta izpētes problēmas Latvijā*. Starptau-
tiskās konferences referāti 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga un
pētījumi par holokaustu Latvijā. Latvijas Vēsturnieku komisijas rak-
sti. 2. sējums. Otrais izdevums. Rīga, 2007. 396.–401. lpp.

36. Vēsturnieku komisija. [www.president.lv/lv/vesturnieku ko-
misija](http://www.president.lv/lv/vesturnieku-komisija).

37. Zellis K. *Ilūzija un bailu mašīnērija. Propaganda nacistu oku-
pētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)*. Rīga. Man-
sards, 2013.

38. Арад И. *Холокауст. Катастрофа европейского еврей-
ства (1939 – 1945)*. Сборник статей. Яд-Вашем, Иерусалим,
1990, с. 67.

39. Ассман. *Длинная тень прошлого: Мемориальная
культура и историческая политика*. Москва, 2014. С. 12.

40. Бобе М. *Евреи в Латвии*. Рига, “Шамир”, 2006.

41. Богоявленская С. Дневник Шейны Грам – исторический
и человеческий документ // *Евреи в меняющемся мире: Мате-
риалы 3-й Международной конференции*, Рига, 25–27 октября
1999 г. Рига, 2000. С. 430–436.

42. Волкович Б. О дневнике Шейны Грам // Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., М. Сташевский, А. Шнеер, И. Штейман. *Холокост в Латгалии*. Даугавпилс, [2003]. С. 65–68.
43. Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., Сташевский М., Шнеер А., Штейман И. *Холокост в Латгалии*. Даугавпилс. Без года издания. [2003]
44. Волкович Б. Расправа над евреями Екабпилса – Крустпилса: Автобиографический роман Г. А. Яновского “Pilsēta pie upes” // *Холокост в Латгалии*. Даугавпилс. Без года издания. [1999]. С. 69–76.
45. Звонов М. *По евреям – огонь*. Рига, 1993.
46. Историография. <http://www.ido.rudn.ru/nfpk/hist/vved.html> 10.03.2020.
47. Историография. *Толковый словарь русского языка*. <http://www.vedu.ru/expdic/11228/> (12.04.2020.)
48. Кауфман М. *Хурбн Летланд. Уничтожение евреев в Латвии*. Рига, “Шамир”, 2012. 504.
49. Ковнатор Р. *Сёма Шпунгин*. Эйникайт. 3.03.1945. Газета “Эйникайт» (“Единство”).
50. Крысин М. *Прибалтийский фашизм. История и современность*. Москва, 2007.
51. *Латвия под игом нацизма*. Сборник архивных документов. Москва, Изд-во “Европа”, 2006.
52. *Материалы конференций и семинаров 2009–2014*. Рига, 2015.
53. Мелер М. *Места нашей памяти. Еврейские общины Латвии, уничтоженные в Холокосте*. Рига, 2010. С. 235–241.
54. *Неизвестная Черная книга: Свидетельства очевидцев о Катастрофе советских евреев (1941–1944)*. Иерусалим; Москва, 1993. С. 325–332.
55. *Рижский Форум “Холокост и современный радикализм”*. <http://shamir.lv/newshamir/2017/08/27> 05.–06. 2017.
56. Розенблат Е. Спасение евреев Беларуси в годы Холокоста: праведники и праведные // *Холокост: новые исследования и материалы материалы XVIII Международной ежегодной конференции по иудаике*. Том IV. Москва, 2011. С. 69–86.
57. Рочко И. Жертвы, спасённые и спасатели // *Холокост в Латгалии*. Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., М. Сташевский, А. Шнеер, И. Штейман. Даугавпилс, [1999]

58. Рочко И. *Знаменитые евреи Латгалии. Знаменитые евреи Динабурга-Двинска. 1820–1920 гг.* Часть. Даугавпилс, 2017.

59. Рочко И. *Знаменитые евреи Латгалии.* Часть I. *Знаменитые евреи Динабурга-Двинска. 1850–1920.* Часть II. *Знаменитые евреи Даугавпилса. 1920–2020 гг.* Знаменитые евреи Резекне, Лудзы, Краславы. Крустпилса, Ливаны, Варакляны, Прейли, Дагды, Виляны. Часть III. Даугавпилс, 2019.

60. Рочко И. Образ узника гетто в книге Х. Курицкого “Уцелеть и рассказать” // *Ebreju teksts Eiropas kultūra – II.* Daugavpils Universitāte. Akademiskais apgads “Saule”. 2012.

61. Рочко И. Последние свидетели (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии) // *Евреи в Латгалии. Исторические очерки.* Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 197–201.

62. Рочко И. Судьбы евреев-беженцев из Латгалии (1941–1945) (по воспоминаниям свидетелей) // *Евреи в Латгалии. Исторические очерки.* Книга первая. Даугавпилс, 2010. С. 300–418.

63. Рочко И. Судьбы евреев-беженцев из Латгалии (1941–1945) – 2 (по воспоминаниям свидетелей) // *Евреи в Латгалии. Исторические очерки.* Книга вторая. Даугавпилс, 2016. С. 281–388.

64. Рочко И. Уничтожение евреев в Илукстском уезде летом 1941 года (по воспоминаниям местных жителей) // *Евреи в Даугавпилсе.* Книга четвёртая. Исторические очерки. 2005. С. 174–196.

65. Рочко И. Это было в Прейли // *Евреи в Даугавпилсе.* Книга четвёртая. Исторические очерки. Даугавпилс. 2005. С. 197–214.

66. Смирин Г., Мелер М. Потерянный мир: Боровка, Данкере и Малта в Латвии // *Евреи в меняющемся мире.* Материалы 4-й международной конференции. Рига, 20–22 ноября 2001 г. С. 344–373.

67. Сойканс И. “Латгалес Лайкс”. 11 мая 2021 г. 9 мая тысячи людей возложили цветы возле мемориала павшим воинам.

68. *Сообщение Чрезвычайной Государственной комиссии по установлению злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников (в Латвийской ССР).* Москва, 1945.

69. *Уничтожение евреев в Латвии. 1941–1945.* Цикл лекций. Под общей редакцией раввина М. Баркана. 2-е изд. испр. и доп., Рига. Общество “Шамир”, 2008.

70. *Утраченное соседство: Евреи в культурной памяти жителей Латгалии. Материалы экспедиций 2011–2012 годов.* Москва, 2013.

71. Фишиль А. *Мемориал жертв еврейского народа.* Даугавпилс, 2013.

72. Фишиль А. *Памяти детей Израилевых. Список жертв Даугавпилсского гетто.* Даугавпилс. 2013.

73. *Холокост. Библиографический указатель русскоязычной литературы за 1941–2020 г.*

74. *Холокост. Холокост на территории СССР: энциклопедия.* Москва, 2011. С. 1035.

75. *Четвёртая международная конференция Музеи и мемориальные места Холокоста в посткоммунистических странах: вызовы и возможности.* <http://shamir.lv/newshamir/2016/03/18/>

76. Штейман И., Музыкантик Я., Пакалнс Я. *Даугавпилс в прошлом и настоящем.* Рига, Латгосиздат, 1959.

77. Штейман И. *История евреев Латвии.* Даугавпилс, 1995.

ATMIŅAS UN DAIĻLĪTERATŪRA

78. Abramovich M. *Forgive, but don't forget... Maya's story.* London, 2002.

79. Aivenss S. *Debesis tik tumšas.* Rīga, 2014.

80. Barkāns J. *Noklusētās sāpes.* Rīga, 2017.

81. Skolnieces J. *Kolosoavas dienasgrāmata.* Kara muzejs.

82. Барановский В. Плач в тишине // *Лето тревог и печали.* Сборник прозы. Даугавпилс, 2015. С. 299–322.

83. Баркан Я. *Боль молчания.* Рига, 2014.

84. Вайнштейн Э. *Она была женой фараона.* Автобиографический роман. Тель-Авив, 1999.

85. Гинзбург Л. *Разбилось лишь сердце моё...* Москва, 1985.

86. Гонтмахер Г. *Камни кричат.* Даугавпилс, 2012.

87. Давыденко А. *Чёрное солнце. Лагерь военнопленных "Шталаг 349" в Даугавпилсе.*

88. *Дневник Шейны Грам, Прейли, 22 июня – 8 авг. 1941 г.: Рукоп. (На идише). (MEL, III/2505); Голос Шейны Грам: дневник 15-летней девочки из местечка Прейли, 22 июня – 8 авг. 1941 г.*

89. *Документы и воспоминания.* Даугавпилс, 2015.

90. Ивенс С. *Как темны небеса. 1400 дней в клещах нацистского террора*. Москва, Аграф, 2005.
91. Кантор М. *Не было ли это сном? Воспоминания о Двинском гетто*. Израиль. Без года и места издания.
92. *Книга спасения*. Часть первая. Автор-составитель Л. Коваль. Юрмала 1993.
93. *Книга спасения*. Часть вторая. Автор-составитель Л. Коваль. Юрмала 1993.
94. *Книга спасителей*. Часть третья. Автор-составитель Л. Коваль. Юрмала, 2000.
18. Курицкий Х. *Уцелеть и рассказать*. Тель-Авив, 2004.
19. Левенштейн М. На краю нигде // *Книга спасения*. Часть первая. Фирма “Гольфстрим”, Юрмала, 1993.
20. Маймин Г. www.d-fakri.lv 2. 06. 2010.
21. Расен Я. *Мир вилн лебн*. Нью Йорк, 1949.
22. Расен Я. “Мир вилн лебн” (“Мы хотим жить”). www.vtoraja-literatura.com Книга о русском еврействе. Яков Расен. Гетто в Двинске. 1941–1943. 1949. Гл.11. С. 136–153.
23. Френкель-Залцман П. *Записки заключённой 94771*. Публикация Университета Конкордия еврейских исследований в Канаде Монреальского института Геноцида армян и исследования вопросов прав человека. Том 28. Под редакцией М. М. Шафир.
24. Фридман Р. *Секрет* (г. Петах-Тиква), Израиль. 2006 г. № 622, № 631, № 636, № 643, № 650.
25. Фрост А. *Мамино кольцо. Эмигрант: Два романа*. Москва – Тель-Авив. Э. РА, 2008.
26. Фрост А. *А гоеше маме*. Москва, 2015.
27. Цин Б. *Выжить, чтобы вернуться*. Тель-Авив, 1997. Музей Евреи в Латвии. (MEL) В – 1282.
28. Шнеер А. Могильщики, или как это было // *Евреи в Даугавпилсе*. Книга четвёртая. Исторические очерки. Даугавпилс, 2005. С. 215–258.
29. Шпунгин С. *До и после побега: Воспоминания*. Рига, Шамир, 2014.
30. Якуб З. *В те дни (Из истории Даугавпилсского гетто)*. “Советиш Геймланд”, 1987. № 5, 8, 9.
31. Якуб З. В те дни. Из истории Даугавпилсского гетто // *Евреи в Даугавпилсе*. Исторические очерки. Даугавпилс, 1993, с. 287–395.

PIELIKUMS

Historiogrāfijas literatūras un memuāru hronoloģija par Holokaustu Latgalē

№	Autors	Nosaukums	Izdevniecības vieta	Gads	Valoda	Izdevniecības formāts
1	Kovnator P.	Сёма Шпунгин	Москва	1945	idiš	raksts avīzē "Einikait"
2	Кауфман М.	Уничтожение евреев в Латвии	Minhene	1947	vācu	grāmata. Churbn Lettland: the destruction of the Jews in Latvia.
3	Frenkla-Zalcmane P.	Ieslodzītās № 94771 piezīmes	Monreāla	1949	idiš	grāmata
4	Rasens J.	Mir viln lebn (Mēs gribām dzīvot)	Ņujorka	1949	idiš	grāmata
5	Arklāns B., Dzirkalis J., Silabriedis J.	Viņi bez maskas	Rīga	1966	latviešu	grāmata
6	Frīdmane R.	Geto Dvinska	Haifa	1975	ivrit	raksts krājumā "Mūžīgi manā atmiņā"
7	Гинзбург Л.	Разбилось лишь сердце моё...	Москва	1985	русский	роман-эссе
8	Якуб З.	"В те дни". (Из истории Даугавпилсского гетто)	Москва	1987	idiš	Raksti žurnālā "Sovetiš Heimland"
9	Aivenss S.	Debesis tik tumšas (1400 dienas nacistu terora kņables)	Ņujorka	1990	angļu	grāmata "How dark are the skies (1400 days in the pincers of Nazi terror)".
10	Лебедева Х.	"Навечно в памяти моей"	Юрмала	1993	krievu	raksts grāmatā "Книга спасения". Ч. 2. Юрмала, 1993, с. 82 – 88.

11	Составитель Коваль Л.	Книга спасения. Ч. 1. Ч. 2. Юмала, 1993.; Книга спасителей. Ч. 3	Юмала	1993 – 2000	крёву	trīs grāmatas
12	Звонов М.	По евреем – огонь	Рига	1993	крёву	grāmata
13	Штейман И. Šteimans J.	История евреев Латвии Latvijas ebreju vēsture	Даугавпилс Daugavpils	1995	крёву, latviešu	divas grāmatas
14	Ezergailis A.	Нолокауст васи окупētāja Latvijā 1941 – 1944	США	1996	angļu	Grāmata "The Holocaust in Latvia, 1941 – 1944: The Missing Center". grāmata
15	Цин Б.	Выжить, чтобы вернуться	Тель-Авив	1997	крёву	grāmata
16	Вайнштейн Э.	Она была женой фараона	Тель-Авив	1999	крёву	autobiogrāfisks romans
17	Вестерманис М.	Нолокаустс Латвиā. Historiogrāfisks apraksts. Pieteikums pētījumam "Pretardība holokaustam Latvijā".	Rīga	2000	latviešu	raksts Latvijas Vēsturnieku Komisijas rakstī. 2. sējums. 36. – 48. lpp, 384. – 406. lpp.
18	Voroļavļenska S.	Seinas Gramas dienasgrāmata (Preiļi, 1941. gada jūlijs – augusts) – laikmeta vēsturiska un vispārcilvēciska liecība	Rīga	2000	latviešu	raksts Latvijas Vēsturnieku Komisijas rakstī. 2. sēj. 255. – 233. lpp.
19	Ērglis D.	Dažas holokausta epizodes Krustpilī. Beila Bella Veide. Holokausts un ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī.	Rīga	2000	latviešu	raksts Latvijas Vēsturnieku Komisijas rakstī. 12. sējums
20	Смирин Г., Мелер М.	Потерянный мир: Борова, Данкере и Мапта в Латвии	Rīga	2001	крёву	raksts grāmatā в кн. "Евреи в меняющемся мире. Материалы 4-й международной конференции.

21	Abramowich M.	Forgive... but don't forget, Maya's story	London	2002	angļu	grāmata
22	Šteimans J.	History of Latvian History	Ņujorka	2002	angļu	grāmata
23	Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., Сташевский М., Шнеер А., Штейман И.	Холокост в Латгалии	Даугавпилс	2003	krievu	grāmata
24	Курицкий Х. Ročko J.	Уцелеть и рассказать Holokausta mūsdienų sabiedrības apziņā	Izraēla Ņujorka	2004 2004	ivrit latviešu	grāmata raksts "Holokausta izpēte Latvijā. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti 12. sējums.
25	Swain G.	Between Stalin and Hitler. Class war and race war on the banks of the Daugava. 1940 – 1946.	Лондон Нью-Йорк	2004	angļu	nodāja grāmata "Геноцид"
26	Шнеер А.	Холокост в Латгалии: евреи и жители других национальностей.	Рига	2004	latviešu	raksts Latvijas Vēsturnieku Komisijas raksti. 12. sējums
27	Urīāns A.	Holokausta Latvijas provincēs: Abrenes apriņķis, ebreju īpašumu atsavināšana Ludzas un Madonas apriņķos vācu okupētajā Latvijā.	Rīga	2004	latviešu	raksts Latvijas Vēsturnieku Komisijas raksti. 12. sējums
28	Шнеер А.	Могильщики, или как это было	Даугавпилс	2005	krievu	raksts IV grāmata "Евреи в Даугавпилсе"

29	Рочко И.	"Они были нашими соседями..." (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латвии)	Даугавпилс	2005	кріеву	raksts IV grāmatā "Евреи в Даугавпилсе"
30	Рочко И.	Это было в Прейли	Даугавпилс	2005	кріеву	raksts IV grāmatā "Евреи в Даугавпилсе"
31	Рочко И.	Уничтожение евреев в Илукстском уезде летом 1941 года (по воспоминаниям местных жителей)	Даугавпилс	2005	кріеву	raksts IV grāmatā "Евреи в Даугавпилсе"
32	Бобе М.	Евреи в Латвии	Рига	2006	кріеву	grāmata
33	Рочко Ј.	Евреју iznīcināšana lūkstes aprīķī 1941. gadā (vietējo iedzīvotāju atmiņas).	Рига	2006	latviešu	raksts. Holokausts Latvijā. Latvias vēsturnieku Komisijas raksti 18. sējums.
34	Urtāns A.	Евреју tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Lūdzas aprīķis.	Рига	2008	latviešu	raksts grāmatā Latvijas Vēsturnieku Komisijas raksti. 12. sējums.
35	Urtāns A.	Holokausts Latvijas provincēs: Abrenes aprīķis, евреју īpašumu atsavināšana Lūdzas un Madonas aprīķos vācu okupētajā Latvijā.	Рига	2004	latviešu	raksts grāmatā Latvijas Vēsturnieku Komisijas raksti. 23. sējums.
36	Roķko Ј	No Daugavpils holokausta vēstures Atmiņas par Latgales евреју бегу līķēni 1941 – 1945. 340. – 373. lpp.	Рига	2008	latviešu	raksts grāmatā Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. Holokausta pēћieķbas problēmas Latvijā. 23. sējums.

37	Ročko J.	Tas notika Preiļos	Rīga	2008	latviešu	raksts Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. Holokausta pētniecības problēmas Latvijā. 23. sējums.
38	Ročko J.	Atmiņas par Latgales ebreju bēgļu likteni 1941. – 1945.	Rīga	2008	latviešu	raksts Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. Holokausta pētniecības problēmas Latvijā. 23. sējums.
39	Volkovičs B., M. Zaimanoviča, G. Smirins, J. Ročko	Ebreju iznīcināšana Latvijā. 1941. – 1945. Lekciju cikls.	Rīga	2008	Latviešu, krievu, angļu, vācu, franču, ivriša	grāmata
40	Фрост А.	Мамино кольцо	Москва – Тель – Авив	2008	krievu	romans
41	Мелер М.	Места нашей памяти. Еврейские общины, уничтоженные в Холокосте	Рига	2010	krievu	grāmata
42	Рочко И.	Последние свидетели (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии)	Даугавпилс	2010	krievu	raksts I grāmatā "Евреи в Латгалии Исторические очерки"
43	Рочко И.	О книге Х. Курицкого "Уцелеть и рассказать"	Даугавпилс	2010	krievu	raksts I grāmatā "Евреи в Латгалии. Исторические очерки"
44	Рочко И.	О главе "Геноцид" в книге Дж. Свейна "Между Сталиным и Гитлером: Классовая война и война рас на берегах Даугавы, 1940 – 1946)".	Даугавпилс	2010	krievu	raksts I grāmatā "Евреи в Латгалии. Исторические очерки"

45	Рочко И	Евреи в Ливаны	Даугавпилс	2010	krīevu	raksts grāmata "Евреи в Латвии. Исторические очерки"
46	Ivanov A.	Historiographie des Holocausts in Lettland	Imnsbruk – Viena – Basele	2010	vācu	raksts grāmata Osteuropäische Juden Lettlands
47	Мелер М., Смирин Г., Рочко И., Шнееер А. и др.	Холокост на территории СССР: энциклопедия	Москва	2011	krīevu	raksti Энциклопедии
48	Гонтмахер Г.	Камни кричат	Даугавпилс	2012	krīevu	grāmata
49	Фишль А.	Мемориал жертв еврейского народа. Даугавпилс, Латвия	Даугавпилс	2013	krīevu	buklets
50	Фишль А.	Памяти детей Израилевых. Список жертв Даугавпилсского гетто	Даугавпилс	2013	krīevu	grāmata
51	Баркан Я.	Больш молчания	Рига	2014	krīevu	grāmata
52	Шпунгин С.	До и после побега	Рига	2014	krīevu	grāmata
53	Фрост А.	А гоеше маме	Москва	2015	krīevu	romans
54	Давыденко А.	Чёрное солнце. Латерь военнопленных "Шталаг 349" в Даугавпилсе. Документы и воспоминания	Даугавпилс	2015	krīevu, angļu, vācu	grāmata

55	Барановский В.	Лето тревог и печали	Даугавпилс	2015	krievu	stāsts grāmatā "Лето тревог и печали"
56	Рочко И.	Последние отзвуки Холокоста (из истории Холокоста в Даугавпилсе и Латгалии)	Даугавпилс	2016	krievu	raksts II grāmatā "Евреи в Латгалии. Исторические очерки"
57	Рочко И.	О книге Минны Кантор "Не было ли это сном?"	Даугавпилс	2016	krievu	raksts II grāmatā "Евреи в Латгалии. Исторические очерки"
58	Рочко И.	О книге П. Френкель – Залцман "Записки узницы № 94771"	Даугавпилс	2016	krievu	raksts II grāmatā "Евреи в Латгалии. Исторические очерки"
59	Рочко И.	Историография Холокоста в Латгалии	Даугавпилс	2016	krievu	raksts II grāmatā "Евреи в Латгалии. Исторические очерки"
60	Barkāns J. Muzejs, "Ebreji Latvijā",	Noklusētās sāpes Holokausta piemiņa Latvijā laika gaitā. 1945–2015.	Rīga	2017	latviešu	grāmata
61	Vasīļjeva E.	Ebreju teksts latviešu literatūrā	Rīga	2017	latviešu angļu	izstādes katalogs
62	Preiļu novada dome. Preiļu vēstures un lietiskās mākslas muzejs	Ebreji Preiļos. Jews in Preili.	Daugavpils	2018	latviešu	monogrāfija
63	Strods K.	Pagātnes nospiedumi	Preiļi	2020	latviešu angļu	brošūra
64	Рочко И.	Хронология Даугавпилсской еврейской общины 1940 – 2020	Rēzekne Даугавпилс	2021 2021	latviešu krievu	grāmata grāmata

65	Ročko J.	Ebreju Daugavpils 1900. – 1960. I daļa. Еврейский Даугавпилс 1900 – 1960 Часть первая.	Daugavpils Даугавпилс	2022	latviešu krievu	buklets буклет
66	Muzejs "Ebreji Latvijā", Latvijas Okupācijas muzejs, Ž. Lipkes memoriāls	Es gribētu par kaut ko kļūt	Rīga	2021	latviešu	grāmata
67	Черножукова В., Веретенников В.	Частные случаи ненависти и любви	С.-Петербург	2021	krievu	romans
68	Рочко И.	О книге Я. Расена "Мы хотим жить"	Даугавпилс	2022	krievu	raksts III grāmatā "Евреи в Латгалии. Исторические очерки"
69	Рочко И.	О книге М. Абрамович "Расказ Майи: простить, но не забыть"	Даугавпилс	2022	krievu	raksts III grāmatā "Евреи в Латгалии. Исторические очерки"
70	Рочко И.	Длинная тень Холокоста	Даугавпилс	2022	krievu	raksts III grāmatā "Евреи в Латгалии. Исторические очерки"
71	Рочко И.	Спасатели, спасённые, спасение, попытки спасения	Даугавпилс	2022	krievu	tabula III grāmatā "Евреи в Латгалии. Исторические очерки"

*Vācu karavīri S. Geskinas
galantērijas veikalā.
1941.–1942. g. vasara.
Daugavpils.*

*Ebreju vīrieši
Daugavpils cietuma
“Baltais gulbis”
pagalmā
iznīcināšanas
priekšvakarā.
1941. g. 29. jūnijs.*

*Ebreju vīrieši Daugavpils cietuma “Baltajs gulbis” pagalmā
iznīcināšanas priekšvakarā. 1941. g. 29. jūnijs.*

*Ebreju vīrieši Daugavpils cietuma “Baltajs gulbis” pagalmā
iznīcināšanas priekšvakarā. 1941. g. 29. jūnijs.*

*Ebreju sievietes no Daugavpils geto tiek dzītas
upē mazgāties. Pēc 15.07.1941.*

*Ebreju sievietes ar uzšūtām piecstaru zvaigznēm.
Daugavpils, līdz 1941. gada 15. jūnijam.*

Daugavpils geto pagalmā. 1941. gada vasara.

Daugavpils geto pagalmā. 1941. gada vasara.

Daugavpils geto.

Kailas ebreju sievietes pirms nošaušanas Mežciemā. Daugavpils, 1941. gads.

Ebreju vīriešus latviešu pašsargu pavadībā ved nošaut. Daugavpils.

*Ebreju sievietes grupa Daugavpils cietokšņa pagalmā.
Pēc 1942. gada 1. maija.*

*Ebreju sieviete ar sešstūrainu zvaigzni Daugavpils centrālajā laukumā.
Labajā pusē ir Gostinij Rjad, priekšā ir Suvorova 56
(tagad Cietokšņa iela). Šobrīd šīs ēkas vairs neeksistē.
Šajā vietā atrodas viesnīca "Park Hotel Latgola".*

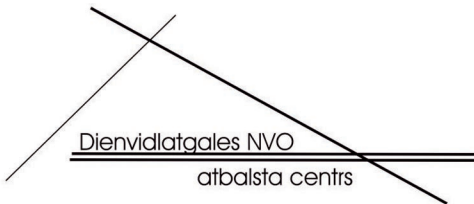

Pašaizsardzībasnieks konvojē ebreju.

Izmantoti foto no saita: Ghetto Fighters House Archive:
infocentrs.co.il/ gfh/list.asp no saita: <http://www.gfh.org.il> (14291 – 14300),
kā arī no autora personīgā arhīva.

Kultūras ministrija

Izdevums tapis Kultūras ministrijas un biedrības “Dienvidlatgales NVO atbalsta centrs” noslēgtā *“Līdzdarbības līgums par atsevišķu valsts pārvaldes uzdevumu veikšanu pilsoniskās sabiedrības un starpkultūru sadarbības attīstības un mazākumtautību nevalstisko organizāciju līdzdalības veicināšanas jomā Latgales reģionā” (Nr.2.5-11-207)* ietvaros.

SATURA RĀDĪTĀJS

levads.....	4
Historiogrāfijas avotu un literatūras apskats	7
1. nodaļa. Holokausts Latgalē dažādu nacionālo historiogrāfiju pārstāvju skatījumā.....	33
1.1. Holokausts Latgalē rietumvalstu autoru darbos (1990–2020)	33
1.2. Holokausts Latgalē padomju autoru darbos (līdz 1991. g.).....	72
1.3. Holokausts Latgalē Latvijas historiogrāfijā (kopš 1991. g.).....	77
1.4. Holokausts Latgalē Krievijas historiogrāfijā (kopš 1991. g.).....	119
2. nodaļa. Atmiņas par Holokaustu Latgalē.....	122
2.1. Bijušo Daugavpils geto ieslodzīto atmiņas par Holokaustu Latgalē.....	124
2.2. Padomju laikā publicētās atmiņas par Holokaustu Latgalē.....	199
2.3. Neatkarīgajā Latvijā publicētās atmiņas par Holokaustu Latgalē.....	214
3. nodaļa. Holokausta Latgalē atspoguļojums papildavotos.....	230
Nobeigums.....	245
Avotu un literatūras saraksts	248
Atmiņas un daiļliteratūra.....	253
Pielikums.....	255

Josifs Ročko

**Holokausts Latgalē:
historiogrāfija un atmiņas**

Iespiests SIA "IKKS"
Tālr.: 27008018